

A

MAGYAR HIVATALOS STATISZTIKA

FEJLŐDÉSE ÉS SZERVEZETE.

AZ ORSZÁGOS M. KIR. STATISZTIKAI HIVATAL MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

BOKOR GUSZTÁV.

KIADJA

AZ ORSZÁGOS M. KIR. STATISZTIKAI HIVATAL.

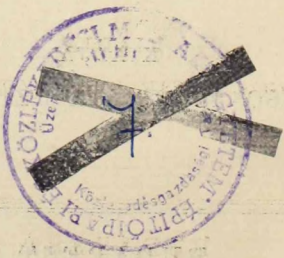
BUDAPEST.

PESTI KÖNYVNYOMDA-RÉSZVÉNY-TÁRSASÁG.

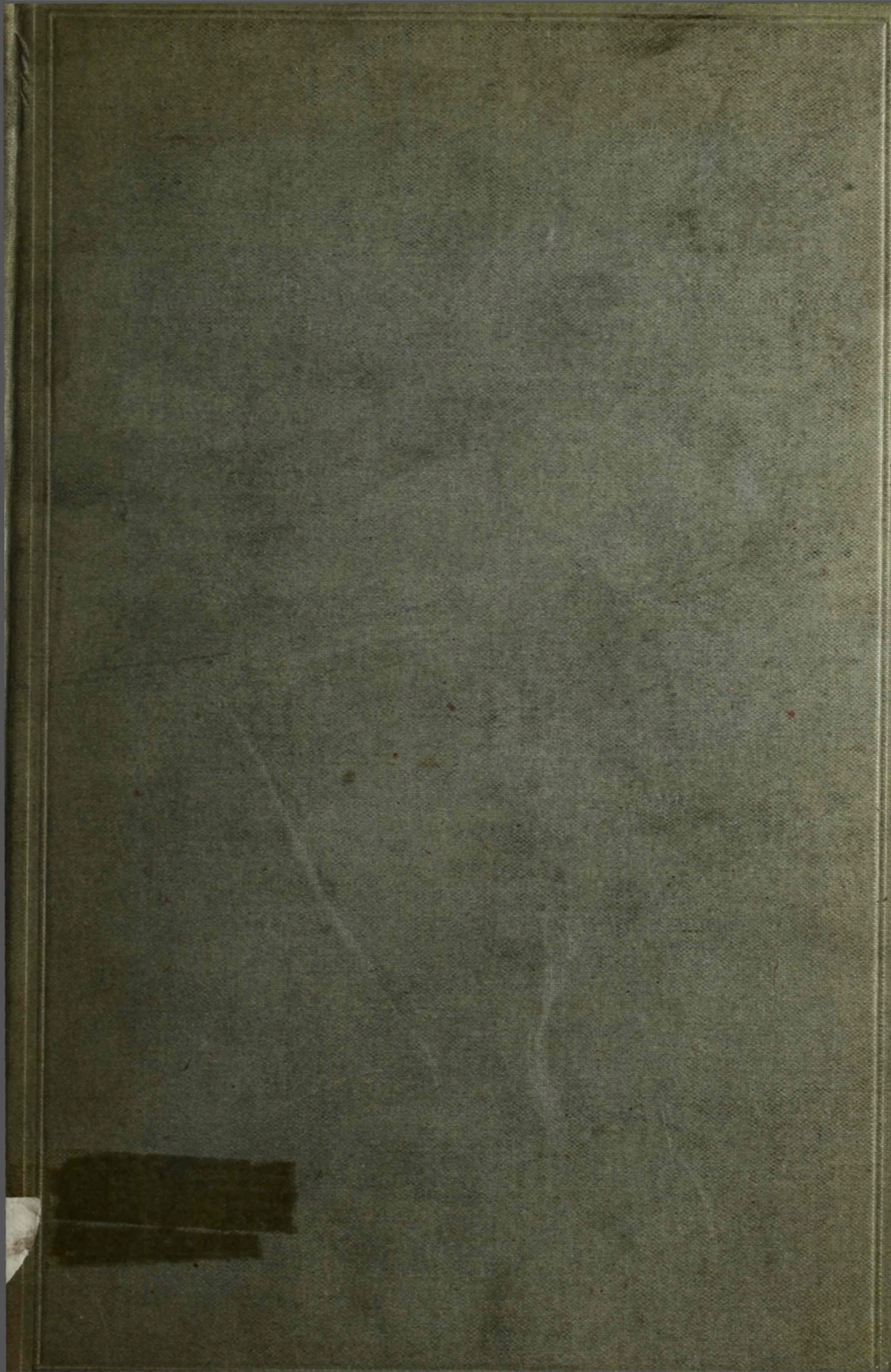
1896.

1995 - - - - -
1995 - - - - -
2000 - - - - -

1985

2t,

1971

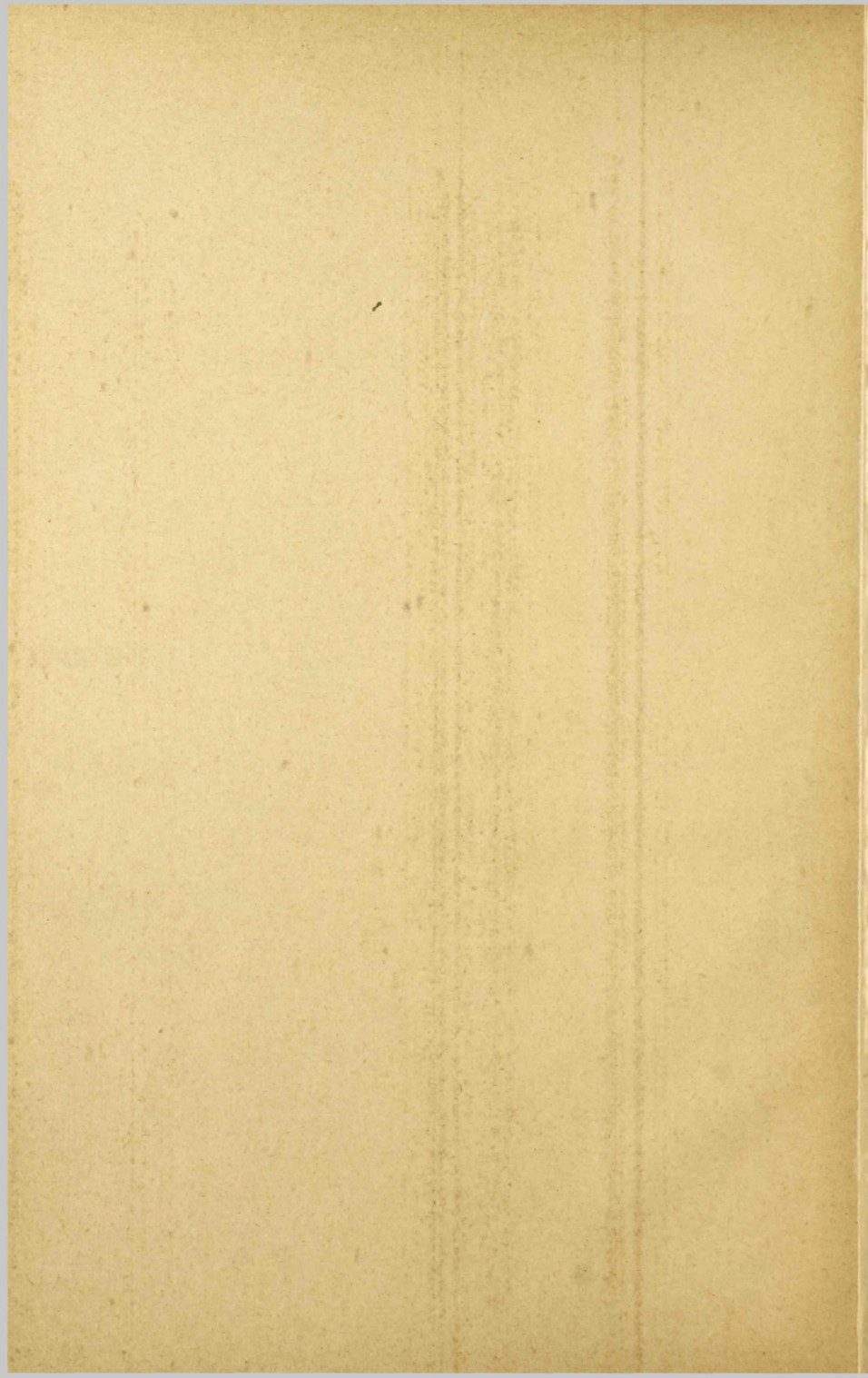
BCE KK

165765

ELŐSZÓ.

Folyó évi április hó 18-án volt huszönötödik évfordulója ama napnak, a midőn Ő cs. és apostoli királyi Felsege, — jóváhagyván az országos m. kir. statisztikai hivatal ügykörét és ügyvitelét szabályozó rendeletet, — a magyar hivatalos statisztika ügyének ellátására önálló intézményt, külön *hivatalt* létesített.

A magyar statisztikai hivatal fennállásának 25 éves jubileuma összeesik tehát nemzetünk ezeréves állami létének ünnepével. Az országos m. kir. statisztikai hivatal e kettős okból emlékezetes időpontban mintegy határkövet kívánt állítani hivatalos statisztikánk eddigi fejlődésének megjelölésére, a midőn megiratta és kiadványai sorozatában közreboesátja a magyar hivatalos statisztika történetét és szervezetét.

A jelen munka tehát a statisztikai hivatal jubileuma alkalmából készült emlékmű. Mindazonáltal nem szoritkozik az csupán a lefolyt negyedszázad történetére, hanem hivatalos statisztikánk fejlődését a megalakulás és kezdetlegesség első csiráitól fogva egész a jelenlegi szervezetig ismerteti s mint újabbkori művelődés-történetünknek egyik tanulságos lapja — tekintettel különösen azon hosszas vajadásokra, a melyek között a hivatalos statisztika hazánkban megszületett s azon nem csekély viszontagságokra, a melyeken

aránylag rövid idejű fennállása óta keresztül ment — nemcsak a statisztikusok körében, de általában minden művelt magyar embernél érdeklődésre tarthat számot.

Valamely állam hivatalos statisztikája fejlődésének, szervezetének és működésének ismertetése azonban becses tanulságokat szolgáltatathat más államok statisztikájának előbbre vitele tekintetében is. Bizonyos mértékig különösen áll ez a magyar hivatalos statisztikáról, melynek fejlődése — talán épen azon rendkívüli nehézségek és akadályoknál fogva, a melyek jó ideig útjában állottak — számos új eszmét hozott felszínre úgy a szervezet keretei, mint az adatgyűjtések anyaga és módszere tekintetében. Csupán a fontosabbakat említve ezek közül, hivatkozhatom pl. régebbi időből a statisztikai kültagok intézményére, újabban a statisztikai adatszolgáltatások helyszini ellenőrzése céljából szervezett statisztikai kirendeltségekre, az áruforgalmi statisztikának a többi államokétól különböző alapon való szabályozására, az 1890. évi népszámlálás alkalmával a foglalkozási statisztikában életbe léptetett új eljárásra, stb. De különösen ki kell emelnem a magyar hivatalos statisztika intézőinek az újabb időben következetesen szem előtt tartott s lépésről-lépésre mindinkább érvényesülő ama törekvését, a mely az összes statisztikai adatgyűjtéseknek — a közvetlen nyers adatszolgáltatás alapján s a számlálólapok rendszerének minél általánosabb alkalmazásával — a statisztikai hivatalnál való összpontosítására irányul.

A magyar hivatalos statisztika fejlődését és szervezetét ismertető jelen emlékművet, — a melyhez annak írója, *Bokor Gusztáv*, az országos magy. kir. statisztikai hivatal fiatal tisztviselője, a reábizott feladat iránti szeretetteljes odaadással és a legnagyobb gond-

dal igyekezett összegyűjteni a szükséges adatokat a legkülönbözőbb forrásokból — abban a reményben bocsátom tehát nyilvánosságra, hogy az nemcsak a hazai statisztika ügyét fogja előbbre vinni, fokozván az utóbbi időben mindinkább örvendetesen terjedő statisztikai érzéket s növelvén a statisztika népszerűségét és a statisztikai adatok iránti bizalmat, hanem a statisztika egyetemes fejlődésének is szolgálatot teend, a mennyiben egy-más tekintetben talán eszméket kelt vagy egyébként nyújt tanulságokat más államok statisztikai hivatalai számára.

Budapest, 1896. év július havában.

Dr. Jekelfalussy József,

*miniszteri tanácsos, az országos m. kir. statisztikai
hivatal igazgatója.*

Tartalommutató.

	Lap
Előszó	III
I. A hivatalos statisztika Magyarországon 1867-ig	1
II. Hivatalos statisztikánk szervezése és működésének kezdetei	18
III. Pénzügyi és egyéb nehézségek 1871—1878	55
IV. A nemzetközi kongressus	75
V. A hivatalos statisztika a társországokban	82
VI. Osztrák törekvések	87
VII. A statisztikai hivatal működése 1878-tól Keleti haláláig	106
VIII. A népszámlálások Magyarországon	129
IX. Az áruforgalmi statisztika	150
X. A mezőgazdasági statisztika	166
XI. Egyéb adatgyűjtések, a jelenlegi szervezet	177
Zárszó	214
Függelék	217

I. A hivatalos statisztika Magyarországon 1867-ig.

Magyarország kulturájának a múlt században és a jelen század első felében való állapota, a közélet iránya és a bécsi hatóságoknak az ország kormányzásába való tényleges befolyása egészen természetessé tesz, hogy az elősorolt tényezők működése alatt önálló hivatalos statisztikánk szervezete meg sem alakulhatott. A Mária Terézia idejében megkezdődött népszámlálások némelyike — a melyekről e dolgozatnak a népszámlálásokról szóló fejezetében lesz szó — Magyarországra is kiterjesztette ugyan az összeírás munkáját, de mivel azt a rendes katonai vagy politikai hatóságok végezték, ezen a réven még nem mutatkozott szükségesnek, hogy külön statisztikai forumot alkossanak. Azonban a nagy pórosz király kormányzatának Ausztriába is átplántálódott szelleme, a mely az államra immár bizonyos irányú közgazdasági és kulturális teendőket is háritott, nemsokára megérlelték azt a kívánságot, hogy az állam rendelkezék bizonyos adatokkal — a népességről és a közigazgatásról — a melyek segítségével tevékenységét a helyes és a viszonyoknak megfelelő irányba terelheti.

Igy tehát már *I. Ferencz király* idejében szóba hozták az államtanácsban, hogy egy topografika-statisztikai hivatalt kellene szervezni.¹⁾ *Koháry gróf*hoz 1810 július 8-ikán legfelsőbb kézirat is ment ebben az ügyben, de a közbejött háborús események megakadályozták a terv kivitelét. Nyolcz évvel utóbb felélesztették a tervet, az államtanácssal egyesítendő hivatal főnökévé *báró Schwizent* tették meg, a ki azonban túlságosan nehéznek

¹⁾ V. ö. Skizze einer Geschichte des k. k. statistischen Bureaus i. d. Jahren 1829—1866, von Dr. Ad. Ficker. Statistisch-administrative Vorträge Wien 1867. 19. és köv. ll.

találta feladatát és arra kérte a császárt, bizza másra ama javaslat és utasítás kidolgozását, hogyan lehetne »a tabellákban teljes megbízhatóságot létrehozni és megtartani«.

Nagy unszólásra, a császár újabb kéziratára — a mely hangsúlyozta, hogy kezdetben teljes pontosság úgy sem érhető el és hogy a megalkotandó hivatal majd javíthat a hibákon — Schwizen beterjesztette ugyan javaslatait, de ezek helyben nem hagyták. Csak 1829-ben terjesztette elő báró Metzburg, az akkor fennállott főszámvevő igazgatóság (*General-Rechnungs-Directorium*) alelnöke a monarchia statisztikájára vonatkozó tervezetét. Ezt már jóváhagyták. Az 1829. április 6-ikán kelt legfelsőbb kézirat »a kormányvezélokra való tekintettel« elrendelte, hogy »valamennyi igazgatási ág tényleges alapjai és eredményei összegyűjtessenek, helyes és világos beosztás szerint összeállíttassanak és évről-évre a beállott változásokhoz képest helyesbítessenek, kibővítessenek és használhatókká tétessenek«. Külön hivatalt egyelőre nem szerveztek, hanem a szükséges munkálatokat az említett főszámvevő igazgatóságra bízták, a melynek néhány hivatalnoka Metzburg vezetése alatt a tizenöt tartományi könyvvezetőségtől és egyéb hatóságoktól beszerezte az administratió egyes ágaira és azok pénzügyi eredményeire vonatkozó adatokat. Ezeket aztán mintegy száz táblázatba összefoglalták, megtoldották néhány, a lakosság viszonyairól szóló számcsoporttal és az első táblázatos munkát báró Metzburg még 1829-ben bemutatta I. Ferencz császárnak. A táblázatok közzétételéről persze szó sem lehetett. Könyomat utján sokszorosították őket, de csakis annyi példányban, hogy az udvari hatóságok minden referensének — a legszigorúbb discretió kötelezettsége mellett — jusson egy-egy. A közigazgatás kiadásait és az egyes tartományok külön jövedelmeit feltüntető adatok azonban ezekből a példányokból sem voltak megtehetőek és csak az udvar számára készítettek hat teljes példányt.

Báró Metzburg 1839-ben meghalt, miután a táblázatok tíz évfolyamát szerkesztette. Rövid provisorium után báró Kübeck Frigyes, a későbbi osztrák pénzügyminisztert és Reichsrathelnököt nevezték ki a főszámvevő igazgatóság élére, a ki önálló hivatalt adott a statisztikai szolgálatnak. Indítványára létesítették 1840. márczius 21-iki legfelsőbb elhatározással a közigazgatási statisztika igazgatóságát (*k. k. Direction der administrativen Sta-*

tistik), a melynek élére ugyanazon év május elsején báró Czoernig állítottatott, a ki később a legelső osztrák statisztikusok egyike lett.

Ezentúl már nyomtatásban is megjelentek az előbb említett nagy foliáns-alakú táblázatok.¹⁾ Legnagyobb részöket minden szöveg nélkül adták ki, de némely fejezetük — különösen az ipari termelésre és vasutakra vonatkozók — az akkori viszonyokhoz képest már határozott haladást jelentenek. Tartalmuk leginkább mégis az egyes igazgatási ágak (jövedékek, alapok, stb.) eredményeire vonatkozik. A népeességről, népmozgalomról csak igen kevés tájékoztatnak és a mi különösen Magyarországot illeti, maga a hivatal sem leplezgeti, hogy az adatok hiányosak és kevésse megbízhatók. Így, a midőn 1841. elejére Magyarország (*Ungern*) népességét $10\frac{1}{2}$ millióra, Erdélyét 2,092.526-ra és a katonai határőrvidék beszámításával az egész országét 13,797.735 lélekre teszi, e számokat csak a legnagyobb fentartással²⁾ közli. Nem rendelkezvén megfelelő feljegyzésekkel a házasságok, születések és halálozásokról, azokat hazánkra nézve is a tizenegy koronataromány aránya szerint számítja ki. Az 1844-iki (XVII.) évfolyamig változatlanul hagyja a lakosság számadatait, akkor már 13,885.328-at mutat ki, de a szaporodásban csakis Erdélyt és a határőrvidéket részesíti, míg Magyarország lakossága — a táblázatok szerint — változatlanul maradt 1846-ig. Erre az évre az előbb a lakosság összegébe beszámított katonaságot külön választja és Magyarország népességét — azzal az okadással, hogy ez »átlagosan megfelel a többi koronatarományban mutatkozó szaporodásnak« — tizenegy millióra emeli.³⁾ 1847-re már 11,057.154 lélekre teszi az ország népességét, a mit azonban csak úgy ér el, hogy a katonaságot ismét hozzászámítja. A következő évre

1) Az első táblázatos munka, a mely nyomtatásban megjelent, a következő címet viseli: »Tafeln zur Statistik der oesterreichischen Monarchie für das Jahr 1841. Zusammengestellt von der k. k. Direction der administrativen Statistik. XIV. Jahrgang. Wien, 1844.«

2) »Die Zahl der Wohnorte, Häuser, Familien und der Bevölkerung in Ungarn und Siebenbürgen konnte nur annäherungsweise festgestellt werden, da es dort an ämtlichen, auf die Gegenwart bezüglichen Angaben gebricht; daher auch die Gesamtsumme der Monarchie nur als approximativ zu betrachten ist.«

3) Az összes Magyarország polgári népessége 1846. elejére 14,409.108 lélekel van kimutatva.

ismét növeszti az összeget, de csak annyival, a mennyivel több katonaságot (+ 4.435) mutat ki. Az utóbbi szám különben, az akkori háborút véve tekintetbe, már magában véve is absurdum. 1851-re azonban már valóban neveltséges és nagy felszínességre valló adatokat találunk e táblázatokban.¹⁾ E szerint az összes Magyarország²⁾ népessége 13,191.563 lélek. Még ha el is ismerjük, hogy a háború kedvezőtlen hatással volt a népese-
dési viszonyokra, lehetetlen, hogy öt év alatt 1.217 millióval fogyott volna meg a polgári népesség.

Ha tehát a hivatalos statisztikának a negyvenes években nálunk még nyomai is alig voltak, nem állithatni ugyanezt a statisztikának, mint tudománynak műveléséről. Már a XVI. és XVII. századból vannak statisztikai tartalmú munkáink és a mult századbéliek között kiváló helyet foglal el *Bél Mátyás Notitia Hungariae novae historico-geographica* című munkája. A XIX. század elejéről *Schwartner Márton* német nyelven irt munkái³⁾ említendők, de a multak legnagyobb magyar statisztikusa mégis a hangyaszorgalmú *Fényes Elek*. Egyebeken kívül egy egész könyvtár statisztikai munkát⁴⁾ irt, fáradhatatlan buzgósággal küzdve az adatgyűjtés óriási nehézségeivel. *Magyarország statisztikája* című három kötetes munkájában népszámlálás-félet próbált meg, miután az adatokat nagy fáradsággal az egyházi névtárakból összegyűjtötte.

¹⁾ Neue Folge, I. Band. In 9 Heften. Wien, 1857.

²⁾ A terület 1846-ra 56005 osztr. □ mtfddel, 1851-re 560053-al van kimutatva, tehát nem változott. A beosztás azonban 1851-ben a következő: Ungarn, Serbische Wojwodschafft und Temeser Banat, Kroatien u. Slavonien, Siebenbürgen, Militärgränze.

³⁾ Statistik des Königsreichs Ungern, Pest, 1798, egy kötetben; később három kötetben (Ofen, 1809—11.)

⁴⁾ *Fényes* főbb munkái a következők: Magyarországnak s a hozzákapcsolt tartományoknak mostani állapotja statisztikai és geographiai tekintetben. Pest, 1836—40, 6 kötet. — Magyarország statisztikája. Pest, 1842, 3 kötet. — Magyarország leírása. I. rész: Magyarország általánosán. (Pest, 1847., 1 kötet); II. rész: Magyarország részletesen (Pest, 1847., 1 kötet). — A magyar birodalom statisztikai, geographiai és történeti tekintetben. I.: Komáromvármegye. Pest, 1848., 1 kötet. — Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és puszta betűrendben körülmenyesen leiratik. I—IV. köt., Pest, 1851. — Az ausztriai birodalom statisztikája és földrajzi leírása. Két rész. Pest; 1857. — Magyarország 1859-ben statisztikai birtokviszonyi és topographiai szempontból. I. kötet, Pest, 1859.

A magánstatisztikusok e tevékenysége azonban, mint más országokban, úgy nálunk sem elégithette ki azokat az igényeket, a melyeket a negyvenes években már erőteljesebb fejlődésnek indult közgazdaságunk és közművelődésünk a meglevő állapotok ismerete terén már akkor is támasztottak. A gazdasági szakirodalomban éppen úgy, mint az országgyűléseken pedzeni kezdték egy statisztikai hivatal felállítását és elfogadták volna azt akkor is, ha a nem tulságosan népszerű helytartótanács ajándékozta volna az országnak. Végre 1848-ban, a felelős minisztérium kinevezésével ezek a kívánságok is teljesültek és megalakult az *első magyar statisztikai hivatal*, mint a belügyminisztérium szakosztálya.¹⁾ Főnökévé *Szemere Bertalan* az akkor már elismert szakember hírnevének örvendő *Fényes Elek*et tette meg, majd pedig 1848. május 5-ikén kineveztettek az osztály rendes tagjává: *Bajkay Endre* tabuláris ügyvéd, *Jerney János*, a magyarok őshazáját kutató tudós utazó, ifj. *Pulugyay Imre* helytartótanácsi fogalmazó és censor, *Galgóczy Károly*, akkoriban Fényes segéde; majd pedig június 8-án az öreg *Bárándy János*, a ki »Magyarország statisztikai összes átnézete« című munkájával már annak előtte kitűnt és *Köváry László*, Erdély történetirója és statisztikusa, a M. T. Akadémiának ma is élő levelező tagja, a ki a Székelyföldről 1842-ben és Erdélyország statisztikájáról 1847-ben adott ki egy munkát. Segédtaggá júliusban *Fáy Bélát*, Pest vármegye későbbi aljegyzőjét, kiadó és iktatóvá pedig még májusban *Rakita Jánost* nevezték ki, a ki később ugyancsak Pest vármegye levéltárosa lett. Ősz felé még *Piperkovics Károly* ügyvédet és *Várady Endrét* nevezték ki segédekké.²⁾

1) Az Országos Levéltár helytartótanácsi osztályában kéziratban maradt meg a »miniszteri osztályok tárgyairól« szóló, 1848. ápril 29-ikén 335/B. szám alatt kelt hirdetmény, a mely a statisztikai hivatalt a belügyminisztérium ügykörébe sorozza.

2) E nevek *Az első magyar minisztérium összes személyzetének név- és lakkönyve* című füzetből (Pest, 1848.) valók. *Galgóczy Károly* — a kinek a 48-iki statisztikai hivatalra vonatkozó s itt következő adatok szives közléseért kiváló köszönettel tartozunk — úgy emlékszik, hogy a hivatal segédévé 1848. decemberében még *Jancsó Ádámot* is kinevezték, irtokká pedig még azelőtt *Lisznyay Zsigmondot*. A névkönyvben ezek nem szerepelnek. *Keleti* szerint (Fényes Elek emlékezete. Bpest, 1878. 19. lap. Értekezések a társadalmi tudományok köréből, V. 2.) még *Jászay Pál*, a történetiró is tagja volt a hivatalnak. Ez azonban már azért sem valószínű, mert *Jászay* akkor gr. *Baithyány Lajos* mellett a miniszterelnökségben titkár volt. *Galgóczy*

Az 1848-iki statisztikai hivatal tehát a szükséges személyzetet talán nem nélkülözötte volna.¹⁾ A nemsokára bekövetkezett viharos események azonban az akkori hivatalos apparatusnak ezt az ágát is megakadályozták abban, hogy rendes munkásságát megkezdje. Fényes Elek utasítása szerint Galgóczy elkészítette ugyan a hivatal szervezeti tervzetét, személyzeti és munka-beosztását, de még arra sem volt idő, hogy ez a javaslat főnöki megerősítést nyert volna.

A míg azonban a miniszteriumokban tényleg dolgoztak — persze csak rövid néhány hónapig tartott ez az állapot — a statisztikai hivatal is készített egyes munkálatokat. A tagok nagy része különben be sem járt a hivatalba, mert dolguk úgy sem lett volna. Ha azonban a kormánynak ujonczokra, vagy adókievítésre volt szüksége, a statisztikai hivataltól kérte be a szükséges adatokat. Palugyay például az egyházi sematimusokból és egyéb felhasználható anyagból törvényhatóságokint és lehetőleg nagyobb községenkint összeállította a népesség nyilvántartását és ennek alapján készült az ujonczkievítés, a mely tekintettel volt az egyes vidékek hadviselési képességére, valamint arra is, hogy az idegen nemzetiségek egyik regimentben se nyomják el a magyarságot. Galgóczy az úrbérváltsági szerződéseket, tagosztályokat, elkülönzéseket, ha lehetett, térképekkel együtt, igyekezett gyűjteni és erre a célra hatóságokkal, községekkel és egyes birtokosokkal hivatalos levelezést folytatott. Mintegy kétszáz tagosítási, 25—30 örökváltsági egyezség gyűlt így össze, a melyekből néhány összehasonlító munkálat is készült. Ugyancsak Galgóczy a képviselőválasztási összeírásokból

sem tud Jászay kinevezéséről, arról azonban igen, hogy nehányszor — mint mások is — megfordult a statisztikai hivatalban. *Kövdry* azt írja, hogy Jászay »határozottan« nem volt tagja a hivatalnak. — Az Országos Levéltárban fenmaradt egy 21. B. számmal ellátott meghívó fogalmazványa, a melyben Fényes Elek, Jerney János és még *Kovachich Márton* »hazafiúi bizodalommal« felkéretnek, hogy április 27-ikén »a statisztikai hivatal iránti tervet« illetőleg a belügyminiszternél megjelenjenek.

¹⁾ A hivatal — úgy látszik — szakkönyvtárra is gondolt. Erre vall a pénzügyminiszterhez intézett — május 6-ikán »elbocsátott« — átirat, a melyben felkéri a minisztert, hogy a statisztikai osztály »tisztai használatára« megszerzett könyvekért fizetett, összesen 47 frt. 44 krt tevő »öszevek« kifizetését eszközöltetni s a belügyi minisztérium hivatalos kiadásai közzé soroztatni ne terheltezzék.

kidolgozta a jobbágyi birtok megosztásának statisztikáját és a választójogban részes lakosságnak az egyes foglalkozási ágak szerint csoportosított kimutatását. Ez volt az első ilyenmű dolgozat az országban.

A statisztikai hivatal nyilván komolyan és tartósan vélte betölthetni feladatát. Felmerül a statisztikai anyag központosításának és az adatgyűjtés egyformaságának szüksége és a belügyminisztérium épen olyan értelemben keresi meg a társminisztériumokat, mint a hogy két évtized után a második statisztikai hivatal sem szűnik meg ez irányban való sürgetéseivel. Az érdekes okmány a következő:

2143
B

Minister úr!

Az országos statistikai hivatal felállítván, hogy ez munkálkodásait rendszeresen és teljes kiterjedésben gyakorolhassa, szíves bizodalommal felkérem önt, miszerint tárczájához tartozó osztályokhoz beérkezett minden iratot, mely statistikai adatot foglal magában, felszólítás folytában hiteles lemásolás végett a statistikai hivatallal közleni 's ez iránt az osztályigazgató uraknál a' kellő rendeletet megtenni sziveskedjék. Egyszersmind, ha ön saját tárczáját illető statistikai adatgyűjtés végett utasításokat 's illetőleg táblázatokat küldend a törvényhatóságokhoz, nagyobb egybefüggés végett óhajtanám hogy ezek egy időben, sőt előzőleg a statistikai hivatallal is közöltettnének.

Budán, május 23-án 1848.

A viszonyok zavarodásával a megkezdett munkásság eme csirái is nyomtalanul elenyésztek. A tagok egy része nemzetőrnek állott be, Fényes a forradalmi vészbiróság elnöke lett és a magyar kormánynek Debreczenbe való levonulásával a statisztikai osztály működése is végkép megszűnt.¹⁾

Az ezután következett politikai események folytán természetesen mi sem állhatott útjában annak, hogy a bécsi statisztikai

¹⁾ *Galgóczy* a következőkép írja le az 1848-iki statisztikai hivatal helyiségét: »Az egész hivatal három szobából állott, az országháznak az uri utcára menő részén, az első kapu feletti emeleten, az épület azon szárnyában, a hol a második minisztérium alatt Trefortig a vallás- és közoktatási minisztérium volt.«

tikai hivatal — a mely már 1848. december 5-ikén a kereskedelmi-, ipar- és közmunkaügyi minisztérium alá rendeltetett — Magyarországra is kiterjeszse működését, sőt hogy azt épen olyan koronatarománynak tekintse, mint az osztrákokat. Eleinte örvendezve utalnak is arra, hogy a hivatalos adatgyűjtés előtt a »hajdani magyar korona országai« is megnyitlak, később azonban már a hivatalos kiadványok is bevallják, hogy a Magyarországra vonatkozó adatok hiányosak. Egyik-másik munkából egészen elmaradtak.¹⁾

Az egykoru feljegyzésekből csak arra lehet következtetnünk, hogy nálunk a hivatalos statisztikai adatgyűjtés abban az időben nem kevésbé volt gyűlöletes, mint a politikai rendszer, a mely azt megkövetelte.²⁾ Minden alkalmat megragadtak, hogy a Bécsből küldött táblázatokat kitölteni ne kellessen. Midőn az októberi pátens kiadása után valamivel enyhébb szellő kezdett lengeni, a lelkészek a népmozgalmi táblázatokat rögtön sutba dobták.³⁾ 1860-tól 1862-ig tényleg nincsenek is adataink Magyarország népmozgalmáról.

Pedig a szakszerűség szempontjából nem lehet állítani, hogy az osztrák közigazgatási statisztika igazgatósága feladatára bármely tekintetben képtelen lett volna. Kiadványai⁴⁾ ugyan nehézkesek voltak, későn is jelentek meg, — így például a *Tafeln* 1849—51. évi folyama csak 1858. augusztusában — mindamelllett a statisztika néhány ágában valóban utat törtek és az 1857-ben Bécsben tartott III. nemzetközi statisztikai congressuson a megérdemelt

¹⁾ A Magyarországbán való igazságszolgáltatásra vonatkozó adatok a *Tafeln etc.* új folyamának 1849—51. és 1852—54-re szóló köteteiből, a nevelő és jótékonyági intézetekre vonatkozók még az 1855—57-ikiékből is hiányoznak.

²⁾ *Konck* mondja 1860-ban (Stat. Közlem. I. k. 266. l.) »Tizenkét éven át a túlszigázott adatfeszegetés a statisztika iránt nálunk inkább elidegenedést és undort, mint vonzódást és rokonszenvet szült.«

³⁾ Ezt az esetet a bécsi hivatal egy fogalmazója, *G. A. Schimmer* beszéli el. *Statistisch-administrative Vorträge*, 77. l.

⁴⁾ A *Tafeln z. Statistik d. oesterr. Monarchie új* folyama négy kötetben — mindegyik két részben — jelent meg. Az utolsó, a mely az 1858—59-iki éveket öleli fel, 1863. augusztusában jelent meg. Kiadta még az igazgatóság 1850/51-ben a *Mittheilungen über Handel, Gewerbe und Verkehrsmittel, sowie aus dem Gebiete der Statistik überhaupt* című folyóiratot 12 füzetben és ennek folytatását (*Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik*) 1852-től kezdve évenként 4—5 füzetben. Ezen kívül 1850—59-ben még az osztrák monarchia külkereskedelmének kimutatását is közzétette a hivatal.

elismerésben is részesültek. De Magyarország mindenkor mostoha gyermeke volt az osztrák statisztikának.

Nincs is ezen mit csodálni. Jó statisztikához két tényező szükséges: szakszerű, feladata és a tudomány magaslatán álló központ és lelkiismeretes adatgyűjtő közegek. Magyarországon akkor a hivatalos statisztika megtört az adatok gyűjtésével és beszolgáltatásával megbízott községek, hivatalos személyek és magánegyének passiv ellentállásán.

Ausztriában különben a hivatalos statisztikát nemsokára reformálták. A közigazgatási statisztika igazgatóságát 1859-ben ismét a főszámvevőszék alá rendelték és néhány évvel utóbb e hivatal igazgatójának kezdeményezésére az 1863 január 31-iki legfelsőbb elhatározással megalkották a ma is fennálló központi bizottságot (*K. k. statistische Central-Commission*). De az e hatóságtól iniciált reformok — a melyekre különben rövid idő múlva, báró Czoernig visszavonulása után, nagy hanyatlás következett, a mely csak *Inama-Sternegg* óta változott át energikus haladássá — az alkotmányos korszak beköszöntésével Magyarországon tényleg már nem léptek életbe.¹⁾

Az abszolút korszakot tehát semmi esetre sem lehet olyanak tekinteni, a melyben Magyarországnak rendszeres hivatalos statisztikája lett volna. Mégis ez az idő sem volt a hazai statisztikára nézve meddő, mert a talentumok megérlelődésének, tudományos előkészülésének korszaka volt. Azok a férfiak, a kik 1860-ban a *Magyar Tudományos Akadémia statisztikai bizottságát* megalakították, később a hivatalos statisztikát igyekeztek, leginkább mint az Országos Statisztikai Tanács tagjai, előbbrevinni.

Az említett »bizottmány« eszméjét a philosophiai, törvény- és történelemtudományi osztály 1860. május 7-én tartott ülésében vetette fel *Csengery Antal*. Az írott jegyzőkönyv ide vonatkozó passusa a következő:

140. Csengery Antal rendes tag kiemelvén a történelmi bizottság sikeres működését, óhajtását fejezé ki, hogy az akadémia ne csak hazánk multjának, hanem jelen viszonyainak nyomozására is terjeszsze ki mun-

¹⁾ 1884-ben a közigazgatási statisztika igazgatóságát megszüntették, helyesebben beleolvastották a központi bizottságba. Az utóbbi jelenleg a közoktatási miniszteriumnak van alárendelve; 8 rendes, 8 rendkívüli és 25 levelező tagból áll, azonkívül hivatalnokokból külön a fogalmazási és külön a számítási szakra.

kasságát s oly központ is alakuljon ez intézetben, a melyben a hazánk népességi, ipar s gazdasági műveltségi viszonyait, pénzügyi és egyéb intézeteit, egyesületeit, stb. illető adatok is egybefolyjanak, rendeztesse-nek s kellő bírálat után külön füzetekben közrebocsáttassanak. Nem tartá szükségesnek indítványozó bőven magyarázni, mennyire fontos tudomány a statisztika általában, mint a politika, közigazgatás és nemzetgazdaság nélkülözhetetlen segédtudománya is: csak azon körülményre figyelmezteté az akadémiát is, hogy *a hazai statisztika egybeállítását oly kevésbé végezheti idegen kéz, mint hazai történetünk megírását. A számokkal még könnyebb visszaélni, mint az adatokkal* s ha rossz akaratot nem teszünk is fel, a számok a hely, hazai körülmények részletes, alapos ismerete nélkül többnyire érthetetlenek, sokszor merőben félrevezető adatok. Idején látja ez okból indítványozó, hogy a magyar tudományos akadémia a honismertetés ügyét tüzetesebben karolja fel s állandó bizottságai mellé egy statisztikai bizottságot is állítson, mely a hazai viszonyainkra vonatkozó adatokat részint az akadémia tagjai által, részint a hazában szerte lakó szakértők által gyűjtse, az egyházi és világi hatóságok s a hazai egyesületek és intézetek közreműködését is felkérve e célra. Azon esetre, ha az indítvány visszhangra találna: egyszersemind egy választottság kinevezését kérte indítványozó, a statisztikai bizottság programjának kidolgozása végett.

Közhelyesléssel találkozáván ez indítvány, a külön statisztikai bizottság felállítása elvileg tüstént elhatározott, e bizottság teendőinek főbb vonalakban meghatározása végett Korizmic László tiszteleti, Csengery Antal rendes, Galgóczy Károly, Konek Sándor és Lónyay Menyhért levelező tagok küldetvén ki, oly utasítással, hogy jelentésüket a folyó május hó 21-én tartandó osztályülésre adják be.

A következő ülésen Korizmic és Csengery általánosságban körvonalozzák a megválasztandó bizottság feladatát, a mely ez lenne:

Gyűjt, rendez, megbíral s más államok adataival is egybevetve feldolgoz mindennemű statisztikai adatokat, melyek a magyar koronához tartozó országok közviszonyaira vonatkoznak s az ekkép feldolgozott adatok füzetenként közrebocsátása által előkészíti Magyarország lehetőleg hű statisztikájának megírását. A mi az adatok gyűjtését illeti: felhasználja ugyan a statisztikai bizottság kellő bírálat mellett a más utakon közzétett adatokat is: főteendőjéül tekinti mindazonáltal az akadémia tekintélye által támogatva a m. kormány, az egyházi egyesületek és intézetek, ugyszintén magánosok s ha szükség, helyszínére tett kiküldések útján jutni ily adatok birtokába. A mennyiben pedig hazai viszonyainknak más országok statisztikai adataival egybevetése is kívánatos, nem mulasztja el a bizottság a tekintetes akadémiát figyel-

meztetni a külföld rokonirányban működő statisztikai társulataira és intézeteire, melyekkel a kiadásokra nézve a csereviszonyt hasznosnak tartja. A bizottság munkálatai, melyekben nem akadémia-tagok részéről elfogadott értekezések és közlemények felvételnek, az Értesítő alakban időhöz nem kötött füzetekben adatnának ki.

Az osztály helyesli a javaslatot, ideiglenesen megszavazza a költségeket, az állandó statisztikai bizottság tagjaivá pedig gróf *Desseffy* Emilt (elnök), *Korizmic* Lászlót (helyettes elnök), *Csengery* Antal rendes, *Galgóczy* Károly, *Hunfalvy* János, *Konek* Sándor és *Lónyay* Menyhért levelező tagokat választja meg.

Az így megalakult bizottság már június 9-én tartja első ülését. Hunfalvyt jegyzőnek, előadónak és a kiadandó organum szerkesztőjének választják meg, megkeresik a bécsi statisztikai hivatalt a Magyarországra vonatkozó még fel nem dolgozott anyakönyvi kivonatokért, felkéretnek »a magyar birodalom megyés főpapjai és superintendensei az egyházi névtárak, az anyakönyvi kimutatások, a válóperekre s az elemi iskolákra vonatkozó adatok; a biztosító intézetek, a gazdasági, kereskedelmi és iparegyesületek, a takarékpénztárak, az ipar- és kereskedelmi kamarák, az üzleti kimutatások, a hivatalos és más jelentések s általában a körükbe vágó statisztikai adatok; a fő- és közép-tanodák nyomtatott vagy írott tudósítványaik szíves beküldésére.« Eleinte mindeme testületek eleget is tesznek a kérésnek.

Az az irány, a melyben a bizottság működése kezdettől fogva mozgott, jellemzi az akkori állapotokat. Nem a könnyebb végét a dolognak fogta meg a bizottság, sem arra a térre nem bocsátkozott, a melyet rendszeren a magánstatisztika kizárólagos dominiumának szoktak tekinteni: a módszertani vitákba és a hivatalos publicatiók feldolgozásának detail-munkájába. Kezdetben azon volt a bizottság, hogy a hivatalos statisztikának hazánkban akkor nem létezett szervét pótolja; később pedig, a mikor törekvéseinek meddőségét belátja, arra törekszik, hogy megalkossa.

Mindjárt második ülésében olyan munkába fog, a melyet mindenkor a statisztikai hivatalok legsajátabb feladatának tekintettek. *Konek* indítványára elhatározza, hogy »az egyházi hatóságok segédelmével és közbenjárásával« új népszámlálást indít meg, miután a »kormány organumai által 1857-ben végrehajtott népszámlálás több tekintetben igen hiányosnak látszik«. A novem-

ber 7-iki ülésben megállapítják a számlálásra szükséges táblák alakját, rovatait és még ugyanabban a hónapban körlevélben kéri fel a lelkészeket a táblázatok pontos betöltésére. Konek a *Statisztikai Közlemények*¹⁾ legelső füzetében lelkes felhívást intéz a »nép választottjaihoz«. »Valóban merész gondolat — úgymond — egy 12 millióm főnél többre terjedő népességű államttestben magánérőkkel létrehozni oly statisztikai műveletet, mely az elmélet- és a gyakorlatban rendszeren csak az államhatalom által tartatik kivihetőnek; és mégis a bizottmány azzal kecsegteti magát, hogy abbeli törekvése nem lesz pusztá kísérlet; hogy a megpendített, sőt már meg is indított mütétel nem fog minden siker nélkül maradni: kezeskedik arról a választott eljárásnak egyszerű s telhetőleg megfelelő természete; kezeskedik az annak kivitelére felkért közegek lelkes hazafisága.« Majd kifejti Konek, hogy a nemzetiségek statisztikája hivatalos uton nem szerezhető meg, de igenis a lelkészek útján, mert »ha valaki, a lelkipásztor képes híveinek élethű ethnographi rajzát készíteni; ha valaki ez ügyben illetékes, . . . ez ügyben részrehajlatlan bíró, az bizonyosan a hívek saját papja . . . És öntudatosan választá a bizottság ez utat; mert lelkészeink vallás- és nyelvkülönbség nélkül ritkítják párjokat, tekintve a közügyek iránti nemes fellelkesedést.«

A táblázat szerkezete valóban igen egyszerű volt.²⁾ A lelkésztől azt kívánták, írja be a saját hívei számát (külön az anya- és külön a fiókegyház szerint), aztán pedig az egyházi hivatala körében levő más felekezetbeliekét is. Kérdeztetett továbbá, hogy az egyes felekezetbeli hívek *miféle ajkúak* és végül, hogy 1860-ban hányan születtek, hányan haltak meg és hányan eskettettek mindkét nemből. A hívek összeírásának az 1861. márczius 31-iki állapot szerint kellett volna történnie.

Bizonyos, hogy az így berendezett számlálás még teljes

¹⁾ A bizottság e kiadványának czime a következő: *Statisztikai Közlemények*. A hazai állapotok ismeretének előmozdítására kiadja a Magyar Tudományos Akadémia statisztikai bizottmánya. (A II. kötettől kezdve *Hunfalvy János* szerkesztő neve is ki van téve a czimlapon.) Megjelent 1861—34-ben hat kötetben, 1865-től a publicatió czime: *Statisztikai és Nemzetgazdasági Közlemények*, megjelent 1865—71-ben nyolcz kötetben, a hatodiktól kezdve *Keleti Károly* szerkesztésében.

²⁾ A táblázat szövegét l. Stat. Közl. I. k. 19/20. lap.

végrehajtása esetében sem szolgáltatott volna megbízható adatokat. A más felekezetek számát az ellenőrzés céljából kérdezték, de ez az eljárás nem vezethetett a kívánt eredményre azért, mert a lelkészi kerületek a különböző felekezetek szerint *különbözők*.

A kitöltött táblázatok eleinte beérkeztek ugyan az Akadémiahoz; némelyik egyházfő azt is írja, hogy »nem késett« a lelkészeket utasítani és »siet« a kitöltött nyomtatványokat visszaküldeni ¹⁾, a bizottság tagjai hozzá is láttak az adatok feldolgozásához, de a népszámlálás remélt tökéletességét épenséggel nem érték el. Már az 1862. június 5-ikén tartott bizottsági ülés jegyzőkönyvében ²⁾ olvassuk a következőket:

A tervezett népszámlálás végett bekért s az egyes egyházmegyék által beküldött adatok összeállítása folyamában a bizottság arról győződött meg, hogy egyfelől azon adatok gyakran igen hiányosak és bizonytalanok s hogy másfelől a bizottság tagjai nem elegendők a nagy munka végrehajtására. Néhány egyházmegyéből éppen semmi adatok sem küldettek be. *Igy tehát a kitűzött célt lehetetlen elérni.*

A bizottság tagjai azonban nem csüggedtek. Ahol csak hazai statisztikai adatok kaphatók, igyekeznek azokat beszerezni. Összeszedik a takarékpénztárak évi jelentéseit és feldolgozzák nem ugyan összesítve — mert erről a mérlegek különböző felállításai miatt le kellett mondani — hanem külön-külön az egyes intézeteket. A közlekedő vállalatok kimutatásaiból megkísérlik Magyarország gabonaforgalmának statisztikáját konstruálni, az egyházmegyék adataiból pedig az elemi tanügyét. A helytartótanács-hoz is fordulnak adatokért, ez küld is, gyakran persze hamisakat és hasznavehetetleneket. Ilyképpen mindinkább előtérbe tolul az a meggyőződés, hogy a bizottság a saját erejéből célját el nem érheti. Az 1863. február 5-ikén tartott ülésben már három tagú bizottságot ³⁾ küldenek ki egy a helytartótanács-hoz intézendő felterjesztésnek kidolgozására, a melyben a helytartótanács kebelében szervezendő országos *statisztikai hivatal* szükségére indokoltassék. Márczius 12-én a bizottság elfogadja az

¹⁾ *Popovics Bazil* munkácsi püspök 1862. augusztus 6-ikán Ungvárról kelt levele *Toldy* Ferenczhez. — *Haas Mihály* szatmári püspök azt írja, hogy az adatokat »a legnagyobb pontossággal és örömet beküldendi.«

²⁾ Stat. Közlem. III. k., 278. l.

³⁾ Tagjai voltak *Kautz Gyula*, *Konek Sándor* és *Hunfalvy János*.

albizottság munkálatát, 30-ikán az összes ülés »közhelyesléssel fogadja a felállítani javasolt országos statisztikai hivatal eszméjét s a fölolvastott fölterjesztési javaslatot egész terjedelmében magáévá tevén, a nm. m. k. Hltó tanácshoz mielőbb felküldeni határozta.«¹⁾ Az érdekes okmány teljes szövege a következő:

Nagyméltóságú M. Kir. Helytartó Tanács!

Midőn a M. Tud. Akademia a haza minden oldalú ismertetését tárgyazó feladatától indítatva kebelében statisztikai bizottságot állított, hogy ez a magyar korona országainak közviszonyaira vonatkozó statisztikai adatokat összegyűjtse, rendezze, megbíralja, más államok adataival is egybevetve feldolgozza s dolgozatainak kibocsájtása által Magyarország lehetőleg hű statisztikai ismertetését eszközölje: ezt azon remény fejében tette, hogy a magas kormány, az egyházi és világi hatóságok, testületek, egyesületek és intézetek az állami és társadalmi életnek mindennemű mozzanatait híven visszatükröző adatokkal kedveskedni fognak. E reményében az Akademia nem is csalatkozott. A statisztikai bizottság mindenütt nagy készséggel találkozott, s az ország közhatóságai, egyletei és intézetei a hozzájuk intézett fölkérések következtén sok becses adatot küldenek be, mint ezt a »Statisztikai Közlemények« eddig megjelent füzetei tanusítják. Azonban a statisztikai bizottság minél tovább halad pályáján s minél inkább igyekszik feladatát a haza, a tudomány és gyakorlat kívánalmaihoz s az Akademia méltóságához képest megoldani: annál inkább érzi anyagi és szellemi erejének elégtelenségét, annál nagyobb mértékben látja be szükségét *egy kormányi tekintélylyel intézkedő statisztikai hivatal* felállításának.

Hogy a statisztikai bizottság az illető adatokat tudományosan feldolgozhassa, mindenek előtt *teljes* adatokkal kell birnia. Hézagos vagy hiányos adatoknak úgyszólván semmi hasznát nem veheti. De hogy az egész országból s az állami és társadalmi élet minden köréből és ágából biztos és teljes adatokat a megkívántató rendszerességgel összegyűjtsön: *arra a statisztikai bizottság mint magányos és tisztán tudományos bizottság nem képes és nem elegendő.* Ezt csak kormányi tekintélylyel felruházott statisztikai hivatal tehetné.

A statisztikai bizottság ugyan tőle kitelhetőleg iparkodott s ezentúl is iparkodni fog az ország különböző állapotainak és viszonyainak felderítésére szolgáló adatoknak birtokába jutni s mély tisztelettel és hálával kell elismernie, hogy ebbeli igyekezetében különösen a nm. m. kir. Hltó tanács részéről is többrendbeli becses adatok közlése

¹⁾ Az Akademia 1863. évi kis-gyűléseinek *írott* jegyzőkönyvei, 83. pont.

által gyámolittatott és folyvást gyámolittatik. De másfelől azt is nyíltan kell bevallania, hogy azon adatok, melyeket eddigelé nyerni szerencsés volt, nem az ország összes viszonyaira vonatkoztak s egyébként sem voltak mindig kimerítőek és teljesekek. S ez a fenforgó körülmények között másként nem is lehet.

A M. Tud. Akadémia a múlt évben felkérte a nm. m. k. Hlttó tanácsot, méltóztassék a népnevelésre s az összes tanodaügyre vonatkozó adatokat országszerte begyűjteni s feldolgozás végett a statisztikai bizottságnak átküldeni. A nm. m. kir. Hlttó tanács elismerendő készséggel megtette az illető intézkedéseket s az időről-időre beérkező adatokat átküldte a bizottságnak. Ez a jogakadémiákra és reáliskolákra vonatkozó adatokat már össze is állította, de azt kellett tapasztalnia, hogy a beküldött adatok sok tekintetben hiányosak. A népiskolákat tárgyazó adatok, melyek eddigelé a bizottság kezéhez jutottak, még hiányosabbak és tökéletlenebbek és sem a kellő renddel, sem a kívánatos gyorsasággal nem gyűlnek be. Némely iskoláról két-három jelentés is van, más iskolák pedig elmellőzvék.

Az ország ezen közhatóságai már régóta szoktak statisztikai kimutatásokat begyűjteni s részint a nm. m. kir. Hlttó tanácsnak beküldeni; egyes tudósok is találkoztak, kik részint a hivatalos kimutatásokat, részint a személyes utánjárással összegyűjtött adatokat feldolgozták. Mindazonáltal meg kell vallanunk, hogy a szomszéd államok törekvései által a statisztika mezején messze túlszárnyaltattunk. Így, hogy csak egy példát említsünk, az ország népesedési mozgalmáról 1848-ig úgyszólván semmi alapos tudomásunk sem volt. Az esketési, születési és halálozási lajstromok vagy éppen nem, vagy csak hiányosan küldettek be az egyes törvényhatóságokhoz s az egész országról sehol sem gyűjtettek össze és szedettek rendbe. Azért az egyes tudós fel sem használhatta s kénytelen volt a közzétett egyházi névtárak adataival beérni. 1850—1860-ig az említett népmozgalmi kimutatások Bécsbe küldettek fel s ott a statisztikai hivatal által szedettek rendbe és dolgoztattak fel. Vajjon 1860. óta készítettnek-e azon kimutatások kellő szabatsággal, hol gyűjtetnek össze az egész országról s általában mi történik velök, arról a statisztikai bizottságnak nincs tudomása, de meg van győződve, hogy azoknak évenkénti rendszeres folytatása, összeszedetése és feldolgoztatása nagyon is szükséges, sőt el sem mellőzhető. Angliában az idevágó adatok eredménye minden évnegyedben közzététetik.

Hogy a statisztika dolgában is hátramaradtunk, azt bizonyára sem a közhatóságok, sem az egyesek buzgalomhiányának nem lehet tulajdonítani; oka csak abban keresendő, hogy nálunk külön statisztikai hivatal még nincsen, mely a nm. m. kir. Hlttó tanácshoz beküldetni szokott különböző statisztikai kimutatásokat és adatokat összefoglalná, kellőleg rendezné, a hiányokat kiegészítené, a hibákat kiigazi-

taná s egyszersmind az adatok folytonos és rendszeres összegyűjtését eszközölné.

Kétséget nem szenved, hogy teljes és rendszeres statisztikai adatokra mind a közigazgatásnak, mind a tudománynak egyiránt szüksége van. Ha valamely tudomány képes az állami közigazgatás magas-tos céljait előmozdítani, a kormánynak a szükséges intézkedésekről s egyszersmind a tett intézkedések eredményeiről óhajtott tájékoztatást nyújtani, úgy a statisztikát kell azon tudománynak tartani. Ezt valamennyi európai állam elismerte, azért valamennyi európai kormány nemcsak egyeseknek és társulatoknak a statisztikára vonatkozó törekvéseit gyámolította, de külön kormányi hivatalokat is fölállított, melyeknek hivatása: a statisztikai adatokat rendszeresen összegyűjteni, kitisztázni, egybeállítani s közhasználatul kiadni. Az így nyújtott biztos adatokat a tudomány emberei azután tudományosan egybehasonlítólág, magyarázólag dolgozzák fel, hogy ekkép az állam és társadalom minden viszonyait és mozzanatait kellőleg felvilágosítsák, s az öntudatos és üdvös kormányzást lehetővé tegyék.

Mindezeknél fogva a M. Tudom. Akademia a kebelében működő statisztikai bizottság előterjesztése folytán arra bátorodik a nm. m. kir. Hltó tanácsot fölkérni: *méltóztassék kebelében egy külön statisztikai hivatalosztályt fölállítani*, mely a nm. m. kir. Hltó tanács egyes osztályaihoz érkező statisztikai kimutatásokat és mindenféle statisztikai adatokat egybeállítsa, megrostálja, kitisztázza, a hiányokat kiegészítse, a rendszeres adatgyűjtést kormányi tekintélyvel eszközölje, vezérelje, ellenőrizze, s az ekkép begyűlt, megrostált, kiegészített és kiigazított adatokat más államok efféle statisztikai hivatalainak példájára közzétegye s ekkép *a tudományos feldolgozásra való anyagot szolgáltatassa*. Az Akademia statisztikai bizottsága mindenkor főkötelességének fogja ismerni a statisztikai hivatalosztály részéről nyújtott adatokat tudományosan feldolgozni s általában a felállítandó statisztikai hivatalosztály iránt közreműködését és viszonyszolgálatát már előre is készségesen felajánlja. Ha az indítványozott statisztikai hivatalosztály a nm. m. kir. Hltó tanács kebelében felállíttatnék — létesítését pedig úgy hiszi az Akademia, semmiféle akadály sem hátráltathatja — s ha az és az Akademia statisztikai bizottsága, egymást gyámolítva, közremunkálkodhatnának: akkor remélhető volna, hogy hazánknak statisztikai viszonyai nemsokára szintén hű és hiteles adatok nyomán fel lesznek világosítva; hogy mind a közigazgatás gyakorlati céljainak, mind a tudomány igényeinek elég lesz téve, hogy tehát édes hazánkat sem mi magunk, sem a külföldiek nem fogják többé »terra incognita«-nak nevezhetni.

E petitió már tisztult felfogást tanusít arról a viszonyról, a melyet az észszerű és helyes munkamegosztás a hivatalos

statisztikának a magánstatisztikával szemben megszab. Az Akadémia a maga részéről nem is engedte, hogy a felterjesztés a helytartó tanács lomtárában térjen örök nyugovóra, mert a mikor október 8-án a bizottság egyik tagja¹⁾ az ugyanaz évben Berlinben tartott nemzetközi statisztikai congressusról beszámol és előadja, hogy a hivatalos statisztikában az apró német fejedelemségektől Oroszorszáig, de még Szerbiát sem véve ki, minden állam megelőzte Magyarországot, megsürgetik a fölterjesztés elintézését.

Végre megérkezik a válasz, a melyet az osztály november 30-ikán tartott ülésében olvasnak fel. A helytartótanács bizottságot nevez ki a szervezendő hivatal ügyének megbeszélésére. Mindjárt hozzátehetjük, hogy ezzel a dolog abban is maradt,²⁾ mert a bizottság tanácskozásai concrét eredményre nem vezettek.

Az abszolút kormány legvégéről még egy érdekes kísérletről kell megemlékeznünk. *Schvarcz Gyula*, közoktatásügyünknek már akkor is buzgó munkása, 1866-ban reformot sürgett a közoktatásügyi statisztikában. A következő év elején a kassai kereskedelmi és iparkamara közreműködésével tíz felvidéki megyében *statisztikai felvételt* rendezett az elemi tanodák viszonyairól. Három megye községenként csoportosított adatait nyomtatásban is kiadta, a folytatás elmaradt, miután időközben a második alkotmányos minisztérium vette kezébe a statisztika ügyét.³⁾

1) Weninger Vincze, a későbbi közös pénzügyminiszteri osztályfőnök és a Magyar Általános Hitelbank vezérigazgatója.

2) A bizottság elnöke volt *dr. Palló Sándor* helytartó-tanácsos, tagjai a helytartó-tanács részéről *dr. Jakab István*, *dr. Hollán Adolf*, *dr. Suhajda János* és *Csernyus Andor*; az Akadémia részéről *dr. Kautz Gyula*, *Fényes Elek* és *Weninger Vincze*; az Egyetem részéről pedig *dr. Konek Sándor*. A bizottság kinevezését az osztály »közörömmel fogadta«. Hunfalvynak az Akadémia levéltárában 529/65. szám alatt iktatott kelet nélküli jelentése szerint, (a melyre azonban rá van vezetve »érk. sept. 12. 1865.«) a bizottságban »a szervezeti javaslat elkészült, mindazáltal foganat nélkül maradt, s az annyira óhajtott országos stat. hivatal mai napiglan sincs felállítva«.

3) *Schvarcz Gyula: Hogy vezessük jövőre a hazai közoktatásügy statisztikáját?* című 1866-ban megjelent munkájában fejtette ki a megbízható közoktatásügyi statisztika szükségességét. Szerző »saját rovatai szerént« gyűjtött adatait Abauj-, Ungh- és Gömör-megyékről egy-egy füzetben nyomtatásban is kiadta, a többi anyag maig is kéziratban van. A gymnasiumok és reáltanodákról *Schvarcz Gyula* szintén gyűjtött adatokat, melyeket: *A közoktatásügyi reform mint politikai szükséglet Magyarországon* című munkájában használt fel; külön kiadványban jelentek meg tőle szintén saját gyűjtése alapján 1. a tanítóképezdek és 2. a kitünő középiskolai tanulók statisztikája.

II. Hivatalos statisztikánk szervezése és működésének kezdetei.

Az előbbi fejezetben vázolt előzmények, tudományos előmunkálatok és a gyakorlati szükség érlelték meg a hivatalos statisztika önálló szervezetét, a melynek megteremtése az idegen uralomtól valójában nem volt várható. Az Andrássy-minisztériumnak 1867. tavaszán való kinevezése országszerte örvendést, reményeket keltett; a közállapotok minden ágában az elhanyagolt vagy mesterségesen lekötött erők felujtását sürgették. Soha oly rövid idő alatt annyi messzeható reformot, annyi vérmes programot nem terveztek, mint az alkotmányos korszak e hajnalhasadásának hónapjaiban.

Gorove István alig néhány hét óta volt Magyarország földmivelés-, ipar- és kereskedelmi minisztere, midőn már — államtitkára, *Fest Imre* ösztönzésére — felszólította *Keleti Károlyt*, a ki akkor a Magyar Földhitelintézet tanácsjegyzője és már neves közgazdasági író volt, készítsen emlékiratot egy magyar statisztikai hivatal szervezése ügyében.

Az *első* felelős minisztérium idejében a statisztikai hivatal, mint tudjuk, a belügyminisztérium alá volt rendelve. De a viszonyok, a magánstatisztikusok és minden esetre az akadémiai bizottság működésének iránya is két évtized mulva inkább a közgazdasági minisztérium gondjaiba ajánlották a statisztikát, a minthogy annak ellenőrző és bíráló tevékenységére leginkább a közgazdaság terén volt szükség. Így tehát már az 1867. év tavaszán közzétett, az egyes minisztériumok ügykörét kiszabó beosztás a statisztikát a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi minisztérium teendői közt sorolta fel.

Keleti eljárás megbízásában és »a magyar statisztikai hivatal szervezéséről« a következő *véleményt*¹⁾ adta be Goróvének:

Oly országos intézmény szervezésénél, mely mint a statisztikai hivatal Magyarországon eddig még nem létezett, legalább gyakorlatilag sohasem működött, csak a művelt külföld leghaladottabb intézményei szolgálhatnak irányadókul.

Az elfogadandó szervezetnek ugyanis olyannak kell lenni, melynek életbeléptetésével a magyar statisztikai hivatal rögtön és egyenjogúan sorakozhatik a külföld hasonfajú legjobb intézeteihez, hogy az működésében mennyiségre nézve egyelőre talán csekély, de minőségre, tudományos becsre és használhatóságra nézve hasonló eredményeket tudjon felmutatni.

A statisztikai központi hivatal eme föladata két irányban kíván megoldást: az adatok gyűjtése és a gyűjtött adatok földolgozása által.

Az adatok gyűjtését a kormány hivatalos közegei, valamint egyes, a statistika iránt érdeklélő magánosok, testületek, egyletek közreműködése által eszközli. Legtöbb esetben a szükséges adatokat csak hivatalos úton fogja megszerezhetni, azért szükséges, hogy a helyesen szervezett központ tökéletesen tagozott munkaszervezet által álljon kapcsolatban a hivatalos statistikának képviselőivel a megyékben, kerületekben és rendezett tanácsú városokban; hogy e hivatalos és félhivatalos közegekkel közvetlenül levelezhessen, nekik az adatgyűjtés és első nyers földolgozás iránt utasításokat adhasson, tőlük jelentéseket kívánhasson, útmutatással szolgáljon, mely ha írásbeli úton eredményhez nem vezetne, szakértő tagok kiküldetése által is eszközölhető legyen.

Csupán beküldött írásbeli dolgozatokból ugyanis, melyek keletkezése ismeretlen, alig lehet jó munkát végezni, s a hol a statistika kellően van művelve, a magánstatistika gyakran túlesz a hivataloson, mert a helyszínen közvetlenül meríthet az illető forrásokból; de nálunk amaz nem létező, emennek kell minden hézagot pótolni, habár működése ezért kezdetben költségesebb is volna, költségesebb, mert sok helyt oktatni fog kelleni a gyűjtő közegeket, legyenek azok hivatalosak vagy nem, de sok helyt nehéz is lesz föltalálni a kellő képzettségű egyéneket.

Szükséges pedig, hogy a közigazgatási tisztviselők tüzetesen megismerkedjenek a statistikával, hogy oly tényeket, melyek közigazgatási fontossággal bírnak, helyesen fölfogjanak, hogy az általok tett jelentések szó- és számok szerint áttekinthetők, világosak és érthetően szerkesztve legyenek. Ezt készen kapni igen nehéz lesz; de művelni fogja az országos statisztikai hivatal, s ily irányban nevelni közigazgatási tisztviselőket szintén föladatához tartozik, mint alább még bővebben ki lesz fejtvé.

¹⁾ Ez 1867. márczius 10-ikéről keltezett emlékirat *hiteles* szövege, a melyet itt közlünk, a földművelésügyi miniszterium irattárában 745/67.sz. a. van iktatva.

A gyűjtött adatok földolgozásában is kétféle köteleességet vállal a központi statisztikai hivatal. Egyik a kormány egyes ágai, illetőleg az egyes miniszteriumok által kívánt tények ismertetése a közigazgatási szükség szerint földolgozott adatok összeállítása által; másik a közönség fölvilágosítása és oktatása a gyűjtött és tudományilag földolgozott adatok közlése által. A közlésben és földolgozásban pedig oly alapokból kell indulnia a magyar statisztikai hivatalnak, a minők külföldön nemcsak helyeseknek bizonyultak, de általában el is fogadtattak; mert Magyarországnak nemcsak Ausztriával kell folyton érintkeznie, hanem egyenközűen kell haladnia a távolabb külfölddel is, különben statisztikai adatok összehasonlítása, mi valamely országnak megismerésére elkerülhetetlenül szükséges, merő lehetetlen, legalább soha nem tanulmányos.

A kormány közigazgatási szükségei szerint készitendő munkálatok nagyrészt a központi hivatalban magában lesznek eszközölhetők, segítségül hivatván az illető miniszterium egy vagy több küldöttje, kik akár az említett szükségek meghatározásában, mint tanácsadók, akár az anyag földolgozásában, mint munkások vesznek részt a statisztikai hivatal működésében.

A közlésre szánt, még inkább pedig a közönség oktatását czélzó adatok tudományos földolgozása a statisztikai hivatal erején kívül külső tagok, illetőleg szakférfiak közreműködését teszi szükségessé, mely közreműködők a szaktudósok, tanárok, akademikusok sorából választandók.

Ilyformán állandó tanács, vagy bizottság szervezkednék a statisztikai hivatal mellett, mely a statisztikai központi hivatal igazgatóján és titkárán kívül a miniszterium egyes küldötteiből és szakférfiakból, valamint esetőleg vidéki tagokból alakulna.

Az ekkép alakított központi bizottságban a statisztikai hivatal igazgatója elnököl, a titkár vezeti a jegyzőkönyvet, az egyes miniszteriumok tagjai pedig és a szakférfiak tanácskozási és szavazási joggal bírnak; a statisztikai hivatal és bizottság megszabott hatáskörén kívül eső határozatok egyébiránt csak javaslatok alakuk lehetnek és az illető miniszter, ha általános érdekűek pedig, a közigazgatási miniszter jóváhagyásától függnek.

A statisztikai hivatal fizetéses hivatalnokain kívül közreműködő vidéki tisztviselőket bizonyos mérsékelt fizetési pótlék által lehetne a statisztikai teendők pontos teljesítésére serkenteni. Az igénybe veendő szakférfiak pedig, noha nem volna számukra oly évdíj kivetendő, mely után élve, összes munkásságukat a statisztikai hivatal teendőinek szentelnék: mégis oly évi fizetéssel volnának ellátandók, hogy még a tanácskozásokban töltött idejüket se tekintsék ingyen fölállóznak, hanem megtartván mindenki eddigi keresetforrását, a statisztikai hivatal körüli

munkálkodásukat ne hazafi áldozatnak, hanem fizetésöknél fogva erkölcsi kötelességnek tekintsék annál inkább, miután a mérsékelt évdíjon kívül irodalmi működésök szerint, de tudományos munkásságukkal arányban álló tiszteletdíjban is részesülnek. Nem lehet azonban számon kívül hagyni azon nemes serkentőt sem, mely abban rejlik, hogy az illető munkás dolgozatai saját felelőssége alatt, habár a statisztikai hivatal fölülörködése mellett neve aláírásával közlendők, minélfogva több, a statisztikai hivatalon és bizottságon kívül álló szakmunkás is könnyebben fog közreműködésre serkenni.

Általában helyesnek mutatkozik a Poroszországban fölmerült terv, mely szerint bizonyos alap jelöltetik ki a czélból, hogy belőle az időnként jelentkező utazási és munkaköltségeken kívül statisztikai magánmunkálatok is díjaztassanak.

Kell ez alap továbbá arra is, hogy jelesebb külföldi statisztikai munkák, lapok és folyóiratok beszereztessenek, melyekből idővel külön szakkönyvtár gyülvén, az a voltaképi hivatalnokokon kívül a statisztikai bizottság tagjai által is használtathatnék. Kell továbbá ez alap, hogy a ki a statisztikai hivatal vezetésével lesz megbízva, közvetlen tudomást szerezhessen magának ne csak könyvekből a külföldi statisztikai intézmények mibenlétéről, előnyeiről és hibáiról, részt vehessen a nemzetközi statisztikai gyűlésekben és tanulmányozza időnkint a külföld haladásait; mert csak úgy juthatunk aránylag rövid idő alatt és a legjutányosabban kielégítő eredményekhez a statistika annyira fontos terén, ha hazai viszonyainkat szem előtt tartva, a külföldön legelőnyösebbnek bizonyultat átültetni, a hiányokat már előre is kerülni iparkodunk, nehogy a hosszú és drágán megszerzendő saját tapasztalás vigyen lépésről-lépésre a másutt már meglevő jobb felé.

A statisztikai hivatal egyik legfontosabb föladata az adatoknak bizonyos földolgozás melletti közzététele, mely annál szükségesebb, mert »a nyilvánosság — mint *Engel*, egyik leghíresebb élő statisztikus mondja — a statisztikának termékenyítő, javító eleme«. A közleményekre vonatkozólag a kultapasztalás kétrendbelit mutat legczélszerűbbnek:

Belgiumban, hol a statistika kiváló és meleg pártolásban részesül, háromféle közleménye van a statisztikai hivatalnak: a *Bulletin*, olynemű hirlap, melyben mindennemű statisztikai közlemény és tudományos czikkek foglaltatnak; a *Documents statistiques*, mint voltaképi forrása a statisztikai adatoknak és egy *tízévi áttekintés* a királyság állapotáról, melyben minden, statisztikailag fölfogható tény gyűjtetik, összehasonlitva az illető évek eredményeit. Ez utóbbi nálunk, hol a hivatalos statisztikának még csak plántálása van szóban, egyelőre magától elesik.

Poroszország statisztikai hivatala szintén három nemű közleményeket bocsát közre. Ezek a *Zeitschrift für Statistik*, mint tudományos köz-

löny; a *Jahrbuch*, mint az összes statisztikai anyag évenkénti földolgozása és a *Preussische Statistik*, egy időhöz nem kötött füzetekben megjelenő forrásgyűjtemény.

A többi Németország egyes államai, melyek statisztikai hivattal bírnak, köztük az egyesült thüringiai államok számára keletkezett fiatal ugyan, de híres jenai, kisebb közleményeiket idegen száklapokban közlik, nagyobb adatgyűjteményeiket pedig részint *évkönyv*, részint *adatok* czime alatt füzetekben adják ki. A bécsi központi cs. kir. statisztikai hivatal statisztikai *évkönyveken* kívül táblázatos adatgyűjteményeket is bocsát közre.

Nálunk egyelőre külön közlöny megindítása nem látszik szükségesnek, de a kezdetben csak gyéren használható, mert meg nem bízható, habár nagy számmal levő adatokra nézve ajánlatosnak sem.

A statisztikai kisebb közleményekre a miniszterium által megindítandó *hivatalos lap*, nagyobb, tudományos cikkekre az Akadémia statisztikai bizottsága által kiadott *statisztikai és nemzetgazdasági közlemények* volnának használhatók, ha ugyan az akadémia erre rááll, mi egyéb iránt remélhető, mely esetben ügyis szük budgetjéhez a kormány némi pótlással járulhatna, hogy a most évenként csak 3—4 füzetben megjelenő közlemények legalább hat füzetben jelenhetnének meg.

A statisztikai hivatal tulajdonképeni hivatalos adatai, a mennyire lehet ne egészen nyers alakban, de túlságosan combinált földolgozás nélkül is, — mely mindkét irány nem felel meg a tudományos világ által a hivatalos statisztikához kötött igényeknek — évkönyvben volnának közlendők, ki nem zárátván egyébiránt, hogy az előleges terv szerint megállapítandó rendszeres tartalom füzetekben is megindíthatassék. Ez évkönyv első füzete elég talán, ha csak 1868 elején jelennek meg. Sietni e nagyobb közlésekkel legalább már azért sem látszik kívánatosnak, mert az Akadémia statisztikai bizottsága f. hó 7-én tartott ülésében fölkérni határozta a magyar kereskedelmi miniszteriumot: engedje meg, hogy a Magyarországra vonatkozó, de többnyire már Bécsben összpontosított 1865—66-diki adatokat még a bécsi Central-Commission dolgozza föl, mi ha megengedettnek, a magyar statisztikai hivatal több időt igénylő, de annál tökéletesebb szervezet mellett, tervszerű rendszeres munkálattal kezdhetné meg működését.

Ily általános, jól megfontolandó és részletesen megállapítandó terv szerinti közlemények szüksége annál szembeötlőbb, minél inkább kell Magyarországnak iparkodnia, hogy mindjárt első hivatalos statisztikai közleményeivel a művelt külországok eléggé magas tudományú színvonalára álljon, és mögötte ne maradjon a bécsi cs. kir. központi statisztikai bizottság munkálatainak, melyek ellen a magyar tudományos és általában művelt közönségnek oly számos és alapos kifogásai voltak.

Ezért ajánlandók az »*évkönyv*« alakú közlemények, melyek külföldön is mind nagyobb tért nyernek, és mindinkább leszorítják a pusztá számadatokból készült táblás műveket, milyenek az osztrák »*Uebersichtstafeln zur Statistik*«. Ily száraz számhalmazzal se a ministeriumok hivatalos szükségjeinek, se a nagyközönség igényeinek nincs elég téve; de meg oly félhivatalos lap, minő a bécsi kereskedelmi és pénzügyi ministeriumok szakközlönye, az »*Austria*« sem felel meg a közszükségnek, miután az általa közölt hivatalos adatok a *Jahrbuch*-ban és *Uebersichtstafeln*-ben megjelent ugyancsak hivatalos adatoktól többnyire eltérnek.

Ajánlatos volna mindamellett ily szakközlöny, ha a magyar összes ministerium minden nemzetgazdasági érdekű közleményei és adatai ebben jelenhetnének meg, mely esetben e közlöny a hivatalos statistika eredményeire és e szakba vágó tudományos értekezések közzétételére is használható levén, a kellő összhang végett azonban okvetlenül a statistikai hivatalban szerkesztnék, nehogy eltérő adatok által a közönség bizalma magyar hivatalos közlemények iránt megingattassék.

A statistikai hivatalban alkalmazandó munkaerőkre nézve a már említett igazgatón és titkáron kívül, ha a közlemények szerkesztése is számba jön, még két valamennyire alapismeretekkel bíró fogalmazó, és két, főleg mechanikai és számvetési munkálatokra alkalmazandó számítőt, összesen négy, állandólag alkalmazott segéd munkás látszik szükségesnek. E munkásszám ugyan csekély, mire elég egy példát idézni egyik újabban keletkezett német statistikai hivatalról; ez a már említett jenai, mely 1864-ben alakult és áll egy igazgatóból, egy tudományosan művelt titkárból és két segéd munkásból. Az egyesült thüringai államok, melyeknek ez statistikai hivatala mindössze 216 □ mértföldre terjednek, lakosságuk száma nem üti meg az 1 milliót (962.000), mily arányban áll ehhez Magyarország 5.822 □ mértföld területével és 15 millió lakosával, roppant vegyes népségi, gazdasági és iparviszonyaival?

Lehetne azonban a munkások számát nagyobb költség nélkül kellő számrá emelni, ha elfogadjuk a külföldön több helyt már gyakorlatban levő, még több helyen javasolt rendszert, hogy a közigazgatási államszolgálatba készülő ifjak bizonyos időn át gyakorlati tanfolyamot végezzenek a statistikai központi hivatalban, mi által a statistikai anyaggal s földolgozásával megismerkedvén, annak idején, állam- vagy megyei tisztviselőkké válván, igen hasznos szolgálatokat tehetnek az országnak a hivatalos adatok nemcsak okszerű gyűjtése, hanem bizonyos fokig földolgozása által is.

Fennmarad még az évi költségvetés, melybe az előadottak szellemében szervezendő magyar statistikai hivatal az államnak kérülne. És pedig:

Egy igazgató évi fizetése (az 1848-iki osztályfőnökök 3.500 frtnyi fizetését vévén alapul)	3.600 frt.
egy titkár (szintén 48-iki alapon)	1.500 »
két fogalmazó 1000 és 800 frttal	1.800 »
két számtiszt 800 és 600 frttal	1.400 »
egy corrector	800 »
egy szolga	400 »
nyolcz kiküldendő miniszteri tanácsos vagy titkár fizetési pótléka 500 frtjával	4.000 »
150 vidéki tag évdíjpótléka 300 frtjával	45.000 »
nyolcz bizottsági tag (szaktudós) évdíja 600 frt.	4.800 »
irodalmi tiszteletdíj, remélhető 100 ívért 40 frt.	4.000 »
statistikai magánmunkálatok ösztöndíjazása	3.000 »
a kiadandó évkönyv nyomdai költsége, 50 ív 30 frtjával .	1.500 »
költségpótlék az akademia statistikai közleményeire . . .	1.000 »
(vagy pedig szakközlöny adatként ki, melynek költsége, 2 ívet számítván havonként, körülbelül ugyanannyi)	
lakbér, ha Pesten lesz a hivatal (4 szoba, 1 kis tanácsterem)	1.200 »
utazási általány	8.000 »
lapok, könyvek, folyóiratok	2.500 »
irodai és póstaköltség	800 »
	<hr/>
Összesen	85.300 frt.

Mely összeg, leszámítván az itt-ott tehető megtakarításokat és a közlemények előfizetési díjaiból remélhető jövedelmet körülbelül 80.000 forintra tehető kerek számban. Számba véve, hogy az országos statisztikai hivatal a felelős kormány egyik legszükségesebb, azon kívül tudomány- és ismeretterjesztő intézménye, a költségvetés talán nem is felette nagy, főleg ha elgondoljuk, hogy ily szellemű szerkezet s a kívánt munkának mindenütt tisztességes díjazása mellett Magyarország néhány év alatt oly statisztikai hivatallal bírhatna, melynek munkálataiért a külföld hason intézetei előtt semmi irányban pirulnia nem kellene.

Ez az emlékirat már meglehetősen határozott vonásokkal rajzolta meg a hivatalos statisztikának utóbb tényleg megvalósított szervezetét. Helyesen ismerte fel, hogy Magyarországon akkor mindenkéltt a közigazgatás közegeit kellett a statisztikai tudomány és szolgálatba beavatni, úgy hogy a később létesített statisztikai tanfolyam csirája már itt megtalálható. De benne van e memorandumban a hivatalos statisztika kezdetkorszakának két másik és legfőbb jellemvonása: a vidéki statisztikai expositurák hangsúlyozása és az ezek működésébe vetett remény, továbbá a statisztikai osztály collegiális hivatalnoki rendszere.

A magyar hivatalos statisztika megalkotója ebben a dologban kétségen kívül túlságos idealismussal ítélte meg a helyzetet. Nem hitte ugyan, hogy a statisztika egész ügye nálunk valami népszerű és közkedvelt dolog volt, mindamellett a hivatalos statisztikai szolgálat számára olyan messzeágazó apparátust tervezett, a melynek kivihetőségét *ma* talán vitatni lehetne, a melyet azonban *abban az időben Magyarországon* még alig lehetett volna megvalósítani. Egy cikkében, a melyet éppen egy nappal tényleges kinevezése után irt meg,¹⁾ utalva az »ugyancsak burocraticus módon szervezett« Poroszországra, a vidéken »statisztikai társulatokat és egyleteket« contemplál, a melyekre a központi hivatal támaszkodhatik. Az utóbbi, »élén egy tudományosan képzett igazgatóval, több, szintén tudományos alapú és képzettségű tagból fogna állni, kik azonban csak ezen statisztikai munkálkodásukra nézve lennének hivatalnokok, azon túl saját tudományos buvárlataiknak, vagy egyéb irodalmi tevékenységnek élő szabad férfiak. Ezek karát néhány voltaképi *hivatalnok* támogatja működésében, kik »az igazgatóval egyetemben, egész idejüket kötelesek hivatásuknak szentelni«.

Nem sokára a főnök kineveztetése után négy osztálytagot és két számtisztet neveztek ki.²⁾ Helyiséget a hivatal egyelőre nem kapott és így a személyzetnek az a része, a mely az eleinte csekély számú teendőket tényleg ellátta, a főnök magánlakásán³⁾ húzódtott meg.

¹⁾ Keleti Károly: Az országos magyar statisztika szervezése. Pesti Napló, 1867. május 26., második vezércikk, (-e) szignummal. — Keletit osztálytanácsossá Ő Felsege 1867. május 25-ikén Schönbrunnban kelt legfelsőbb kéziratával nevezte ki. Megjelent a hivatalos lap május 28-iki számában.

²⁾ A statisztikai szakosztály tagjaivá lettek: Dr. *Barsi József*, *Beöthy Leo*, *Halász Imre* és *Hunfalvy János* (az utóbbi egyuttal a tanácsnak is tagja). Igtatóvá: *Duka Marczel*, segédigtatóvá pedig *Hieronymi Béla*. E kinevezések megjelentek a hivatalos lap 1867. június 2-iki számában. A statisztikai szakosztály legelső hivatalnokai közül még kettő él: *Halász Imre*, a *Neues Pester Journal* főmunkatársa és *Hieronymi Béla*, a kuriához beosztott királyi ítélőtáblai bíró.

³⁾ Aldunator 20. szám alatt. — Érdekes és a viszonyokat jellemzi, hogy a statisztikai osztály illetőleg hivatal nem kevesebb, mint *kilencz* helyiségben volt, míg a mostaniakba jutott. A következőkben állítottuk össze e vándorlásokat: 1867 őszén az osztály átköltözött a miniszterium épületébe (aldunator 2. szám), a hol a III. emeleten volt egynéhány sötét szobája. 1869 októberé-

Csakhamar a magyar hivatalos statisztikának második és az első időkben még tevékenyen működött szerve, az országos statisztikai tanács is megalakult, miután a minisztertanács 1867. évi május 19-én tartott ülésében alakítását jóváhagyta. Gorove egyszerű meghívó-levéliben kérte fel a leendő tanács tagjait: tanárokat, országgyűlési képviselőket, két pénzügyintézet igazgatóját, két orvost, összesen 19 szakférfiut. Képviselve volt továbbá a közgazdasági miniszteriumon kívül még a hat szakminiszterium, valamint az államszámvetevőség.

Első ülését a tanács 1867. július 16-ikán tartja. Maga a miniszter nyitja meg, üdvözli a tanácstagokat, köszönetet mond támogatásukért. »Nem buzdítja azokat, kik nehezebb napokban maguk buzdították a nemzetet, hanem a kormány nevében csak fölkeri, hogy részvétüket, közreműködésüket a nemzet által régóta várt azon nagy és üdvös munkálkodástól meg ne vonják, a melytől az ég sem fogja megtagadni áldását.«

Mindjárt az első ülésen Keleti előterjeszti hivatalának — a mely önállósításáig a miniszterium III. osztályának 5. szakosztályát képezte — működésére vonatkozó javaslatát. E szerint:

... a statisztikai anyag szakok szerint rendeztetvén, a szakosztály vezetőjén kívül az osztálytagok is, tehetségük és hajlamuk szerint, néhány szakot vállalnak, ki nem záróval egyébiránt, hogy a segédmunkások is egyes szakok földolgozásával megbizassanak, egyes tárgyak pedig ugyancsak földolgozás végett oly tanácstagoknak is kiadathassanak, kik ily munkára vállalkoznak.

ben már a Kismező- (ma Klauzál-) utca 3. számú házában van (a II. emeleten), a mely még nem is épült fel teljesen és ezért a hivatal helyiségeit nem lehetett eléggé fűteni. Egy év múlva Budára, a Széchenyi-fogadóba költözködnek, 1871 novemberében a br. Liphay-féle házba, 1873 őszen pedig a vallás- és közoktatásügyi miniszterium volt budai palotájába, a hol tulajdonképp folyosókat alakítottak át szobákká. Itten maradt a hivatal 1879 november elejéig, a mikor az állatgyógyintézet akkori házába, a Múzeum-köruttra költözött át. A népszámlálási munkálatokra ebben az időben még külön a Harisbázárban is béreltek helyiségeket. Az állatgyógyintézet épületét azonban a műgyetem építése miatt nemsokára bontani kezdték, úgy hogy a stat. hivatal már 1880 őszen ismét Budán, a Donáti-utca és Albrecht-ut sarkán egy magánházban bérelt helyiséget, addig aránylag még a legkényelmesebbet. 1887-ben a földművelésügyi miniszterium mostani palotájába költözködtek, míg 1890-ben az Akadémia-utczában béreltek a hivatal számára épületet. Legközelebb a hivatal számára Budán külön épületet emelnek, mire vonatkozólag a kereskedelemügyi miniszter 1896 április 15-ikén törvényjavaslatot terjesztett az országgyűlés elé.

A szakmunkák kiosztása, *egyétérve az illető osztálytagokkal, tanácsstagoknál pedig az illetők ajánlkozása alapján*, a szakosztály vezetőjét illeti.

A hatóságokkal és szervezendő vidéki magánközeggel folytatott levelezés a szakosztály kebelében készül, mire az osztályvezetőn kívül a segéd munkások is alkalmazhatók . . . *Rendeletalakú fölszólítások, körlevelek és hasonló ügydarabok a miniszter vagy helyettese által aláírandók*, ebből folyó levélváltások pedig a miniszter nevében csak az osztály részéről kiadandók.

A levelezés tisztázása és szétküldése — külön erők e célra a statisztikai szakosztályban alkalmazva nem lévén — a miniszterium központi irodájában történik; vagy pedig a központi napidíjnokok közül fognak néhányan az osztályba berendeltetni.

Az osztály eme szervezetéhez csatlakozik a tanácsé, a melyet annak előadója az 1867. július 23-ikán tartott ülésben terjesztvén elő, kevéssel utóbb lényegtelen módosításokkal a miniszter jóváhagyását is megnyerte. E szervezeti szabályzatot a *Magyarországi Törvények és Rendeletek Tárá*-ban is közzétették ¹⁾; szövege a következő:

1. A statisztikai tanács a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium kebelében az egyes miniszteriumok küldötteiből, valamint a szaktudomány és egyes társadalmi osztályok képviselőiből alakul.

2. A miniszteriumok küldötteit az illető miniszter jelöli ki, a szaktudósokat és többi képviselőket a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter hívja föl közreműködésre, kik ha e felhívásnak engednek, a statisztikai tanács tagjaivá válnak.²⁾

3. A statisztikai tanácsnak feladata: szakismereten alapuló tanácsal támogatni a kormányt mindazon kérdésekben, melyek az országos statisztika ügyével szoros kapcsolatban vannak; irányt szabni a hivatalos statisztikai működésnek és a közigazgatás, a tudomány és az élelgyényeinek összhangzatos kielégítésében a kormánynak segédkezet nyújtani. A miniszterium által kiadandó statisztikai közlemények közrebocsáttatásuk előtt a statisztikai tanácscsal véleményezés végett közlendők.

4. A statisztikai tanács havonként egyszer, ha a szükség kívánja, többször is gyűlést tart, melyen a miniszter vagy helyettese, az államtitkár elnököl. Mindkettő akadályoztatása esetén tagjai közül választ magának elnököt, ki az ülésben az elnöki teendőket végzi.

1) A statisztikai szakosztály szervezetét rendeleti uton nem közölték, hasonlóképp később az önálló hivatal alább közölt ügyviteli szabályzatát sem.

2) Keleti javaslatában itt még az is volt: »és tisztóket ingyen viselik«.

5. A tanácskozási sorrendet, a miniszter beleegyezésével a statisztikai szakosztály vezetője állapítja meg, ki a tanácsnak szintén tagja lévén, egyuttal előadja a tárgyakat.

6. Az egyes ülésekről szóló jegyzőkönyv vezetésével, egyik osztálytag lesz megbízva.

7. A statisztikai szakosztály által és tanácskozás alá bocsátott, valamint a miniszteriumok kiküldöttei által előadott tárgyak befejezésével az egyes tanácsstagok indítványai vagy javaslatjai kerülnek tárgyalás alá.

8. Fontosabb tárgyak vagy hosszabb tanulmányt igénylő munkálatok több idővel a tanácskozás előtt nyomtatásban közöltetnek a tagokkal.

9. A statisztikai tanács ugyan természeténél fogva csak tanácskozó testület, mindamelllett a közigazgatás és tudomány igényei szerint indokolt véleménye általános szavazattöbbség szerint határozatképen vezetetik a jegyzőkönyvbe.

10. Ily határozatok foganasítása a miniszter jóváhagyásától függ,¹⁾ ki ezt a maga útján eszközli.

11. A tanácsstagok a statisztikai könyvtárt, a térképeket és egyéb gyűjteményeket szabadon használhatják; a hivatalos statisztika ügyében vállalt munkálatokhoz az illető ügyszerabok is rendelkezésük alá bocsátatnak.

12. A tanácsstagok gyűlésileg végzendő teendőikön kívül egyéb adatgyűjtési vagy irodalmi munkát is vállalhatnak a hivatalos statisztika érdekében, mely esetben ²⁾ illő tiszteletdíjban részesülnek.

13. A statisztikai tanács egyéb bizottságokat küldhet ki kebeléből, melynek tagjai, ha a megbízást elfogadták, abban eljárni tartoznak.³⁾

14. Ha a felmerült tárgy úgy kívánja, az elnöklő miniszter önhatalmából vagy valamely tanácsstag javaslatára külön szakférfiakat is hívhat meg a tanácskozásba.

15. Ha a szükség a tagok szaporítását kívánja, minden tanácsagnak joga van új tagot ajánlatba hozni, kinek kineveztetése azonban a minisztertől függ.

Az úttörés nehéz munkájában a hivatalos statisztika mindkét tényezője természetesen csak nyomról-nyomra haladhatott

¹⁾ Keleti javaslata: »... függ, melynek alapján a statisztikai szakosztály természetszerű végrehajtója az ily határozatoknak«.

²⁾ Keleti javaslata itt közbetoldotta: »ha kívánják«.

³⁾ Keleti javaslata ezután még a következő pontot tartalmazta: »Népszámlálásor vagy hasonló országos felvételek alkalmával szintén fölajánlják közreműködésüket a hivatalos statisztika ügyének.«

előre. Az ország közigazgatási szervezete még nem volt megállapodva, az alkotmányos átalakulás távolról sem ment végbe minden zökkenés nélkül. Egyelőre tehát nem változtattak az adatgyűjtés rendszerén, csupán a módját törekedtek erélyesebbé, pontosabbá tenni. Maga a szakosztály vezetője mondja a *Hivatalos Statisztikai Közlemények* legelső füzetének¹⁾ előszavában, hogy »a magyar hivatalos statisztika közegeinek úttörő szerepe ennél fogva nem annyira az anyag feldolgozásában rejlik, — melyre nézve még sokáig hálával fog kelleni idegen példákat és bennünket megelőzőtt munkálatok eredményeit jeles mintául követnünk — hanem rejlik sokkal inkább azon föladatban, hogy az eredeti adatok és anyag gyűjtése, beszolgáltatása iránt világosítsák fel és buzdítsák a nemzetet, czáfolhatatlanul bizonyítva be előtte, hogy összes társadalmi, anyagi és szellemi viszonyaink minél tökéletesebb, minél pontosabb ismerete nemcsak a kormánynak, hanem és még inkább a nemzetnek magának, összes haladásunknak fekszik legfőbb érdekében«.

Megszerzik a bécsi statisztikai hivatal kiadta utasításokat és mintákat és miután a különféle hatóságok, lelkészek »e mintákba valamennyire már beletörődtek«, — míg jobbak nem lesznek, egyelőre csak ezek kitöltését kérik. Valamelyes anyag (kimutatások az 1866. évi termés eredményeiről stb.) ugyan a helytartótanácsról is maradt az osztályra, de hiányos és tökéletlen;²⁾ a minisztériumoktól pedig semmikép sem volt ki-
 eszközölhető a hivatalos statisztika központosításának az a minimális, de nélkülözhetetlen mértéke sem, mely a számos csatornán begyűlő anyagról a statisztikai osztályt tájékoztatva, ez által kétszeres adatgyűjtéstől, munkapazarlástól és egymástól eltérő

¹⁾ Megjelent 1868. május havában.

²⁾ A tanács legelső ülésében kimondták, hogy »az 1866-iki adatok korábbi egyezmény alapján ugyan Bécsben fognak földolgoztatni, beszerzésük azonban a magyar statisztikai szakosztályt illeti, a hol ezek, ha közlésök magyar szempontból kívánatosnak fog látszani, előbb föl lesznek dolgozandók«. Tényleg azonban a statisztikai osztály felállítását megelőző időkből majdnem kivétel nélkül nem voltak adatok beszerezhetők. Sőt Horvátországból még azután is néhány évig Bécsbe küldözgették a kimutatásokat. A magyar hatóságok egyáltalában a legnagyobb loyaltással tartották be az egyezményt. Így az osztrák központi bizottság a magyar bányakapitányságoktól még az 1867-iki adatokat is megkaphatta és módjában volt azokat 1869-ben közzétenni. (Mittheilungen a. d. Geb. d. Stat. XVI. Jahrg., 2. Heft.)

adatok közzétételétől a kormányt megóvhatta volna.¹⁾ A statisztikai osztály és hivatal esztendőkön át sürgette a statisztikai anyag rationalis gyűjtését és feldolgozását, sőt ma sem állíthatni, hogy mindama kimutatás, a melyet Magyarországon statisztikai célokra egybegyűl, csak egyszer, a szaktudomány követelményeinek számbavételével és egységes terv alapján kéretnék be.

Időközben úgy a tanács, mint a bizottság valóban lázas tevékenységet fejtenek ki. A tanács sűrűn tartja üléseit, a melyek mindegyikében terjedelmes javaslatok mutattnak be a statisztikai szolgálat egyik vagy másik ágának szervezéséről. Albizottságokat küldenek ki az áruforgalmi statisztika, helyesebben a forgalmi vállalatok eszközölte szállítások kimutatása tárgyában, az iparstatisztika, a bűnügyi, fegyházi és börtönügyi statisztika, az egyleti kataszter, a magánjogi statisztika, az aratási és mezőgazdasági statisztika megvitatására. Mindez albizottságok terjedelmes jelentésekben számolnak be tanácskozásaikról, az ipar, a bűnügy, a népesedési mozgalom statisztikájáról a mintákat, lajstromokat és utasításokat is elkészítik, de legnagyobb részök — mint alább látni fogjuk — a papiroson marad.

A népszámlálás valószínűleg legelső dolga volt a szakosztálynak. 1857 óta a monarchiában nem volt népszámlálás, megbízható pedig Magyarországon még sohasem és így a minisztérium még 1867-ben akarta volna az összeírást végrehajtani. A szakosztály már a tanács legelső ülésén *Irányelvek, egyúttal javaslat a népszámlálás ügyében* cím alatt tervezetet mutatott be, a melyet ugyancsak külön bizottsághoz utasítottak. Ez még az 1867-iki nyár folyamán tanácskozott a dologról és jelentést is tett a miniszternek. A felelős minisztérium első évében azonban állami költségvetés nem jött létre és így a népszámlálást 1868-ra vették tervbe. Az ápril 16-ikán a képviselőháznak betérjesztett 1868-iki költségvetés tényleg 30.000 forintnyi rendkívüli szük-

¹⁾ Az orsz. stat. hivatal levéltárában megmaradt egy, Gorove minisztertől 1869. július 11-ikén szám nélkül, levél-alakban minisztertársaihoz intézett körirat fogalmazványja, a mely a következő szavakkal kezdődik: »Mindnyájunk előtt tudvalevő, hogy míg a megyék ujjaszervezve nem lesznek, valamint sok egyéb közigazgatási tárgyban, úgy a hivatalos statisztikában se várhatunk tőlük nagy támogatást. Annál szükségesebb ezért, hogy legalább a minisztériumok szolgáltatassák minél buzgóbban a náluk begyűlt adatokat, mert kellő anyag nélkül hiába kívánunk a stat. tanácstól vagy osztálytól erőlyesb működést.«

ségletet irányoz elő, a mely összeg azonban olyan csekély, hogy megállapítása nyilván nem a statisztikai szakosztály meghallgatásával történt. A tanács 1868. június 5-ikén tartott ülésében az albizottság beadta jelentését, a mely általában elfogadta a szakosztály indítványozta módszert, a számlálás végrehajtását pedig felvételi ívek útján a vidéken és városokban népszámláló bizottságokra (illetőleg azok egy-egy tagjára) ruházta. A fővárosban ellenben az önszámlálással akart kísérletet tenni — bejelentési ívek kiosztásával.

A népszámlálás azonban 1868-ban sem volt megvalósítható. A képviselőház pénzügyi bizottsága az 1868-iki költségvetési javaslat kiadásainak összegét mintegy hatodfél millióval kevesbitette; törölte többek között a fentebb említett 30.000 forintot is.¹⁾ Végre 1869. június 16-án Gorove miniszter a népszámlálásról törvényjavaslatot²⁾ terjeszt a képviselőház elé, a mely azt július 5-ikén rövid vita után elfogadva,³⁾ 12-ikén a szentesített törvényt kihirdették, úgy, hogy az előmunkálatok gyorsan megindulhattak. Erről e munkának a népszámlálásokról szóló fejezetében lesz szó.

1868-ban a statisztikai szakosztály már kiadványokkal léphetett elő. Évkönyv számára elegendő és rendszeres anyag nem

¹⁾ A pénzügyi bizottság jelentésének (képviseelőh. nyomtatv. 305. sz.) 66. lapján így okolja ezt meg: »... a népszámlálási költség-tételt illetőleg, habár elismeri is a bizottság ez ügy fontosságát és balaszthatlan voltát: az előirányzott somma megszavazását mindaddig, míg e tárgyban törvényjavaslat az országgyűlés elé terjesztve nem leend, nem indítványozhatja.«

²⁾ A törvényjavaslatot l. 1869—72. évi képviselők *irományok* 45. sz. (I. köt. 125. s k. ll.). A törvényjavaslathoz beadott *jelentésükben* b. Wenckheim és Gorove miniszterek igen behatóan okolták meg a népszámlálás elrendelését. »A népesség számának és viszonyainak hiteles kitudása — ugymond ez indokolás — vagyis az *időről-időre megújított* népszámlálás minden rendezett állam elengedhetlen teendői közé tartozik. Ezen adatok nélkül sem törvényhozás, sem kormány nem fektetheti biztos alapra intézkedéseit, ezen adatok ismerete helyes irányadónul szolgál a társulati és egyéni törekvéseknek is.« A központi bizottság stiláris módosításokkal fogadta el a törvényjavaslatot. *Hoffmann Pál* előadótól aláírt 1869. jun. 26-ikán kelt jelentését l. *Irományok* 60. sz. (I. köt. 84. s k. ll.)

³⁾ *Tisza Kálmán* elfogadta ugyan a törvényjavaslatot, de correktebbnek azt tartotta volna, »miszerint a népszámlálás valóságos törvény alkotása által, nem pedig akként rendeltetett volna el, hogy a miniszter hatalmaztatik fel népszámlálást eszközölni.« *Irányi Dániel* kérdést intézett a kormányhoz, hogy mely időközökben fogják a számlálást ismételni. *Gorove* miniszter azt felelte, hogy »... a kormánynak csakugyan az a szándéka, hogy a népszámlálás

lévén, *Hivatalos Statisztikai Közlemények* címmel megalapította az időről-időre kiadott füzetek sorozatát, a melyből összesen hét évfolyam jelent meg. Egy-egy évi folyam öt, később hat füzetet tartalmazott, a melyek nem jelentek meg sorrendben, sőt gyakran a megelőző évről több füzet volt hátralékban. Tartalmazzák a statisztikai tanács jegyzőkönyveit és irományait, némelyik füzet nem is a statisztikai osztályban készült és több közöttük igen vegyes, megrostálatlan anyagot tartalmaz. Jellegük táblázatos, felvilágosító magyarázatok a tárgyra nézve épen nem, az adatgyűjtés módjára nézve gyéren, a hiányokra nézve azonban aránylag gyakran találhatók. Kelendőségük e füzeteknek vajmi csekély volt; az állami költségvetések rendszeren 300—400 forintot irányoznak elő az eladásuk után, de rendszeren még ez az összeg sem folyt be.

A tanács ez időbeli tárgyalásai még két dologban vezettek említésre méltó eredményre. Az egyik a *statisztikai tanfolyam*, a második a *városi statisztikai hivatalok* ügye.

A tanfolyam dolgában a tanács 1868. május 13-ikán tartott ülésében terjesztetett elő a szakosztályban készült javaslat. Kifejtette ez, hogy miután tudvalevő dolog, hogy »a statisztikai ismeretek hazánkban se kellőleg elterjedve nincsenek, se méltó érdekléssel nem tekintetnek«, népszerű statisztikai oktatásban kell részesíteni azokat, a kik »az országos statisztikai felvételek körül segédkezet nyújtani hivatva vannak«. Mert »érdekeltséget valamely földadat iránt és buzgó közreműködést megoldásában csak úgy várhatunk biztosan, ha mindazok, kik a közreműködésre hivatvák, földadatukat nemcsak ismerik, hanem a megoldás sokirányú hasznosságát belátván, tárgyukért némileg lelkesülni is tudnak«. Felhivandók volnának a minisztériumok, hogy fiatalabb hivatalnokaik közül jelöljenek ki a tanfolyam hallgatóiul néhányat, a kik a statisztika iránt érdeklődnek vagy szolgálatukban statisztikai adatokat egybeállítanak. Hasonlókép a megyék is

időnként ismételtessék; de azt, hogy e részben akár az országgyűlés, akár az ország kezeit megkössük annak megállapításával, hogy mikor ismétlendő ezen népszámlálás, a kormány nemcsak feleslegesnek, hanem czélszerűtlennek is tekintette.« A vitában még felszólaltak *P. Szathmáry* Károly, *Irányi, Gorove Ghyczy* Kálmán, *Halmossy* Endre, *Horvát Boldizsár, Gonda* László (a ki a táblázatokat is fel akarta vétetni a törvénybe és megkülönböztetni a nemes- és nemnemeseket), *Csiky* Sándor, *Hoffmann* Pál. Másnap véglegesen elfogadták a törvényjavaslatot.

kijelölnének olyan ifjakat, a kik hivatalos szolgálatra készülnek. A tanfolyamban vagy egy tuczat, egyenkint 3—4 órás előadást tartanak, a melyek együtt dióhéjban való összefoglalását adnak a statisztikai, közgazdasági és közigazgatási gyakorlati érdekű ismereteknek.

E terv megbeszélésére a tanács bizottságot küldött ki,¹⁾ a mely július 16-án terjesztette elő helybenhagyó véleményét, kibővitve a hallgatóság körét rendkívüli hallgatókkal. A rendes hallgatók számára pedig vizsgálatot vett tervbe, a melynek letévése állami vagy helyhatósági szolgálatban az illetők előnyére szolgál.

Ez alapon elkészült a statisztikai tanfolyam ügy- és tanrendje. Az előadó szakférfiakat pedig 1868. július 22-én 11.296. szám alatt kelt körlevelével kéri fel Gorové miniszter a közreműködésre és miután ezek kedvező válasza a tanfolyam megtertarthatását csakhamar biztosították, már augusztus 13-áról 13.043 szám alatt keltezte a miniszteriumokhoz, valamennyi magyarországi helyhatóságához és az erdélyi főkormányzósághoz lelkes hangú felhívás ment, a mely hivatalnokok, illetőleg hivatalnokjelöltek kiküldésére szólította fel a hatóságokat.²⁾ Ez előkészületek után 1868. október 13-án nyílt meg amaz, a hivatalos statisztika jövődjé fejlődésére abban az időben fontos tanfolyam, a mely a bécsi *statistisch-administrative Vorträge* és a berlini statisztikai szeminárium mintájára a statisztikát a közigazgatás

¹⁾ Tagjai voltak: *Hunfalvy* János, dr. *Kautz* Gyula, dr. *Konek* Sándor, *Ribáry* József, *Suhajda* János, *Weninger* Vincze és *Keleti* Károly. — Megemlítjük itt, hogy a bécsi központi bizottság 1867. okt. 18-ikán 858. sz. a. a magyar miniszteriumok hivatalnokait is meghívta a Bécsben már azelőtt megkezdett statisztikai előadások 67/68-iki cyclusára. Keleti azonban (nov. 7-ikén 9211 sz. a.) köszönettel visszautasította e meghívást, a költségeket hozván fel akadályul. A 66/67-iki cyclusban tartott előadások kinyomtatására még a magyar és erdélyi udvari cancelláriák szavaztak meg hozzájárulást. A magyar alkotmányos miniszterium megalakulván, ez összegeket az osztrákok pontosan behajtották.

²⁾ A rendes, vizsgálatételre jogosult hallgatókat a statisztikai szakosztályban előlegesen jegyzékbe vették. A pénzügyminiszter 1621., a belügyi 17561. és a közlekedésügyi 1291. számú átiratával nevezi meg kiküldöttjeit *Báró Eötvös* József vallás- és közoktatásügyi miniszter 795/eln. számú átiratával *kilencz* tiszviselőt jelent be, üdvözlőlvén egyúttal a statisztikai tudomány terjesztésére czélzó tanfolyamot, a melynek az egyetem egyik tantermét átengedi és intézkedik, hogy a fűtési és világítási költségek az egyetemi alapból fedeztessenek.

hivatalnokai sorában népszerűsíteni volt hivatva. Igen szép számú, 275 főnyi hallgatóság¹⁾ sereglett ez esti ingyenes kursusra, a melyen rövid, átlagban 4 óránál túl nem terjedő előadást hallgathattak akkori legjelesebb szaktudósainktól.²⁾ Keleti a miniszter megbízásából hosszabb beszéddel nyitotta meg a tanfolyamot, utána Kónék is kifejtette a tanfolyam célját³⁾ és a mikor 1869. márczius 13-án a statisztikai szakosztály főnöke a tanfolyamot, ismét beszéddel, berekesztette, a zsenge magyar hivatalos statisztika már rendelkezett a szakműveltség és a tárgy iránt való érdeklődés bár szerény, de gyümölcsözően szerte az országban elhelyezett tőkével. Növelte még a tanfolyam hatását az, hogy az előadásokat nyomtatásban is kiadták és hogy vizsgálatokat is tartottak. Az 1869/70-iki télen az egész cursust az előadott tantárgyakban való csekély változtatással ismételték.⁴⁾

A statisztikai osztály vezetője azonban nemcsak arra törekedett, hogy a statisztika iránt az egész ország közigazgatási hivatalnokaiban érzék és érdeklődés legyen, hanem konkrét formában statisztikai fórumokat tervezett az ország különböző pontjain, hogy a központnak működésében elő- és segéd munkásai, támaszai legyenek. A *statisztikai kültagok* intézménye már Keleti legelső programjában befoglaltatott, később pedig a *városi statisztikai hivatalokat* is bevette a hivatalos statisztika művelésének tervébe. A tanács 1868. november 4-én tartott ülésében erre vonatkozólag írásos javaslatot adott be. »Óhajtandó, — úgymond — hogy a városok beléletére vonatkozó, csupán helyi adatok gyűjtésére s feldolgozására szánt kisebb központok

¹⁾ Az 1868/69-iki tanfolyamnak volt 174 rendes és 101 rendkívüli hallgatója. Az előbbieket között volt 86 miniszteriumoktól kijelölt államhivatalnok, 48 megyei és 38 városi kiküldött; leginkább joghallgatók, vagy végzett jogászok. A rendkívüli hallgatók közt volt 25 államhivatalnok, 13 végzett jogász, 28 joghallgató és többek között — egy huszártiszt.

²⁾ Előadtak: Kónék, Keleti, Barsi, Hunfalvy János, Beöthy Leo, Havas Sándor, Schnierer Gyula, Hieronymi Károly, Tormay Károly, végül Matlekovits Sándor.

³⁾ E beszédek közlve a *Hiv. Statisztikai Közlemények* II. évf. 1. füzetében.

⁴⁾ Az osztályvezetőnek a vizsgálati szabályzatra nézve 1869. február 12-ikén tett előterjesztését a miniszter márczius 10-ikén jóváhagyta. 1869. júniusában — a tantárgyak előadóiból alakult három tagú bizottság előtt — vizsgálatot tett 45 hallgató. A második tanfolyamon résztvevők száma — miután a minisztériumok és hatóságok természetesen kevesebb hallgatót küldtek ki — 182-re apadt, de ezek közül aránylag többen, 38-an tettek vizsgálatot.

alakíttassanak... Ily kisebb, mindamellett országos fontossággal bíró központul ajánlkoznék mindenek előtt a *haza testvérfővárosa Budapest*; ajánlkoznék pedig annál inkább, mert a művelt külföld valamennyi nagyobb városa bir külön statisztikai hivattal... Budapest fényes jövőnek indul s maholnap méltán fog sorakozhatni a külföld legelőhaladottabb államai fővárosaihoz, de csak akkor, ha az ott életképeseknek bizonyult intézményeket kebelében is meghonosítja, mire, hogy czélszerűen eszközölje, statisztikai alapot nem nélkülözhet.«

Keleti indítványára a tanács még ugyanabban az ülésében bizottságot küldött ki egy általános szabályzat kidolgozására és a fővárostól kiküldendő »szakértő képviselőkkel« a terv fogantatása tárgyában való érintkezésre. Miután az eszme megnyerte a miniszter jóváhagyását, 1869. február 9-én 64. szám alatt három, »a közügyek iránt buzgó« férfiút¹⁾ kértek fel, a kik a fővárost a bizottságban²⁾ képviselnék. A bizottság tényleg munkába fogott és bár »beható tanácskozás után nem látta helyesnek megnevezni a városokat, melyekben ily városi hivatal szervezése czélszerűnek látszanék«, mégis általános tervezetet dolgozott ki,³⁾ a mely szerint a községi statisztikai hivatalok szerte az országban és első sorban a fővárosban szervezendők lettek volna.

E tervezetet Gorove 1869. május 18-án 9297. számú leiratával megküldte »Buda és Pest szab. kir. fővárosok közönségének«. »Első sorban is a fővárosok közönségéhez fordul azon felhívással, hogy kebelökben ily városi statisztikai hivatalt állítsanak annál is inkább, mert a közelben eszközözendő népszámlálás alkalmából ily statisztikai közeget amúgy sem nélkülözhetnének.« Kifejti azután a miniszter, hogy »ily hivatal létesítése tudományosan művelt és statisztikailag képzett igazgatón kívül alig igényel 2—3 segéd munkásnál többet, az anyaggyűjtés pedig nem igen okozna költséget, miután csupán rendszert kellene a munkálatokba hozni, melyeknek főanyaga a város egyes hivatalaiban, főleg pedig számvevőségében amúgy is begyűl.« Fel-

¹⁾ Névszerint *Ország Sándor*, sz. kir. Buda fővárosa tanácsnokát; *Cserhalmay Ferencz*, Pest sz. kir. főváros főkönyvvezetőjét és *Tavaszi Endre* pestvárosi képviselőt. Az értekezlet napját a körlevél február 12-ikére tűzte ki.

²⁾ Ennek tagjaivá kiküldettek: *Ribáry József*, *Hunfalvy János*, *Koncz Sándor*, *Tormay Károly*, *Szénássy Károly* és *Keleti Károly*.

³⁾ A bizottság jelentését és e tervezetet lásd a *Hiv. Stat. Közlemények* II. évfolyamának 2. füzetében.

ajánlotta azután a miniszter a statisztikai osztály és tanácsnak az előmunkálatokban való közreműködését és kilátásba helyezi »mindazon támogatást, melylyel a kormány, a kiszabott államköltségvetés határában belül, ez ügynek segítségére lehet.«¹⁾»Elvárom a főváros közönségétől, — így végződik a leirat — hogy ez ügyet mielőbb komoly megfontolásának tárgyává téve, sietni fog e korszerű eszme felkarolásával nemes példát szolgáltatni az ország többi városainak is, hogy a magánstatisztika a hivatalossal karöltve működven, Magyarország minél behatóbb, minél részletesb és tökéletesb megismerését s a világgal is megismertetését mielőbb lehetővé tegye.«

Ismeretes, hogy e miniszteri leiratnak eredménye lett és hogy a statisztikai osztály vezetőjének terve legalább a fővárosban megvalósult. Pest városa 1869. december 2-ikán tartott közgyűlésében megválasztotta statisztikai hivatala igazgatóját, a kinek vezetése alatt a hivatal immár több mint huszonöt év óta eredményes működést fejt ki.

A decentralisált statisztika másik szerve, a *vidéki statisztikai kültagok* intézménye már a legelső tervben benne volt és már az 1868-iki költségvetés 5.000 forintot irányzott elő »vidéken díjazandó néhány egyénnek statisztikai magán munkáért.« »A vezéreszme — mint a statisztikai tanácsnak e tárgyban tett előterjesztés²⁾ mondja — az lett volna, hogy *minden megyében* legyen a statisztikai osztálynak kültagja, megbízható, szakértő munkása; de miután ez intézkedés túlságosan terhelte volna az ország budgetjét, csoportosítani kellett a megyéket.« Ilyképpen 4—6 megyét osztottak be egy-egy kültag alá, a kinek átlagban 390 négyzetmérföldnyi területre³⁾ kellett volna adatgyűjtő munkásságát kiterjeszteni, azonkívül pedig ily óriási terület nem ritkán makacs népét »a statisztika fontossága és nélkülözhetlensége iránt« felvilágosítani.

Mielőtt még a kültagok feladatát és munkakörét szabatosan megállapították volna, előbb arról szereztek bizonyosságot, hogy

¹⁾ 1872—74-ben tényleg évi 1000 forinttal segélyezték a fővárosi statisztikai hivatalt.

²⁾ Hiv. Stat. Közlem. II. évf. 2. füzet.

³⁾ A Hiv. Stat. Közl. II. évf. 2. füzetében közzétett kerületi beosztás szerint legkisebb lett volna a pozsonyi kerület: 275 □ mtfld., legnagyobb a pesti: 541 □ mtfld.

lesznek-e az országban alkalmas egyének, a kik e nem csekély fáradsággal és munkával járó állást a kilátásba helyezett 400 forintnyi évi fizetésért elvállalnák. 1868. október 31-ikén 16.613/637 szám alatt kelt leiratával a miniszter tehát felkérte a kültagi kerületek székes megyéinek főispánjait, hogy egy-egy, az említett állásra alkalmas szakértő egyént nevezzenek meg. A főispánok fel is terjesztették jelöltjeiket, a kiket éppen nem kellett valami számos aspiráns közül kiválasztani.¹⁾ Így a statisztikai osztály sem vizsgálotta, hogy az indítványozott egyének — vármegyei gazdasági egyesület titkárai, ügyvédek, jogakadémiai tanárok — megfelelnek-e a követelményeknek és Gorove miniszter 1869. január 21-ikén 1440/27. szám alatt kelt köriratával szóbeli értekezletre hívja meg a fővárosba az indítványozottakat, hogy »a cél elérésére alkalmazandó eszközök és módok iránt határozni, főleg pedig az egyes statisztikai munkásoknak munkakörét szabatosan kijelölni s a központhoz való viszonyukat czélszerűen megállapítani lehessen«.

Az értekezletet ugyanez év február 25-ikén és 26-ikán részben a miniszter elnöklete alatt meg is tartották.²⁾ Megelőzőleg azonban a leendő kültagok között nyomtatott tájékozást osztottak ki, a mely az adatok gyűjtését, megbirálását, feldolgozását és összeállítását, valamint egységesen megállapított tervet szerint kerületük statisztikai helyrajzi leírását sorolta fel teendőik gyanánt. Utóbbiakat az értekezleten felszólaltak legnagyobb része túlságosaknak találta, hasonlóképpen nagyoknak a kerületeket. Feladatuk nehézségét nyilván a leendő kültagok ismerték a legjobban. Egyik-másik igen pessimistikusan ítélte meg a helyzetet, mások ez aggodalmakat megczáfolni igyekeztek és statisztikai egyletek alakítását ajánlották, a mely először nem ez alkalommal felvetett eszmét a miniszter is helyeselte. Így az értekezlet — miután a második napon a mezőgazdasági statisztika tervezetét tárgyalta — eloszlott, a nélkül, hogy a nézetek lénye-

¹⁾ *Gróf Viczay Héler*, Győr vármegye főispánja 1869. január 21-ikén 10. sz. a. kelt feliratában a csekély fizetésre és a qualificált elemek ritkaságára utalva, jelenti, hogy »végre, habár nem örömet is, de reábeszélésének engedve« sikerült egy jogakadémiai helyettes tanárt (a ki jelenleg a budapesti tudomány-egyetem rendes tanára) kültagul megnyernie.

²⁾ Az értekezlet terjedelmes jegyzőkönyveit lásd a *Hiv. Stat. Közlem.* II. évf. 2. füzetében.

gesebben tisztultak volna. Elfogadták azonban a következő, inkább csak általános jellegű szabályzatot:

Utasítás

a statisztikai osztály kültagjai számára.

1. A vidéken kinevezendő statisztikai közegek egyenkint, mint a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi magy. kir. miniszterium *statisztikai osztályának kültagjai* csatlakoznak az országos statisztikai szervezethez.

2. Mint ilyenek a lakhelyökhöz legközelebb eső magy. kir. adóhivatalnál negyedévenként utólag fizetendő eddigelé 400 forintban megállapított évi tiszteletdíjban részesülnek.

3. A statisztikai osztály kiadványait ingyen kapják.

4. A statisztikai osztálylyal közvetlenül leveleznek és ezen hivatalos levelezésök e cím használata mellett: »hivatalos statisztikai ügyben« bérmentes.

5. A miniszterium statisztikai könyvtárát, térképeit és egyéb gyűjteményét Pesten létökkor szabadon használhatják; a hivatalos statisztika ügyében vállalt munkálatokhoz az illető ügydarabok is rendelkezésük alá bocsáttatnak.

6. Minden egyes statisztikai főlvételre vagy adatgyűjtésre és feldolgozásra nézve külön utasítást vesznek, azonkívül feladataik:

a) oda törekedni, hogy a statisztika szükségének és nélkülözhetlenségének érzete minél szélesebb körökben elterjedjen;

b) megkísérteni, hogy minél több önálló statisztikai monografia hozassék létre megyéről, járásról, városról, stb.;

c) összeköttetésbe lépni a hatóságokkal, egyletekkel s testületekkel, hogy ezek a maguk körébe eső statisztikai anyagot minél lelkiismeretesebben gyűjtsék s állítsák össze s ha külön közzé nem tétetik, szolgáltatassák be általuk a statisztikai központba;

d) megbírálni a velök közlött statisztikai anyagot hitelesség tekintetéből;

e) oda törekedni, hogy más megyékben is hasonló — bár nem is díjazott — működésre szerezzenek tagokat s alakítsanak velök statisztikai társulatot.

7. A statisztikai osztály kültagjai javaslatokat tehetnek, melyek vagy a statisztikai osztályban vagy az országos statisztikai tanácsban tárgyalás alá vétetvén, az eredmény felől a kültagok értesítendők.

8. Évenként egyszer a statisztikai osztálybeli kültagok az országos magyar statisztikai tanács egyik ülésébe is meghívandók, mely esetben utazási költségeik megtérítettnek.

9. A statisztikai kültagok időnként jelentést tesznek a körükben tapasztalt statisztikai mozgalmakról és haladásról, valamint a statisztikai főlvételek foganatosításába ütköző akadályokról.

10. A kültagok felsorolt és időnként kiszabandó teendőikön kívül egyéb irodalmi munkát is vállalhatnak a hivatalos statisztika érdekében, mely esetben tiszteletdíjban részesülnek.

Néhány héttel az értekezlet után a kültagokat ki is nevezték. Megkezdendő működésük elé azonban mindjárt kezdetben számos akadály gördült. A közönség, a mely ki nem irtható előítéletében adóztatási célokra vezette vissza a kültagok puhatolódzásait, e magánemberek felszólításának még kevésbé felelt meg, mint a hatóságok rendeletének. Legjobban jellemzi e viszonyokat a következő miniszteri körlevél, a melyet alig három hónappal a kültagok kinevezése után küldtek szét:

Méltóságos főispán úr!

Folyó évi április hó 19-én $\frac{7310}{268}$ szám alatt kelt körrendeletemben értesítettem volt a törvényhatóságokat a statisztikai kültagok kinevezéséről, közölvén egyuttal velök a kinevezett kültagok számára készített utasítás egy példányát s felhíván őket az ügy fontosságára s azon hazai közérdekre, melyet ez intézkedéssel előmozdítani akarok.

Azóta értésemre esett, hogy *némely megyében a közönség nem a legjobb szemmel nézi e kültagokat működésükre nézve*, olyanoktól tartván, mik e kültagoknak feladatul tűzve nincsenek s oly kormányközegekül tekintvén őket, kik a különféle adatok puhatolása által a népre netalán új terheket előkészítenek.

Ez okból azon bizalmas kéréssel fordulok Méltóságodhoz, sziveskedjék körében odahatni, hogy a nézetek ez irányban tisztuljanak. Méltóztassék az illetőkkel tudatni, hogy ezen statisztikai kültagok feladata idézett utasításukban szabatosan van körvonalozva, hogy az azontúl semmikép sem terjed és korán sincs más mellékezőekkel összekötve.

Az eszme, mely engem e kültagok kinevezésében vezérelt, nem egyéb, minthogy a hivatalos statisztika szervezésének oly alapja vetesék meg, mely az adatok gyűjtését, összeállítását és feldolgozását, a merev hivatalos kezelésen kívül társadalmi térre is átvigye. Óhajtottam, hogy a statisztika nagyfontossága iránti érzet tágabb körökben is elterjedjen, hogy érdeklődjék iránta — mint azt más művelt államokban is látjuk — minél több honpolgár, kiknek érdeklődése s majdan összeműködése hazánk minél pontosabb, minél kimerítőbb statisztikai megismertetését fogja eredményezni.

Tudva van előttem, hogy ily célok csak lassan érhetők el; de a felmerülő akadályok leküzdésére annál inkább kell vállvetve közreműködni az erre hivatottabbaknak.

Méltóságod, remélem, támogatni fogja ebbeli törekvéseimet, könnyít'ni fogja pedig ez iránybeli tevékenységét azon gondolatnak

minél világosabb alakban, minél szélesebb körökben való megfogalmazása, hogy *a közgazdasági Miniszter hivatása nem a népek terheit szaporítani, hanem azokon könnyíteni*. Minden intézkedései oda céloznak, hogy *az ország jóllétét emelje, azt lakosaiban is fokozza*. De az első lépés erre az *önismeret*, ez pedig csak statisztikai uton szereshető meg. Nagy tévedés és elfogultság volna tehát az adatgyűjtést azért, mivel némelykor az egyesek viszonyaival is érintkezik, mellékcélokkal vádolni főadatuk mindig csak a jóllét emelése, *céljok azon alap megszerzése, melyen üdvös kormányintézkedések egyedül keletkezhetnek*.

Ezt iparkodjék Méltóságod ez ügyben elérni, ha ez egyszer közgyógyzódássá vált, a közönség is fel fogja ismerni saját érdekeit s többé nem lesz szükséges elfogultság vagy gyanakodások ellen küzdeni. Fogadja, stb.

Kelt Pesten, 1869 évi július hó 13-án.

Gorove István, s. k.

A megyék localpatriotismusa is hátráltató tényezőjévé lesz a kultagok működésének. A mely megyék kültagi székhelyt nem kaptak, e miatt neheztelnek. A fentebbi miniszteri leiratra válaszolva, Hont vármegye akkori főispánja így ír:¹⁾ »... nem titkolhatom el Nagyméltóságod előtt, miszerint e feladattal egy megyebeli egyénnek való megbízatása nemcsak könnyítette volna Nagyméltóságod azon szándékának sikerültét, hogy a hivatalos statisztika ügye társadalmivá váljék, hanem csak fokozta volna a segélynyújtási költséget annál inkább, mert valamint e tisztre alkalmas egyén a megyében is találkozott volna, tagadhatlan, hogy az irányadó körök nem e megyebeli egyénnek kinevezésében a közönség határozottan correct elvhű politikai magatartása által meg nem érdemlett mellőztetést láttak.«

A kultagok kísérletképpen alkotott szervezete teljes működésben valójában sohasem volt. Főfeladatuk a megyei monografiák elkészítése lett volna, de ezek közül csak három jelent meg: Pozsony-, Nógrád- és Liptó megyéké; az utóbbi két munka nem is statisztikai kultagtól való. A legfontosabb munkálatokban, például népszámlálások alkalmával, semmi hasznukat sem vehették. Az 1870-iki költségvetés ugyan még öt állást preliminált, a

¹⁾ 1869 augusztus 1-én 64. sz. a. — Győr vármegye főispánja már fentemlitett feliratában mondja: »... nem szabad elhallgatnom azon megjegyzést, hogy nem szül-e ez visszatetszést a szomszédos és ide beosztott öt vármegyében? s nem lesz-e ezáltal a sikeres eredmény kockáztatva?«

melyeket azonban be nem töltöttek. Az 1873-iki tiszti cím- és névtár kilencz kültagot¹⁾ mutat ki, az 1875-iki már csak egyetlen egyet, Fiumében. Ez csak a nyolczvanas években szűnt meg, vele a kültagok egész intézménye. De az eszme, a mely lényegében és tartalmában oda czéloz, hogy a központ saját exponált közegei útján közvetlenül is megismerhesse a vidék viszonyait, más alakban bár, feléledt az országos statisztikai hivatal legújabb történetében.

Ezek ama keretek, melyeket a szervezés három évében Magyarország hivatalos statisztikájának kijelöltek. Bizonyos, hogy ugy a tanács, mint a szakosztály már ekkor sokoldalú és jelentékeny tevékenységet fejtettek ki, de — kénytelenségből — inkább a tervezésben, mint az alkotásban; az osztály többet dolgozott, mint a mennyi adatot feldolgozhatott. A közvetlen adatgyűjtés hézagos és hiányos volt, a miniszteriumok ismételt kérésre sem tudósítottak a náluk egybegyűlő statisztikai anyagról, a hatóságok külön felvételeikről a tanács véleményét ki nem kérték, úgy, hogy az valóban csak a jobb jövő reményében állapította meg a statisztika egyes ágaiban használandó mintákat. Pénzügyileg szerényebb kereteket az első évek költségvetéseinek a statisztikának bizonyára nem lehetett volna megszabni; tényleg azonban még ezek is tágak voltak a kifejthető szakbeli működéshez viszonyítva. Legjobban bizonyítja ezt az évi költségvetések és zárószámadások adatainak egymás mellé való állítása, a mely azonban — miután a személyi kiadások a miniszterium központi igazgatásának költségei között vannak előirányozva — csak a dologi kiadásokra terjeszkedik ki.²⁾

¹⁾ Az 1869-iki státussal szemben: 5 apadás, 2 gyarapodás (Fiume és Székes-Fejérvár.)

²⁾ Az 1867-ben a statisztikára kiadott összeg nem puhatható ki, miután a m. kir. államfőkönyvelési osztálytól előterjesztett »államszámadás« (1865—68. országgyűlési képviselőház *nyomatványai*, 328. szám) a közgazdasági miniszterium központi igazgatásának költségeit csak a központ, Magyarország, Erdély, Horvát-tót ország rovatok szerint részletezi. — Az 1868—70 évi költségvetésekben a központi igazgatás tételei között 3 statisztikai osztálytag á 1.200 forinttal és 2 statisztikai számtiszt összesen 1.670 fttal szerepel. Tényleg azonban — bár ez a zárószámadásokból, miután azok ekkor a kiadásokat annyira még nem részletezték, ki nem mutatható — nem adtak ki ennyit. A statisztikai szakosztály beltagjai ebben az időben csak 600 forintot kaptak.

	»Statisztikai szükséglet«	
	költségvetés	zárószámadás szerint
1868.	12.600 frt.	4.545 frt. 50 kr.
1869.	17.700 »	16.118 » 68 ¹ / ₂ »
1870.	17.400 »	16.714 » 07 »
Összesen: . . .	47.700 frt.	37.378 frt. 25 ¹ / ₂ kr.

Kitünik tehát ebből, hogy a költségvetésben megszabott összegek több mint egy ötödét nem használták fel.

A hivatalos statisztika művelése, a melyet aránylag nagy szellemi munkaerővel és valóban lelkes igyekvéssel indítottak meg, ebben az állapotban nem maradhatott. Az erélyes vezetéshez, mely a szakosztály főnökében, a tudományos tőkéhez, mely a tanácsban megvolt, meg kellett szerezni az eredményes működésre épp oly nélkülözhetetlen amaz erőtenyezőt, a mely a közigazgatási szervezetnek a munkában való közreműködésében vagy legalább is felhasználásában áll.

Az impulsus erre kívülről jött. A nemzetközi statisztikai congressusok hatodikán, a melyet az 1867. év őszén Flórenczben tartottak meg, Magyarország tervbe vett képviselése ¹⁾ még nem történhetett meg, az 1869-iki, Hágában összeült congressuson azonban a kormány megbízásából Keleti és Hunfalvy már résztvettek. Francia nyelven irt nyomtatott jelentést is vittek magukkal, a melyben a magyar hivatalos statisztika ügyében másfél év alatt történeteket irták meg. E dolgozat nyilván jó hatást keltett a congressus tagjainál, mert midőn *Engel*, a porosz statisztikai hivatal hirneves főnöke nagyszerű tervét egy összehasonlító nemzetközi statisztika készítéséről előterjesztette, a huszonnégy részre osztott és az egyes államok statisztikai hivatalai között kiosztott anyagból Magyarországnak is jutott egy fejezet: a szőlőművelés statisztikája. A nagy munka szükségessé tette volna, hogy az összes államok szőlőművelési statisztikáját feldolgozó magyar hivatal a többinek a statisztika összes ágára nézve szolgáltatassa be a megfelelő adatokat, kezdve a nemzetiségek statisztikáján, a melyet Svájcz dolgozott volna fel, egészen a hajóhadéig, a melylyel Spanyolországot bízták meg.

E tény élesztőanyagává lett hivatalos statisztikánk tovább fejlődésének, a nemzetközi megbízás teljesítése rendezett, a köz-

¹⁾ Keleti ezt jelentette be az orsz. stat. tanács 1867. augusztus 21-én tartott ülésén.

igazgatás egész apparatusába beépített statisztikai szervezetet tett szükségessé. A kiküldöttek már november hó 10-én kelt üti jelentésükben ¹⁾ hangsúlyozzák, hogy a megbízás elfogadásának következményei vannak, a melyek »nem állanak egyébből, minthogy a statisztikai hivatal oly alapon szerveztessék, mely feladatainak teljes megfelelésére képessé teszi, s hogy az ország létező vagy jövőben bárhogy szervezendő közhatóságai *törvény által köteleztesenek minden adatok gyors és pontos szolgáltatására*, melyekre a hazai, de immár európai statisztikai hivatalnak szüksége van; hogy végre . . . a kormányzat többi ágaival megbízott hatóságok is bőkezűen és kellő készséggel szolgáltatassák azon anyagot, melyet a statisztikai hivatal megváltozott és az ország javára tágtult működési körénél fogva nem nélkülözhet«.

Ha valaha, úgy ekkor volt meg az alkalom, hogy a hivatalos statisztika érdekében valamit elérni lehessen. A nemzeti önérzet, a melynek a két kormányképviselőnek mint önálló országok küldötteinek Hágában való szereplése igen jól esett, nem engedhette meg, hogy ha — a mi már akkor is valószínű volt — a második következő congressus Budapesten ül össze, ²⁾ Magyarországot készületlenül találja.

A statisztikai szakosztály vezetője tehát már a tanács legközelebbi, december 10-ikén tartott ülésében tervezettel áll elő, melynek czíme *Emlékirat egyuttal javaslat Magyarország hivatalos statisztikájának szervezése tárgyában.* ³⁾ A memorandum sürgette az adatszolgáltatás kötelezettségének törvénybe való iktatását. Szükséges ez azért, mert »részletes statisztika a polgároknak gyakran benső viszonyait is kutatja« és »mellőzhetetlen a törvény azért is, hogy a külföld irányában szavatosságot vállalt

¹⁾ Közölve a Hiv. Stat. Közlemények II. évf. 5. füzetében (90—111. l.)

²⁾ Ez különben már a hágai congressus záró ülésén is felmerült. Szóba kerülván ugyanis a congressus legközelebbi ülésezésének helye, dr. Ficker, a bécsi stat. hivatal igazgatója Oroszország mellett még Magyarországra is felhívta a tagok figyelmét, meleg szavakkal emlékezvén meg (v. ö. a *compte-rendu* II. részének 510. lapját) a fiatal magyar hivatal tevékenységéről. A magyar delegáltak kényes helyzetben voltak, mert kormányuk a congressus meghívására fel nem hatalmazta őket, nem tévesztették továbbá szem elől a kezdetleges hazai viszonyokat és az ily congressus tetemes költségeit. A congressus végre a szervező bizottságra hagyta a legközelebbi congressus helyének kérdését.

³⁾ Közölve a Hiv. Stat. Közlem. II. évf. 5. füzetében, 112—126. l.

statisztikai hivatal viszont az ország részéről legyen biztosítva az iránt, hogy a mely adatokra szüksége van, azokat komolyan követelheti is és nincs azon . . . szégyenítő helyzetben, hogy bármily közérdekű, tudományos becslés az egész országra nézve üdvös kérdés megoldása néhány alsóbb rendű megyei tisztviselő kénye-kedvétől függjön«. Gondoskodni kell továbbá — a törvényhatóságok akkor napirenden volt rendezése alkalmából — arról is, hogy »az ország hivatalos statisztikai szervezete összhangzatban legyen az ország politikai szervezetével«. A hosszabb időközökben eszközölt országos felvételeket egyszer-mindenkorra vagy esetről-esetre lehetne törvényben elrendelni, az időszaki statisztikai kimutatások begyűjtésére, feldolgozására és közzétételére pedig *központi statisztikai hivatal* volna szervezendő. »A különböző hatóságok« által megindított statisztikai adatgyűjtések hátrányai . . . szembeötlők«, az így begyűlő anyag szétforgácsolódik, eltemetve hever az egyes miniszteriumok osztályaiban. Az emlékirat ezután sorra vette a statisztika egyes ágait, beszámolva az addigi előmunkálatokról. Alig van egy ág is, a melyről nem azt kellett jelenteni, hogy a már előkészített adatgyűjtés az akadályok miatt meg nem indulhatott. Így az anynyira fontos mezőgazdasági statisztikát a megyei monografiákban akarták a kültagokkal összeállíttatni, de »a tervezet kibocsátása után egy-két kültag azonnal lemondott«, a többi pedig tetemes költségeket kért, vagy különböző nehézségeket hozott fel.

Az emlékirat a statisztikai osztály kérdésére is kiterjeszkedett. Hogy »a nemzet valóban hasznát vehesse ezen, ha csupán fényűzésből tartatik, tulságosan drága intézménynek (t. i. a hivatalos statisztikának) kell, hogy szervezete olyan legyen, mely tengődés helyett erőteljes, viruló életet biztosítson számára. A statisztikai szakosztály — ha a miniszterelnökség, vagy az állami számvevőszék alá nem rendeltetik, a mi (az emlékirat szerint) még czélszerűbb lenne — megmaradhat a közigazgatási miniszterium alatt, csakhogy »szaporított személyzettel *s tágitott hatáskörrel*, de semmikép sem más valamely főosztály alá rendelve, hanem hatáskörében minél kevesebb hivatalszerű nyügbe szorítva, *közvetlen alárendeléssel a miniszter alá*«. A hivatal »bármely hatósággal és bárkivel« közvetlenül érintkezhesék. A tanács megtartandó, a közigazgatási tisztviselőktől csakis az anyagot

követeljük, a megyékben pedig a főispán elnöklete alatt alakítsanak statisztikai bizottságokat.

Ez emlékirat egy a főben és tagokban való reform világos képét dolgozta ki, a melyet megvalósítani a következő, javaslat gyanánt a memorandumhoz mellékelt *törvény* lett volna hivatva:

1. §. A kormányzat, a törvényhozás és a tudomány igényeinek kielégítése végett Magyarország állapotának statisztikai leírása és évről-évre változó viszonyainak nyilvántartása eszközlendő.

2. §. A kormányzat egyes ágai, a törvényhatóságok, községek, társulatok, köz- és magánintézetek, erkölcsi és magánszemélyek kötelesek mindazon statisztikai adatokat hiven és pontosan beszoigáltatni, melyekre a hivatalos statisztikának akár az ország állapotának statisztikai leírásához, akár változó viszonyainak nyilvántartásához és kimutatásához szüksége van.

3. §. A statisztikai anyagnak hivatalos uton való gyűjtése és beszoigáltatása végett minden törvényhatóságnál állandó statisztikai bizottság alakittatik, melynek tagjai, szakképzettségükre való tekintettel a közönség által választatnak.

4. §. A szab. kir. városokat kivéve, minden törvényhatóság statisztikai bizottságánál külön szakképzett tisztviselő alkalmaztatik, kinek díjazásához az állam is járul.

5. §. Az e bizottságok utján gyűjtött statisztikai anyagnak összeállítását és feldolgozását a magyar kir. statisztikai hivatal eszközli, mely az anyag hivatalos közléséről gondoskodik.

6. §. Minden évben, az időhöz nem kötött közleményeken kívül, rendszeres statisztikai évkönyv adatik ki, mely az ország törvényhatóságainak is megküldetik.

7. §. A statisztikai hivatal használatára külön szakkönyvtár alapittatik, melynek számára a hazai kiadók minden általuk kiadott államtudományi és statisztikai munkából egy köteles példányt szolgáltatnak.

8. §. A statisztikai hivatal mellett mint tanácskozó testület a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter által külön kinevezett szakférfiakból álló országos statisztikai tanács áll, melynek elnöksége ezen minisztert vagy az általa kijelölendő helyettest illeti.

9. §. A statisztikai hivatal és tanácsnak, valamint a törvényhatóságok statisztikai bizottságainak ügykörét külön utasítások szabályozzák.

10. §. Az utasítások megállapításával, valamint e törvény végrehajtásával a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter bizatik meg.

Az országos statisztikai tanács 1870. január és február havában négy ülésben tárgyalta az emlékiratot, a melyet eredeti

szövegében magáévá tett. A magánszemélyek és társulatok adatszolgáltatási kötelezettségét azonban Keleti törvényjavaslatának 2. §-ából törölte, valamint elejtették a 6. §-t, a mely statisztikai évkönyv kiadását rendeli és a hetediket, a mely a statisztikai hivatal számára a szakmunkákból köteles példányokat igényelt.¹⁾ A tanács azonban a törvényjavaslattal együtt beterjesztett feliratában²⁾ még világosabban formulázta a statisztikai kormányforum függetlenségének óhaját, szükségesnek mondván, hogy az »a miniszter irányában minden lépéseért felelős főnök vezérlete alatt *ne képezze a miniszteriumnak csupán alosztályát*, hanem minden cselekvényeiben közvetlenül a miniszterrel érintkezessék, minélfogva talán *központi statisztikai hivatal* czíme alatt volna újjászervezendő«. A törvény megalkotását nem kívánta még a törvényhatóságok újjászervezéséig sem halasztani, mert »az orsz. statisztika az adatgyűjtés lehetőségét nélkülözvén, a közügy megkárosítása nélkül nem maradhat tovább — jelen állapotában«.

A szakminiszter tárczájában nemsokára ezután bekövetkezett változás azonban megakadályozta ez ügy gyors elintézését. De alig néhány nappal azután, hogy *Szlávy* Józsefet földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterré kinevezték, a statisztikai szakosztály vezetője jelentést terjeszt elébe Magyarország hivatalos statisztikájáról, céljával vallván, hogy »a tervezett reform mind a hivatalon belül, mind pedig és még inkább azon kívül, az országban foganatosíttassék, mert nélküle s a különféle kormányágak erélyes támogatása nélkül, nemcsak meg nem felelhet feladatainak a hivatalos statisztika s nem hajthatja azon hasznót, melyet mívelt országokban többé kétségbevonhatlanul nyújt az államnak, hanem még az eddig reá fordított költségek sem igazoltak, ha kimutatásai folyvást oly hézagosak s részben megbízhatlanok maradnak, mint eddigelé.«

Majd ecsetelte a jelentés azokat a nehézségeket, a melyekkel

¹⁾ A tanácstól készített törvényjavaslat (lásd *Hiv. Stat. Közlem.* III. évf., 3. füz. 76. l.) majdnem teljesen megegyezik a később hozott *törvénynyel*, melyet e munka függelékében közlünk. Mindkét, 1869-ben illetőleg 1870-ben készült javaslatból hiányzott azonban a törvény 8. §-a, a mely az adatokat beszolgáltató közegek *felelősségét* állapítja meg és Keleti részéről csak 1873-ban javasoltatott.

²⁾ E feliratot — lásd *Hiv. Stat. Közlem.* III. évf. 3. füz. — egy háromtagú bizottság készítette, melynek tagjai voltak: *Konek* Sándor, *Hunfalvy* János és dr. *Kogler* N. János, akkor pénzügyminiszteri titkár.

a statisztikai osztály a statisztika csaknem minden ágában küzdeni kénytelen volt, utalt az alkalmazott személyzet csekélységére, a mely körülmény sem szaktanulmányokat a hivatalnokoknak, sem tanulmányutat a vezetőknek meg nem enged, végül pedig azzal a kéressel fejeződött be, méltóztassék a miniszternek »egyrészt az osztálynak, másrészt az országnak kellő szervezése által megadni a módot, hogy Magyarország hivatalos statisztikája hivatásának úgy megfelelhessen, mint a hogy e hivatás nagyságáról az ügy vezetésével megbizott s a benne működő tisztviselők át vannak hatva«.

Keleti a tanács július 7-ikén tartott ülésében mutatta be e jelentést, egyúttal a hivatal költségvetési és munka-tervezetét. Az előbbit a tanács tudomásul vette, az utóbbit külön bizottsághoz utasította. A statisztikai szakosztály vezetője a *statisztikai hivatalt* egy elnöki és nyolcz szakosztályra akarta osztani, a mely utóbbiak egy-egy *szaktitkár* vezetése alatt 2—4 hivatalnokkal működtek volna. Az egyik osztályt a kinevezendő aligazgató alá adta. Az egész tervezet megvalósítása a hivatalfőnökön kívül egy aligazgatói, hat szaktitkári, négy segédtitkári, két szakgyakornoki, egy főszámvizsgálói, egy számvizsgálói, hét számtisztii, két számgyakornoki és tiz díjnoki állást tett volna szükségessé, két statisztikai tag is meg lett volna tartandó; a hivatal személyzete tehát összesen 37 emberből állott volna. A személyi kiadások 36.590 forintot, a dologiak 18.500 frtot tettek volna. Keleti azonkívül még nem kevesebb, mint nyolczvan kültagot proponált és ezek fizetési fejében 32.000 forintot. A bizottság azonban abban a véleményben volt, hogy »a kültagok, mint kik hivatásuknak a körülményeknél fogva meg nem felelhetnek, töröltessenek el«. Így tehát csak a tényleg kinevezett kilencz kültag után 3600 forintot véve fel, a költségvetés összege 58.690 forintot tett volna.

Szlávy miniszter elismerésre méltó gyorsasággal intézte el a magyar hivatalos statisztika administratív újjászervezését. A javasolt budgetet, nem ugyan a személyi kiadásoknak — az akkori viszonyok közt — kétségkívül túlzott összegével, nagyjában jóváhagyta és az 1870. október 26-ikán a képviselőháznak beterjesztett 1871. évi állami költségvetési tervezetben a »rendes szükséglet« XVI. fejezetének 11. czíme alatt a *statisztikai hivatal* számára 56.970 forintot irányzott elő. Ez összegből

1 igazgató, 2 titkár, 2 fogalmazó, 2 segédfogalmazó, 7 számtiszt, 1 irodavezető, összesen tehát 15 hivatalnok¹⁾ fizetése került ki, 2 szolga illetménye 870 forintot tett, adatgyűjtésre (ipar- és mezőgazdasági statisztika, népesedési mozgalom, és a fővárosi statisztikai hivatal segélyezése) 6500 forintot, a kiadványokra 5000, utazási átalányra 3000, a könyv- és térképgyűjteményre 1000, hivatali és irodai szükségletre 3600, házbérre 2400 és tiszteletdíjakra 15.000 forintot prelimináltak. Az 1870. évi költségvetéshez képest a többlet 28.132 forintot tett, a miből 12.702 forint a személyi kiadásokra jutott.

A statisztikai hivatal ez első önálló költségvetésének indokolása röviden utalt arra, hogy a statisztikai szakosztály működése terjedtével a várható rendszeresebb adatszolgáltatás és az európai statisztika munkálataiban való részvétel következtében »mellőzhetlenül szükségessé vált« az osztálynak önálló hivatallá való fejlesztése. Közelebb jut ezzel a magyar hivatalos statisztika szervezete az európaihoz, azonkívül — az országos statisztikai tanács véleménye alapján kiadandó utasítás szerint — »a közszolgálat érdekében is üdvösebben fog ezentúl működni«. Majd megokolva a költségzaporításokat, a jövőre nézve érintette az indokolás, hogy a magyar statisztikai hivatalnak tulajdonképpen még nagyobb költségvetésre volna szüksége, mint a külföldieknek, mert ez utóbbiak a közbenső közigazgatási közegektől megbízhatóan feldolgozott anyagot csak összeállítják, míg nálunk 151 törvényhatóság eredeti anyagát kell feldolgozni.

Az önálló hivatal természetesen külön rendezést igényelt. Kidolgoztatott tehát a következő szabályzat, a melyet Szlávy miniszter 1871. évi április hó 11-én 246. eln. sz. alatt a király elébe terjesztett. Ő Felsége azt 1871. április 18-án kelt legfelsőbb elhatározásával jóváhagyván, ezzel alapját vetette meg az országos magyar királyi statisztikai hivatal fennállásának. Hivatalos statisztikánk negyedszázados jubileuma egybeesik tehát az ezredéves ünneppel, a nemzeti munka kiállításával, a mi alkalmat adott e munka megírására.

¹⁾ A beltagok ebbe nincsenek beszámítva, mert ezek fizetését ettől kezdve a tiszteletdíjak között a dologi kiadásoknál számolták el. A minisztérium központi igazgatás költségeiből a budget indoklása szerint 1870-ben a statisztikai osztály következő személyzetét fizették: 1 osztálytanácsos 2900 forint, 1 titkár 1800 frt., 1 fogalmazó 1000 frt., 3 stat. osztálytag 3600 frt., 2 stat. számtiszt 1670 frt., 1 szolga 398 frt., összesen 11.368 frt.

Az országos magyar királyi statisztikai hivatal ügyköre és ügyviteli szabályzata.

I.

A statisztikai hivatal célja és feladata.

1. §. A statisztikai hivatal célja és feladata a statisztika tárgyát képező hazai állapotokról minél teljesebb és biztosabb adatokat gyűjteni, azokat megvizsgálni, rendezni és akként összeállítva közrebocsátani, hogy azok törvényhozói, közigazgatási, tudományos és gyakorlati célokra egyaránt használtathassanak.

2. §. E szerint a statisztikai hivatal teendői közé tartozik mind az államszervezet és államélet, mind a nemzet társadalmi munkásságának tényeiről és eredményeiről nemcsak hű és tárgyilagos képet szolgáltatni s ez által a nemzeti önismeretet és tájékozottságot előmozdítani, hanem a szerzett anyag segédelmével az ország állapotának statisztikai szempontból folytonos nyilvántartásával mind a gyakorlati élet, mind a tudomány igényeinek kielégítéséhez járulni.

II.

A statisztikai hivatal szervezete.

3. §. *Az országos magyar királyi statisztikai hivatal* szakteendőire nézve önálló, szolgálati és fegyelmi tekintetben azonban a földművelés- ipar- és kereskedelemügyi magyar királyi miniszteriumnak alárendelt hivatal.

4. §. A statisztikai hivatalnak az országos magyar statisztikai tanácshoz való viszonyát külön ügyrend szabályozza.

5. §. A statisztikai hivatal élén a hivatalfőnök áll, ki összes működéséért felelős és kit távolléte vagy akadályoztatása esetén a statisztikai hivatalnak rangban legidősb titkára helyettesít.

6. §. A statisztikai hivatal műszaki és kezelési részre oszlik.

7. §. A *hivatal műszaki része* az összes statisztikai anyagot következő nyolcz főrovat szerint dolgozza fel.

1-ső osztály. Föld- és helyrajzi viszonyok.

2-ik » Östermelés.

3-ik » Népeességi viszonyok.

4-ik » Közigazgatás.

5-ik » Igazságügy.

6-ik » Közoktatási és művelődési viszonyok.

7-ik » Ipar, kereskedelem, közlekedés, hitel.

8-ik » Állami, megyei és községi háztartás és pénzügy.

8. §. A *hivatal kezelési részét* az igtató, kiadó és irattár képezik, melyek egy irodavezető alatt állanak, ki egyúttal a hivatal házi pénztárát kezeli s a hivatalhelyiségek és szükségletei fölött őröködik.

9. §. A statisztikai hivatal által önhatáskörében el nem intézhető ügyek, melyekre nézve tehát javaslat vagy előterjesztés teendő a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriumhoz s illetőleg ennek utasítása kérendő ki, általában véve a következők:

a) törvény alkotására, változtatására, életbeléptetésére vonatkozó intézkedések, az évi költségvetés megállapítása s attól való minden eltérés;

b) a statisztikai hivatal összes tiszti személyzetének személyes és fegyelmi ügyei (kivéve a gyakornokok felvételét vagy elbocsátását), segélyezések, jutalmazások, rendkívüli munkálatok díjazása, fizetési előleg s négy hétnél hosszabb szabadságidő engedélyezése;

c) a tiszti kötelekhez nem tartozó egyének által készített szakmunkálatok díjazása, ha az 200 forintot meghalad;

d) bérleti, szállítási és munkaszerződések jóváhagyása, ha az ezek alapján egyszer-mindenkorra, vagy egész éven át fizetendő összeg 1000 forintot meghalad;

e) a birodalmi kapcsolatból folyó ügyek statisztikájára nézve hozandó határozatok;

f) a statisztikai tanács előterjesztései;

g) egyéb oly ügyek, melyeket természetüknél fogva a hivatalfőnök nem vél önállóan elintézhetni, vagy melyekre nézve a Miniszterium nyilatkozatra vagy véleményadásra hívta fel a statisztikai hivatalt.

10. §. A miniszterium határozatának fentartott ügyeket a statisztikai hivatal terjeszti elő akár külön jelentés alakjában, akár pedig — ha a tárgy természete ezt egyáltalán engedi — rövid úton ügydarab alakjában, mely jóváhagyatván és kiadatván, rendszerint a miniszterium irattárában őrzendő meg.

11. §. A miniszterium által a statisztikai hivatal számára ennek előterjesztése folytán nyitott hitel határain belül a statisztikai hivatal utalványozási joggal ruháztatik fel, utalványainak azonban, hogy az illető adópénztárak által elismertessenek és teljesíttessenek, a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi Miniszterium kebelebeli számvevőség ellenjegyzésével kell ellátva lenniök.

12. §. A megelőző §-okban elősorolt ügyeken kívül a statisztikai hivatal önállóan, tudományos kérdésekben a statisztikai tanács véleményének alapján jár el s ugyanezért úgy az egyes Miniszteriumokkal és a törvényhatóságokkal, mint saját vidéki tagjaival, más államok statisztikai hivatalaival, a nemzetközi statisztikai kongresszusok előkészítő és intéző bizottságaival, egyházi és iskolai hatóságokkal, a Miniszteriumok és törvényhatóságok alárendelt közegeivel, u. m. tanfelügyelőkkel, kereskedelmi s iparkamarákkal, tudományos intézetek s egyéb egyletek s társulatok igazgatóságával stb. hivatása körébe eső ügyekben közvetlenül és saját pecsétje alatt levelez.

III.

Az anyag beszerzése és nyilvántartása.

13. §. Az anyag beszerzése ügyében a statisztikai hivatal az egyes Miniszteriumokkal részben a statisztikai tanácsban helyt foglalt képviselők által, rövid úton, részben levelezés útján közlekedik.

14. §. Feladatának teljesíthetése végett a statisztikai hivatal az egyes Miniszteriumoktól átveszi feldolgozás végett azon közérdekű statisztikai adatokat, melyeket az illető hatóságok vagy alárendelt közegek oda időnként és rendszerint beszolgáltatnak.

15. §. Ugyane czélból közöltetnek a statisztikai hivatallal:

a) az egyes Miniszteriumok köréből nyomtatásban kiadott vagy könyvnyomtatású sokszorosított munkálatok, úgyszintén

b) az országgyűlési nyomtatványok;

c) a delegációkkal közlött jelentések;

d) az országos enquete-eknek tett előterjesztések és ezek munkálatai.

16. §. Országos, nem külön törvény által elrendelt adatgyűjtések azon Miniszterium útján indítandók meg, melynek körébe az ügy tartozik; általános, vagy kizárólag statisztikai érdekű ügyek a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi magyar királyi Miniszter útján indíttatnak meg.

17. §. Az ekkép megindított ügy minden további fejleményében a statisztikai hivatal saját ügykörén belül intézkedik, az illető Miniszteriumhoz, mint magasabb fórumhoz csak akkor folyamodván, ha intézkedéseit siker nem követné.

18. §. A statisztikai hivatal ügyel az évenként beszolgáltatandó adatokra nézve a törvényhatóságoknak és egyéb közegeknek, egyleteknek stb. szabott határidők pontos megtartására.

19. §. A beszolgált és beszolgáltatandó anyag megbizhatóságának megítélése végett kiküldött tisztviselő által a helyszínen szerezhethet a statisztikai hivatal magának meggyőződést.

20. §. Az ország általános viszonyainak, valamint helyi viszonyok pontosabb megismerhetése végett a hivatal főnöke vagy az általa megbizandó tisztviselő a Miniszternek előlegesen rövid úton történt bejelentés után időnként meglátogatja az ország különböző vidékeit és közvetlenül gyűjti a megkívánt adatokat.

21. §. Hasonló czélból neveztetnek ki *vidékre statisztikai kültagok* kik közvetlen a hivatalfőnök alatt állanak, teendőiket külön utasítás szabályozván.

22. §. Mindezekon kívül a statisztikai hivatal egyik kötelessége a rendszerint begyűlt és külön *czélra szerzett* anyagnak olyképeni *nyilvántartása*, hogy nemcsak az ország bármely vidékét illető, de bármely

közérdekű kérdésre vonatkozólag is lehető legrövidebb idő alatt szolgálhasson kellő felvilágosításokkal.

IV.

A statisztikai hivatal kiadványai.

23. §. A beszerzett anyagot a statisztikai hivatal kiadványaiban értékesíti.

24. §. *A statisztikai hivatal kiadványai:*

- a) az *Évkönyv*;
- b) a *Hivatalos statisztikai közlemények*;
- c) a statisztikai tanfolyamnak szánt »*Statisztikai előadások*«;
- d) rendkívüli törvényszabta működésnek eredményeiül nyert közlemények (Népszámlálási munka); stb.
- e) az elősorolt kiadványok valamelyikéhez szükséges »grafikai mellékletek«.

Az *Évkönyv*ben 1871-től kezdve rendszeresen közöltnak a főrovatok szerint csoportosított adatok rövid és sommás kimutatásokban.

A mely tárgy bővebb magyarázó szöveggel ellátott közlést igényel, a Hivatalos statisztikai közleményekben talál helyet, melyek évenként, időhöz nem kötött füzetekben jelennek meg.

A *d)* és *e)* alatt foglalt kiadványok megjelenését esetről-esetre a szükség és körülmények határozzák meg.

25. §. Ezen a törvényhozás, kormány- és közönség használatára szánt füzetek kiadásán kívül a statisztikai hivatal további kötelességei:

a kormány vagy egyes Miniszteriumok által bármely különleges törvényhozási, közigazgatási, vagy tudományos célra kívánt alkalomszerű kimutatásokat készíteni, szükség esetén hozzájok az anyagot is beszerezni;

az egyes Miniszteriumok által bármely különleges törvényhozási, vagy közigazgatási célból megindítandó országos felvétel eszközlésére szánt mintákat és kérdőpontokat a statisztikai tanács hozzájárulásával megvizsgálni és róluk véleményt adni;

az ily felvétel alkalmával begyűlt anyagot az illető Miniszterium által közölt cél és — tudományosan indokolható — kívánsága szerint rendezni és összeállítani, mely esetben azt saját közleményeiben a helyesnek talált alakban közzé is teheti.

26. §. Valamennyi kiadvány szerkesztéséről, nyomtatásáról és példányszámáról a hivatal maga gondoskodik és ezek az *országos magyar királyi statisztikai hivatal* czége alatt jelennek meg.

V.

A statisztika nemzetközi és tudományos művelése.

27. §. A nemzetközi statisztika ügyében a magyar királyi statisztikai hivatal összeköttetésbe és csereviszonyba lép a külföld összes statisztikai hivatalaival és a statisztikai kongresszusokon elvállalt tárgyakra nézve valamennyi külföldi hivatalból szerzi be a megfelelő adatokat, valamint a maga részéről is mindazon tárgyak iránt közli azokkal Magyarország adatait, melyekre nézve az tőle kívántatni fog.

28. §. Az országos statisztikának minden irányban és minden megfelelő eszközzel való előmozdítása képezvén a statisztikai hivatal egyik főfeladatát, arra hivatali kapcsón kívül álló szakférfiak közreműködhetése, irodalmi munkásságuknak díjazása és önálló statisztikai munkák megjelenésének segélyezése által is tartozik a hivatal teljes erővel törekedni, illetőleg ebbeli javaslatokat a Miniszterium elé terjeszteni.

29. §. A statisztika tudományos művelése végett *könyv- és térkép-gyűjteményt* szerez be, mely gyűjteménynek a statisztikai tanács és hivatal tagjai, valamint a tisztviselők általi használata iránt külön könyvtári utasítás rendelkezik.

Ő Felségének Schönbrunnban 1871. évi ápril hó 18-án
kelt lf. elhatározásával jóváhagyatott.

P. H.

Szlávy s. k.

Ugyancsak a szabályzat keltét viseli az a legfelsőbb elhatározás is, a melylyel *Keleti Károly* osztálytanácsosi ranggal a hivatal igazgatójává neveztetett ki és csak néhány nappal ezután kelt a hivatal jelenlegi igazgatójának *Jekelfalussy József*nek gyakornokká való kinevezése is, a ki e minőségben 1871. évi április hó 29-én tette le a hivatalos esküt.¹⁾

¹⁾ Ő Felségének a hivatal igazgatójának kinevezésére vonatkozó legfelsőbb elhatározása a hivatalos lap 1871. ápril 30-iki számában jelent meg. Ugyane legfelsőbb elhatározás töltötte be a hivatal első és második titkári állását is; első titkár lett *Bielz Albert*, az ismert zoologus, akkor erdélyi pénzügyigazgatósági titkár, míg *Duka Marcell* miniszteri fogalmazó titkári czímet és rangot kapott. A huszonöt év előtt a már említettekén kívül az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz kinevezett összes tisztviselők és gyakornokok névsora a következő: *Jóny Gyula* segédfogalmazó, *Grobetty Lajos*, *Rubin* (Telkes) *Simon*, *Findura Imre*, *Raisz Gyula*, *Horváth Károly*, *Vámossy István*, *Stojcevicz Sándor* számtisztek; *Párniczky Ede* irodavezető; *Tóth József*, *Raisz Jenő*, *Humborg Vilmos* és *Mattyók Bence* gyakornokok. Ezek közül még ma is a hivatalban működnek *Grobetty Lajos* számtanácsos és *Findura Imre* könyvtárnok.

A hivatalos statisztika fejlesztésének közigazgatási irányban való megoldása tehát előbb vált ténynyé, mintsem a szakszerű működésre a törvényes alap meglett volna. A hivatal önállósítása kijelölte a magyar hivatalos statisztika újabb kereteit, a melyeknek a rendszeres működés egyetemes tartalmával való betöltése előtt azonban még egy átmeneti korszakot, kezdetben a törvényes alapot, majd pedig a pénzügyi eszközöket nélkülöző hivataloskodás éveit kellett átélni.

•

III. Pénzügyi és egyéb nehézségek. 1871—1878.

Az országos statisztikai hivatal szervezése oly módon történt, a mely meglehetősen tág teret engedett önálló működésének. Ez a körülmény egyszerre életre keltette azokat a terveket, a melyek a munkakedv első buzgalmában elkészülve, a már vázolt nehézségek miatt meg nem valósulhattak. Így már a statisztikai tanács 1871. május 12-én tartott ülésében előterjesztette a hivatal az *iparstatisztika* céljaira készült nyomtatványokat és kibocsátott miniszteri rendeleteket. Az előbbieket egy a tanácstól 1867. december 23-án kiküldött bizottság dolgozta ki és a hivatal, miután az 1869/70-iki népszámlálás útján birtokába jutott az *iparosok* viszonyait nagyban, egészben megvilágító adatoknak, most alkalmasnak találta az időt, hogy az *ipar* állapotáról szerezzen külön felvétellel képet. Újból hangsúlyozta ez alkalommal, hogy »nem arról van szó, mit keres egyik-másik hazánkfia, micsoda összes és tiszta jövedelme van, mely netalán az adónak lehetne alapja, hanem csupán az a kérdés, mit és mely irányban munkálkodik a hazai iparosok összege, mit állít elő egyetemes szorgalma által, mikép lehetne szorgalmát fokozni, munkálkodásának eredményeit gyarapítani«. A felvételnek még az 1871. év első felében kellett volna megtörténnie.

A hivatal második előterjesztése a *népesedési mozgalom* statisztikájára vonatkozott. A születések, halálozások és házasságkötések esztendőről esztendőre való számba vétele — hogy céljának megfelelően — semmiféle megszakítást nem tűr. Mégis e kimutatások az 1860—63-iki félbeszakadás után már másodszer veszítettek folytonosságukból, mert a mint 1866-ban a kiegyezésre kilátások nyíltak, a lelkészek újból a sutba dobták a táblázatokat, sőt *Konek* szerint¹⁾ ebben és a következő 1867. évben

¹⁾ Jahrbücher f. Nationalökonomie u. Statistik. X. Bd. (1868), 362. l. — Horvátországból az adatok a bécsi minták alapján, meglehetősen részletezve, begyűltek és összeállítva, a *Hivatalos Statisztikai Közlemények* III. évfolyamának 2. füzetében közzé is tétettek.

az adatokat még egybe sem állították. Annál kevésbé küldték be azokat — noha ismételten felszólították rá — a statisztikai hivatalnak.

A tanács külön bizottságot küldött ki a táblázatok egyszerűsítésére, egyúttal pedig felkérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, járjon közbe a püspökségeknél. A miniszter azonban abban a véleményben volt,¹⁾ hogy »az egyházi hatóságok az adatok szolgáltatásának néha legjobb akarat és szolgálatkészség mellett sem felelhetvén meg, . . . nem marad egyéb hátra, mint az anyakönyvi másodpéldányokat az illető törvényhatóságoktól . . . bekivánni s a kívánt népmozgalmi adatokat . . . a központban egybeállítani«. A tanács azonban ebbe bele nem nyugodott, mert bele nem nyugodhatott. Az anyakönyvi másodpéldányokat a lelkészek valószínűleg be sem küldték a törvényhatóságokhoz, azokból teljes kimutatásokat egybeállítani tehát még akkor sem lehetett, ha a statisztikai hivatal megbirhatta volna a rengeteg munkát. Azért a tanács újabb felterjesztést határozott a közigazgatási miniszterhez, érvényesítené befolyását a kultuszminiszternél az eredeti adatoknak a papság által való szolgáltatása, a belügyinél pedig azoknak a vármegyei közegek által járási összesítésekre való feldolgozása iránt. Ebben az 1872. január 24-én kelt iratában²⁾ azt a meggyőződését fejezte ki, hogy »Magyarország legfőbb statisztikai közege nem vállalhatja el, hogy pirulva vonuljon félre, ha a külföld számon kéri tőle Magyarország népességének évenkénti változásait«. Expediensül azért, »bár fájdalmasan«, az 1866—70. évekre rendkívül primitív mintát kért kitöltetni, mely »a tudományos igényeket ugyan ki nem elégítő, de legalább közigazgatási szempontból némileg használható adatokat fogna szolgáltatni . . .«

E felirat már eredménnyel járt. A megyék ugyan semmiféle összeállítást sem teljesítettek, csupán járásonként csomagolták az anyagot, végre azonban a hivatal az 1874. év második felében — bár a felvételi mintákból eredő kezdetleges feldolgozásban és még mindig nem hézagtalanul — közzétehetette az 1866—70. évek népesedési mozgalmát feltüntető táblázatokat.³⁾

¹⁾ 1871. november 21-én 26.309. sz. a. kelt leiratában.

²⁾ Hiv. Stat. Közlem. V. évf., 4. füz., 56—64. l.

³⁾ Megjelentek a *Magyar Statisztikai Évkönyv* II. évfolyamában, 30—31. l. — Bihar megyének, egy kivételével, valamennyi járása hézagosan érkezett be,

A fontos tárgy természetesen nem érhetette be az ily kezeléssel és a hivatal minden évben törekedett arra, hogy a jövőben újabb, részletesebb és tudományosabb adatgyűjtés lépjen életbe. Tényleg azonban ezt csak 1877-ben sikerült elérni, a mikor is a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter május 28-án 350. eln. szám alatt kelt rendelete alapján a házasságokra öt, a születésekre három és a halálozásokra egy táblázatot állapítottak meg, a melyek betöltése az 1876. évben kezdődött.

Az iparstatisztika és a népmozgalmi statisztika tervezetén kívül ugyancsak 1871-ben még megállapították a tűzkárok, a bankügy statisztikájának mintáit, a statisztikai hivatalban pedig javaslatok és minták készültek el úgy az európai, mint a hazai szőlőszeti és borászati statisztika tárgyában. 1872-ben bemutatta a hivatal a községi háztartás statisztikájára használandó két táblázatot, kidolgozták továbbá a folyószabályozások és vízmunkálatok statisztikájának felvételi mintáit, az igazságügyi és közegészségügyi statisztikára nézve pedig a tanács szakbizottságai igen terjedelmes, 25, illetőleg 16 táblázatból álló munkálatokat terjesztettek elő.

Mindez azonban csak írott malaszt maradt. A mit ez években a statisztikai hivatal kiadott, sem mennyiségében, sem minőségében, sem pedig tárgyában nem különbözik attól, a mit annakelőtte már az osztály is közzétett. Készült, úgy mint előbb, aratási statisztika, az egyetlen munka, a melynél a törvényhatóságoknak még valahogyan hasznát lehetett venni; bányászati statisztika, a mely a bányakapitányságok adatain alapulva, már kezdetben is aránylag a legtökéletesebb volt; közoktatásügyi statisztika, a melyben szintén már előbb is készültek munkálatok. A bank- és hitelintézetek statisztikája tökéletlen, az áruforgalmi hypothetikus volt, — úgy, hogy a statisztikai hivatal szervezése

Zemplén megye két járása semmit sem küldött, másik kettője pedig az 1866. és 1867. évekről nem küldte be az adatokat. Ez a népmozgalmi statisztika a maga primitív voltában csak azt mondja meg, hány római, görög katolikus, stb. házasságot kötöttek az egyes években és ezek között hány volt vegyes. Azt azonban, hogy a vegyes házasságok milyen vallásfelekezetek között jöttek létre, milyen valláshoz tartoztak a vőlegények, menyasszonyok — ki nem mutathatja. A halálozási statisztika csak a vallások, nemek csoportját és ezekben a bezárólag 5 éves gyermekekét különbözteti meg, míg a korral való kombinációt teljesen mellőzi.

Magyarország hivatalos statisztikáját ebben az időben lényegesebben még nem vitte előbbre.

A VIII. nemzetközi statisztikai congressus 1872. augusztus 22-ikén Szent-Pétervárott ült össze. Az orosz udvar pazar pompával fogadta a congressus tagjait, a kik közé a magyar kormány ismét Keletit és Hunfalvyt küldte ki hivatalos képviselőül. Az előbbi, élve Ó Felségének ugyanaz évi július 11-ikén kelt legfelsőbb meghatalmazásával, a záróülésen ünnepélyes formában *Budapestre* hívta meg a legközelebbi congressust. Hozzátette, hogy Magyarország zsenge hivatalos statisztikája mindenkép azon lesz, hogy becsülettel jelenjék meg a congressus areopágja előtt, a fejlődő főváros és a magyar vendégszeretet pedig minden lehető meg fognak tenni, hogy a külföldieknek a közöttünk való időzést kellemessé tegyék.

Keleti után az Északamerikai Egyesült Államok és Svájc képviselői a maguk hazájába hívták meg a congressust. Ez azonban szokás szerint nem határozott és jövő összeülése helyének kijelölését a pétervári szervező bizottságra hagyta. Midőn a congressus *állandó bizottsága*, a melyet *Semenow* javaslatára Pétervárott alakítottak meg a hivatalos képviselőkből, 1873. augusztusában Bécsben ülésezett, Budapest főváros statisztikai hivatalának igazgatója a főváros nevében is ismételte a meghívást. Elfogadását *Engel* javaslatára a *comission permanente* kívánatosnak jelentvén ki, a pétervári szervező bizottság utóbb végleg elhatározta, hogy a IX. nemzetközi statisztikai congressust a magyar fővárosban tartják meg. Megjegyzendő azonban, hogy *ekkor* még 1875-re tervezték a congressus ülését.

Az összehasonlító nemzetközi statisztika Hága óta nem igen jutott előre. A hivatalos statisztikusok között mindjárt kezdetben véleménykülönség támadt arra nézve, hogy a nemzetközi statisztika csak az egyes országoktól már nyomtatásban kiadott munkálatokon épüljön fel, vagy pedig külön mintákon kérjék be a hivataloktól a szükséges adatokat. A magyar statisztikai hivatal az utóbbi nézetet vallotta ¹⁾ és már az

¹⁾ A hágai congressus határozatai e fontos kérdésre nézve mit sem tartalmaztak. De megfontolva a hivatalos statisztika természetszerű feladatát, csakis az említett nézet helyessége ismerhető el. Ha a statisztikai hivatalok csupán a nyomtatásban megjelent adatokat dolgoznák fel, nem tennének egyebet, mint hogy *n* számú publikáció illető fejezeteiből egy *n* + 1-ik

1872. év elején szétküldte a nemzetközi szőlészeti statisztika tervezetét, a melyet a pétervári congressus programjába is felvettek.¹⁾ Felelet azonban csak egy-két külföldi hivataltól érkezett, a magyar statisztikai hivatal is csak annyitól kapott a nemzetközi statisztikára vonatkozó tervezeteket, úgy, hogy a pétervári előcongressuson a hivatalos képviselők az internacionális statisztika monumentális munkája helyett alig néhány, a szerzőktől is tökéletlennek tartott kísérlettel, különben pedig csak programokkal vagy tervezgetésekkel számolhattak be.

A nemzetközi statisztika ügye tehát Pétervár után legkevésbé sem állt fényesen és a magyar hivatalos statisztika jóformán elvesztette azt az előnyt, a mely az internacionális munkában való résztvevés okából fokozottabb anyagi és erkölcsi támogatására ösztönözte volna a kormányt és a törvényhozást. Annál közelebb állt azonban a *congressus*, a melynek méltó fogadását a nemzeti becsület követelte meg. A tudományos világ előkelő képviselőinek azonban Magyarország hivatalos statisztikája nem mutatkozhatott be abban az állapotában, a melyben ekkor az adatszolgáltatás szabályozatlan volta, rendszertelensége és hiányossága következtében tengődött.

A statisztikai hivatal, mint 1869-ben, úgy most sem maradt el a reform erélyes sürgetésében. A *Hivatalos Statisztikai Közlemények* ugyanazon füzete, a mely Keleti és Hunfalvy jelentését közli a pétervári congressusról, emlékiratot tartalmaz e czímmel: *Magyarország hivatalos statisztikája és továbbfejlesztésének szüksége*. Ujból kifejtette é memorandum, hogy a statisztikai hivatal csekély munkaerejének is »sokkal inkább az anyag beszerzési nehézségeinek leküzdésével kell foglalkoznia, semhogy teljesen szakszerű működésének szentelhetné magát. Az anyag beszerzésének nehézségei pedig abban rejlenek, hogy annak

könyvet állítanak össze. Semmikép sem egyeztethető ez össze azzal a hivatással, a melyet éppen *Engel* egyszer *statistische Produzenten* névvel jelölt. A meglevő és mindenki számára hozzáférhető anyag további feldolgozását mindenkor a magánstatisztikusok feladatának tartották. Hozzájárult még ehhez, hogy némely országban — mint azt *Semenow* Pétervárott különösen hangsúlyozta — közzé sem teszik az egész statisztikai anyagot.

¹⁾ Annexes aux rapports des sections: Projet du bureau de statistique royal hongrois sur l'organisation d'une statistique de la viticulture et de ses produits en Europe.

szolgáltatására senki sincs kötelezve s így csak az illetők jóakarától függ: szolgáltatassák-e általában, vagy miként és mikorra szolgáltatassák azt be«. Pedig a statisztikai hivatal »üdvös működhetése, úgyszólván létezése függ e törvénytől«. Majd »a számosakból csak kikapott esetek felemlítése által« illusztrálja az emlékirat az adatok begyűjtésének nehézkes, késedelmes és hiányos voltát. Az iparstatisztikában »két év alatt sem lehetett teljes eredményhez jutni«. A bank- és hitelintézetek 1871. évi statisztikáját hiányosan volt kénytelen közzétenni a hivatal, a melynek »mindössze annyi erkölcsi elégtétele maradt, hogy a vonakodó intézeteket közleményeiben névszerint kimutatta«. Az igazságügyi statisztikában óriások a hiányok. Nem jobban áll a *statisztikai munkálatok központosításának ügye* sem. Az egyes minisztériumoknak a statisztikai tanácsba küldött képviselői saját hivatalukban »nem foglalnak el olyan helyet, hogy minden ott gyűlő statisztikai anyagról tudomásuk legyen.« Senki, »legfőbb kormányférfiaink« se tudják, »mi mindenféle anyag van az egyes minisztériumokban rendelkezésre«; »senki sem tudja, mely időszaki kimutatásokat kötelesek szolgáltatni a törvényhatóságok vagy az egyes minisztériumoknak alárendelt közegek«. Így történik aztán, hogy »bármely felmerülő szükség alkalmából új adatgyűjtések rendeltetnek el«, sokszor egyszerre több helyről, »egy és ugyanazon vagy hasonló adatok követeltetvén sokszor oly közegektől, melyek azokat kellően nem is szolgáltatathatják, nem egyszer olyanok, melyek kellően összeállítva már is léteznek«. E visszasság megszüntetésére a statisztikai hivatal több ízben tett kísérletet, 1872. őszén pedig a földmivelésügyi miniszterrel kérette fel a minisztériumokat, küldjenek a hivatalnak lajstromot a begyűlő időszaki kimutatásokról, továbbá tudassák vele a megindítandó statisztikai felvételeket. De bár e megállapodások egy értekezlet eredményei,¹⁾

¹⁾ Az értekezletet a hivatalnak 1872. szeptember 27-ikén 4173. sz. a. a földmivelésügyi miniszterhez intézett jelentése folytán, u. a. évi november 16-ikán tartották meg a minisztérium ügyosztályai és az orsz. m. kir. statisztikai hivatal vezetőinek részvételével dr. *Ary Ödön* miniszteri tanácsos elnöklete alatt. (Jegyző volt *Máday Izidor*.) Az értekezlet a következő pontokban állapodott meg: 1. a minisztérium valamennyi ügyosztálya pontos lajstromot készít a szakkörében bárhonnán begyűlő időszaki kimutatásokról és jelentésekről. E »lajstromhoz mellékelendők a kimutatások vagy jelentések mintái, megneveztetvén a közeg, melytől erednek; az idő, melyben

a miniszteriumok lajstromot nem küldenek, sőt a megkeresésre nem is felelnek.

»A jövő, még pedig a közel jövő — így folytatja az emlékirat — komolyan számon venné a hatalmat most gyakorló nemzedéktől (törvényhozástól s kormánytól egyaránt), hogy azon kormányzati ágat, mely jó törvények alkotásának és czélszerű kormányintézkedéseknek *alapját* teszi, elhanyagolta.« Jó statisztika csakugyan költséges, — és a magyar statisztikai hivatal »151 törvényhatóság nyers és feldolgozatlan községi adataival kénytelen bajlódni«. Ha tehát »minden ágban megbízható és kimerítő oly statistikára akarunk szert tenni, mely hivatásszerű feladata-

beszolgáltatandók és a tárgy, melyre terjednek«. E lajstromok és mellékleteik közölnének a statisztikai hivatallal, a mely kimutatja, mely adatokra van a hivatalos statisztika érdekében szüksége; egyuttal pedig — ha szükségesnek látja, a tanács meghallgatásával — véleményt mond, »vajjon mely kimutatásokban mily változtatások volnának, akár a közvetlen cél, akár a hivatalos statisztika érdekében czélszerűen eszközölhetők. Hasonló czélból az orsz. stat. hivatal is kimerítő kimutatást készít eddigelé megindított adatgyűjtéseiről s azt az egyes ügyosztályokkal közli, jövendőre pedig, bármely kebeléből kiinduló felvételnél a szakilag érdekelt ügyosztály véleményét kéri ki, vagy — ha a felvétel mintái a statisztikai tanácsban állapíttatnának meg — e tanácskozásokban való képviseltetésére felhívja az illető ügyosztályt«. 2. A minisztérium ügyosztályai az adminisztratív adatgyűjtéseket vagy az időszaki kimutatásokat megváltoztató ügydarabot (a gyűjtőmintával együtt) kiadás előtt közlik a statisztikai hivatallal, »mely, ha a kívánt adatoknak netalán birtokában volna, azokat azonnal átszolgáltatja, különben pedig tudomásul és előjegyzésbe veszi a szándékolt adatgyűjtést és egyuttal — ha szükségesnek látja — véleményét közli az illető ügyosztálylyal«, statisztikai szakszempontról netalán ohajtandónak látszó változtatások iránt. 3. Kiválóan tudományos, kizárólag statisztikai, általános kormány- vagy törvényhozási érdekű ügyben a statisztikai hivatal indítja meg a felvételt, esetleg saját kezdeményezéséből is. 4. A földmivelésügyi miniszter felkérletik, hogy e minisztériumán belül határozattá emelendő javaslat elfogadására minisztértársait is sziveskedjék rábírni. (Az utóbbi dolog az 1872. november 27-ikén 1199/elm. sz. a. kelt körirattal történt, a mely így végződik: »Ha... világos áttekintést szereztünk az iránt, a mivel jelenleg rendelkezünk s biztosítva lesz a hivatalos statisztika a jövőbeli összhangzatos és rendszeres eljárás iránt, bátor lesznek Nagyméltóságod szives közreműködését még igénybe venni oly együttesen megállapítandó eljárásra nézve is, mely az adatoknak az egyes közegek általi gyors és pontos beszoolgáltatását biztosítván, a hivatalos statisztika közegét is képesítse arra, hogy egyik főfeladatának: a körébe vágó statisztikai anyagnak minél pontosabb és minél gyorsabb közlése által az ország irányában eleget tehessen.«)

nak tényleg képes megfelelni«, még kell költséget áldoznunk. Eldöntendő az a fontos elvi kérdés is, hogy a statisztikát központosítva kezeljék-e vagy sem. Semmi sem áll ugyan utjában annak, hogy az egyes miniszteriumok is bocsássanak ki statisztikai közleményeket — még talán jobb is, ha megoszlik a munka, a statisztikai hivatalnak még akkor is egy miniszterium ressortjába sem vágó tág munkaköre marad — de akkor rendszeresen, tudományosan megállapított módszer szerint kell folytatni a közleményeket.

Ezután áttér az emlékirat a hivatalos statisztika *országos* szervezésére. Minden egyes törvényhatóságban *statisztikai bizottság* volna alakítandó, az alispán elnöke alatt. Titkára lenne egy tiszteletbeli jegyző, tagjai pedig a tiszti ügyész, árvaszéki elnök és ülnök, pénztárnok, főorvos, főmérnök, levéltárnok, főszámvevő, közgyám, állatorvos, néhány törvényhatósági bizottsági tag (gazdasági egyesületek vagy ipartársulatok elnökei, titkárai, kereskedelmi és iparkamarai tagok, stb.), kültisztviselői: a szolgabírák. Adatgyűjtések alkalmával a járási összegezéseket a megyei számvevőségek végeznék, a kész munkát pedig »bíráló áttekintés« czéljából az orsz. stat. hivatalba való felküldése előtt a megyei statisztikai bizottságnak mutatnák be.

Az emlékirat továbbá *főispáni évi jelentéseket* contemplált, a melyek a szoros értelemben vett közigazgatási tárgyakon kívül a törvényhatóság közigazgatási, egészség-, tanügyi s egyéb viszonyaira is kiterjeszkednének. E jelentések nyilvánosságra volnának hozandók, tervezetüket az orsz. stat. tanács készíthetné el.

Az emlékirat ezután a társországok statisztikájáról és a közös statisztikáról emlékeztet meg (a mely két dologról e munkában később lesz szó), áttért az *országos statisztikai hivatal szervezésének* kérdésére. Az 1871-iki szervezet »helyesnek és életrevalónak bizonyult«, de »a tisztviselői állomások és fizetések nem állanak arányban a hozzájuk kötött igényekkel«. »A tudomány mai állásánál... alig fogjuk azt követelhetni, hogy a ki az ország föld- és helyrajzi viszonyainak ismeretében jártas, egyúttal az igazságszolgáltatás statisztikájához is értsen... Már pedig azt igenis meg kell követelnünk, hogy a *hat* osztály élére egy-egy általában tudományilag, de a statisztika illető ágában is szakképzett egyén álljon; és megkívánhatjuk, hogy az ily,

tulajdonképpen irodalmi munkásságot kifejtő egyéniség mind állására (rangjára), mind díjazására nézve a tőle követelt munkával kellő arányt leljen hivatali állásában.« Az akkori szervezet alatt csak az ipar-, kereskedelem-, közlekedés- és hitelügyi osztály élén állott egy titkár, az igazságügyit egy fogalmazó, a közoktatásit egy statisztikai tag, a ki bármikor ott hagyhatja a hivatalt, a népességit egy *segédfogalmazó*, a földművelési osztályt az *irodavezető*, az iparstatisztikát egy *számtiszt* vezette. De nemcsak a munka minősége aránytalan a hivatalnoki állásokhoz, hanem a munka *menyisége* is. »Bátran állitható — így foglalta össze az emlékirat a stat. hivatal belső ügyeire vonatkozó észrevételeit — hogy a budget látszólagos nagy összege mellett a magyarországi statisztikai hivatal sokkal rosszabbul van dotálva bármely más, rendezettebb viszonyok közt létező külföldi hivatalnál«.

Az emlékiratot — melyhez egy »az országos statisztika szervezéséről« szóló *törvényjavaslat*,¹⁾ egy a törvényhatósági statisztikai bizottságok szervezését és működését, továbbá a főispáni évi jelentéseket szabályozó *utasítás*, végül a hivatal *belszervezésének és költségvetésének* javaslata²⁾ volt csatolva — az országos statisztikai hivatal igazgatója nyomtatásban 1873. szeptember 12-ikén 103. eln. szám alatt kelt feliratával terjesztette elő *gróf Zichy József* miniszternek.

A reform ezután már nem sokáig váratott magára. Zichy miniszter az 1874. január 3-ikán tartott minisztertanácsban beadta az országos statisztika szervezéséről szóló törvényjavaslatot, a mely úgy szerkezetében, mint szövegében csaknem azonos volt az emlékiratban előterjesztett munkálattal. Javitott rajta még a minisztertanács,³⁾ Ő Felsege pedig január 18-án

¹⁾ A megelőző fejezetben közöltük azt a szöveget, a melyet *Keleti* még 1869-ben javasolt és a melyet az orsz. stat. tanács 1870-ben módosított. Az emlékirat bezárólag a 8. §-ig csaknem szóról-szóra magáévé tette a tanács szövegezését, 9. §. gyanánt utána töldotta azonban az adatszolgáltató közegek felelősségét kimondó szakaszt.

²⁾ Ez 1874-re szóló tervezet az elnöki, kezelési és hat szakosztályban a következő személyzetzaportításokat tünteti fel: 1 aligazgató, 3 szaktitkár, 2 gyakornok, míg a díjnokokat az általányból tervezte díjazni.

³⁾ A *statisztika feldolgozásának központosítását* (törvény 2. §., 2. pont) a *minisztertanácsban vették be a javaslatba*. Törölték ellenben a 9. §. második bekezdését, a mely a mulasztást okozott közeg rovására a helyszínén eszközölt adatgyűjtéssel szemben az illető közeget — ha az a végrehajtást jogtalanul tartja — a rendes per útjára utasította.

megengedte, hogy a javaslat alkotmányos tárgyalás végett az országgyűlés elé terjesztessék. Ez január 26-ikán megtörtént. A törvényjavaslathoz csatolt *indokolás* a következő:

A hivatalos statisztikának továbbfejlesztése és tökélesbitése szükséges, mert jelen szervezetében az nem működhet úgy, hogy az állam és kormánya, valamint a tudomány igényeit kielégítse.

Nem működhet pedig a statisztikai hivatal kielégítően azért, mert munkaerejének és idejének nagy részét az anyag beszerzése és az itt felmerülő nagy nehézségek leküzdésére kell fordítania. E nehézségek viszont onnan származnak, hogy a statisztikai adatoknak s a feldolgozandó anyagnak beszolgáltatására senki sincs törvényileg kötelezve, s így a számos kérésnek és sürgetésnek nincs kellő fogamatja, mert az csak az illetők jóakarától függ.

Ezen bajoknak megszüntetésére törvény kell, mely mint a törvényjavaslat teszi és nemcsak az adatszolgáltatás kötelezettségét mondja ki, hanem a köteleesség teljesítéséről is gondoskodik, megfelelő sanctio által.

Az adatszolgáltatás kötelezettsége első sorban a kormányközegeket, egyházi és világi hatóságokat és a közsegeket illeti.

Hogy azonban teljes és kimerítő hivatalos statisztika legyen az állami és társadalmi élet minden ágáról szerkeszthető, fentebbi kötelezettség kiterjesztetett a köz- és magánintézetekre, egyletekre és társulatokra is, azzal a megszorítással mindazonáltal, hogy ezek csakis egyleti vagy üzleti tevékenységükből merithető adatokat kötelesek beszolgáltatni. E megszorítással ki van zárva az, hogy a hivatalos statisztika az egyéni szabadság csorbitásával a családi vagy magánéletben kutathasson adatokat külön törvényes meghatalmazás nélkül.

A statisztikai anyagnak gyűjtésére és részben feldolgozására minden törvényhatóság területén állandó statisztikai bizottság tervezett, mely első sorban felelős az anyag teljességeért és helyességeért. E bizottságok mikénti megalkotását és működését illetőleg külön részletes utasítások szükségesek, melyeket a hivatalos statisztika ügyintéző földmivelési-, ipar- és kereskedelmi miniszter állapít meg.

A törvény pontos és szigorú végrehajtását a javaslat 9-ik §-a lesz hivatva biztosítani. Biztosítaná pedig akképen, hogy az adatot szolgáltatni köteles közegek nemcsak a szabott határidőt fognák pontosan megtartani, mi egyedül teszi lehetővé a központon is a gyors közlést; hanem az adatoknak megbízhatóságát, igaz voltukat is biztosítaná. Mert mindkét esetben, akár t. i. egészen elmarad a kívánt adat, akár felismerhetően rossz és haszonvehetetlen adat szolgáltatik be a központba, ez intézkedik, hogy az illető adatok a helyszínén a mulasztást

elkövetett s azt kellően nem igazolt közeg rovására gyűjtessenek és szolgáltatassanak be.

Néhány ily végrehajtás esete nemcsak az illető hanyag közeget szoktatná törvényszerű kötelességének pontos teljesítésére, hanem köztudomásra hozatván, serkentőleg hatna egyáltalán a statisztikai szolgálat pontos és lelkiismeretes ellátására. Miután végül minden ily eljárás ellen az illető félnek fenmarad a rendes törvényes út panasztételre, s így a bíraskodás nem az érdekelt minisztert, hanem a rendes törvényeséket illeti, hivatalos visszaélésnek sem lehet helye.

A statisztikai tanácsnak a törvényjavaslatban tett felemlítése által ezen már létező testület is törvényes alapot nyer.

Hogy valamennyi, bármely kormányközeg által megindítandó adatgyűjtés tervezete és mintái előleg e testülettel közlendők, az nemcsak egyöntetűséget hoz az ily irányú kormány-cselekvényekbe, és biztosít az iránt, hogy minden ily felvétel a statisztikai tudomány színvonalán álljon; hanem egyuttal az egy és ugyanazon tárgyra nézve gyakran történt kettős és ismételt felvételeket is megakadályozza. Azon kivételnek, hogy sürgős esetekben a felvételi tervezet és minták csak utólagosan mutattassanak be a statisztikai tanácsnak, helyt kell adni, nehogy a statisztika érdeke valamely nagyfotosságú és gyorsan eszközlendő kormány-intézkedésnek törvényszerűen útját állhassa.

Az ország állapotának és évről-évre változó viszonyainak nyilvánartása, mi a statisztikai hivatal feladataiul van kitüntetve, azért lön oly általánosan kifejezve, hogy tágabb keretébe beférjen mindaz, mi más államokban a hivatalos statisztika teendőit képezi.

Az »osztályok előadóiból alakult központi bizottság« márczius 24-ikén adta be jelentését, a mely a törvényjavaslatot néhány stiláris javítással elfogadásra ajánlotta.¹⁾ Junius 12-ikén a képviselőház általánosságban vita nélkül, a részletekben pedig *Bartal György* miniszternek a bizottság egy módosítására vonatkozó felszólalása után elfogadta »az országos statisztika *ügyének* szervezéséről« szóló törvényjavaslatot. Junius 16-ikán a képviselőház harmadszori olvasásban, 30-ikán pedig a főrendiház általá-

¹⁾ E br. *Prónay Dezső* előadótól aláirt, márczius 9-ikéről kelt jelentést l. 1872—75-iki *Irományok* 641. sz. (XIII. köt., 134. l.). A bizottság nyilván nem nagy reményeket táplált a statisztikai hivatal jövődő működésére nézve. A törvényjavaslat első §-ában ugyanis az volt, hogy a közállapotok nyilvánartása a *társadalmi és tudományos igények kielégítése céljából* rendeltetik el. A bizottság ezt törölni javasolta, mert magában a törvényben nem szükséges indokolni és mert az országos statisztika ezzel olyan célt tűzne ki, a melynek esetleg nem lesz képes mindenkor megfelelni.

nosságban és részleteiben vita nélkül szintén elfogadta a javaslatot, a melyet Ő Felsége szentesítésével ellátva, mint 1874. évi XXV. törvénycikket július 22-én a képviselőházban, a következő napon pedig a főrendiházban kihirdettek. Magyarország hivatalos statisztikája ezzel törvénybe lévén iktatva, az országos statisztikai hivatal is legalis alapot nyert működésére.

A törvény végrehajtására nézve már július 22-ikén ment felszólítás a hivatalhoz, terjeszszse elő erre vonatkozó javaslatait. A hivatal ezekkel a legrövidebb idő alatt elkészült¹⁾ s így augusztus havában az összes szakminiszteriumokhoz, a fumei kormányzóhoz, a horvát bánhoz, valamennyi törvényhatósághoz, valamennyi vallásfelekezet egyházi hatóságához, a pénz- és hitelintézetekhez, biztosító társulatokhoz, vasuti és gőzhajózási vállalatokhoz, a kereskedelmi és iparkamarákhoz, Magyarország főhadiparancsnokságához körlevelek mentek, a melyekben a miniszter figyelmeztette e forumokat a törvény fontosabb szakaszaira, támogatást kérvén a hivatalos statisztika számára a hatóságoktól és pontos adatszolgáltatást a társulatoktól. A törvényhatóságokat arra szólította fel a miniszter, alakítsák meg az egyidejűleg megküldött utasítás alapján a statisztikai bizottságokat, hogy azok 1874. évi *november elsejével* működésüket megkezdhessék.

Az utasítás, hasonlóképen a belügyminiszter közvetítésével a főispánoknak megküldött, az évi jelentések szerkesztésére vonatkozó tájékoztató teljesen megegyezett Keleti fent ismertetett 1873-iki emlékiratában foglalt javaslattal. A statisztikai hivatal főnökének legsajátabb eszméje volt, hogy a hivatalos statisztika művelése a közigazgatás aléptímenyében is gyökeret verjen. E törekvés valóban európai szellemű volt, mégis — a gyakorlatban meg nem valósulhatott. A törvényhatóságok statisztikai bizottságai megalakultak ugyan, némelyikök eleinte működött is, — ma, igen kevés kivétellel, csak a papiroson vannak meg. A főispáni évi jelentések csak az 1874. és 1875. évekről érkeztek be, ezek is csak a belügyminiszterium folytonos sürgetéseire. Az 1876. évi VI. törvénycikk elrendelte, hogy a közigazgatási bizottságok félvélenkint tüzetes administratív jelentést terjesszenek a miniszterelnök és a törvényhatósági közgyűlés elé. Így tehát a főispáni jelentések maguktól megszűntek, annál inkább, mert az 1874. évi XXV. törvénycikk nem is szólott róluk.²⁾

¹⁾ A felterjesztés kelt 1874. július 24-ikén 3907/stat. sz. a.

²⁾ A főispáni évi jelentések tárgyában 1874. november 28-ikán 33.115 sz. a.

Magyarország hivatalos statisztikája azonban még ekkor sem fordíthatta javára a viszonyok ama consolidálódását, a mely hosszas fáradozások után végre önálló közeget és törvényes alapot adott az ügynek. Az államháztartás passivitása az 1873-iki általános gazdasági crisis alatt egész elemi erejével mutatkozott, a képviselőház még ugyanez évben az összes pártokból megalakította a huszonegyes bizottságot, hogy »a miniszteriummal értekezve vizsgálja meg: minő gyökeres intézkedések és reformok szükségesek a végett, hogy az állam pénzügyeinek rendezése és az államháztartás egyensúlyának helyreállítása eszközöltessék«. E bizottság kilenczes albizottsága a kibontakozás első feltételül a legszigorúbb takarékossgot propagálta, a mely elv csakhamar a kategorikus imperativus erejével birt a képviselőház, a pénz-

szétküldött belügyminiszeri utasítás pontosan körvonalozta e jelentések tartalmát, a mely felölelte volna az illető törvényhatóság közigazgatási, közgazdasági, közmívelődési állapotát. A jelentéseket »a polgári év befejezése után, egy vagy másfél hó alatt« kellett a belügyminiszternek betérjeszteni, a statisztikai hivatal pedig »szakszerű összeállítást« készített volna belőlük. A beérkezett jelentések némelyike sok őszinte megjegyzést tartalmaz, mely világot vet ama nézetekre is, a melyekre a hivatalos statisztika a megyéknél talált. Így pl. *Láró Bánffy Dezső*, akkor Belső-Szolnok megye főispánja, az 1875-iki jelentést kísérv 1876. évi február 10-ikén 63. sz. a. kelt felterjesztésében így ír: »Be kell ősmernem azonban, hogy jelen felhozott adatok (a mezőgazdasági termelésről) csakis megközelítőknék tekinthetők, mert míg egyfelől a statisztikai bizottság egyáltalán adatgyűjtés vagy összeállítás terén semmit sem tesz, addig azok, kik a kimutatásokat készítik, nagyon is lelkiösmeretlenül járnak el.« *Bacsák Pál*, Pozsony megye kormányzó alispánja az 1874. évre vonatkozó statisztikai jelentésében a statisztikai adatgyűjtésről (az 50. lapon) így nyilatkozik: »A mezőgazdasági termelés megismerésére leginkább csak az aratási és szőlőszeti statisztika adatait szolgáltatott eddig be. Erre nézve titkolnám a valót, ha azt mondanám, hogy e körül valami nagy buzgalom vagy érdekeltség mutatkoznék és ennek a nyomában a gyűjtött adatok megbízhatóságába nagy bizalmat lehetne vetni... nálunk bizony általában még nagyon gyenge lábón állunk oly vidéki közegek dolgában, melyek akár elég elfogulatlansággal birnak arra, hogy ne szagláljanak minden statisztikai fölvetel mögött adózási célzatokat, akár elég öntudatos itélettel arra, hogy akaratlanul is ne szolgáltatassanak ferde adatokat... nem annyira rosszakarat vagy hanyagságban rejlik az ok, ... mint inkább a statisztika hasznának teljes ignorálásában. Azt oly valami haszontalan bürokratikus irkafirkának tekintí nálunk még sok kaputos ember is, hogy valóságos ellenszenv uralkodik a statisztika ellen... Az új törvény annyiban legalább segiteni fog a bajon, hogy lesz egy állandó közeg, mely huzamosabban foglalkozván a tárggyal, az anyag megbíralásában kellő jártasságot szerezhet magának és a gyűjtésnek, befolyásával, megelőzőleg is szabhat helyesebb irányt.«

ügyi bizottság és — *Ghyczy Kálmán* pénzügyminisztersége alatt — a kormány előtt. A kilenczes albizottság a hivatalnak a kormánytól előterjesztett normál-költségvetését ugyan csak 4000 forintra szállította le; oly indokolással azonban, a mely további törlést sejtetett.¹⁾

Ez csakhamar be is következett. A pénzügyminisztertől előterjesztett 1875. évi költségvetés még meghagyta a hivatal rendes kiadásainak addigi összegét, sőt 70.000 forint rendkívüli — congresszusi — kiadással meg is toldotta, de a pénzügyi bizottság amazt 40.000, ezt pedig 35.000 forintra szállította le, a mellett még a hivatalt okolván működésének eddigi meddsége miatt.²⁾

E határozat, a melyet az országgyűlés is elfogadott, a megszavazott anyagi eszközök absolut elégtelensége folytán ismét a tengődésnek abba az állapotába kényszerítette a hivatalt, a melyben addig a törvényes alap hiányában küzködött.

A hivatal főnöke egyelőre ugyan belenyugodott a változ-

¹⁾ A kilenczes albizottság 1874. márczius 15-én kelt jelentését 1. 1872—75-iki képviselőh. irományok 648. szám. A kormány az 1875—77. évekre előterjesztett költségvetési tervezetében 60.000 forintot vett fel a statisztikai hivatal szükségletére. Ez összeget 56.000 forintra leszállítva, »figyelmébe ajánlotta az albizottság a miniszternek a munkálatok lehető egyszerűsítését és azt, hogy a valóban szükséges adatok gyűjtésére irányozza a statisztikai hivatal figyelmét. Az albizottság azt hiszi, hogy a takarékosági szempontok kellő érvényesítése mellett a folyó évi 56.000 forintra fedezhetőek lesznek e hivatal szükségletei annyival inkább, mert a külső tagok nagy mérvben alkalmazása nem igen látszik a célznak megfelelni«.

²⁾ A bizottság azt látja — így mond a jelentés (Irományok, 920. szám) — hogy a statisztikai hivatal működésével nem felel meg tökéletesen azon feladatnak, melyet maga elé tűzni kellene; módosítani lenne tehát szükséges szervezetét a meghozott törvény alapján; az adatok gyűjtésénél és feldolgozásánál pedig csupán a valóban hasznos és szükségességekre kellene szorítkozni és ennél fogva az előirányzott 56.870 forintos költséget 40.000 forintra leszállítandónak véleményezi. A congresszus szükségletére pedig »a pénzügyi bizottság csak 35.000 forint megszavazását hozza ajánlatba, minthogy, bármennyire megtisztelve érzi is az ország magát az által, hogy a nemzetközi statisztikai congresszus 1875-ben fővárosunkban fog székelni, mindazonáltal ezen ünnepélyes alkalommal sem tartja szem elől tévesztendőnek azon szükség követelte takarékoságot, melyet államháztartásunk minden ágában szigorúan követelni kell. A felajánlott összeg elégségesnek is mutatkozik, ha ezen takarékoság kellő mérvben fog alkalmaztatni s ennél nagyobb összegnek megszavazását jelen viszonyaink közt nem hozhatja javaslatba«.

hatatlanba, de nyomatékmal kérte meg miniszterét, tekintse csupán ideiglenesnek e megszorított költségvetést. A felterjesztés¹⁾ a melylyel ezt tette, annyira kifejezi a szükségből való lemondás hangját, hogy érdekesnek tartjuk belőle a következőket közölni:

Legelőbb is, mint a statisztikai hivatal eddigi lelkiismeretes vezetőjének erkölcsi kötelességem kinyilatkoztatni, hogy azon határozat, mely az idáig is évről-évre csekélyeknek bizonyult költségeket körülbelül egy harmadával csonkítja, a hivatal működését megbénítja; mert az ez idő szerint csak alig változtatható személyes járandóságokon túl éppen a dologi kiadásokat éri a megszorítás, vagyis a hivatal termelése lesz lehetetlenné téve, melyet az hivatása érzetében eddig is évről-évre fokozni iparkodott, noha a költségelőirányzatban kimutatott összegek évről-évre rendszeren törültek.

Viszont azonban éppen a statisztikai hivatal ismervén fel leginkább az országnak ez idő szerint mostoha helyzetét, önmegtagadással kénytelen meghajolni a parancsolóbb hatalom előtt, csak annyit kérvén Nagyméltóságodtól, hogy ezen mostani megszorítást *ideiglenesnek* méltóztassék Excellenciádnak tekinteni s azt valamely megfelelő alakban ki is nyilatkoztatni, nehogy az eddigi eredmények, melyek már egy évi rövid idő alatt is veszélyeztetnek, örökre elveszzenek.

Ugyanezen eddig elért, hosszú s nem kevés küzdelembe került eredmények minél csekélyebb kockáztatása vagy legalább az erre való törekvés sugallja a következő javaslatokat.

Az eddig foganatba vett munkálatok ugyanis mind folytatandók, ha a hivatal felállítása előtti korba nem akarunk visszaesni és a megtakarítás csak annyiban eszközölhető, hogy a feldolgozandó anyagban csekélyebb részletességig megyünk s a beszerzett anyagot még az eddigi mérvben sem bocsátjuk közzé, noha a közleményekben most is — más államokhoz képest — igen mérsékeltent jártunk el.

(A felterjesztés ezután részletes javaslatokat tesz a leszállított költségvetés miként való felhasználása tárgyában. A személyi járandóságokat változatlanul 21.470 frttal kéri engedélyezni, a dologiak ellenben 35.400 frtról 18.530 frtra apadnak. Az adatgyűjtésre 7.800 forint helyett csak 2000 frt. jut, a miért el kell esnie a közegészségügyi statisztikának, a fővárosi statisztikai hivatal segélyezésének; a mezőgazdasági statisztikára kivetett 1.800 frt. 1000 frtra száll le, a népesezési mozgalom 3.800-ról 1000-re. Az utazási átalány 3000 frtról 1000-re apad. A felterjesztés ezeket kifejtve, így fejeződik be:)

A takarékoság legszigorúbb elveinek ezzel elég van ugyan téve;

¹⁾ Kelt 1875. január 5-ikéről 2. eln. sz. alatt.

de engedje Excellenciád ismételve kifejezmem: a hivatal okszerű működésének rovására. A statisztikai hivatal ezzel minden úttörő munkását beszünteti és fájdalommal tekint azon hosszú évek alatt is alig helyrehozható visszaesésre, melyre a költségreductió által ítélve van s mely az 1875-re tervbe vett nemzetközi congresszus elhalasztását is kikerülhetetlenné teszi.

A hivatal működésének kényszerű pangása valóban bekövetkezett és sajnos, hogy hosszabb ideig tartott, mint remélték. A *Hivatalos Statisztikai Közlemények* kiadását még a VII. évfolyamba tartozó 1875-ben megjelent két füzetrel *be kellett szüntetni*. A hivatal e pénzügyi nehézségek tartama alatt negyedfél évig nemcsak hogy nem bővítette adatgyűjtésének körét, hanem még a begyűlő anyagot is csak dióhéjban tehetette közzé, vagy sehogyan sem. Rendes kiadványai ekkor a *Magyar Statisztikai Évkönyvre* szorítkoztak, a melynek első két évfolyama már 1872-ben és 1874-ben jelent meg. A közlemények elmaradásának némi kárpótlásául 1875/76-ban *két* kötetet adtak belőle, rövidre fogott statisztikai monografia-féjét, a mely nélkülözi a magyarázó szöveget, másfelől azonban az évkönyvektől joggal megkövetelt teljesség- és tömörséggel sem dicsekedhetik. Az anyag természetesen nem volt egy időre beszerezhető és így az *Évkönyvet*, a mely már a III. évfolyamtól kezdve magyar-német táblázatokkal jelent meg, 1877-től 1892-ig, a mikor megszűnt, füzetekben adták ki, a melyek mindegyike rendszeren egy-egy fejezetet tartalmazott. A sorrendet meg nem tartották, a későbbi füzet időrendben előbb jelent meg és gyakran egy évfolyamból több is volt hátrálékban. Könnyen megmagyarázható, hogy az ilyen kiadványokkal a közönség sohasem volt megelégedve, eleinte pedig a szakkörök sem. Hogy a statisztika iránt még érdeklődést is keltsenek, arra egyáltalában nem voltak alkalmasak.

Báró Simonyi Lajos, az akkori földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter nem tartotta fentarthatónak a statisztikai hivatal e vegetálását, hanem egyáltalában szerényebb, »viszonyainknak inkább megfelelő« keretek közé igyekezett szorítani. 1875. évi október 2-ikán tartott ülésében államtitkára által felhívta az országos statisztikai tanácsot, hogy ez inteniókhoz képest tegye »tanulmányozása tárgyává a hivatalos statisztika ügyét s tegyen javaslatokat, miként lehetne üdvös reformok

behozása által a miniszter szándékát valósítani a nélkül, hogy a statisztikai hivatal működésében megbéníttassék, sőt inkább a mennyire lehet, fejlesztessék.«

A tanács albizottságot¹⁾ küldött ki a kérdés tanulmányozására. Ez nyomban munkához látott, »a statisztikai hivatal helyiségeiben több napon át nem csak a hivatal szervezetét, tagjai működését és a külközegekhez való viszonyát tanulmányozta, hanem belemerült az egyes munkaágak vizsgálatába, a begyűlő űsanyagnak megtekintésébe s az összeállítás mikénti eszközlésébe is.«²⁾ Azt indítványozta, hogy a különböző miniszteriumoktól közzétett, de a hivataltól összeállított kimutatások, évi jelentések ezentul ne adassanak ki külön, hanem használtassanak a statisztikai hivatal kiadványai. E centralisatió mellett másfelől decentralisáltassék az *anyag feldolgozása*. Hogy ez helyesen történhessék, a törvényhatóságok számvevőit koronkint országos értekezleten oktatóknak ki. A mi a statisztika eddig művelt ágait illeti, azokból a bizottság egyet se tart elejthetőnek. Kiadványokul megtartandók volnának úgy a *Közlemények* mint az *Évkönyv*. Az utóbbi ne küldessék ingyen sem a képviselőknek, sem a törvényhatóságoknak, sőt inkább a kormány- és törvénykezési közegek hivatalból legyenek kötelesek azt megszerezni. A hivatal személyzetét a bizottság a teendőkhöz képest csekélynek találja és csak a decentralisatió elfogadásától várja, hogy feladatának képes lesz megfelelni. Egyéb megtakarításokat sem tud a bizottság javasolni, »teljes meggyőződése levén, hogy . . . a hivatal régebbi . . . budgetje azon minimum, melynél kevesebbel hivatását czélszerűen be nem töltheti.« Az *Évkönyv* elárusításából ötezer forintot preliminarva, különben csak 11.000 forint a többlet, a mi a miniszteriumok kiadványainak megszüntetése révén bőven megtérülne.

Bizonyos, hogy e jelentés éppen nem concludált úgy, mint azt Simonyi miniszter óhajtotta volna. Azért is elintézetlenül maradt.

Trefort Ágost miniszter, a ki a földművelés-, ipar- és keres-

¹⁾ Tagjai voltak: *Hunfalvy János, Kogler N. János, Konek Sándor, Körösi József, Rübáry József.*

²⁾ Az orsz. stat. tanácsnak 1875. évi december 2-ikán tartott üléséből a miniszter elé terjesztett jelentése. Aláírva: *Konek Sándor*, mint ad hoc választott elnök, *Szendssy Károly*, mint jegyző.

kedelemügyi tárczát 1876 augusztus havában ideiglenesen átvevén, azt tényleg két évnél tovább vezette, már az 1877-iki, különben változatlanul 40.000 forintra előirányzott költségvetés indokolásában is hangsúlyozta, hogy »ha még ez évben s a jövő 1877-ben a megszorított költségvetéssel fenn is állhat a hivatal, jövőre az többé nem lesz lehetséges, ha csak az országos statisztikát teljesen hanyatlani nem akarjuk engedni, feláldozva vele mindazon érdekeket is, melyeknek az szolgálni hivatva van«. Érdekes, hogy ekkor éppen a pénzügyi bizottság sürgette a hivatal újjászervezését.

A hivatalnak tényleg reformokra volt szüksége: pénzügyi reformra, megfelelő dotációra. A miniszter az 1878-iki költségvetést még 40.000 forintra terjesztette az országgyűlés elé, de az indokolásban kiemelte, hogy »a statisztikai hivatal a jelen költségvetéssel nem képes feladatának megfelelni« és hogy »az eddig engedélyezett hitellel egyáltalában fenn nem állhat«. Hogy mégis megtartotta a 40.000 forintos budgetet, arra »nem az ügy... és annak általában elismert fontossága volt mérvadó, hanem kizárólag a pénzügyi szempont, mely ez esetben oly homlok-egyenest ütközik a keresztülvitel lehetőségébe, hogy a statisztikai hivatalnak ily viszonyok közt leendő további fennállása vagy annak megszüntetése és a statisztikai ügyeknek a ministerium egyik ügyosztálya által eszközözendő elintézése képezheti csupán a hozandó határozat tárgyát«. Megemlíti azután az indokolás, hogy a statisztikai hivatal költségvetést dolgozott ki, a melynek megszavazása esetén valóban megfelelhetne hivatásának. E költségvetés a hivatal személyzetét 1 miniszteri tanácsos, 1 osztálytanácsos, 2 titkár, 3 fogalmazó, 3 segédfogalmazó, 8 számtiszt, 1 segédhivatali igazgató, 1 igtató, 1 térképező, 3 hivatalszolga, összesen 24 tisztviselő státusában kérte megállapítani, a járandóságok 30.730 forintot, a dologi kiadások 30.720 forintot, összesen a hivatal kiadásai 61.450 forintot tettek volna. E javaslatot a dologi kiadásokra vonatkozólag a miniszter teljesen magáévá tette, a személyi járandóságokat azonban »egy némely nem teljesen indokolt személyszaporítás mellőzésével« 21.970 forintra szállította le. »Ezen hitel engedélyezésétől — folytatja az indokolás — tartom a statisztikai hivatal további fennállását feltételezettnek... A jelenlegi állapot... továbbra fenn nem tartható, mert nemcsak tönkreteszi az országos statisztika ügyét, hanem

ezen szomorú eredmény elérésére még az államkincstár évi 40.000 forintnyi subventióját is veszi igénybe«. Hiszen »a személyi járandóságokra évenként kifizetett összeg csak akkor képezhet okszerű és kifogás alá nem vonható kiadást, ha az abból fizetett egyének munkálkodásának eredménye értékesítettik, illetőleg azok tudomására hozatik, kik azt értékesíteni és felhasználni hivatvák«. Ez állapot mellett a hivatal nem tehet eleget a nemzetközi megállapodásoknak és jó hírneve veszendőbe megy.

»Eldöntendő volna tehát mindenek előtt azon kérdés — így foglalja össze e nevezetes miniszteri indokolás a mondottakat — vajjon a t. törvényhozó testület az országos statisztikai hivatal további fennállását szükségesnek tartja-e és eltekintve az ország pénzügyi helyzetétől, megszavazni kívánja-e a fenn részletezett kiadásokat? Vagy e kérdés pénzügyi oldalát fontosabbnak tartván, felhatalmazza a ministert, hogy a statisztikai hivatal feloszlatása mellett annak teendőit a ministerium kebelében felállítandó statisztikai ügyosztályra ruházza?«

Ilyképpen Trefort Ágost miniszter igen határozott alternatívával járult a törvényhozás elébe. És ez volt a hivatalos statisztika szerencséje. A pénzügyi bizottság elhagyta szűkkeblű, bár meglehetősen szükségdiktálta álláspontját és 52.700 forintra emelte fel a hivatal költségvetését.¹⁾ A képviselőház 1878. ápril

¹⁾ A bizottsági jelentés (1875-78-iki képviselőh. irományok 747. sz., XXII. köt., 265. l.) a következőképp okolja ezt meg: »A pénzügyi bizottság, ismervén az országnak pénzügyi súlyos helyzetét, csak nehéz szívvel ajánlja a kiadások emelését; de vannak az állami életnek bizonyos követelményei, melyeket ignorálni nem szabad. A statisztika ma mind a törvényhozás, mind a közigazgatás minden egyes tényénél első sorban szerepel; csak annak kimutatásai nyújthatnak támpontot egyes intézkedések szükségének bebizonyítására, egyes intézkedések hatásának megbirálására. A statisztika a mai időben oly nélkülözhetetlen segédeszköze minden tevékenységünknek, hogy a takarékoságot ezen a téren, ha ez a statisztikai hivatal hatásképességének rovására gyakorolható csak, nem lehet javasolni. A bizottság e szerint szükségesnek tartja, hogy a statisztikai hivatal működését oly módon folytathassa, hogy az országnak e részbeli jogos igényei kielégíttessenek, ezt azonban az eddigi dotatívval elérhetőnek nem tartja. A pénzügyi bizottság ennél fogva az előirányzott 40.000 forint helyett a statisztikai hivatal tervezete alapján a ministeri módosítások figyelembe vételével: személyi kiadások fejében 21.970 forintot, dologi kiadások fejében 30.730 forintot, összesen 52.700 forintot javasol megszavazandónak«.

30-ikán — *Wahrmann Mór* indítványára és Trefort miniszter újabb kérésére — hozzájárult a határozathoz. A régi állapot — különösen a dologi kiadásokra nézve — ugyan még ezzel sem állt vissza, de Magyarország hivatalos statisztikája legalább felszabadult ama kényszer alól, mely összes tevékenységére a legnagyobb mértékben zsidbasztólag hatott.

IV. A nemzetközi congressus.

Mialatt hivatalos statisztikánk pénzügyi nehézségekkel küzdve súlyos megpróbáltatásnak volt kitéve, Magyarország fővárosában tisztelhetette a IX. nemzetközi statisztikai congressus tagjait. Az alkotmány helyreállítása óta Budapest még nem látott annyi külföldi tudóst, hivatalos képviselőt falai között; érthető tehát, hogy a statisztikusok gyülekezetét széles körök érdeklődés- és rokonszenvükkel kísérték.

Az előmunkálatok már 1873-ban szóba jöttek, az 1874. augusztus 27-ikétől szeptember 4-ikéig Stockholmban ülésezett állandó bizottság pedig már szemben találta magát 21 emlékirattal, a statisztika szervezetéről, a grafikai és földrajzi módszerekről, a népességről, nemzetiségekről, halálozási táblázatokról, mezőgazdaság, ipar, nemzeti jövedelem, igazságszolgáltatás és katonai statisztika fejezeteiről. *Hat* közülök magyar szerzőktől volt, ¹⁾ oly arány, a mely jó véleménynyel táplálhatta a külföldi delegátusokat amaz érdeklődés felől, a melylyel a jövő congressus országában a statisztika találkozik. A hivatalos statisztika szervezetét, a centralisatio vagy decentralisatio kérdését, a grafikai és geografiai módszer, a nemzeti jövedelem, a nemzetiségi és végül a katonai statisztika programpontjait Stockholmban törölték. A napirend végleges megállapítására

¹⁾ *Konek*: Ueber die Organisation bzgl. Reorganisation d. amtlichen Statistik. — *Hunfalvy*: Quelques remarques sur les méthodes graphiques et géographiques. — *Keleti*: Qu'est-ce que la nationalité? — *Kőrösi*: Mortalitäts-Tabellen. — *Keleti*: Idées sur la statistique agricole. — *Havas*: Quelques mots sur la statistique militaire. — Ez emlékiratok Budapesten egy-egy füzetben jelentek meg, azonkívül felvették a Szt.-Pétervárott 1876-ban megjelent kötetbe, a mely valamennyi az állandó bizottság elé terjesztett munkálatot tartalmazza.

különben a magyar szervező bizottságnak (*commission organisatrice*) is engedtek befolyást.

A congressus előkészítésében az országos statisztikai hivatal, főnökének lelkes vezetése alatt még csekély munkaerejével is valóban csodálatra méltó tevékenységet fejtett ki. Ha meggondoljuk, hogy 1875-ben és 1876-ban a hivatalos statisztika létének vagy nemlétének kérdése állandóan napirenden volt, hogy az adatgyűjtés, feldolgozás és közzététel rendes munkáit elhanyagolni nem volt szabad, sőt azokat — nem csekély bajjal — még a szőlőszeti statisztikával kellett bővíteni, valóban azt kell mondanunk, hogy e congressus megtarthatása és sikerei egyedül a magyar hivatal vezetője szakbeli kiválóságának, munkásai derekasságának köszönhető.

Az előkészítő bizottság az akkori kereskedelmi miniszter (báró *Simonyi*) elnöklete, *Haynald Lajos* kalocsai érsek és *Keleti* alelnöklete alatt hazai tudósokból, képviselőköl, hivatalnokokból, kitünőségekből alakult meg; a választmányban (*bureau*) megtartva a congressus tagozatát.¹⁾ 1876. májusában megkezdte a programm kiadását, minden egyes szakosztály számára külön, öt vaskos füzetben és néhány függelékben.²⁾ Élén olvassuk, hogy Ő Felsége a király, látható jelét óhajtván adni a congressus munkálatai iránt való érdeklődésének, *József főherceget* a congressus elnökévé nevezte ki.

A congressus látogatottságára kedvezőtlen befolyással volt, hogy ugyanakkor egy másik, szintén nemzetközi gyülekezet is összeült Budapesten; továbbá az is, hogy a politikai viszonyok, a keleti zavarok előviharában, nyugtalanok voltak. Erre vall az, hogy míg a congressuson 442 tag jelent meg, a kiknek $\frac{3}{5}$ része

¹⁾ Az I. (elméleti és népességi) szakosztály elnöke volt *Hunfalvy János*, a II.-é (igazságszolgáltatás) *Kellemesi Melczér István*, a III.-é (közegészségügy) *Rupp N. János*, a IV.-é (mező- és erdőgazdaság) *Korizmius László*, az V.-é (ipar, kereskedés, közlekedés, pénzügy) *Wahrmann Mór*.

²⁾ E programm összesen 51 emlékiratot, jelentést, véleményét tartalmaz egy-egy a congressus napirendjére felvett tárgyról. 23-at e dolgozatok közül magyar szakférfiak készítettek, még pedig a következők: *Bedő Albert*, *Beóthy Leo*, *Fodor József*, *Földes Béla*, *Grósz Lipót*, *Herich Károly*, *Hunfalvy János*, *Keleti Károly*, *Kerkápoly Károly*, *Kőrösi József*, *Korányi Frigyes*, *Lewin Jakab*, *Matlekovits Sándor*, *Mudrony Soma*, *Schenzl Guidó*, *Schnierer Gyula*, felsőszopori *Tóth Károly*, *Zlinszky Imre*.

magyarországi volt, ezeken kívül még nem kevesebb mint 270 külföldi tag iratkozott be, a ki a congressusról elmaradt.¹⁾

A *commission permanente* augusztus 30-ikán ült össze *Semenow* elnöklete alatt és tekintettel a jelenvolt hivatalos képviselőkre, a kik nem voltak tagjai, ez ülésre mint *előcongressus* alakult meg. A munkával túlhalmozott V. szakosztálytól elvették a külkereskedelem, a vasuti statisztika és a belső kereskedés kérdéseit, ezek tárgyalására egy VI. szakosztályt küldvén ki. A következő napon azok a delegátusok, a kik a nemzetközi statisztika rájuk bízott fejezeteivel elkészültek, bemutatták munkáikat. *Sidenblad* előterjesztette a népesség állapotáról, *Yvernès* a polgári és kereskedelmi törvénykezésről, *Bodio* a takarékpénztárakról, *Kőrösi* a nagyvárosok népmozgalmáról és pénzügyeiről, *Keleti* Magyarország szőlőszetéről,²⁾ *Kiaer* a tengeri hajózásról irt statisztikai munkáját. A be- és kivándorlások, a pénzügyek és az épületek statisztikájáról csak jelentéseket vagy emlékiratokat kapott a congressus. Ezzel elmondtuk mindazt, a mi a nemzetközi statisztika tervéből tényleg megvalósult.

Magát a congressust József főherczeg lendületes, de tárgyi szellemű beszéddel szeptember elsején nyitotta meg. Miután

¹⁾ Hágában megjelent 488 tag, Pétervárott ugyanennyi. *Budapest* jelen volt Ausztriából 44, Németországból 33, Oroszországból 30 (feltűnően sok!), Franciaországból 12, Nagy-Britannából és Belgiumból 10–10 tag. A távollevő tagok (*adhérens*) közül 118 Németországból, 36 Oroszországból, 55 Ausztriából való volt.

²⁾ *Statistique viticole*. I-ère partie. Viticulture de la Hongrie. 1860—1873. Ouvrage rédigé par Ch. Keleti, traduit par Frédéric Schwiedland. Budapest. 1875. IV., 247. lap. A magyar kiadás bővebb, mert utolsó fejezete terjedelmes táblázatokban községenként mutatja ki a szőlőbirtokok számát, a szőlők területi nagyságát és az 1873-iki bortermést. — Már említettük, hogy e statisztika összeállítása tömérdek bajjal járt. A megindított adatgyűjtés az 1861—72-iki évek átlagára olyan hihetetlenül csekély termést mutatott ki, hogy a hivatalnak 1874. április 28-ikán 2010/74. sz. a. egészen új adatgyűjtést kellett elrendelnie. Ez alkalommal minden járás egy-egy levelezőlapot küldött be, kimutatván, hány akó bor terem egy hold szőlőn jó, középszerű és rossz esztendőben. A nép azonban az egész műveletben adóztatási czélokot keresett. Így Ugocsa megye nagyszőlősi járása kimutatja, hogy rossz esztendőben 1 esetleg $\frac{1}{2}$, középszerűben $1\frac{1}{2}$, jó esztendőben pedig $2\frac{1}{2}$ akó bor terem egy katasztrális holdon. Ugyane megye halmi-i járása még kevesebbet, jó esztendőben két akót mutat ki. A hivatal meg is írta a megyének, hogy »ha a középszerű és jobb évek is csak a kimutatotthoz hasonló termést adnának, Ugocsa megye szőlőbirtokosai rég kivágták volna szőlőiket«.

Semenow megköszönte a főherceg pártfogását, *Trefort* miniszter elnöklete alatt megtartották az elhalt tagok fölött a szokásos emlékbeszédeket. Még aznap megalakultak az osztályok, a melyek tárgyalásai e congressus tudományos eredményeit első sorban biztosították.

E dolgozatnak tárgyánál fogva nem lehet feladata, hogy a congressus tudományos munkálkodását nyomon kövesse, megállapítsa, mennyiben vitte előbbre a tudományt és milyen része jutott a munkából hazánknak és hivatalos statisztikájának. Ez utóbbi talán lehetetlen is volna. Azért a következőkben csak éppen megemlítjük a szakosztályok vitatkozásának tárgyait és kiválóbb szónokait.

Az I. szakosztály két napon át igen érdekes vitát folytatott a *statisztika tanításáról*. Konek a congressus elé terjesztett emlékiratában a statisztikát az oktatás valamennyi stádiumába be akarta vonni, ellentmondott e nézetnek az orosz *Jahnsen*. A vitában a nevezettekén kívül résztvettek Conrad, Levasseur, Engel, Hildebrand s többen. Ugyanez osztály foglalkozott még a *halálozási táblázatokkal*, míg egy albizottság három ülésben a *nagyvárosok statisztikáját* (időszaki kimutatások a népesedési mozgalomról, pénzügyi statisztika) tárgyalta. A II. osztály foglalkozott a *bűnös visszaesések* statisztikájával (*casiers judiciaires* két, orosz és francia rendszere), a *jelzáloghitel* statisztikájával (*livres publics*), a melyet Schnierer referált. Az iparral és kereskedelemmel foglalkozó jogi személyek, nevezetesen a *részvénytársaságok* statisztikáját a II. és V. szakosztály közös ülésben tárgyalta, a melyben Schnierer, Herich, Wirth Miksa, Neuwirth, Kaufmann, a javaslattevő Engel és többen szóltak fel. A III. osztály öt emlékirat alapján szólt a *járványok* statisztikájához, elfogadva Korányi és Fodor javaslatait. Ugyanez osztály foglalkozott továbbá a *fürdőügyi statisztikának* eddig a congressusokon nem tárgyalt kérdésével és rövid vita után elfogadta Schneller táblázatait. A IV. osztály igen behatóan foglalkozott a *mezőgazdasági statisztikával*; az érdekes vitában Neumann-Spallart, Lorenz, Keleti, Conrad, Levasseur s többen vettek részt. Napirenden volt még a *mezőgazdasági meteorológia* és az *erdészeti statisztika*. Hosszabb vita volt az V. szakosztályban a *háziipar* statisztikájánál, a melyet Wirth és Herich indítványára a nemzeti (hagyományos) és a gyáriparszerűre választottak szét. Ugyanez osztály, valamint a plénum is tárgyalta az iparos foglalkozású egyének baleseteinek és halálzásának, valamint az ezek ellen való biztosítás statisztikáját, továbbá a *munkásvédő intézményekét*.

A VI. szakosztály nagy részletességgel tárgyalta a *külkereskedelem* statisztikáját, kapcsolatban az árúk lajstromával, továbbá a *nemzetközi*

vasuti statisztikát. E tárgyban a congressus tevékenységének a nemzetközi vasuti statisztika mintáinak megállapítására kiküldött 15 tagú bizottság révén évekre kiható konkrét eredménye lett.¹⁾

A congressust népszerűsítette a grafikai kiállítás, a melyet a szent-pétervári congressus kívánságára rendeztek. Hétszáznál több érdekes cartogramm, diagramm és térkép volt itt Magyarországból, Ausztriából, Oroszországból és Európa egyéb államaiból összegyűjtve, — első sorban természetesen a különböző statisztikai hivatalok állították ki grafikonjaikat. A congressus külön juryt küldött ki, a mely a kiállításról jelentést tett. Egybegyűjtöttek továbbá vagy kétezer Magyarországra vonatkozó statisztikai, földrajzi és hasonló tartalmú könyvet; a melyek pedig nem voltak megszerezhetőek, azok bibliografiai jegyzékbe foglaltattak.²⁾

Szeptember 6-ikán és 7-ikén a congressus teljes ülése elfogadta a szakosztályok jelentéseit és határozatait. A záróülésen *Trefort* miniszter felolvasta Ő Felsege táviratát, a melyben elégtételét fejezte ki, hogy a IX. nemzetközi statisztikai congressus magyar fővárosában tartotta tanácskozásait, a melyektől jelentős eredményeket vár. *Semenow* a congressus háláját fejezte ki azért a fogadtatásért, a melyben tagjai Magyarországon részesültek. Már a congressus komoly tudományos munkálkodása alatt is egymást érték az ünnepélyek,³⁾ de teljességgel

¹⁾ E nemzetközi bizottság, a melybe a congressus 13 tagot küldött ki, Franciaország pedig utólag még kettőt kinevezett, már szeptember 7-ikén megalakult *Brachelli* elnöklete alatt. Magyarországot *Keleti Károly* és *Ivanka Imre*, akkor a Magyar Északkeleti Vasut vezérigazgatója, képviselték. E bizottság 1877. októberében Rómában összeülvén, 5 táblázatot dolgozott ki a nemzetközi statisztika számára. A következő évben Bernben tartott összejövetelnél ezeket kilenczre bővítették és e tervzet alapján 1880-ban, az 1876. évre vonatkozólag, meg is jelent a nemzetközi vasuti statisztika első közleménye, a melyet a bécsi kereskedelmi minisztérium statisztikai osztályában állítottak össze. 1881. szeptemberében Hágában a táblázatokat újból revideálták. Miután a bizottságot kiküldött congressus többé nem ült össze, az előbbi állandóvá nyilvánította magát és így névleg ma is fennáll.

²⁾ A grafikai kiállítást *Déchy Mór* rendezte, a bibliografiai *Findura Imre*. Mindkettő az Akadémia palotájában volt elhelyezve; itt tartotta a congressus is üléseit.

³⁾ A kiválóbbak közül megemlítjük itt a főváros augusztus 31-én adott fogadóestélyét (a Vigadóban) és szeptember 4-iki bankettjét, a báró Wenckheim minisztertől a miniszterelnök megbízásából szeptember 1-én adott estélyt,

nem győzték eleget dicsérni a hagyományos magyar vendégszeretetet azok a külföldiek, a kik a hat napra terjedő délmagyarországi kirándulásban¹⁾ résztvettek. A külföldi lapok tudósításaiban, sőt némely tudományos beszámolóban is harmónikus visszhangja jelent meg ez *utolsó* nemzetközi statisztikai congressus szép napjainak.

A szabályzat értelmében most a magyar statisztikai hivatal főnökére szállott a *commission permanente* elnökségének tiszte. Keleti 1878-ban *Párisba* hívta össze a hivatalos kiküldötteket, a kik a francia fővárosban július 10-ikétől 20-ikáig tanácskozza, jelentős határozatokat hoztak. Nevezetesen átdolgozták az állandó bizottság szabályzatát és ebben többek között kimondták, hogy az állandó bizottság francia nyelven negyedéves *Bulletin*-t, valamint nemzetközi statisztikai évkönyvet fog kiadni és hogy a szerkesztőség székhelyén könyv- és irattárt rendez be, a mely utóbbi tartalmazni fogja a különböző statisztikai hivatalokban megvalósított adatgyűjtő mintákat. A folyóirat szerkesztésével *Deloche*-t, Franciaország képviselőjét bizták meg. A 10. cikkbe továbbá felvették, hogy a hivatalos képviselők »erkölcsileg kötelezvék arra, hogy a nemzetközi statisztikának az állandó bizottságtól előírt munkálatai tárgyában társaik kívánságainak lehetőleg eleget tegyenek.«

E határozatok megvalósítása a bizottságot valóban az állandóság jellegével ruházta volna fel és megvalósíthatta volna a hivatalos statisztikusok nemzetközi együttműködésének szép eszméjét. Ámde a német birodalmi kormány, a melynek képviselői Párisban jelen voltak, azonban a határozatoknak éppen nem mondtak ellent, kijelentette, hogy az új szabályzathoz hozzá *nem* járul, mert általa a bizottság internacionális közjogi intézménynyé lenne. A német államok kénytelen-kelletlen csatlakoztak a vaskancel-

végül hogy *József főherczeg* szeptember 5-ikére a congressus összes tagjait fényes ebédre hívta meg. A főherczeg francia felköszöntőben üdvözölte a congressust, a mire a külföldi tagok (Semenow, Engel, Mayr, stb.) a felköszöntők egy egész sorával feleltek.

¹⁾ E kirándulásra szeptember 7-ikén indultak külön vonaton. Orosházáról kocsin mentek Mezőhegyesre (állami ménés), onnan Aradon át Resiczára (vasgyártelep), Básiáson át Orsova-Mehádiára, majd Temesváron és Szegeden át (itt akkor orsz. iparkiallítás volt) vissza.

lár felfogásához, úgy hogy a bizottság római sessiója, a melyet Keleti, az olasz kormány meghívását elfogadva, az 1879. év október havára Rómába, mindezek daczára, egybehívott, a német statisztikusok részvétele nélkül tanácskozott volna. Tényleg azonban ez sem történhetett meg. Időközben a svájci köztársaság, Svéd- és Spanyolország is lemondtak, több, a napi-rendre felvett munkát el nem készült, úgy hogy a magyar statisztikai hivatal főnöke 1879. szeptember 12-ikén bizonytalan időre halasztotta el az állandó bizottság összeülését és egyuttal az elnökségről lemondott.

Ilyképpen a nemzetközi statisztikai congressus intézménye több mint negyedszázados fennállása után, a tudomány nagy kárára, rombadőlt. Hogy a statisztikát előbbrevítte, az internationalis összehasonlíthatóságot fejlesztette, hogy hasznos munkát végzett, hogy nemcsak a tudósok feltűnési viszketegének volt reá szüksége: mindezt széltében elismerik. 1885-ben kísérleteket tettek, hogy a congressust más alakban pótolják, de az *Institut international de statistique*, a mely 1887-ben Rómában tényleg megalakult, mind ez ideig még nem érte el a congressus egyetemes jelentőségét, hatását és vonzóerejét.

V. A hivatalos statisztika a társországokban.

A hivatalos statisztikának Horvát- és Szlavonországokhoz való viszonya nem helyezkedhetett más alapra, mint a mely az 1868-iki XXX. törvénycikkbe iktatott egyezés logikai következményeképpen jogi és czélszerűségi szempontokból magától adódott Magyarországnak társországaihoz való történelmi viszonya, a melyet az említett törvény kötelező erővel megújított, a közjogi, gazdasági és pénzügyi érdekközösség számos és jelentős kapcsolatát teremtette meg. A védrendszerről nem is szólva, közös az adórendszer, a monopoliумok, az összes pénzügyi igazgatás és a kereskedelmi igazgatásnak túlnyomó része, a mely utóbbinak az egész gazdasági életre nézve oly fontos üzemei a társországokat is behálózzák. E szoros viszonyoknak különösen az állampénzügyek és a nemzeti gazdálkodás szempontjából való megbírálása csak a statisztika, a megbízható, tehát *egyenlő* alapon nyugvó statisztika segítségével történhetik. Ha tehát a közös kormánynak kívánatos, hogy éppoly kiterjedésű statisztikája legyen, mint a minő a kormányzása, úgy viszont éppen a társországok érdeke egyenesen megköveteli, hogy a közös kormány a társországok területéről se legyen kénytelen nélkülözni azokat az alapokat, a melyeket — a tudomány és a tapasztalás már véglegesen megállapított ítélete szerint — tevékenységében egyetlenegy modern állam sem nélkülözhet.

E megfontolástól indítva, az 1874: XXV. törvénycikk határozottan kifejezte, hogy a hivatalos statisztika a társországokat is bevonja adatgyűjtő tevékenységének körébe.¹⁾ Az 1. §. »a

¹⁾ Ez különben általánosságban már az 1868: XXX. t.-cz. 45. §-ából is következik, a mely így szól: »A központi kormány [Horvát-, Szlavon- és Dalmátországok területén ez országok külön kormányával egyetértőleg igyekszik eljárni; . . . intézkedései a horvát, szlavon és dalmát országos kormány és törvényhatóságok részéről szükségkép előmozdítandók, sőt a mennyiben a központi kormánynak saját közegei nem volnának, általuk közvetlenül végre is hajtandók.«

magyar korona országai közállapotának és évről-évre változó viszonyainak nyilvántartását« rendeli el, a 2. §. e munkát a *központi statisztikai hivatalra* ruházza, a 9. §. pedig »jelen törvény végrehajtásával... Horvát- és Szlavonországokban... Horvát-Szlavon-Dalmátországok bánját« bizza meg. Úgy hiszszük, nem szorul bővebb bizonyításra, hogy e végrehajtó záradék nem vonatkozhatik másra, sem többre, sem kevesebbre, mint a mit éppen a »jelen törvény« tartalma megállapít. Ha tehát a *központi statisztikai hivatal* munkaköre a társországokra is kiterjed — ez pedig a törvény idézett 1. §-ából kétségbevonhatatlanul kitűnik — világos, hogy e fórum számára szükséges adatokat, az 5. §. értelmében, a társországi »kormányközegek, egyházi, valamint polgári és katonai hatóságok« is »kötelesek... megszerezni és a maga útján a központi statisztikai hivatalba beszolgáltatni.« Ha pedig ez valamely esetben elmaradna vagy rosszul történe meg, a társországi hatóságok a törvény 8. §-a értelmében éppúgy felelősek, mint az anyaországiak és velők szemben a helyszínén való adatgyűjtés a központi statisztikai hivatalt — működésének többször körülírt területi kiterjedtségénél fogva — szükség esetén, minden kétségen kívül, egyformán megilleti.

A törvényből világosan következő eme *jogi alapot* a *célszerűség*, a hivatalos statisztika iránt a társországokban is mutatkozott szükség csakhamar mindkét fél javára kibővítette. E szempontot az országos statisztikai hivatal már korán felismerte és még a statisztikai törvény szentesítése előtt¹⁾ ama meggyőződését fejezte ki, hogy szükséges, hogy Horvát-Szlavonországban is szerveztessék statisztikai hivatal, a mely »adatgyűjtéseit a köz- és társadalmi élet mindazon ágaira kiterjeszse, melyek Magyarországon hivatalos statisztikai közlések tárgyát képezik vagy képezni fogják; hogy adatgyűjtéseiben, a mennyire lehet, a Magyarországon használt mintákhoz hasonló gyűjtőíveket vagy lapokat alkalmazzon... végül pedig, hogy az általa gyűjtött és feldolgozott adatok főösszegeit a magyar korona összes országairól Budapesten készülő évkönyv számára s az itt megkívántató részletességgel bocsássa rendelkezésünkre. Mind ezen, mind a horvát-szlavon statisztikai közeg által külön gyűj-

¹⁾ A földmivelés-, ipar-, és kereskedelemügyi miniszterhez 1874. július 4-én 3618/stat. sz. a. tett felterjesztésében.

tött, külön feldolgozott vagy bármikép birtokába jutott adatokat saját nyelvén, általa választandó alakban és mennyiségben bocsátja közzé, semmi sem állván útjában, hogy ugyanez adatokat — ha például összehasonlítás végett kívánatosnak találja — a magyar anyaországról is föl ne vehesse közleményeibe. Ha Horvát-Szlavonország — folytatta a felirat — a magyar országos statisztikai tanácshoz hasonló testületet kíván Zágrábban felállítani, annak szabályzataival; ha a törvény értelmében megyei bizottságokat fog alakítani, az ezeknek adandó utasítással készségesen szolgálunk, Magyarországnak is érdekében állván, hogy a hivatalos statisztika a korona valamennyi országaiban egyenlő elvek szerint kezeltessék.«

E felirat megpendítette mindamaz irányelveket, a melyek szerint a hivatalos statisztika a társországokban később tényleg megalakult. Bartal miniszter ez értelemben kereste meg a bán¹⁾ az utóbbi pedig válaszában²⁾ azt a szándékát fejezte ki, hogy a magyar statisztikai hivatalhoz hasonló hivatalt állít fel a horvát-szlavon-dalmát országos kormánynál. Óhajtja továbbá, hogy e hivatal szervezete és működése összehangzó legyen a magyar hivataléval. A statisztikai ügyek minél pontosabb ellátása céljából a két hivatal állandó összeköttetésben lesz egymással.

Ez alapon a horvát-szlavon-dalmát tartománygyűlés 1875. január 6-ikán elfogadta az 1875. évi február 18-iki autonom törvényt,³⁾ a mely a hivatalos statisztika vezetésére, valamint az 1874. évi XXV. törvényzikk végrehajtására a zágrábi országos kormánynál statisztikai hivatalt és tanácsot szervezett. Ez utóbbi a bán elnöklete alatt tartja üléseit. Egyébiránt a tartományi törvény tartalma teljesen az, mint az országosé.

A társországok statisztikai hivatala az előadott előzmények után 1875. augusztus elsején megalakult. Már a következő

¹⁾ 1874. július 11-ikén 510. sz. a.

²⁾ Kelt 1874. augusztus 17-ikén $\frac{12.160.}{3341.}$ III. sz. a.

³⁾ Ezt, valamint az 1895. évi február 16-iki autonom törvényt, — a mely a zágrábi kir. országos statisztikai hivatal (*kr. zemaljski statistički uređ u Zagrebu*) személyzetének rang- és fizetési viszonyait állapítja meg — e munka függelékében közöljük.

esztendőben évkönyvet¹⁾ adott ki, majd pedig megindította sorozatos kiadványait (*Publicacije*), a melyek között a társországok viszonyait alaposan megvilágító monografiák, (népmozgalom, országos pénzügy, büntető jogszolgáltatás, hitelintézetek, ingatlanok forgalma, népszámlálási eredmények, bányászat, mezőgazdasági termelés, stb.), továbbá 1891. óta egy tudományos folyóirat (*Viestnik*) és 1893-tól fogva vetés-jelentések jelennek meg. Szerény kezdetekből — 1876-ban 5000 forintra volt előirányozva a hivatal költségvetése — a tökéletesség jelentékeny fokáig fejlődött az autonom statisztika, a mit nem csekély részben annak köszönhet, hogy a központi statisztika mindig nagyobb igényekkel lépett fel irányában és így a társországok hivatalát is a fokozatos haladás útjára vitte. Az 1889—93. évek átlagában 16.262 forintot fordítottak esztendőnkint a társországok hivatalára, az 1896. évi költségvetés 28.000 forintra van megszavazva.²⁾

Két évtizedes működése alatt a társországok statisztikai hivatala mindig a legdicséretesebb módon tartotta meg az 1874. évi XXV. törvényczikk rendelkezéseit és intentióit. Még 1875-ben megtette javaslatait³⁾ a harmonikus együttműködés elérésére nézve, mindenben elismerve ama törvényes köteleességet, hogy a társországok területéről gyűjtött adatok egybeállítását az országos statisztikai hivatalnak beküldje. Kiemelte továbbá a zágrábi statisztikai tanácsban teljesen méltányolt ama felfogást, hogy »a horvát-szlavon statisztikai hivatal működésének úgy az autonom, mint a közös adminisztráció igényeinek meg kell felelnie« és hogy e feladatának teljesítésében »lehetőleg figyelemmel kell lennie ama módra, a melyben az országos magyar királyi statisztikai hivatal a statisztikai adatok gyűjtését és feldolgozását eszközli és tervezi.« Az országos statisztikai hivatal válaszában⁴⁾ hozzájárult a horvát hivatalnak eme, a törvényben gyökerező álláspontjához, hangsúlyozván az adatgyűjtés technikai egyöntetűségének szükségességét, a mi termé-

¹⁾ Statistički ljetopis za godinu 1874. (Horvát-német szöveggel).

²⁾ Ebből 8.445 frt. jut az igazgató, 3 segéd és 1 kezelőtiszt fizetés- és lakáspénzeire, 10.400 frt. napidíjakra, végül 9.155 frt. dologi kiadásokra (kiadványok, nyomtatványok, hivatali szükséglet) és jutalmakra.

³⁾ Deczember 7-ikén 408. sz. a. kelt, az orsz. m. kir. statisztikai hivatalhoz intézett átiratában.

⁴⁾ 1876. január 7-ikén 4946/75. sz. a.

szetesen nem érinti a társországok ama jogát, hogy az adatgyűjtő nyomtatványokat — szükség esetén további kérdések felvételével — kibővitse vagy akár autonom czélokra önálló adatgyűjtést hajtson végre.

Azóta az országos statisztikai hivataltól megindított nagy adatgyűjtések (népszámlálások, népmozgalmi, mezőgazdasági statisztika, stb.) a társországokat is felölelik. A feldolgozást a horvát-szlavonországi statisztikai hivatal végzi. Az utóbbi igazgatójává röviddel a szervezés után *Zoričić Milán* neveztetett ki, a ki előkelő szakértelmével Horvát-Szlavonországok hivatalos statisztikáját fokozatosan fejlesztette és a kinek distinguált tapintatossága e közben folyton szem előtt tartotta a magyar statisztikai hivatallal való egyetértő közreműködés általános szükségességét és fontosságát. Örvedetes, hogy az országos statisztikai hivatal tevékenységének a társországokra való, törvényben biztosított kiterjesztésében a horvát-szlavon társintézetben olyan közegre talált, a melynek szolgálatkészsége felmenti attól, hogy adatait — mint kétségtelenül tehetné — közvetlenül a társországok hatóságaitól szerezze be. A békés együttműködésnek e barátságos viszonya kedvezőbb a társországok autonomikus érzelmei és értékesebb a hivatalos statisztika szakszerű minősége szempontjából.

VI. Osztrák törekvések.

Az abszolút idők alatt a bécsi statisztikai hivatalnak »összbirodalmi« jellege és — legalább névleg — hasonló hatásköre volt. Az 1867-iki kiegyezés politikai értelméből e *competentia* megszorítása következik. Magyarország független állami önállóságát az intézmények új alapjára építette, a hivatalos statisztika céljai, eszközei is megváltoztak. Az osztrákok azonban nehezen tudtak ebbe belenyugodni és egy teljes évtized alatt az volt törekvésük, hogy legalább a statisztikában megőrizték az egyseget — politikai tradícióik régi szellemében.

Hivatalos statisztikánk különben már kezdetben olyan bevégzett ténnyel állt szemben, a mely bizonyos mértékben megkötötte szabad elhatározását. Az 1867. évi XVI. törvényczikkbe iktatott vám- és kereskedelmi szövetség X. cikke ugyanis úgy intézkedett, hogy »mind a két fél minisztériuma egyetértőleg fog gondoskodni arról, hogy a két állam területéből származó statisztikai anyag egy statisztikai főmunkálatban összeállíttassék«.

E rendelkezés nyilvánvaló homályossága legfőbb támasza volt az osztrákok okfejtésének. Mert ha e szakasz nem is határozza meg az egybeállítandó statisztikai anyag tárgyát és terjedelmét, elhelyezésének módja — a monarchia két fele között viszonyait szabályozó szerződésben, nem pedig külön egyezményben — csak azt az egy logikus értelmezést engedi meg, hogy e »statisztikai főmunkálat« a monarchia két állama közös ügyeit ölelje fel, és csakis ezeket.

De az 1867-iki vámszövetség X. cikkének ez értelme sem zárja ki azokat a kételyeket, a melyeket eme, nyilván nem szak-statisztikus tollából folyt paragrafus általános szükségessége

íránt éppen statisztikai szempontból joggal támaszthatni. Hogy például a monarchia mennyit költ a hadseregre, azt magukból az illető kormány-előterjesztésekből (közösügyi költségvetések, zárószámadások, stb.) megtudhatni és erre közös statisztikai munka vagy éppen *hivatal és tanács* teljesen fölösleges. A közös ügyek alakulása, viszonyai és eredményei nem annyira magukban véve, mint a monarchia egyik vagy másik államára való *befolyásukban* érdeklik *az illető államot*. A monarchia külkereskedelme, fizető mérlege tudományos szempontból bizonyára *érdekes*, hazánk külső kereskedésének megbízható ismerete már a nemzeti gazdálkodás *érdeke*. Azért tisztán szakszerű szempontból azt mondhatni: *a közös statisztika nem szükséges, de nem is elegendő*.

De volt és van más ok is, a mely Magyarországnak lehetlenné tette és teszi a közös statisztika osztrák terveihez való hozzájárulást és ez a *politikai*. Olyan munkálat, a mely a magyar és osztrák állam *minden* viszonyára kiterjed és czimében tartalmazza az osztrák vagy egy központi statisztikai hivatal nevét, a külföldön okvetlenül a *Gesammt-Monarchie* hamis fogalmát kelti életre. A századokon át meggyökeresedett eszmék ez egyezmények és conferentiák útján valahogyan létrehozott *statisztikai* egységből a *közjogi és kormányzati egységre* következtetnek, — olyan balvélemény, a melynek kiirtását Magyarország állami önállósága parancsolólag követeli.

Valójában azonban az osztrákok összes javaslataikkal és tervezeteikkel az elvesztett ideál, a *birodalmi statisztika* után törekedtek. Írásaikból a sorok közül kilátszik, hogy rossz néven vették a magyar kormánytól, hogy »indittatva érezte magát az ottani közigazgatási statisztika ápolására önálló országos statisztikai hivatalt szervezni.«¹⁾ A vámszövetség a közös *ügyek* statisztikájáról szólott, de az osztrákok — mint alább látni fogjuk — a *közös* statisztika czégre alatt a *birodalmi* statisztikát *akarták* helyreállítani.

Alig hogy az 1867-iki vám- és kereskedelmi szövetség törvényynyé lett, az osztrákok megindították a tárgyalásokat. A statisztikai központi bizottság 1868. január 11-ikén tartott ülésében *Ficker* előterjesztette a birodalmi kancellárhoz, mint »a

¹⁾ Mittheilungen a. d. Gebiete d. Statistik, XX. Jahrgang, 3. Heft, 68. lap.

birodalmi egységnek a legfőbb közigazgatási hatóságok körében való legmagasabb képviselőjéhez» intézendő emlékiratot.¹⁾ Ebben a bizottság reclamálta birodalmi hatósági jellegét, kifejtvén, hogy »mióta Ausztriában a hivatalos statisztika számára hatóság fennáll, jellege mindig centralistikus volt.« A hivatalos statisztika központosítása sikerének leglényegesebb előfeltétele. Utalt azután az emlékirat Belgium, Spanyol-, Poroszország, Anglia és a Svájc²⁾ példájára. Ez államokban a tartományok és kantonok statisztikai hivatalai mellett mindenütt központiakat is szerveztek. Nálunk is »nagyon könnyen elgondolható a statisztikai központi bizottság olyan átalakítása, a mely a két államfél legérzékenyebb érzelmeivel számot vet«. Az egyik mód az lenne, hogy a bizottságba a Budapesten székelő magyar hatóságok képviselőit is meghívnák. Ha ez nem sikerülne, birodalmi statisztikai bizottságot lehetne alakítani a három közös minisztérium képviselőiből, a két statisztikai hivatal főnökeiből és egyéb kiváló szakemberekből. Ez a tanács időről-időre összeülne és gondoskodnék a birodalmi statisztika ügyeinek ellátásáról. Harmadik módul »ajánlkoznék« — és ezt az emlékirat a legszivesebben látta volna — a bécsi központi igazgatóságnak különválasztása egy ausztriai és egy birodalmi osztályra.

»Ne engedje meg Excellentiád — így fejeződött be az emlékirat — hogy a statisztikai hivatal, a melynek kiadványait a statisztikai congressusok mindig kitüntették, fejlődésében négy évtizeddel visszavetessék, első csiráin túl is visszaszorítottassék; hogy intézménye, a mely a statisztika és a közigazgatás közvetlen együttműködése gyanánt, negyedszázad óta egész Európában folyton szélesebb körű elismerésre talált és jelenleg Madridtól Pétervárig, Flórencztől Stockholmig uralkodik, megsemmisítettessék abban a pillanatban, a melyben a császárság új alakulásának küszöbén kétszeresen termékeny működésre van hivatva.«

Ez emlékirathoz — a mely, mint látjuk, egészen az absolut idők centralismusa alapján áll — báró Beust hozzájárult.³⁾

¹⁾ Mittheilungen a. d. Gebiete d. Stat. XV. Jahrg., 3. Heft, 3. és k. 11.

²⁾ Az emlékirat itt hozzátette: »Die einzelnen Theile der schweizerischen Eidgenossenschaft sind sogar souveraine Staaten und dessen ungeachtet...« e'tc.

³⁾ Igy állítja Neumann-Spallart, Statistische Monatschrift III. évfolyam 203. lap.

Egy leiratában kifejtette, hogy egy központi statisztikai hivatal létezése szükséges előfeltétele a szerződésben megállapított munkálatnak és hogy legegyszerűbb volna a közös főszámszék mellett szervezni ezt a hivatalt.

Ennek folytán Ausztriában még 1868-ban tervezet készült, a mely szerint egy közös közigazgatási statisztikai igazgatóságot és egy osztrák-magyar statisztikai congressust alkottak volna meg. Az előbbinek hatásköre természetesen nem szorítkoznék a közösügyekre (sőt még a kulturális statisztikát is egybeállítaná, a melyre a két hivatal *egyező* adatgyűjtő lajstromokat volna kénytelen használni), az utóbbi pedig a közös főszámszék elnöke alatt évenként ülésezne, felváltva Bécsben és Budapesten. A költségek természetesen a közösügyi budgetet terhelnék.

E propositiók alapján báró *Hock* Károly, a közös főszámszék elnöke Budapesten tárgyalásokat folytatott, a melyek eredményeit Gorove miniszter 1869. január 28-án 1571. sz. a. adta gróf *Taaffe*, akkori osztrák miniszterelnök-helyettes tudomására. E szerint »közös feldolgozásra csak az a statisztikai anyag maradna meg, a mely a közösügyekből és a vámterület közösségéből folyik«. A közzététel egy a két hivataltól közösen kiadandó évkönyvben történnék, a mely már címében is feltüntetné a két állam paritásos viszonyát.¹⁾ A részletes megállapodások eszközlésére ez a magyar javaslat még megtartotta a vegyes bizottságot, a mely évenként, felváltva a két fővárosban, tartaná tanácskozásait.

E javaslatra az osztrák kereskedelemügyi miniszter — a kinek ügykörébe időközben a bécsi központi bizottság áthelyeztetett — 1869. évi október 8-án 503. sz. a. felelt, megküldve a közös statisztika tárgyában kötendő egyezmény tervezetét. E szerint a két statisztikai hivatal folytatná munkálatait, a statisztikai őanyagot pedig használat után kölcsönösen átszolgáltatnák. Az osztrák központi bizottság »mint eddig, úgy ezentul is« a két

¹⁾ Címe lett volna: *Az osztrák-magyar monarchia és vámterület közös ügyeinek és külforgalmának statisztikai évkönyve*. — Érdekes, hogy a miniszteri átirat nem úgy tervezte, hogy az évkönyv *párhuzamos* német-magyar szöveggel jelenjék meg, hanem német és magyar külön kiadásban. Az irat *fogalmazó* azonban ott van Keletinek sajátkezű megjegyzése, hogy más véleményben van, német-magyar kiadást lát szükségesnek, mert különben »soha meg nem jelenünk külföldön«. Tíz évvel később Keleti erősen ragaszkodott ez álláspontjához és — mint látni fogjuk — keresztül is vitte.

állam munkálataiból a birodalmi összesítéseket készítené, a melyek német nyelven általa ki is adatnának. A magyar statisztikai tanács magyar nyelven hasonló öszszesítést adhat ki. A két minisztérium kötelezné magát, hogy a fennálló azonos módszereket és mintákat fentartja és csak kölcsönös egyetértéssel változtatja meg. Ily módosítások megállapítása jegyzékváltással, kiküldött szakemberek vagy végül — különösen fontos esetekben — egy közös statisztikai congressus útján történhetnék.

A magyar kormány ez egyezmény megkötésével hivatalos statisztikánkat tényleg a bécsi hivatal kirendeltségévé degradálta volna, a mely anyagot szerez és küld Bécsbe, a birodalmi statisztika tökéletesbitésére és folytonosságának biztosítására. A külföld sohasem vett volna tudomást a magyar statisztikai hivatal létezéséről, még kevésbbé *magyar* nyelvű munkálatairól, hiszen a bécsi *német* kiadványokban ezentúl is megtalálta volna a Magyarországra vonatkozó adatokat.

Gorove miniszter — 1869. december 30-án 19.862. szám alatt kelt átiratában — *nem* fogadta el az egyezmény javaslatát, hanem változatlanul fentartotta amaz álláspontját, hogy a közösen szerkesztendő munkálat csakis a közösügyek statisztikáját ölelje fel. Az évenként összeülő közös statisztikai delegáció elejtéséhez azonban hozzájárult.

Az osztrák kereskedelmi miniszter 1870. február 24-én 18. sz. a. felelt három íves átiratban. A vámszerződés X. cikkének ama kifejezését, hogy »a két állam területéről« (aus beiden Ländergebieten) származó statisztikai anyag állítandó egybe, úgy magyarázta, hogy a »fő munkálatnak« az *összes* statisztikai anyagot kell felölelnie. A *közös* statisztika azonban *nem közös* kiadványban jelennék meg, a mely követelés ismét ellenkezett a vámszerződés szellemével.¹⁾

A magyar minisztérium 1870. márczius 4-én 4012. sz. alatt kelt átirata fejezte be, legalább egyelőre, e hosszúra nyúlt, de teljesen reménytelen vitatkozást. Kifejtette ez az irat, hogy a birodalom fogalma csakis a két állam közös ügyeiből származhatik, különben a két állam független. Így tehát a miniszter »semmi

¹⁾ Ha a többször idézett X. cikk *ezt* akarta volna, nyilván *nem* szólt volna »statisztikai főmunkálatról«, hanem megszabta volna, hogy mindegyik állam a maga statisztikai anyagát köteles a másikkal átszolgáltatni.

esetre sem egyezhet bele olyan főmunkálat szerkesztésébe, a mely a közös érdekek területén túl tudományos téren a magyar állam önállóságának hamis felfogásához vezethetne és vezetne». Ez értelemben az átirathoz mellékelt egyezmény-tervezet újból és igen világosan csakis a közös ügyek statisztikájáról szólott, *évkönyv* kiadását tervezvén, a melyet az osztrák hivatal a megküldendő *ósananyag* egybeállítására útján németül, a magyar hivatal pedig hasonló eljárással magyarul adna ki, az *évkönyv* címében *mindkét* hivatal megnevezésével.

A miniszteri jegyzékváltás ezzel félbeszakadt. De a bécsi statisztikai bizottság nem hagyta ennyiben a dolgot. Még 1870-ben az osztrák kereskedelmi miniszter ama felszólítását eszközölte ki, hogy a bizottság mondjon véleményt a magyar kormány javaslatairól. Egy külön bizottság 1871. április 15-én »örömmel« terjesztette elő véleményét.¹⁾ A közösügyek statisztikáját eleve kizárja a közös statisztikából, mert a két kormány nem avatkozhatik a közös kormány hatáskörébe. Újból felsorolta azután amaz okokat, a melyek állítólag a statisztika valamennyi ágára kiterjedő munkálat mellett szólnak. Ismételte azután az előbb említett külföldi analogiákat, megtoldva azokat amaz utalással, hogy »a leghatalmasabb európai államok sem látják függetlenségüket csorbitva az által, ha a *statisztikai congressus* idegen országban, legnagyobb részben idegen állampolgárok közreműködésével határozatokat hoz, a melyek lehető megvalósítására rögtön igénybe vétetnek.« Végül kimondván, hogy az egyezménynek a nem közös ügyek statisztikájának egész területére is ki kell terjednie, a következő pontokban foglalta össze javaslatait:

1. Az érvényben levő, csaknem teljesen egyező adatgyűjtő minták továbbra is megmaradnak mindaddig, míg mások nem állapíttatnak meg. A bécsi központi bizottság erre vonatkozó tárgyalásaiban a magyar statisztikai hivatal egy képviselője is részt vesz.

2. Az adatokat a központi bizottság állítja egybe. Kimondandó, hogy minden császári királyi vagy magyar királyi minisztérium (a közösekre nézve ez magától értetődik) köteles az

¹⁾ Mittheilungen XIX. Jahrg., 2. Heft, 23. és k. 11.

ügykörébe tartozó adatokat a központi bizottságnak idejekorán beszolgáltatni.

3. A statisztikai táblázatokat német nyelven a központi bizottság teszi közzé, de minden correctura-ívet átszolgáltat a magyar hivatalnak, a mely ezáltal hasonló kiadást magyar nyelven adhat ki.

Eme pontokhoz még az osztrák kormány hozzájárulása sem volt megnyerhető. A központi bizottság albizottsága mélyen fájlalja ezt; mégis — bár »előbbi álláspontjának kétségtelenül nagyobb jogosultságát nyomatékosan fentartja« — újabb javaslatot¹⁾ készít, az »idő hatalmára« bizván és a vámszövetség megújításának idejére halasztván előbbi álláspontjának kiküzdését. Panaszosan mondja, hogy »a közös statisztikai évkönyv siralmas maradéka a birodalmi statisztikának, a melynek művelésére a központi bizottság szerveztetett«, — de végül beleegyezik abba, hogy az a népességi statisztika kihagyásával csakis a közös minisztériumok teendőit és a vámszövetség alapján közös ügyeket ölelje fel, »a szó legtágabb értelmében«. Az adatgyűjtő minták megmaradnak, ha azonban egyik vagy másik fél változtatást tervez, az osztrák statisztikai bizottság illető ülésébe a magyar statisztikai bizottság egy tagja — és viszont — meghivatik. Ha e képviselő a szavazásnál kisebbségben marad, joga van fölöttes statisztikai hatóságához appellálni, a melynek beleegyezése nélkül az illető határozat nem lép érvénybe. A közzététel külön történik, a correctura ívek kicserélése útján.

Tényleg azonban ez a javaslat sem valósult meg.²⁾

A vámszövetség lejárta felé, 1876 októberében az osztrák központi bizottságban újból felszínre került a szövetség X. cikkében említett »statisztikai főmunkálat«. Az 1877. évi január 27-ikén tartott ülésben héttagú albizottságot küldtek ki, a mely

¹⁾ Előterjesztetett a központi bizottság 1871. évi december 9-ikén tartott ülésében. Lásd: Mittheilungen a. d. Geb. d. Stat. XIX. Jahrg. 2. Heft, 73. és k. ll.

²⁾ Midőn a központi bizottság 1873. évi április 12-ikén tartott ülésében felolvastatik a német birodalmi statisztikai hivatal átirata, a melyben működésének megkezdéséről tudósít, lovag *Hauslab* tábornagy általános helyeslés közepette sajnálatának ad kifejezést, hogy a központi bizottság ismételt kísérletei daczára sem sikerült a monarchiában hasonló intézményt szervezni.

ismét felvette a tárgyalások elejtett fonalát és márczius 27-ikén ama javaslatát formulázta, hogy a közös statisztika művelésére a közös számvevőszék kebelében statisztikai szakosztályt állítsanak fel. A multa nézve azonban megelégedett egy átnézetes statisztikai munkával, a melyet az 1867—75. évekről szerkesztenének a két állam hivatalai.

Miután a központi bizottság április 28-ikán elfogadta e javaslatokat, *Neumann-Spallart* május havának első felében Budapestre jött, hogy az országos statisztikai hivatal főnökét az említett kézikönyv kiadására bírja. *Keleti* feltételül csupán azt kötötte ki, hogy a munka párhuzamos német-magyar szöveggel jelenjék meg és hogy költsége külön hitelt ne vegyen igénybe. Miután *Trefort* miniszter is jóváhagyta a munkálat kiadását és az osztrák központi bizottság a táblázatok megtervezésére külön szerkesztőbizottságot küldött ki, 1877 decemberében a magyar statisztikai hivatal főnökének részvételével Bécsben elkészült a munkálat terve, a következő évben pedig végre megjelent félhivatalos alakban, az 1867—76. évi korszakról szerkesztett »statisztikai kézikönyv«¹⁾ a melynek viszontagságos történelme nyilván hosszabb, mint a terjedelme. Szakirodalmi becse e munkának *nincsen*.²⁾

1) Keletinek egy később, 1885-ben 237/eln. sz. a. a miniszterhez intézett felterjesztéséből kitűnik, hogy Bécsben utólag — magyar részről való hozzájárulás nélkül — önkényes correcturákat eszközöltek a levonatokon. (Igy került a könyv címébe *monarchia* helyett *birodalom*, botrányos magyarsággal irt bevezetésébe pedig sereggestül közjogilag helytelen kifejezések.) Erre az orsz. statisztikai hivatal idősebb tagjai is emlékeznek még. E könyvet a stat. hivatal főnöke, a ki a correctura alatt éppen Párisban volt, szét nem küldette. A sajtóban (igy pl. igen szakavatott módon a *Havi Szemle*, 1878. decemberi füzetében) mindazonáltal hevesen megtámadták. Keleti különben a *Pesti Napló* 1879. január 19-iki számában megjelent nyilatkozatában kijelentette, hogy maga is aláírja a bíráló amaz óhaját, »vajha e munka egyáltalán elkerülné a figyelmet és feledésbe sülyedne«. A képviselőház 1879. márczius 12-én tartott ülésében, a hivatal költségvetésének tárgyalása alkalmával *Ugron* Gábor felvilágosítást kért a minisztertől, hogy e könyv miért készült oly hibásan. *Br. Kemény* miniszter válaszában kijelentette, hogy a multakra nézve nem tartozik felelősséggel, sőt »a legközelebbi együttes füzetes kiadásért is alig.« Egyébiránt megengedi, hogy a könyvben sok hiba és tévedés van.

2) Viszony- és százalék-számítás az egész munkában nem található és általában véve csak a legsommásabb adatok vannak feltüntetve. Igy például a népmozgalmi fejezet csak arról ad felvilágosítást, hogy egy-egy évben *hány*

Azok a remények, a melyeket az osztrák statisztikai hivatal még az 1877-iki vámszövetség megkötése előtt is a közös statisztikára nézve táplált, egyszer s mindenkorra füstbe mentek. A szövetségnek 1877-ben előterjesztett javaslata csak a »kereskedelmet és forgalmat illető« statisztikában rendeli el egy főmunkálat közzétételét¹⁾ és bár az osztrák statisztika tiltakozott e »visszafejlesztés« ellen, — az 1878-iki XX. törvénycikkbe a X. cikk a javaslattal *megegyezőleg* vétetett fel. Miután pedig 1887-ben e szakaszt nem változtatták meg, változatlanul ma is érvényes.

1888-ban a fentemlített statisztikai kézikönyvet — a bécsi központi bizottság kezdeményezésére — hivatalos formában és lényeges javításokkal újból kiadták.²⁾ Nem lehet azonban kétséges, hogy az ilyen munkának a mostani gyakorlati és tudományos viszonyok között sem értelme, sem practikus célja nincsen. Manapság a tudós, az államférfiú, a publicista, a kereskedő csaknem valamennyi művelt államból *esztendőnként* kap statisztikai évkönyvet és nem várhat éppen az osztrák-magyar monarchia kedvéért *tíz* évig. A nemzetközi szempont szintén nem kívánja meg az ilyen munkálatot. *Két* ország viszonyainak egybevetésénél a tudomány már egy negyedszázad előtt is *többet* kívánt és tudott elérni és mióta az orsz. magyar kir. statisztikai hivatal új évkönyve — éppen úgy, mint egyéb kiadványai — német nyelven a külföldnek is hozzáférhető, méltányos panaszt még az sem emelhet.

házasság kötöttet, továbbá hány élve-születés volt (fiú, leány) és hányan születtek holtan. Minden egyéb kombináció elmaradt. A vasutak statisztikája csak a következő csoportokat különbözteti meg: közös osztrák és magyar vasutak. A befektetett tőke kilométerenként nincs kimutatva, a forgalmi bevételek és üzemi kiadások az egyéb neműektől nincsenek különválasztva, stb.

¹⁾ E cikk így szól: »Mind a két fél miniszteriuma a kereskedeimet és forgalmat illető statisztikai anyagot egymással kölcsönösen közli és annak egy főmunkálatban való összeállítását, valamint a történt megállapodások szerint leendő közzététele iránt gondoskodni fog«.

²⁾ A dolgot először *Inama-Sternegg* hozta szóba, mikor 1885. szeptemberében Budapesten járt. Az osztrák központi bizottság u. a. évi október 31-ikén tartott ülésében egyhangulag amaz óhajtását fejezte ki, hogy a közös statisztikai kézikönyv újból adassék ki. Miután az osztrák kultuszminiszterium is ez értelemben kereste meg (1885. december 17-ikén 21.294. sz. a.) a magyar kereskedelmi miniszteriumot, ez utóbbi beleegyezését adta, mire aztán 1886. július 10-én egy bizottság Keletivel együtt megállapította a kiadandó munka tartalmát és beosztását.

Hasonlóképen osztrák törekvés, a mely ugyancsak a hetvenes években érvényesült és még jelenleg sem teljesen a múlté: az, a mely a *magyar vasutak statisztikáját* tette közös ügygyé. A statisztikai hivatal ugyan már 1867-ről is közölte, bár csak 1870-ben, az akkor fennállott öt vasuttársaság statisztikáját, valamint a pesti és pozsony—nagyyszombat—szeredi lóvaspályákét,¹⁾ de ez az összeállítás tulajonképen csak a társulatok, különböző számlázási rendszeren felépült és eltérő beosztással közzétett, évi jelentéseinek egyszerű kivonatolása volt. Hasonló munkálatok jelentek meg a következő két évről is,²⁾ az 1871. és 1872-iki eredményeket pedig a hivatal betöltés végett kiadott mintákon már közvetlenül a vasutaktól igyekezett beszerezni.³⁾ Ez úton ugyan valamivel részletesebb és egységesebb statisztikát tehetett közzé, több fontos adat azonban annyira eltérő alapon számíttatott, hogy a statisztikai hivatal maga is elállott országos összegelésüktől.

E közlemények semmiféle czélnak nem feleltek meg. Jobb munkát azonban a hivatal alig adhatott, mert azok a társulatok, a melyek vonalai Ausztria területére is átléptek, bizonyos adatokat és éppen a legfontosabbakat, elkülönítve nem tudtak és nem is akartak kimutatni. A legtöbb magánvasut továbbá egyenesen megtagadta *tényleges* alaptökéjének, vagyis a részvények és kötvények kibocsátási árfolyamának kimutatását.⁴⁾

Az osztrákok azonban, alig hogy 1872-ben a kereskedelmi miniszterium statisztikai osztályát felállították, a magyar vasutakra is kiterjesztették az adatszolgáltatást, hivatkozván egyenesen a vámszövetség — úgy látszik *mindenre* alkalmazhatónak vélt — X. cikkére. A vasutak a táblázatokot a m. kir. vasuti és hajózási főfelügyelőségnek küldötték be, a mely azokat a miniszterium útján Bécsbe juttatta. Az ottani statisztikai osztály pedig már 1873-ban megindította az *osztrák-magyar vasutak*

¹⁾ L. *Hiv. Stat. Közlem.* III. évf., 4. füz., 41. s. k. ll.

²⁾ Az 1868-iki kimutatás a 67-ikivel együtt, az 1869-iki pedig a *Hiv. Stat. Közlem.* IV. évfolyamának 4. füzetében közöltetett.

³⁾ L. *Hiv. Stat. Közlem.* VI. évf. 6. füz., VII. évf. 6. füz.

⁴⁾ Vasuti statisztikát, bár igen kezdetlegesen, ez időben a közmunka- és közlekedési miniszterium is kiadott. E közlemény czime: *Statisztikai adatok a magyar korona területén levő vasuti és hajózási vállalatok üzleteiről és fejlődéséről.* Három folyam jelent meg belőle, az 1870., 1871. és 1872. évről.

*statisztikáját,*¹⁾ hivatalosan kiadott tehát egy olyan munkát, a mely mindenütt azt a hitet kelthette, mintha a vasutügy a monarchia két államának szintén közös ügye volna.

A szakkörök azonban e táblázatokkal nem voltak megelégedve. Az osztrák kereskedelmi miniszteriumban egy bizottság már 1874-ben reformtervezetet készített, a melynek megbeszélésére az osztrák és magyar vasutak, valamint az osztrák kereskedelmi miniszterium képviselői *Brachelli* elnöklete alatt 1875. évi január 25-ikén Bécsben értekezletre ültek össze.²⁾ A nagyszámu conferentia a terjedelmes táblázatok tárgyalásával egy szűkebb albizottságot bizott meg.³⁾

Az országos statisztikai hivatal — mihelyt e dolgokról értesült — tiltakozott az ellen, hogy a vasuti statisztikát teljesen Bécsnek szolgáltatassák ki. Felterjesztést intézett úgy a közlekedésügyi, mint a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez,⁴⁾ kifejtvén, hogy az ily módon tervezett adatgyűjtés az 1874. évi XXV. t.-cz. határozataiba ütköznék, hogy e statisztika nem adna felvilágosítást a »közös« vasutak magyar vonalairól, hogy két külön (osztrák és magyar) munkálatból könnyebben lehet összeállítani egy osztrák-magyart, mint megfordítva; végül, hogy ez az állapot állandósítaná a magyar vasuti statisztika fogyatékoságát, mert a vasutak Bécsben úgy állapodtak meg, hogy a közös minták betöltése minden egyéb adatszolgáltatástól felmentené őket. A miniszter tehát ne rendelje el a bécsi minták alapján való adatgyűjtést, hanem ellenkezőleg értesítse a vasutakat, hogy »a bécsi cs. k. kereskedelmi miniszteriumhoz netalán közvetlenül való szolgáltatása statiszt-

1) Statistische Nachrichten von den Oesterreichisch-ungarischen Eisenbahnen. Bearbeitet vom statistischen Departement im k. k. Handelsministerium. Az I. kötet, a mely az 1870. évi eredményeket tárgyalja, 1873—76-ban 4 füzetben, a II. kötet (1871.) pedig 1874—77-ben két füzetben jelent meg. A III. kötet (1872.) jóval kisebb terjedelmű és az üzleteredményeket nem is tartalmazza. A munka IV. kötete, a mely 1876-ban jelent meg, az 1872—74. évi statisztikát összesíti, de csakis a »közös« és osztrák vasutakra terjed ki.

2) A vasuti és hajózási m. királyi főfelügyelőséget *Vaisz Vilmos* főfelügyelő képviselte.

3) Ez albizottságba hét vasutigazgatóságot küldtek ki, közöttük a magyar keleti és alföld-fiumei vasutat.

4) 1875. márczius 22-ikén 944. stat. sz. a.

tikai adatoknak a magyar kormány illetékes közegei részéről nem fog figyelembe vétetni s nem menti fel őket amazoktól formájukra és lényegükre különböző adatoknak utóbbiakhoz való beszolgáltatásától.«

A közlekedésügyi miniszter, a főfelügyelőség véleménye alapján, hivatkozással egy 1868-ban Ausztriával kötött egyezményre,¹⁾ nem tartotta az osztrák miniszteriumnak való adat-szolgáltatást megakaszthatónak, de hangsúlyozta, hogy a »statisztika kiadására nézve szabad keze van mindegyik kormánynak.«²⁾

Időközben a fentemlített albizottság 33 ülésben letárgyalta az előterjesztett tervezetet, a rovatok több mint ötödét törölte, úgy hogy 1937 maradt belőlük. A teljes bizottság pedig 1875. évi július 8-án Bécsben újból összeült. Megjegyezzük itt, hogy a magyar statisztikai hivatal főnöke miniszterének meghagyásához képest áprilistól fogva résztvett e tanácskozásokban, szint-
úgy a második plenáris ülésen is.³⁾

Az albizottság azt javasolta, hogy a viszonyszámításokat a statisztikai hivatalok végezzék, azonkívül pedig olyan adato-

¹⁾ Eme, a két kormány között »a vasutakat illetőleg« kötött, Bécsben 1868. évi július 29-ikén, Budán augusztus 21-ikén kelt »ideiglenes egyezmény« 14. §-a így szól: »Mindkét kormány oda törekszik, hogy a két államterület összes vasutvállalatai között egy vasuti társaság létrejöjjön, melynek feladata egy közösen megállapítandó rendszabályzatban fog meghatározatni. Ezen vasuti társaság évenként egy vasuti statisztikát fog kiadni, mely a két kormány által egyetértőleg megállapított rovatminta szerint, a két államterület összes vaspályáinak kimutatását foglalja magában.« Látható ebből, hogy a vasuti statisztika kiadása a megalkotandó »vasuti társaság«-nek lett volna feladata. Mivel azonban ez a társaság létre nem jött, a két kormány semmiféle »rendszabályzatot« meg nem állapított: magától megszűnt a kormányok ama kötelezettsége, hogy a »rovatmintát« egyetértőleg állapítsák meg. Hogy ez így van, a mellett tanuskodik az egyezmény bevezetése is, mely felsorolja ugyan ama törvényszakaszokat, a melyek »alapján« az egyezmény köttetik, de egy szóval sem említi a 67-iki vámszövetség X. cikkét. Az egyezmény ugyan a 11. §. második pontjában még egyszer említi »közösen megállapítandó minta szerint készült statisztikai kimutatásokat«, de világosan hozzáteszi, hogy ezek »a járművek állagáról és a tengelytörésekről« készülnek.

²⁾ A földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszterhez 1875. április 18-ikán 781/eln. sz. a. intézett átiratában.

³⁾ Keleti és Vaisz 1875. július 12-én kelt együttes felterjesztése a közlekedési miniszterhez (ikt. közl. min. 11.412. sz. a.).

kat, a melyeket a vasutak az illető főfelügyelőségnek úgyis beküldenek, az utóbbi részéről bocsáttassanak a feldolgozás rendelkezésére. Ezáltal a vasutaknak 1341 rovattal kevesebbet kell kitölteniök, mint az első tervezet szerint. Kibővítették azonban azt az alkalmazottak betegségi és munkaképtelenségi statisztikájával, az áruforgalom kimutatására pedig — Keleti indítványára — a nemzetközi statisztikai congressus árulajstromát fogadták el. Ennek azonban néhány vasut képviselője a teljes ülésben ellentmondott, ragaszkodván a német vasutegylet kötelező (úgynevezett amsterdami) árúosztályozásához. Végre, ugyancsak Keleti indítványára, kimondták, hogy a tervezetnek ez a része addig, míg a statisztikai congressus a német vasutegylettel egyetértőleg e kérdésben megállapodik, függőben marad és egyelőre az addigi adatgyűjtő minták maradnak érvényben. A többi mintát a bizottság *en bloc* elfogadta és elhatározta, hogy az új adatgyűjtés az 1876. évvel lép életbe.

Péchy Tamás közlekedési miniszter, a főfelügyelőség, valamint a kereskedelmi miniszterium hozzájárulása alapján, elfogadta az új statisztika tervezetét és (1876. évi január 7-ikén 18.560/75. sz. a.) valamennyi magyar vasutnak rendeletben meghagyta, hogy az 1876. évre vonatkozó statisztikát már e mintákhoz képest készítsék el. A magyar vasutársulatok és azok, a melyeknek vonalai Ausztriába is átnyulnak, de székhelyük Magyarországon van, a magyar, a többi vasut pedig az osztrák miniszteriumhoz terjeszti fel a kimutatásokat. Az előbb nevezett vasutak két példányt adnak be, egyet közvetlenül az országos statisztikai hivatalhoz, a másikat a főfelügyelőséghez. Az adatok háromszorra terjesztendőek elő: egy részök január, másik részök május hava folyamán, bizonyos táblázatok pedig július végével.

A statisztikai hivatal, a melyre a »szakértői megvizsgálás, helyesbítés, további feldolgozás és közzététel« munkája hárult, a közlekedési miniszter egyidejűleg arról értesítette, hogy a még hiányzó 1873—75. évek statisztikáját hajlandó a költségek felének fedezésével előmozdítani, az *újabb* kiadványok kiadásait ellenben a statisztikai hivatal költségvetésébe tartja felveendőnek, »miután . . . az országos statisztikai hivatalnak hivatásánál fogva azon pénzerővel is kell rendelkezni, mely őt a szükséges adatok közzétételére képessé teszi«.

A III. fejezetből tudjuk, hogy ebben az időben élte a hivatal leszállított költségvetésének éveit, a miért is azt kellett felelnie, hogy »az ügy jelen állása szerint... minden alap hiányzik a vasuti statisztikának egyébként, mint az Évkönyvben kivonatossan való közlésére. Ha azonban a statisztikai tanácsnak ez időben szőnyegen volt javaslatát az Évkönyv elárusítása iránt elfogadnák, talán módját lehetne ejteni annak, hogy a vasuti statisztikát az újból megindítandó *Közlemények* során kiadnák. A hivatal tehát arra kérte a minisztert, érvényesítené ez irányban befolyását a kereskedelmi miniszternél.¹⁾ Az utóbbi dolog meg is történt,²⁾ de a kérés, sőt sürgetésnek báró *Simonyi* minisztersége alatt — a 71. lapon említett okokból — nem volt fogantja.³⁾

Az elmondottakból látható, hogy 1875-ben sem az értekezlet, sem a két kormány nem rendezte a vasuti statisztika *közzétételének* kérdését. Az osztrák miniszterium nem kötötte ki, hogy a magyar vasutak statisztikája is megküldessék neki, mert ezt a vámszövetség X. czikke értelmében magától értetődő dolognak tartotta. Az 1876—78. évek anyagát tényleg megkapta és azt 1879—1881-ben ugyanazzal a czimmal közölte, mint a régibb kiadványokat. Ilyképen tehát az osztrákok elérték a vasuti statisztika reformját, teljességét és a magyar vasutak, a magyar közlekedési miniszterium előzékenysége révén kiadtak olyan munkát, melyből az olvasó csak azt a következtetést vonhatta le, hogy a vasutak szintén a monarchia közös ügyei közé tartoznak.

Alig értesült a statisztikai hivatal arról, hogy az osztrák kereskedelmi miniszterium ismét a *monarchia* vasuti statisztikáját fogja kiadni, azt a véleményét fejezte ki,⁴⁾ hogy ez eljárás »messze túlmegy azokon, miket az 1867-iki vámszerződés X. §-a a mon-

¹⁾ A stat. hivatal 1876. évi január 24-én 181. stat. sz. a. kelt felterjesztése Péchy miniszterhez.

²⁾ A közlekedési miniszterium 1876. márczius 6-án és május 17-ikén 1588. sz. a. a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez intézett átirata.

³⁾ Az 1873—75-iki vasuti statisztika tényleg csakis a *Magyar Statisztikai Évkönyv*-ben látott — összevonva — napvilágot.

⁴⁾ 1878. szeptember 27-én 3404. stat. sz. a. kelt, a közlekedési miniszterhez intézett felterjesztésében.

archia összességét illető statisztikai adatoknak közzétételére nézve megállapított«. A cs. kir. ausztriai kereskedelmi miniszterium statisztikai osztályának, vagy bármely más, Magyarországbán adatok gyűjtésére az 1874: XXV. törvényezikk értelmében fel nem jogosított közegnek az említett közös megállapításokon túlmenő törekvését a hivatal *sérelmesnek* tekinti és kéri a minisztert, hogy *az osztrákoknak csak ama feltétel alatt adja ki az adatokat, hogy azoknak önálló közlésétől egy közös vasuti statisztikai munkában éláljanak.*

A statisztikai hivatal e felterjesztése következtében és miután az osztrák kereskedelmi miniszterium éppen akkor az 1877-iki anyagot is kérte, a közlekedési miniszteriumban röviddel utóbb az egész dologra nézve *vélemény* dolgoztatott ki. Ennek szerzője mindenben igazat adott a statisztikai hivatalnak, kimondván, hogy a vasuti statisztika egyoldalú kiadása »formailag helytelen«. *A cs. k. kereskedelmi miniszterium — úgymond — nem lehet hivata arra, hogy a tisztán magyar vasutak statisztikáját saját munkálataként bocsássa közre.* A közjogi állapot igényeinek megfelelőleg a vasuti statisztika vagy *a két statisztikai hivatal által külön-külön adandó ki,* vagy pedig állapodjék meg a két hivatal abban, hogy a vasuti statisztika, éppen úgy mint a közös statisztikai kézikönyv, közös czimük alatt magyar és német nyelven adassék ki. Abban *concludált* végül a vélemény, kéressék fel az osztrák kereskedelmi miniszter, hogy a magyar vasutak statisztikájának közrebocsátását a magyar statisztikai hivatal gondjaira hagyja.

Több mint egy évig tartott, míg e nézet a miniszteriumban elfogadtatott. Péchy miniszter 1880. évi január 16-án 13.703/79. sz. a. az osztrák kereskedelmi miniszterhez intézett átiratában csak jelezte, hogy a közzététel e módja ellen aggodalmak merültek fel, a magyar kereskedelmi miniszterhez azonban egyidejűleg teljesen az ismertetett vélemény szellemében intézett átiratot, nézetének nyilvánítására kérve. Azt is hozzátette, hogy miután az 1876. évi vasuti statisztikát mindkét hivatal közzétette, e kettős közlésből olyan eltérések és inconvenienciák származnak, a melyek már magukban véve is reformot kívánnak.

A kereskedelmi miniszterium ez átiratra válaszolva,¹⁾ a sta-

¹⁾ 1880. évi márczius 27-ikén 76/eln. sz. a.

tisztikai hivatal véleményét csatolta, a mely természetesen most is az volt, mint 1878-ban. Végre, 1880. évi június 13-ikán — már *Ordódy* Pál alatt — a közlekedési miniszterium az osztrák kereskedelmi miniszterhez intézett átiratában¹⁾ hivatalosan is mindenben magáévá tette a statisztikai hivatal és a többször említett vélemény írójának nézeteit.

Az osztrák kereskedelmi miniszter azt felelte,²⁾ hogy osztrák részről mindig súlyt fektettek arra, hogy a vasuti statisztika a két államfél közjogi helyzetének megfelelően és hogy ezért hívták meg az új minták megállapítására az illetékes magyar képviselőket. A kiadás módját annak idején nem állapították meg, az osztrák statisztikai osztály az 1876. évre vonatkozó kötetet közzétette és feltételezte, hogy a magyar kormány, ha szükségesnek látja, a statisztikát magyar nyelven is ki fogja adni. Azt hiszi a miniszter, hogy ez az álláspont teljesen correct, annál inkább, mert hasonló eljárást követnek a vámterület külkereskedelmének kimutatásaival. Miután azonban azt látja, hogy magyar részről nem találkozik tetszéssel a két önálló kiadás, szívesen beleegyezik, hogy a két statisztikai forum egy közös kiadásra nézve megállapodjék.

E megállapodás néhány nappal utóbb megtörtént. Az osztrák kereskedelmi miniszterium statisztikai osztályának akkori főnöke, *Brachelli* udvari tanácsos, Budapestre jött, a hol Keletivel július 22-ikén és 23-ikán tárgyalt. Megegyeztek, hogy a német és magyar nyelven szerkesztendő közös kiadványt a bécsi hivatal fogja kinyomtatni. Az állítja össze a »közös« és osztrák vasutak statisztikáját is, míg a magyar vasutak statisztikájának egybeállítását, valamint a »közös« vasutak magyar területen levő vonalaira vonatkozó adatok revisióját, végül a publicatio szöveges részének magyarra való lefordítását a magyar statisztikai hivatal végzi. Az első ekkép szerkesztett kiadvány, az 1879. évről fog megjelenni. Az anyag ugyanaz marad, mint a melyet az osztrákok eddig is közzétettek, az építmények statisztikája azonban csak

¹⁾ 5638/III. sz. a. Ez átirat egyuttal felkérte az osztrák kereskedelmi minisztert, utasítsa statisztikai osztályát a magyar statisztikai hivatallal való egyetértő megállapodásra. Arra is utalt, hogy az 1868-iki vasuti egyezmény 14. §-ának végső pontját ki kellene küszöbölni.

²⁾ 1880. évi július 12-ikén 18.959. sz. a. a közlekedési miniszterhez intézett átiratában.

minden harmadik évben tétetik közzé. A költségek 70⁰/₀-át Ausztria, 30⁰/₀-át Magyarország viseli. Végül kimondták, hogy az 1868-iki vasuti egyezmény 14. §-ának 2. szakasza kiküszöbölendő volna.

Miután utólagosan még helyesbítették a közös kiadvány címét,¹⁾ e megállapodásokat a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter jóváhagyta.²⁾ 1882-ben megindult eme, csupa táblázatokból álló foliános kiadvány, a melynek tartalmán és beosztásán a későbbi évek sem változtattak.³⁾

Újabbán *Baross* Gábor miniszter e kiadvány megszüntetését óhajtotta és többször sürgette amaz egyedül helyes álláspontjának megfelelő kifejezését, hogy közös vasutak nem létezők⁴⁾, a vasutak az államterületek szerint csoportosítottassanak a statisztikában. 1892-ben az osztrák statisztikai osztályban a közös hadügyminiszterium, valamint az osztrák vasutak főfelügyelőségének kívánságai értelmében a táblázatokat módosító tervezet készült, a melyet magyar részről 1893-ban egy bizottság vizsgált fölül.⁵⁾ Ugyanez év november havának elején Bécs-

¹⁾ Ez *br. Kemény* miniszter 1880. aug. 4-ikén 818/eln. sz. a. kifejezett kívánságához képest történt. A publicatióknak a következő címet adatta: *Statistische Nachrichten von den Eisenbahnen der österreichisch-ungarischen Monarchie* (e helyett: . . . *von den öst.-ung. Eisenbahnen*).

²⁾ 1880. szept. 8-án ad 818/eln. sz. a.

³⁾ Nehány, a táblázatok összeállítására vonatkozólag felmerült kételyt 1881. júliusában ismét közös értekezleten oszlattak el. Tárcazája 1891-iki költségvetéséhez csatolt jelentésében (a 136. lapon) így nyilatkozott: »A magyar vasuti statisztika helyébe lép az eddig Ausztriával közösen kiadott vasuti statisztikának, melynek a magyar vonalak teljes elkülönítése után többé értelme nincs.

*) Egyáltalában nem látható be, miért legyen egy osztrák vagy magyar vasut, éppen olyan közkereseti társaság, mint egy biztosító társaság, ipari vagy egyéb részvénytársaság, »közös« csupán azért, mert üzemét a szomszéd államfélre is kiterjeszti. A *közös* szóval Magyarország és Ausztria bizonyos államjogi viszonyait jelöljük, de ezek közé semmiféle vasut nem tartozik. A fennállott öt »közös« vasut közül az Államvasut-Társaság, a Déli Vasut és az Első Magyar-Gácsországi Vasut *osztrák* vállalatok, míg ellenben a Kassa-Oderbergi és a Magyar-Nyugoti Vasut *magyar* vállalatok, mert amazok székhelye Ausztriában, emezeké Budapesten volt, illetve van.

⁵⁾ E bizottság, a melyben a m. kir. vasuti és hajózási felügyelőség, a kereskedelmi miniszterium központi számvevősége, az államvasutak igazgatósága és az orsz. statisztikai hivatal volt képviselve, *Vörös* László min. tanácsos elnöklete alatt 1893. évi május 12-ikén, június 26-ikán, október 7-ikén, 9-ikén és 11-ikén tanácskozott.

ben közös tárgyalásban megállapítottak az 1894. évvel életbe lépett új táblázatok, a melyet a déli és kassa-oderbergi vasut is immár osztrák és magyar vonalairól külön-külön állít össze, bizonyos megosztási kulcsok segítségével. A közös kiadványt ezentúl is Bécsben fogják nyomtatni, czíme pedig a létező közjogi viszonyokhoz képest fog megváltozni.¹⁾

A közös vasuti statisztika tehát két évtizedes multra tekinthet vissza, olyan időszakra, mely alatt a vasutügy óriásit fejlődött és a mely egyúttal a magyar hivatalos statisztika legtöbb ágában is a tökélesbülő haladás reformját érlelte meg. A közös vasuti statisztika egyik irányban sem fejlődött, sőt inkább ritka következetességgel maradt meg a kezdet csapásán. Huszonkét év előtt a porosz vasuti statisztika szolgált e táblázatok mintaképül. Azóta a porosz statisztika megszűnt, folytatása, a német birodalmi vasuthivatal munkálata pedig jelentékenyen tökélesbült. Csak Ausztria és — kénytelenségből — Magyarország őrizte meg a határon túli traditiókat. Felvetődik az a kérdés, hogy a két államfél vasutügye általában mutat-e annyi hasonlóságot és megegyezőséget, hogy egy közös statisztika oly okvetlenül szükséges. Eldöntendő lenne, hogy vajjon most — midőn a kettőre apadt »közös« vasutnál is teljesen elkülöníthetők a két államterület vonalainak évi számadásai — fennáll-e még az a nehézség, a mely tulajdonkép az önálló magyar statisztika folytatását megakadályozta. Megfontolandó, mennyiben felel meg céljának egy nyolczvan-kilenczven ívből álló mű, mely negyedfél évvel a tárgyalt esztendő lefolyta után, egész actacsomókat tevő levelezések és küldözgetések után végre-valahára megjelenvén, még arra sem ad felvilágosítást, hány személy utazott vasuton és hány tonna teherárú szállított. A személyforgalom kocsiosztályok szerint való megoszlását, az utasoktól befutott út nagyságának részletezését, a szállított árúk kimutatását, nemkülönben az egész zóna-rendszer nagy reformjához való alkalmazkodást — e táblázatoktól hiába várjuk.

A közös vasuti statisztika két évtizedes történetének megvannak a maga tanulságai. Az országos m. kir. statisztikai hivatal azokat már régen felismerte. Évekkel ezelőtt ama meg-

¹⁾ A kiadvány czíme az 1894. évi kötettől fogva a következő lesz: »Az osztrák és a magyar vasutak statisztikája...«

győződését fejezte ki, hogy vasuti statisztikánk csak akkor fog megfelelni *bármely* igénynek, ha *önállóan*, saját viszonyainkhoz alkalmazkodva, Magyarország vasutainak úgy és akkor nyújtja fejlődés-képét, a mint arra szükség van és a mikor az még valakit érdekelhet. Nem látja azt a kényszerítő okot, a mely a vasutak statisztikáját egyedül a tabellák száraz materiájába sorozza, mert úgy vélekedik, hogy hazánk közlekedésügyének e legfőbb tényezői a közgazdasági életben legalább is oly közvetítő szerepet játszanak, mint akár a hitelintézetek, a bankok, a takarékpénztárak. És ennek megfelelőleg a vasuti statisztika szintén *szöveges, magyarázó bevezetéssel és fejtegetésekkel* láthatna napvilágot.

Vasuti politikánk nagy vívmányai közlekedésügyünket mindinkább függetlenítették az idegen befolyás alól. E közös statisztikát, emez igénytelen emléket *két* osztrák törekvésnek — az egyik a vasutügy, a másik a hivatalos statisztika terén — mindeddig nem tudta kiküszöbölni. Jelenleg pedig úgy állunk, hogy bár megfelelő vasuti statisztikánk tulajdonkép nincs, a vasutak éppen *négyféle* statisztikát állítanak össze.¹⁾

A vasuti statisztika reformot, alapos újjászervezést kíván. A vasuti szolgálat, az állomások forgalma, az üzletvezetőségek és az igazgatósági osztályok munkájának beható megfigyelésével alulról felfelé kell a vasuti statisztikát felépíteni, hogy az adatgyűjtés egyszerű, éppen ezért megbízható legyen, felesleges munkát ne okozzon, a kész kiadvány pedig vasutnak, közönségnek, szakembernek egyaránt megfeleljen. Csak ekkor fogja betölthetni hivatását és lesz méltó Magyarország vasutügye magas fejlettségéhez.

¹⁾ Egyet a kereskedelmi miniszterium évi jelentése, egyet a *Magyar Statisztikai Évkönyv*, egyet a német vasutegylet, végre egyet a közös kiadvány számára.

VII. A statisztikai hivatal működése 1878-tól Keleti haláláig.

Az 1871-ben felállított statisztikai hivatal hét teljes esztendőn át nagy és számos nehézségekkel küzdött. Az 1878. év közepén helyzete jobbra fordult és az áruforgalmi statisztika behozataláig, negyedfél évig, ötvenkétezer forintos költségvetésével a rendes statisztikai szolgálatot igyekezett kiterjeszteni és tökéletesíteni.

Még 1878-ban újból megindította a *Hivatalos Statisztikai Közleményeket*, a melyek ezentúl időrendhez nem kötve, a tárgy terjedelme szerint füzetekben vagy vaskos kötetekben jelentek meg és csakis monografiákat közöltek.¹⁾ 1878-ban három füzet elent meg, a melyek egyike az újjászervezett *népmozgalmi statisztika* 1876. évi eredményeit tartalmazza. (E statisztika módszeréről a XI. fejezetben lesz szó.) Művelte ezenkívül a hivatal a *mezőgazdasági statisztikát*, nevezetesen életbeléptette a *piaczi árak* kimutatásainak gyűjtését, úgy hogy az évkönyv megfelelő fejezete már az 1880-ik évre nem csupán aratási és szüreti statisztikát hozhatott, hanem kimutathatta Magyarország állategészségügyi állapotát (megyénként és havonként részletezve), a nevezetesebb termények legmagasabb és legalacsonyabb árait a budapesti piacon, stb. A *penzüntézetek* statisztikáját a hivatal az 1878. évig bezárólag rövid bevezetéssel külön kiadásban, azontúl a nélkül az évkönyv illető füzetében tette közzé, a bankok, takarékpénztárak, szövetkezetek és földhitelintézetek betűrend szerint való csoportosításában táblázatosan mutatván ki a teher- és

¹⁾ A *Hivatalos Statisztikai Közlemények* gyűjtő-czime alatt 1891-ig bezárólag, számozatlanul, összesen 14 füzet, illetve kötet jelent meg.

vagyonszámla főbb adatait, a szedett legnagyobb és legkisebb kamatot és díjakat, a maximális és minimális kamatlábat. Ehhez járult a cs. kir. szab. osztrák nemzeti (később osztrák-magyar) bank magyarországi fiókjai üzletének kimutatása, befejezésül pedig az általános áttekintés kettős táblázata következett.

Az 1880-ik évre a *biztosítási* statisztika megindítását és a *közegészségügyi* statisztika fejlesztését is tervbe vették, ez azonban ekkor még nem valósult meg.

Az *egyletek és társulatok* statisztikai számbavételét 1879-ben kísérlette meg először a hivatal. A beérkezett kimutatások nem szolgáltaták ugyan hazánk aránylag magas fejlettségű egyesületi életének teljes képét, mert számos egylet nem küldött adatokat, mégis a hivatalnak 1881-ben kiadott monográfiája, minden egyes egyletre, társulatra vagy szövetkezetre kiterjedő táblás anyagával, határozottan úttörő munka volt.

Időközben elérkezett az az időpont, a melyet a pétervári congressus a művelt államokra nézve erkölcsi kötelezettséggel általános *népszámlálás* végrehajtására jelölt ki. Mig egy évtized előtt éppen a miniszterium sürgette az összeírást, most — leginkább az állampénzügyek kedvezőtlen helyzete következtében — bizonyos ellentállás volt tapasztalható, a mely sokáig kétségessé tette, hogy Magyarország is csatlakozik-e a külföld egyértelmű eljárásához. A statisztikai hivatal főnöke ennek tudatában legfőbb tudományos intézetünkben már jó másfél évvel a számlálás előtt hangsúlyozta annak szükségességét, 1879. július 25-én pedig (4750. sz. a.) a kereskedelmi miniszterhez fordult, hogy vajjon kívánatosnak tartja-e, hogy »Európa államainak eme nagy műveletében Magyarország is részt vegyen«. Nem hallgatta ugyan el, hogy a népszámlálás *megfelelő* végrehajtása közel 400.000 forintba fog kerülni, mindazonáltal azt mellőzhetőnek nem tartja.

Félévig a miniszter nem határoz. A statisztikai hivatal 1880. január 28-án (572. sz. a.) ismét felterjesztést készít, kiemelve, hogy az ügy sürgőssége mellett egy nap sincs elveszíteni való, különösen azért, mert az ügynek még törvényhozási intézkedésre és tetemes előmunkálatokra is szüksége van. Erre azután a statisztikai hivatal felszólíttatik a népszámlálás tervezetének előterjesztésére, a mi február 5-ikén (811. stat. sz. a.) »azon ismételt kérés« kifejezésével történik meg, hogy »a nagy előmunkálatokat igénylő számlálás meg- vagy meg nem tartása

iránt lehető legrövidebb idő alatt legalább elvben határozni méltóztassék.«

Február 13-án egy előértekezleten a belügyi, honvédelmi és kereskedelmi miniszteriumok képviselői tudomásul veszik a számlálás elveit, 20-án pedig az országos statisztikai tanács is hozzájárul a *számláló-lapok* és a *központi feldolgozás* rendszeréhez. Ez alkalommal Keleti elnöklete alatt a belügyi, honvédelmi, kereskedelmi és horvát-szlavon miniszteriumok, valamint az országos statisztikai tanács tagjaiból népszámlálási bizottság alakul, a mely hét ülésben április közepéig elkészül a népszámlálásról szóló törvényjavaslattal, annak indokolásával, a törvényhatóságokhoz intézendő *körrendelet*, a számlálást vezető közigazgatási bizottságok teendőit szabályozó *utasítás* tervezetével, megállapítja a számláló-lapok, a házi gyűjtő-lajstrom rovatait, a koncentrációs mintákat, stb.

A népszámlálás elrendelése elől elzárkózni most már nem volt lehetséges. Miután a minisztertanács május elsején — némely módosításokkal — elfogadta a törvényjavaslatot, Ő Felsége pedig május 13-án kelt legfelsőbb elhatározásával előlegesen szintén hozzájárult, báró *Kemény* miniszter május 21-ikén a képviselőház elé terjesztette.¹⁾ A közgazdasági bizottság június 2-ikán tartott ülésében, a melyben a számláló-lapokat is bemutatták és maga a statisztikai hivatal főnöke adta meg a szükséges felvilágosításokat, elfogadta a törvényjavaslatot,²⁾ hozzájárult a pénzügybizottság is, úgy hogy a képviselőház június 14-ikén tárgyalásába bocsátkozhatott.

Érdekes, hogy még a képviselőházban is akadtak, a kik a népszámlálás ellen voltak. *Mocsáry Lajos* tíz évi időközt a népszámlálások keresztülvitelére igen rövidnek tartott, mert ez idő alatt »nem fordulnak elő oly nevezetes változások, hogy azokat a népszámlálás fáradságos és költséges művelete útján constátálni érdemes lenne«. Hogy Ausztriában és a külföldön népet számlálnak, nem ok arra, hogy Magyarország is megtegye. Százötvenezer forint nem megvetendő összeg, azonkívül »e művelet

¹⁾ A törvényjavaslatot és a hozzávaló indokolást l. 1878—81. évi képviselőh. Irományok 669. sz., XV. köt., 302—304. l.

²⁾ A június 3-ikáról keltezett, *Falk Miksa* elnök és *Baross Gábor* jegyzőtől aláírt bizottsági jelentést l. 1878—81. évi Irományok 718. sz., XVI. köt., 94—96. l.

minden fokú hatóságnak kétségtelenül igen sok dolgot fog adni, mely hatóságok ez idő alatt hasznosabb dolgot is művelhetnének«. Az anyanyelv tudakolásával nem fogjuk megtudni, miféle nemzetiségek vannak ez országban, sőt »ki vagyunk téve annak, hogy hibás, hamis összeírások fognak létrejönni«. Nagyon sok magyarul érző ember nem vallhatja magát annak, mert anyanyelve nem volt magyar, stb. »Mindezeknél fogva . . . így elfogadni ezt a törvényjavaslatot nem észszerű és . . . miután nem is olyan nagyon sürgős az egész«, azt javasolja a szóló, hogy a törvényjavaslat *vétessék le a napirendről*, a miniszterium pedig utasíttatik, hogy »az összeírási lajstromokra nézve« tegyen javaslatot.

Ez ellenzéki hang éppen nem tekinthető elszigetelt véleménynek, hallatszott az a bizottságban is, sőt a Házban is volt kísérelése. Pedig Mocsáry határozati javaslatának elfogadása, vagy a törvényjavaslatnak csak legkisebb megakasztása — miután az országgyűlés éppen a szünetek előtt állt — a népszámlálásnak az 1880. december 31-iki állapot szerint való végrehajtását, tehát Magyarországnak a nemzetközi megállapodáshoz való tényleges hozzájárulását lehetetlenné tette volna.

Szerelésére azonban nem így történt. *Baross Gábor*, mint előadó, igen hathatósan védte meg a javaslatot, utalva arra, »hogy a népszámlálás fontosságát minden nemzet egyaránt elismerte, . . . nemcsak annak tudományos jelentősége iránti tekintetnél fogva, hanem azon fontosságnál fogva is, melylyel az az adminisztratív oldalról nézve bír.« Nálunk 1869-ben éppen az ellenzék részéről tétetett kérdés, vajjon nem volna-e szükséges törvényben kimondani, hogy a népszámlálás öt vagy tíz évenként ismételtetik. A kormány csak czélszerűségi szempontból nem vette ezt törvénybe, különben pedig megígérte a népszámlálás időközönként való ismétlését. Hogy a számlálólapok a *nyelvtudást* kérdezik, csak helyes dolog, mert a *nemzetiség* tudakolása politikai agitációkra ad alkalmat. Ezek után kéri a házat, mellőzze Mocsáry indítványát, és fogadja el »az ügy fontosságához képest« a törvényjavaslatot.

Miután a szakminiszter pár szóval szintén erre kérte a házat, *Orbán Balázs* a beadott határozati javaslat mellett szólalt fel. Az anyanyelv tudakolásával »egy vagy két millióval fogjuk nemzetünk számát kevesbiteni«, mert a mult idők nevelési rendszeréből folyólag »vannak igen sokan, kik magukat

lelkestül magyarnak vallják, de nem tudnak magyarul«. Továbbá »szükséges lett volna . . ., hogy felvegyünk oda egy rovatot, a melyből kitűnt volna, hogy *Magyarországon az adóvégre-hajtások száma mennyire megy*«.

A szavazás azonban a törvényjavaslatnak általánosságban való elfogadására vezetett. Miután a részletekben *Hegedüs Sándor* indítványára ismét felvették a *lakások* számbavételét — a melyet a bizottságban kihagytak — a törvényjavaslatot másnap harmadszori olvasásban is elfogadták. Ugyanaz nap minden vita nélkül a főrendiház is elfogadta a törvényjavaslatot, a melyet Ő Felsege szentesítésével ellátva, mint 1880. évi LII. törvény-czikket még a szünetek előtt tartott utolsó ülésben kihirdettek.

Ez alapon az 1880. évből még hátralevő hónapokban gyors egymásutánban voltak megtehetőek azok a közigazgatási intézkedések, a melyeket e népszámlálás lényegesen tökéletesbitett keresztülvitele megkívánt. Az anyag feldolgozásának és sajtó alá rendezésének nagy munkája csaknem két esztendőt vett igénybe, az 1882. év végén a népszámlálás eredményei két vaskos kötetben (a második, a megyék betűrendes sorrendjében haladva, táblázatokban mutatja ki minden egyes község házáinak, polgári népességének számát, az utóbbinak anyanyelv és hitfelekezetek szerint való tagozódását, végül az olvasni-írni tudók számát) megjelentek. Tervben volt, hogy a beérkezett anyagot a közigazgatás nagyobb kényelmére *megyés füzetekben* is kiadják; három közülök még 1881-ben meg is jelent, a többi a tetemes költségek és a csekély kelendőség miatt abbanmaradt.

A népszámlálás feldolgozása még javában folyt a hivatalban, midőn már annak munkássága egy nagy reform megindításával külső terjedelemre nézve is jelentékenyen szaporodott. Az *árúforgalmi statisztika* előkészítése ez időben már annyira haladt, hogy báró Kemény miniszter a képviselőház 1881. évi január 31-ikén tartott ülésében beterjesztette a rávonatkozó törvényjavaslatot,¹⁾ a mely Magyarország árúforgalmi statisztikáját a szállító vállalatokkal közvetített minden külföldre feladott vagy onnan érkezett áruküldemény után kiállítandó *nyilatkozatokból* tervezte construálni.

¹⁾ A törvényjavaslatot és indokolását l. 1878—81. évi képviselőh. Irományok 910. szám. (XXI. köt., 334. s k. II.)

A közgazdasági bizottság általánosságban egyhangulag elfogadta és a részletekben is leginkább csak szerkezeti és stiláris módosításokat tett.¹⁾ Február 17-én a képviselőház tárgyalta a javaslatot. *Baross Gábor* előadó kifejtette elveit, *Gaal Jenő* rosszabb beszédben szólott róla, *György Endre* pedig a *belforgalomra* való kiterjesztését ajánlotta, míg *Ráth Károly* arra kérte a minisztert, hogy »azon ígérétét, melyet a belföldi forgalom statisztikai adatainak összeállítására nézve tett, beváltani ne méltóztassék«. Bárá *Kemény* miniszter rövid felszólalásában elismerte a belső kereskedelem statisztikájának fontosságát, de »e téren annyi nehézséggel kell küzdeni, hogy a végrehajtás és orvoslás aligha rosszabb nem lenne a betegségnél«. Azért kijelentette, hogy »a jelen viszonyok közt (a belforgalmi statisztikát) időszerűen és helyesen alkalmazhatónak nem vélvén, azt nem is hajlandó megkísérteni«.

Ezek után a Ház egyértelműleg elfogadta a törvényjavaslatot, a melyhez márczius 3-ikán a főrendiház is hozzájárulván, mint 1881. évi XIII. törvénycikk csakhamar jogerőre emelkedett.

A szakkörök, a sajtó, az üzleti világ, a kereskedelmi és iparkamarák örömmel üdvözölték e legislatórius alkotást, a melynek a gyakorlati életbe való átültetése — ez esetben sokkal fontosabb és nehezebb feladat — a statisztikai hivatalt illette. Az utóbbi már márczius 5-ikén (1066. sz. a.) terjesztette fel a törvény életbeléptetésére vonatkozó javaslatait. Április 13-ikán a közlekedés- és pénzügyi miniszteriumok közreműködésével megállapították a végrehajtó rendelet, a melyet 14-ikén 13.544 sz. a. ki is bocsátottak.

A május és június havi kimutatásokat inkább csak gya-

¹⁾ A bizottság 1881. február 11-ikéről kelt, *Falk Miksa* elnök és *Baross Gábor* előadótól aláírt jelentését l. *Irományok* 932. szám (XXII. köt., 64. s. k. II.). Törölték a törvényjavaslat 5. §-ának 2—5. pontjait, a melyek a vasuti vagy hajózási vállalatot felhatalmazták, hogy hamis nyilatkozattétel esetében a feladótól 2 forintos birságot azonnal beszedhessenek. A bizottság ez eszmét elejtette »azért, mert attól kedvező eredményt nem vár, mert az a közönséget a vállalatok közegei zaklatásának tenné ki a nélkül, hogy az e kérdésben felmerülő összeütközés esetében a jogvédelmet biztosítani lehetne, s mert továbbá a bizottság . . . kielégítőnek tartja azt a biztosítékot is, melyet a javaslat a vállalat hivatalnokainak felelőssége iránt nyújt«. A törvényjavaslat továbbá 1881. április elsejére tervezte a törvény életbeléptetését, a mit a bizottság május elsejére halasztott.

korlatképpen kezelték úgy a közlekedő vállalatok, mint a statisztikai hivatal. A kezdet nehézségei az első időkben praedominálók voltak. Ezrével kellett visszautasítani és kijavíttatni ¹⁾ a nyilatkozatokat, a melyek az első hónapokban nem is minden közlekedő vállalatból érkeztek be. A felmerült hiányok és visszásságok eloszlatása czéljából július 23-ikán a főbb közlekedő vállalatok közbenjöttével újabb értekezlet tartatik, a melynek eredményeképp a kereskedelemügyi miniszter augusztus 11-ikén 28994. sz. a. körrendeletben hívja fel a szállító vállalatok figyelmét a törvény és az azt végrehajtó rendelet nevezetesebb pontjaira. A megelőző hónapokról begyűlt nyilatkozatok két hét alatt küldendők be; ügyelni kell a nyilatkozatok helyes és pontos betöltésére, megfelelő számban való kiállításukra; belföldi állomások között nyilatkozat nem kell; nem a rendeltetési, hanem a fel- vagy leadási állomás nevezendő meg, stb.

Ausztriában a magyar árúforgalmi statisztika nem találkozott tetszéssel. A forgalom megnehezítését látták benne — legalább így állították — és formális tiltakozó meetingeket tartottak ellene. Az üzleti körök ez actiójához a közös hadügyminiszterium is csatlakozott. Bizonyos, hogy azok a katonai szállítmányok, a melyek csapatmozgalmak, hadgyakorlatok alkalmából egyik országból a másikba *tolatnak át*, nem tartoznak a külkereskedés fogalma alá és így az árúforgalmi statisztikába sem veendőek fel. De a katonai kincstár mint vásárló és fogyasztó fél is jelentékenyen szerepel, ezek az első beszerzések pedig éppen úgy kereskedelmi árúk, mint bármely magánember szállítmányai.

Ámde a hadügyminiszterium *semmilyen* szállítmány után sem akarja e bélyegzett kötelezvényeket (»gestempelte Reverse«) kiállítani, a melyek előre nem látott munkát és költségvetésileg

¹⁾ Az 1881. év második felében 33.198 hibás nyilatkozatot kellett visszautasítani, a miből 29.293 jut a behozatalra. — Az első (sárgaszínű) nyilatkozatokat a nagy sietségben olyan gyarló papíron nyomtatták, hogy csakhamar hamisítványok kerültek forgalomba. Különösen néhány osztrák cég küldött az országba ilyeneket. E visszaélés megszüntetésére a közlekedésügyi miniszter 1882. február 12-ikén 4395. sz. a. rendeletben meghagyta a vasuti és hajózási vállalatoknak, hogy ily esetekben az árút addig ki ne adják, illetve fel ne vegyék, míg a czímzett, illetve feladó helyes nyilatkozatot nem szolgáltat be. Azonkívül a hamisított nyilatkozatokat fel kellett terjeszteni a kereskedelmi miniszterhez.

nem fedezett kiadásokat okoznának.¹⁾ A magyar miniszterium ellentmond e felfogásnak,²⁾ utalván a törvény általános érvényűségére és a nyilatkozatok mérsékelt díjára. A dologból már-már politikai affér lesz, mert a fiumei állomás túlbuzgóságában egyre-másra visszatartja a Dalmáciába irányzott fegyverszállítmányokat, a melyekre pedig ott akkoriban ugyancsak szükség volt. A fiumei térparancsnok, a hadügyminiszterium átirat- és táviratokban tiltakozik és sürget, míg végre 1882 elején szóbeli értekezleten³⁾ intézik el a kellemetlen ügyet, a fentebb jelzett értelemben.⁴⁾

Az áruforgalmi statisztikának a *postaforgalomra* való kiterjesztését már a törvény előkészítésének stádiumában is tervbe vették, egyelőre azonban nem akarták a kezdet nehézségeit még e révén is szaporítani. Így tehát az 1881. évi XIII. törvényzcikk 11. §-a a közigazgatási utra bizta e fontos kérdés rendezését. Ez azonban nem volt könnyű dolog, mert a nagy terjedelmű postai forgalom feldolgozása jelentékeny munkaszaporodással járt, a melynek költségei nem voltak a bélyeges árnyilatkozatokból fedezhetők. A posta-portó a nemzetközi szerződések értelmében ugyanis mellékdíjakkal nem terhelhető meg; nem látszott ez tanácsosnak a postai forgalom fejlődése érdekében sem. A technikai kivihetőséget különben a postaintézet szakemberei sem vonták kétségbe.⁵⁾ Az az eszme is felmerült, hogy a postaforgalom statisztikája a szállítólevelekből készíttessék el, de egy kísérlet felettébb kedvezőtlen eredménnyel járt.⁶⁾ Így a két évnél tovább

¹⁾ A közös hadügyminisztériumnak a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumhoz 1881. június 4-ikén Abth. 12, Nr. 1478. sz. a. intézett átirata.

²⁾ 1881. augusztus 7-én 26.987. sz. a. kelt átiratában.

³⁾ Az értekezlet dr. *Mattekovits* Sándor h. államtitkár elnöklete alatt 1882. január 18—21. napján tanácskozott. Résztvettek benne a kereskedelmi minisztérium részéről dr. *Herich* Károly oszt. tan., dr. *Lederer* Sándor fogalmazó, az orsz. statisztikai hivatal részéről *Keleti* Károly; a hadügyminisztérium képviselőjében *Müller Frigyes lovag* vezérőrnagy.

⁴⁾ L. a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek a vasuti és gőzhajózási vállalatokhoz s a fiumei tengerészeti hatósághoz 1882. ápr. 2-án 11.752. sz. a. intézett körrendeletét (Közp. Értesítő, 1882. 15. szám.)

⁵⁾ *Heim Péter* osztálytanácsos és *Zobel Lipót* budapesti postaigazgató 1881. december 3-ikán kelt együttes véleménye.

⁶⁾ A kereskedelemügyi miniszter meghagyta a stat. hivatalnak, hogy a bécs—budapesti mozgóposta 1881. szeptember havi küldeményeit dolgozza

tartott tárgyalások legfontosabb pontja a költségfedezés kérdése volt. Egy 1882. április 12-ikén tartott értekezlet¹⁾ sem oldotta azt meg. A közlekedési minisztérium (1883. január 26-ikán 22.281. sz. a. kelt átiratában) azt ajánlotta, hogy — miután akkoriban az hallatszott, hogy az osztrák kormány a miénkhez hasonló áruforgalmi statisztikát akar berendezni — Ausztriával való egyezség útján csak a kivitelre terjeszszék ki a felvételt, a behozatal statisztikáját az osztrákok kiviteli kimutatásából lehetne meríteni. E javaslat nem volt elfogadható, mert hiszen a magyar posta nem csupán Ausztriából hoz küldeményeket; általában pedig az 1881. évi XIII. törvényczikk intentiója semmi esetre sem az, hogy a magyar áruforgalmi statisztika adatai osztrák közvetítéssel gyűjtessenek.

Vége tehát a minisztertanács döntött. 1883. évi május 30-ikán tartott ülésében elhatározta, hogy az áruforgalmi statisztikának a postai küldeményekre való kiterjesztése az 1884. évben életbe lép, a kiadások pedig az állami költségvetésekbe vétetnek fel. Tényleg azonban költségemelés nem volt szükséges, mert sikerült az árúnyilatkozatokat olcsóbb árban készíttetni.²⁾

Az áruforgalmi statisztikának a postai forgalomra való kiterjesztése a közlekedési miniszter 1883. évi december 27-ikén közzétett hirdetménye alapján 1884. évi január 16-ikán tényleg életbelépett. Ez az időpont fejezi be áruforgalmi statisztikánk fejlődésében a kezdet nehézségeinek korszakát. Az újabb fejlődés a kilenczvenes évek eredménye és e dolgozat IX. fejezetében fog tárgyalatni.

Az áruforgalmi statisztika a hivatal állandó munkáját megkészszerzte, költségvetését már az 1882. évben a százezer forinton jelentékenyen túlemelte és tagadhatatlanul alapvonását adta meg a *jelenlegi* működés és szervezet arányainak. Ekkor

fel. 15.925 darab szállítólevélből azonban nem kevesebb mint 56% volt hiányos, leginkább az értékevállás hiánya vagy az árú elégtelen megnevezése miatt.

1) Résztvettek benne dr. *Mattekovits* Sándor államtitkár elnöklete alatt a közlekedési minisztérium képviselőiben: *Heim* Péter osztálytanácsos és *Zobel* Lipót postaigazgató; a kereskedelmi minisztérium részéről dr. *Schnierer* Gyula és dr. *Herich* Károly osztálytanácsosok; a stat. hivatal részéről annak főnöke. Jegyző volt *Lederer* Sándor min. fogalmazó.

2) Az 1883. évi költségvetés 3 millió úrlap költségét 15.000 frttal preliminálta, az 1884. évi 5 millióét is csak ugyanaz összeggel.

szervezték a hivatal aligazgatói állását, a mint hogy az 1882. évi költségvetés egyáltalában tetemesen szaporította a hivatal személyzetét és egyéb munkaerőt.¹⁾

A fentebb elmondottakból kitűnik, hogy az 1885. évig — a mely egy nagy és egy kisebb felvétellel ismét kiemelkedik — az áruforgalmi statisztika kellő rendbeszedése bőven lefoglalta a hivatal figyelmét. Kisebb terjedelmű munkálatok azonban időközben is létesültek. Nevezetesen itt említendő meg két, a képviselőház kívánságára munkába vett adatgyűjtés: *a községi háztartás és a telekkönyvi teher.*²⁾

A mi az elsőt illeti, a hivatal 1882. évi augusztus 3-ikán (1505. stat. sz. a.) felszólította a törvényhatóságokat a községi háztartás főbb adatainak az 1881. évi költségvetés alapján való beküldésére. A szétküldött felvételi minta kimutatta a cselekvő vagyron becsértékét, a község adósságát, bevételeit, kiadásait, végül az állami és a községi adó nagyságát (külön-külön részletezve a földadót). E felettébb egyszerű adatgyűjtés nem adott arról felvilágosítást, mily mértékben fordítatnak a kiadások közigazgatási, kulturális vagy egyéb czélokra, beruházásokra, stb. — mindamellet igen becses, minden egyes községet részletező adatokat eredményezett.

A földbirtok telekkönyvi megterhelhetése tárgyában a miniszter még 1882-ben (márczius 8-ikán 289. eln. sz. a.) hívta fel a hivatalt, készítsen javaslatot a statisztikai tanács meghallgatásával. Az utóbbinak albizottsága — mely a dolog tanulmányozásával

¹⁾ A személyi járandóságok előirányzata 1881-hez képest emelkedett 1 osztálytanácsos (aligazgató), 2 számtanácsos, 4 számvizsgáló, 4 számtiszt és 2 hivatalszolga illetményeivel. Emelkedett továbbá a hivatali és irodai szükséglet, a melyből a gyakornok- és díjnokokat fizették.

²⁾ Mindkét adatgyűjtést már az 1880. évi költségvetés tárgyalása alkalmával, 1880. április 10-ikén ajánlották a kormány figyelmébe, különösen *Irányi Dániel* és *Ráth Károly*. Az előbbi képviselő az 1882-iki költségvetés tárgyalásakor, 1882. márczius 7-ikén újból szóba hozta e két statisztikát, *br. Kemény* miniszter pedig megígérte, hogy a statisztikai hivatalt megfelelő terv beadására fogja utasítani és rajta lesz, hogy az mielőbb életbe is lépjen. Ugyanaz évben, az 1883. évi budget tárgyalása alkalmával a telekkönyvi megterhelhetés statisztikáját a pénzügyi bizottság újból a miniszter figyelmébe ajánlotta, *gr. Széchenyi Pál* pedig megígérte, hogy a dolgot az előadott nehézségek ellenére is tanulmányozni fogja. December 14-ikén a Házban *Dobránszky Péter* és *Lázár Ádám* tették szavá a dolgot, mire a pénzügyi bizottság nevében *Wahrmann Mór* adott felvilágosítást.

volt megbizva — a felvételt *nem* ajánlotta. Az igazságügyminiszterium kimutatta, hogy a 12.818 községben kezelt ötödfélmillió telekjegyzőkönyvbe jegyzett és tényleg fennálló zálogkölcsönök tételes összeírása ötszáz egyének mintegy tizenötezer munkanapját venné igénybe, tehát kerek negyvenkétezer forintba kerülne. Azonkívül alig adná hű képét az ország jelzálog-adósságának. A parasztnép ugyanis az átíratási és törlési illetékek megtakarítása végett nem igazíttatja ki a telekkönyvet, úgy hogy számos, már törlesztett kölcsön nincs bekebelezve. A törlesztési kölcsönök is egészükben kerülnének a kimutatásba, mert a részletfizetések szintén nem tűnnek ki a telekkönyvből. Így tehát a felvétel a földbirtok megterhelhetéséről hamis és tulságosan sötét képet adna.

A statisztikai hivatal főnöke¹⁾ csatlakozott a tanács véleményéhez, egy *próba felvételt* azonban nem tartott éppen hiábavalónak.

Ez meg is történt. Az ország legkülönbözőbb vidékein *kilencz* törvényszéket szemeltek ki és ezek kerületeiben hat-hat község jelzálogi megterhelhetését irták össze az 1883. évi szeptember végén mutatkozó állapot szerint.²⁾ A községeket úgy választották, hogy kettőben a telekkönyvi viszonyok egészen egyszerűek, kettőben átlagosak és ismét kettőben bonyolultak legyenek. Kivonatoltak összesen 48.318 telekkönyvet, a mi 2122 órányi munkát vett igénybe, úgy hogy ez alapon az ország valamennyi telekkönyvének feldolgozása a 234 telekkönyvi hatóságnak vagy negyedévre adott volna dolgot. A díjazást a statisztikai hivatal főnöke 100 telekkönyv — mintegy 4 órai munka — után ötvenezer forinttal számította, a feldolgozást negyvenezerrel, az összes költségeket *százötezer forinttal*. E nagy summa persze a munka további sorsát is eldöntötte³⁾.

Miként az 1869/70-iki népszámlálás után, úgy most is megkísérelte a hivatal, hogy általános foglalkozás-statisztikai adatait *az ipar technikai viszonyainak felderítésével* egészítse ki. Már

¹⁾ 1883. évi február 4-ikén kelt, a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter elé terjesztett jelentésében. Közgazdasági Értesítő, 1883. évf. 158. s k. 11.

²⁾ Elrendelte az igazságügyminiszter 1883. évi szeptember 27-ikén 35.048. sz. rendeletével.

³⁾ E kísérleti adatgyűjtés eredményeit l. Közg. Ért. 1884. évf. 1094. s k. 1.

1883. évi költségvetésének felterjesztése alkalmával is jelezte e tervét, kevéssel utóbb, 1883. évi február 28-án pedig külön emlékiratban részletes javaslatokat tett.¹⁾ Tervbe vették az ipari segédzemélyzet, az alkalmazott motor- és munkagépek, végül az esztendei termelés értékének kimutatását. Minden iparos, legyen mesterember vagy gyáros, egy-egy felvételi lapot tölt ki, hasonlóképpen (megfelelően módosított) lapot állítanak ki a kereskedők, kereskedelmi segédipart, közlekedési és forgalmi ipart gyakorlók. A mely vállalatok öt vagy ennél több segédet alkalmaznak, iparáguk természetéhez képest még egy-egy *kérdőívet* kapnak, a melyben leginkább a motorok és munkagépekről foglaltattak kérdések. A *házi ipart* járasonként *külön* vették volna fel, a mennyiben az elsőfokú iparhatóságok, megyékben a szolgabírák, minden egyes a járásban üzőtt házi iparról egy-egy lapot állítottak volna ki, a melyben minden község egy-egy *sort* kap. A kérdések az önálló házi iparosok, a segédzemélyzet, a szövőszék és varrógépek számbavételét célozták, továbbá az évi termelés értékét és azt, hogy az év mely szakában foglalkozik a nép házi iparral.

Az egész felvétel, a melynek tervét egy szakértekezlet is megvitatta, 1883. június 30-ikáról a következő év elejére halasztott.²⁾ Már az értekezlet elejtette a termelés értékének kutatását, — bár a statisztikai hivatal főnöke ez ellen tiltakozott, sőt később is azt állította, hogy enélkül »az iparstatisztika értéke is a minimumra száll«. Hasonlóképp elejtették a részletes adatok megkivánására nézve azt a megkülönböztetést, hogy csak az öt segédnél többet foglalkoztató iparosok mutassák ki munkagépeiket.

Ilyképpen a statisztikai hivatal 1883. őszén megkezdette az általános, minden iparostól kitöltendő *felvételi ív* szétküldését. Kérdeztetett az alkalmazott tisztviselők, segédek, tanoncok, a műhelyen kívül dolgozó és a csak időnkint alkalmazott egyének *száma*, az utóbbiaknál és a segédeknél megkülönböztetve a *nemet*, a többi személyzetnél e kategorián belül még a *16 évnél* fiatalabbakat és idősebbeket. A legutolsó két kérdés a netalán használt

¹⁾ Keleti Károly : Emlékirat az 1883-ban megindítandó iparstatisztikai adatgyűjtés ügyében. Közg. Ért. 1883. évf. 269—276. 1. és külön lenyomatban.

²⁾ A társországokban a felvétel az 1883. november 30-iki állapot szerint történt; amaz üzemekben pedig, melyek télen szünetelnek, a munkásokat az évi maximum alapján vették számba.

motort és a munkagépeket tudakolta. Ha ez utóbbi kérdésekre *igenlő* felelet jött, az illető iparosoknak még külön kérdőívet küldtek, a mely a különböző gépekre és a tüzelő-anyagra nézve tartalmazott kérdéseket. Az ily módon constatált önálló *malomiparosok* még egy speciális kérdőívet kaptak, az egyszerű vízi, száraz- és szélmalmok rövidebbet, a többiek hosszabbat. Ez utóbbi, nagyipari viszonyaink szempontjából, különösen fontos felvétel azonban már csak az 1885. év elejére vonatkozik.

A *házi iparról*, szintén az 1884. év elejével, *külön felvételt* rendeltek el. Minden község annyi felvételi lapot töltött ki, a hány ág ott meghonosodott. Kimutatták, hány férfi és hány nő foglalkozik az illető iparban, foglalkoztatnak-e családtagokat is (nem szerint és ebben a 16 évnél fiatalabbakat részletezve), használnak-e szövőszéket, varró- vagy egyéb gépet, mennyire becsülhető a község évi termelése és végül, hogy az év mely szakában foglalkozik a nép az illető házi iparral.

E négyfelé ágazó iparstatisztika munkájával az országos statisztikai hivatal bizonyára jelentős szolgálatot végzett éppen iparpolitikánk szempontjából. Mindamellet számosak e statisztika fogyatékoságai. Az érdekelt üzleti körök — mint már annak idején említve volt — nem minden előítélet nélkül jártak el az adatok bevallásában. A segédszemélyzetet jóval kevesebbnek állították, általában véve az egész felvétel mintegy százezerrel *kevesebb* iparost mutatott ki, mint három évvel előtte a népszámlálás. A sok *rectificatio* lehetetlenné tette, hogy az egész felvétel ugyanazon időpontra vonatkozzék. A házi iparral való combinatio szintén alkalmat adott a kibúváásra; csak azt kellett mondani, hogy az illető mesterember a házi iparosok között vétetett számba. Viszont az utóbbiak közé olyanokat is felvettek, a kik a házi ipart nem kenyérkereset, hanem csupán saját szükségleteik fedezése céljából üzik, a kik tehát iparosoknak nem is tekinthetők. Mindamellet e statisztika iparunk sok érdekes és eddig ismeretlen viszonyát derítette fel, a malomiparra vonatkozó részének pedig még ma is tagadhatatlan értéke van.¹⁾

¹⁾ Az ezredéves kiállítás alkalmából a hivatal a múlt év őszén az *örlőmalmokról* újabb felvételt rendezett. A kérdőív számbavette a malom általános viszonyait, hajtóerejét, a használt tüzelő-anyagot, az örlőfelszerelést, a különböző személyzet számát, bér- és egyéb viszonyait, az üzem-viszonyokat (munkanapok), az örlőképességet és termelést (az utolsó évtized alatt

Míg az iparstatisztika az ország közgazdasági állapotáról volt hivatva számokban képet adni, addig egy másik speciális felvétel közművelődési viszonyaink ismeretéhez szolgáltatott becses adatokat. Az 1885-iki *könyvtár-statisztikával* olyan térre lépett a hivatal, a melyet külföldön is alig művelnek, holott korunkban, a mely a szellemi műveltséget oly jelentős mértékben és eszközökkel terjesztette éppen a népesség alsóbb rétegeiben, a könyvtárak, a könyvek elterjedése és szeretete bizonyára egyik kiváló fokmérője a kultúra általános intenzitásának és jellemzője a lakosság nemesebb hajlamainak.

E felvétel természetesen nem érte be csupán a hatóságok közreműködésével, mert ezeknek az egyes könyvtártulajdonosokról hivatalosan tudomásuk sincs. Társadalmi úton kellett tehát a felvételekre figyelmessé tenni és így az adatok lehető teljességére törekedni. Másik nehézség volt a könyvtár fogalmát lefelé kellőképpen behatárolni. A hivatal felszólításában csak *ötszáz kötetes* könyvtárakról kért adatokat, a mely szám viszonyaink között talán kelleténél is nagyobb. Érkeztek azonban kisebb könyvtárakról is adatok és ezeket szintén felhasználták.

A *kérdőív*, a melyet 1884 végén küldözgettek szét, tudakolta az illető könyvtár alapításának évét, nyilvános vagy magánjellegét, esetleges tisztviselőinek számát és fizetését, az 1884-ben ráfordított költségeket, czédula-jegyzék vagy nyomtatott catalogus van-e, mennyi a könyvek (munkák, kötetek, füzetek) összes száma és hogy oszlanak meg az egyes tudományszakok szerint, mennyi közöttük a magyar, német, stb. nyelvű, mennyi a ritkaság (incunabulum, kézirat, stb.), mekkora volt 1884-ben a szaporodás és a könyvtár használata, stb.

E tagadhatatlanul érdekes és éppen nem sablonszerű felvétel kitüntette, mennyi még a teendő az iskolai és népkönyvtárak, a vidéki nyilvános könyvtárak terjesztésében és megfelelő

évenként megőrölt nyersanyagot), a tűzbiztonsági állapotokat, stb. A felvétel tehát szélesebb körű volt, mint a 85-iki. Sajnos azonban, hogy az adatok — részben azért, mert a kérdéseket különbözőképpen értelmezték, részben pedig az adóztatás elől való félelem miatt — nem éppen tökéletesek, a min azonban a központi feldolgozás nagy fáradsággal és szigorú utána járással lehetőleg javítani törekedett. Különösen a molnárok mutatták ki malmaik őrlőképességét a valóságnál jóval kisebbnek. A felvétel eredményei — miután a feldolgozás már befejezéséhez közeledik — külön kötetben még az idei nyár folyamán fognak közzététetni.

niveaura való emelésében, de egyttal azt is felderítette, hogy hazánkban aránylag számosak és gazdagok a magánkönyvtárak.

A lassan beszivárgó adatokat a hivatal egy részletes és bő magyarázatokat, fejtegetéseket tartalmazó monografiában adta ki. 129 nagy, 10.000 kötetnél többet számláló könyvtárt mutatott ki és fele részükről szöveges ismertetést is hozott, különösen kimerítőt a főváros három nagy nyilvános könyvtáráról. Egy-egy fejezet tárgyalta a nyilvános, a hatósági, a tanintézeti könyvtárakat, az egyházi hatóságokét, az egyesületi és társulati, a kölcsön-könyvtárakat, végül a *magán-könyvtárakat*.

A könyvtárak terjesztése körül újabban ismét megindult örvendetes mozgalom alkalmából érdekelhet, hogy az egész felvétel 1.400 köz- és 1.001 magán-könyvtárt állapított meg, összesen 7⁶³ millió kötettel. A közkönyvtárak között a hatodfélszáz tanintézeti könyvtár áll 1⁷² millió kötettel az első helyen.

A statisztikának másik, hasonlólag nem művelt fejezetét vette munkába a hivatal *Magyarország élelmezési statisztikájának* tudományos értékre nézve még sokkal kiválóbb munkájával. E statisztikában külföldön is csak felette gyér előmunkálatokat tettek, a melyek csaknem kivétel nélkül azon a formulán épültek fel, hogy a fogyasztás egyenlő a termeléssel, hozzáadva a behozatalt és levonva a kivitelt. Ezen az úton eljutottak aztán bizonyos átlagszámokhoz: mennyi a fejenkinti hús-, cukor-, stb. fogyasztás. Ez adatok azonban tényleg egyetlenegy megye vagy város élelmezési viszonyait sem tükröztették vissza és így hijjával voltak minden tanulságnak, alkalmatlanok bármely összehasonlításra, következtetésre.

Azért Keleti nem ezen a nyomon indult. Nem azt kérdezte, mennyi a fogyasztás, hanem azt: *mennyi kell az embernek az életre*, hogy a gyermek növekedhessék, a felnőtt ember munkája erővesztését pótolhassa. A természettudományok, a physiologia minden kétség nélkül megadják erre a feleletet, megállapítva, hogy egy ember napi táplálkozására kell mintegy 130 gramm fehérnye (protein-) anyag, ennyi és ennyi szénhidrát, stb. Ha ehhez megtudjuk, *miféle táplálékkal és hogyan él a nép*, Árvában a bocskoros tót, az Alföldön a magyar gazda, akkor ebből a népesség ételadagát kivette, fogyasztásának mennyiségét megállapíthatjuk.

Az eljárás megindítását a statisztikai hivatal már 1876-ban felvetette. Akkor indultak meg a kataszteri munkálatok, a melyek az országot mintegy harmadfél-száz kataszteri járásra osztották. Egy-egy járási becső-biztos a nép között élve, annak mindenemű gazdasági viszonyával megismerkedhetett, úgy hogy kis területének élelmezési viszonyairól is könnyen adhatott felvilágosítást. Ez alapon az 1880. év második felében a munkát, a kérdőívek szétküldésével, tényleg megkezdték és az 1884. év elejére az adatgyűjtést, a mely a társországokra nem terjedt ki, befejezték.

A községeket a fogyasztott élelmi czikkek egyöntetősége alapján élelmezési csoportokba osztották és mindegyiket egy-egy kérdőíven ismertették. Felsorolták ezen a csoport községeit, továbbá azt, hogy miféle kenyeret eszik a nép, mi a fő táplálkozása, eszik-e naponkint főtt ételt vagy hány-szor hetenként és milyent, jól vagy hiányosan táplálkozik-e, mikép él a külső munka idején nyáron, mikép télen, vasárnapokon és ünnepeken, nyáron vagy télen él-e jobban, terem-e a vidéken gyümölcs és milyen befolyással van az az élelmezésre. Ehhez járult néhány, élelmezési tekintetben tipikus család életrendjének *részletes* ismertetése.

Tápláló szert a hivatal 35-öt vett alapul és elismert szakírók után (Smith, Koenig, Fleck) megállapította a *kulcsokat*: 100 grammban mennyi a fehérnye. Ebből most a beérkezett 733 jelentésben foglalt útmutatások alapján *kivetették* a népesség tényleges élelmezését. Megkülönböztették itt a férfiakat, a nőket, a gyermekeket (12 éven alul), az utóbbiak közül természetesen elhagyva az egy éven alul levő csecsemőket. Külön számították továbbá a nyolcz nyári, a négy téli hónapot és (65 nappal) a vasárnapokat és ünnepeket. A katonaság élelmezését, a rabok kosztját ismét elkülönítették.

Keleti kiváló gonddal és szeretettel készítette el e valóban úttörő munkát, a melyet 1887 tavaszán Rómában a külföldi tudósok elismeréssel, idehaza pedig a hazai közönség érdeklődéssel fogadott. Alapja, eszméje tagadhatlanul szellemes és érdekes, mindazonáltal teljesen biztos eredményt, nevezetesen a fogyasztás mennyiségére nézve, éppen rendszerénél fogva nem szolgáltatott. Keletinek igaza volt, hogy a becsőbiztosoktól számokat nem kért, mert ezek megbízhatatlanok lettek volna és Magyarország élelmezési statisztikája soha sem jelent volna

meg.¹⁾ De a táplálék-adagok kivetése a statisztikai hivatalban történt és így alig számolhattak az egyes vidékek gyorsan változó gazdasági helyzetével, sok esetben nyomorával. Árva vagy Liptó vármegye népe marhahúst csak lakodalmakon lát, zabkenyérrel, burgonyával él; melyikből mennyit fogyaszt, nem a physiológus törvénye mondja meg, hanem a szűk termés mindenkori eredménye.

Magyarország élelmezésének *gazdasági* képe tehát e nagy becsléstől alig tűnik ki megbízhatóan, de felderítette ez a kérdés *társadalmi* részét. A szociálpolitikus, a közigazda, az itt nyilvánvalóvá lett tényekből, a melyeket Keleti igen tanulságos módon egyuttal az ujonczozási eredményekkel is összefüggésbe hozott, minden bizonynyal hű reflex-képet kapott a nép gazdasági viszonyairól és ez érdekes grafikonokra tekintve, méltán el kérdezhetette: egészségesek-e a viszonyok itt vagy amott. Enyiben tehát a szép munka okvetlenül megfelelt céljának.

Ugyancsak 1887-ben az igazságügyi statisztika egyik ágáról adott ki a hivatal monografiát, a melyben részletesen ismertette a börtönügy egyik részét: *a fogházak állapotát*. Tette ezt pedig nem csupán az akkori állapot ismertetésével, hanem visszanyúlt a királyi ügyészségeknek az 1871. évi XXXIII. törvény-cikk értelmében történt szervezéséig, rámutatva »a fejlődésre és javulásra, melyet e téren az új intézmény, új eszmék s részben új emberek másfél évtized alatt megvalósítottak«. A munkát a statisztikai hivatal az akkor fennállott két főügyészség közreműködésével végezte.

¹⁾ Keleti különben munkájának zárszavában maga megmondja, miért nem tudakolta a fogyasztás mennyiségét. »Ha... a törött úton indulva, begyűlnek közönséges adatgyűjtés alapján, a mennyiségi adatok, azokat *bona fide* el kell fogadnom és a becsületes statisztikus elméletszabta kötelessége szerint többé meg nem változtathatom, ki nem igazíthatom, hanem csupán összesítésekből kell megalkotnom a község, a város, a megye s végül az ország élelmezésének összképét... Ezt részemről okvetlenül megteszem; de ha ekkor kisül, hogy a bemandott egyes mennyiségekben — föl-téve, hogy közegeket talállok, melyek egy község, vagy csak egyes háztartásra nézve is, az év különböző változatai szerint, be tudjak ezt mondani — szóval, ha kisül, hogy e bemandott mennyiségekben vagy a szükséges tápanyag nincs meg, vagy megvan oly mennyiségben, melyet a gyomor megemészteni, a test assimilálni nem bír, mit akkor? Akkor birtokában vagyok ugyan tetemes számbeli anyagnak, de alig lesz köszönet benne; mert, ha hibásnak bizonyul, föl nem használom, sohase közlöm és Magyarország élelmezési statisztikája soha meg nem alakul.«

A fogházakat két osztályba sorozták. Az egyikbe foglalták a királyi ügyészek közvetlen, a másikba a járásbíróságok helyettesítő felügyelete alá tartozókat. A *kérdőív* tudakolta a rendszeresített felügyelő személyzet számát; a fogházépület minőségét (állami vagy bérház, stb.) a különböző helyiségeket és azok köbtartalmát; közös fogházsobák vagy magánzárkáknak használatnak-e földalatti helyiségek; van-e udvar, kert, fűztelep és milyen nagy; milyenek a letartóztatásra szolgáló helyiségek; van-e kút; milyenek a fűtő-kályhák; mivel fűtenek; mivel világítanak; milyenek az árnyékszékek stb.; mennyi volt egy-egy esztendőben a letartóztatottak — vizsgálati foglyok és elítéltek — száma és hány napot töltöttek a fogházban; hány szökési eset fordult elő és hány szökevény került vissza; van-e fogházi könyvtár és milyen műveket tartalmaz; miként osztottak meg egy-egy évben a tartási költségek, mennyi térült meg és mennyi maradt hátrálékban; hány napot használtak fel a rabok munkával és mennyit kerestek; hányan foglalkoztak 1886-ban ipari, napszámos, stb. munkával; milyen ipari munkát űznek a fogházban; van-e rendszeres oktatás; mennyi a tanító, a lelkész és fizetésök, miből fedezték a költségeket, az alapítványokat (részletezve); segélyezik-e, mennyivel és miből az elbocsátottakat; miként alakulnak a letartóztatottak betegségi és gyógykezelési viszonyai; van-e fogházi orvos és mennyi a fizetése; hányszor és mivel büntették esztendőnkint a személyzetet és a foglyokat.

Az itt ismertetett kérdőív 45 pontját azonban csak az ügyészségi fogházak töltötték ki, a kisebb terjedelmű járásbíróágiak csak a személyzetet, helyiségeket, a foglyokat, a tartási költségeket és ezek megtérítését részletezték.

Ez adatgyűjtés igen behatóan ismertette meg fogházaink állapotát. Szükséges, hogy ezt ismerjük, mert nálunk az állam, a büntető igazságszolgáltatás végrehajtója sok tekintetben még nem érzi azt a feladatát, hogy a vétkest és bűnöst elítélje, de az embert hasznos munkára, megjavítva, visszaadja a társadalomnak, a melynek minden tagjára szüksége van. Túlzsufolt, nedves, sötét, a foglyok kigőzölgéseitől telt, egészségtelen helyiségek, silány élelmezés és mindezek következtében nagy betegezési és halálozási százalékok, hiánya minden alkalomnak a munkára, a tanulás és olvasásra — ez jellemzi börtönügyünk korábbi administrációját, a mely a megvetett rabot, ha büntetését éle-

tével nem váltotta meg és végre kiszabadult, minden segély és támasz nélkül bocsátotta világgá, ismét bűnbe, erkölcsi romlásba. Kitűnt ez alkalommal, hogy másfél évtized alatt tetemesen javultak ugyan a viszonyok, de még mindig sok a tenni való. Tudományos kísérletek megállapították, hogy az emberi szervezet egészséges fentartására 19 köbméternyi levegő szükséges, mégis még 1886-ban is kerek negyven százalékkal több foglyot kellett a fogházaknak befogadniok, mint a mennyi befogadási képességük arányában elért volna. Az élelmezési viszonyok is rosszak; nevezetesen nem áll az, hogy e tekintetben a foglyoknak jobb dolguk volna, mint a szabad, de szegény embernek. Mindeme bajok — a melyeket azonban a munkanapok abszolút és relativ szaporodása és különösen az ipari foglalkoztatás előrehaladása örvendetesen ellensúlyoznak — a bűnös visszaesések megakadályozása okából sürgős orvoslást kérnek éppen a társadalom érdekében, a miért is a statisztikai hivatal ez adatgyűjtése a szakkörök elismerésére méltó.

1888-ban a képviselőválasztásokról és a vadászati bérletterületek jövedelméről terveztek egy-egy statisztikai munkát kiadni. Az előbbi az 1848. évig ment volna vissza, de az anyag hiányossága miatt csakhamar elejtetett. Hasonlókép nem jelent meg a második munka sem.

A rákövetkező év a hivatal administratív helyzetén változtatott. Az 1889. évi XVIII. törvényezikk folytán ugyanis a két közgazdasági miniszterium ügykörét újból szabályozták és miután a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter tárczájában csak a földművelésügy maradt meg, a statisztikai hivatal 1889. évi június 15-ikével a kereskedelemügyi miniszterium alá helyeztetett.¹⁾ A mezőgazdasági statisztika azonban továbbra is a földművelésügyi miniszterium ügykörében maradt.

A kereskedelemügyi miniszter még ugyanez évben felszólította a hivatalt, hogy az 1888-ban Frankfurtban tartott nemzetközi belhajózási congressus határozatainak figyelembe vételével készítse el a *magyar hajózási statisztika* tervezetét. A folyamhajózás statisztikája kevéssé művelt és igen bajos ága a

¹⁾ Gr. Szapáry Gyula miniszter 1889. évi június 12-én 635. eln. sz. a. kelt rendelete.

statisztikának. Míg a vasuti statisztika első sorban éppen a vasutak részéről találkozunk érdeklődéssel, mert hasznos és becses tanulságokat vonhatnak le belőle úgy a forgalmi szolgálat megfelelő berendezésére, mint a tarifaképzésre, addig a folyókon mozgó személy- és áruforgalom, a melyet részben magánvállalatok és egyes hajósgazdák közvetítenek, pontosan és részletesen nem ismeretes. Érezte ezt az említett congressus is, mert míg a víziutak, a hajók és a balesetek statisztikájáról részletes tervezeteket dolgozott ki, addig a forgalom statisztikájára vonatkozólag csak a főbb irányelveket definiálta, kimondván, hogy a tényleges teljesítményeknek tonnákban és kilométerekben való kimutatásával teljes összehasonlíthatóságot kell elérni a vasutak statisztikájával.

A hivatal a földművelésügyi miniszterium vízrajzi osztálya és a hajózási főfelügyelőség közreműködésével 1889. évi december 17-ikén külön értekezleten vitatta meg a kérdést. Egyértelműleg hangsúlyoztattak itt ama nehézségek, a melyekbe a vízi forgalom statisztikája ütközik. A hivatal megtervezett ugyan egy nyilatkozatot, a melyet minden hajórakomány után a szállított árucsoportok felsorolásával be kellett volna tölteni, de határozottan kifejezte, hogy e statisztika olyan költségeket okozna, a melyek esetleg nincsenek arányban az elérendő czállal. Így tehát a hajózás statisztikájának gazdasági részét ezuttal nem sikerült szervezni.¹⁾

Létrejött azonban a vízügyi statisztika hidrográfiai része és ez iránt Magyarország, a mely folyószabályozásra és árvízvédekezésre évtizedek alatt milliókat áldozott, joggal érdeklődhetik. A statisztikai hivatal már 1876-ban, az akkori pusztító áradások behatása alatt, javasolta e statisztika elkészítését, 1879-ben szintén, de a dolog abbanmaradt. 1888-ban azonban a közmunka- és közlekedésügyi miniszter előtt vetette fel az eszmét,²⁾ több szerencsével. Még ez évben az illetékes vízügyi szak-

¹⁾ A kereskedelemügyi miniszter 1890. márczius 24-ikén 16.052/III. sz. a. kelt leiratában tudomásul vette a fent említett akadályokat, mindazonáltal elismerve ezen statisztika fontosságát, Magyarországot is képviseltette a frankfurti congressustól kiküldött és Berlinben megalakult bizottságban. A részvétel azonban csak írásos közlésekre szorítkozhatott és hazánknak az 1890-ben Manchesterben egybeült congressuson való képviselése is elmaradt.

²⁾ A hivatal 1888. ápril 16-ikán 2326. sz. a. kelt felterjesztése.

közegek közreműködésével elkészültek az adatgyűjtő minták, a melyeket a miniszter 55.831. sz. a. a folyammérnöki hivataloknak, miniszteri megbizottaknak és törvényhatóságoknak betöltés végett kiadván,¹⁾ 1890 elején a feldolgozás munkája is megindulhatott. Másfél évvel utóbb két testes kötetben e munka megjelent, első részében igen beható, részben levéltári kutatásokon alapuló történeti képét adva a vízállásoknak, a hazai árvizeknek, a folyószabályozásnak, a vízszabályozó és ármentesítő társulatok tevékenységének, külön-külön ismertetve az egyes társulatok történetét. Ehhez csatlakozott a pénzügyi rész, a mely kimutatta az államlétesítette vízszabályozások költségeit, részletezte az ármentesítő társulatok pénzügyi viszonyait és feltüntette az árvíz ellen való védekezés költségeit és végül az árvíz okozta károk esetében való adóelengedéseket. A második kötet az egész anyagot felölelő táblás kimutatásokat és végül grafikonokat tartalmazott.

Kisebb adatgyűjtések után — a melyek közül 1889-ből a közigazgatási statisztika²⁾, 1890-ből pedig a közigazgatási hatóságok elé tartozó polgári perek és bűnügyekben való eljárás statisztikája³⁾ említhető meg — ismét soron volt a *népszámlálás* nagy munkája. A hivatal főnöke 1889. évi július hó 16-ikán (5547. sz. a.) tette meg előterjesztését, már ez alkalommal vázolván a számlálás elveit és különösen kívánatosnak mondván, hogy az állatszámolás ezuttal elmaradjon. Miután a statisztikai tanács

¹⁾ A folyammérnöki hivatalok és miniszteri megbizottak a vízrajzi osztályhoz terjesztették fel a kimutatásokat és ez átvizsgálta őket.

²⁾ Elrendelve a törvényhatóságokhoz 1889. évi május 17-ikén 3763. sz. a. intézett körirattal. A kérdőív kimutatta a törvényhatósági bizottság 1888. december 31-iki állapotát, a választott és a virilista tagok foglalkozások szerint való megoszlását, az évi rendes közgyűlések számát, a jegyzőkönyvi nyelvet, a törvényhatósági alapok és alapítványok vagyoni állapotát és 1888-iki forgalmát, a tiszti személyzet létszámát és rendszeresített járandóságait. Ez adatgyűjtés, a melynek eredményei különösen a közigazgatási reform előkészítésének szempontjából lettek volna érdekesek, feldolgoztatott, de közlése abbamaradt.

³⁾ Ez adatgyűjtést, a mely az igazságszolgáltatás statisztikáját volt hivatva kiegészíteni, a hivatal 1890. évi május 19-én 3964. sz. a. kelt, a megyei törvényhatóságokoz intézett köriratával rendelte el. Az egyik táblát a fősolgabírák, a másikat a rendezett tanácsú városok, a harmadikat a törvényhatóságok töltötték ki. A kérdőpontok a kihágási ügyekben elsőfokon bíraskodó közigazgatási tisztviselők számát, az ügyforgalmat, az ítéletek és végzések, a felebbezések számát és ezek elintézésének módját tudakolták.

augusztus 21-ikén és szeptember 17-ikén tartott ülésében a számlálólapokat és a házi gyűjtőlajstromot véglegesen megállapította, *Baross Gábor* kereskedelemügyi miniszter a képviselőház 1890. január 23-ikán tartott ülésében beadta a népszámlálásról szóló törvényjavaslatot.¹⁾ A pénzügyi bizottság január 29-ikén, a közgazdasági pedig 31-ikén elfogadta a törvényjavaslatot,²⁾ a melyhez február 15-ikén a Ház is hozzájárult.³⁾ Április 4-ikén mint 1890. évi IX. törvényczikket közzétették, a végrehajtásról pedig a kereskedelemügyi miniszternek augusztus 7-ikén 2794. sz. a. kiadott *általános utasítása* gondoskodott.

Az összeírás az 1890 december 31-iki állapot szerint 1891 január elején megtörtént. A törvényileg megszavazott kétszáz ezer forintnyi hitel ugyan még az előkészítés alatt elégtelennek mutatkozott, ami számos nehézségnek és surlódásnak volt kuforrása. A teljes feldolgozás harmadfélévig foglalkoztatta a statisztikai hivatalt, 1891-ben és 1892-ben pedig csaknem teljesen

¹⁾ A törvényjavaslatot és indokolását l. 1887—92. évi képviselőh. *Irományok* 675. sz. (XX. köt., 7. s k. ll.)

²⁾ A közgazdasági bizottság *Falk Miksa* elnök és *Emich Gusztáv* előadótól aláírt jelentését, valamint a pénzügyi bizottság hozzácsatolt (*Wahrmann Mór* elnök és *Darányi Ignác* előadótól aláírt) jelentését l. 1887—92. képviselőh. *Irományok* 689. szám. (XX. köt. 47—49. l.)

³⁾ Minekutána a javaslatot az előadó elfogadásra ajánlotta, *Orbán Balázs* szólalt fel, a ki ezuttal már elfogadta a népszámlálást, csupán arra figyelmeztette a minisztert, hogy az anyanyelv helyett az »érintkezési, vagy társalgási, vagy használati« nyelvet kérdeztesse. *Baross* miniszter kijelentette, hogy ez a legbizonytalanabb alapra fektetné a népszámlálást, különben a kérdőlapok szövegét igen gondos tanulmány tárgyává tette azon vélemény alapján, melyet a statisztikai tanácstól, mint illetékes szaktestülettől kapott. *Thaly Kálmán* a társalgási vagy használati nyelv kifejezést nem tartja jónak, kéri azonban a minisztert, hogy ezt a rovatot semmi esetre se tartsa fenn ugy, mint 1880-ban volt. Megnyugszik különben a miniszter bölcsességében és hazafiságában. *Lukáts Gyula* a nemzetiség tudakolását ajánlotta, szintugy *Perczel Miklós*. A miniszter azonban azok után, a miket hallott, még inkább megerősödött ama határozott nézetében, hogy az *anyanyelv* a legjobb kifejezés. »Ha ezelőtt történt agitáció a népszámlálásnál, mennyivel inkább van ok ettől félni, hogy ha ugy tesszük fel a kérdést, hogy mi valakinek a nemzetisége?« Már pedig a statisztikai összeírásokat semmiféle agitációnak kitenni nem akarja. Ezek után a Ház ugy általánosságban mint a részleteiben (csupán az 5. §-ban módosítva egyetlen egy szót) elfogadta a törvényjavaslatot.

lekötötte. Az alkotmányos korszak három népszámlálása közül kétségtelenül ez a legtökéletesebb, de egyuttal, a vele egybekapcsolt foglalkozási és teljes iparstatisztika révén, a legbővebb is. Erről azonban a népszámlálások módszertani fejezetében szólunk.

Keleti Károly az előkészítés és feldolgozás java munkáját még maga irányította. Az 1892-iki *Helységnevtár*hoz, a mely az eredményeket községenként részletezi, még szintén ő írta az előszót, — néhány nappal utóbb hivatalos statisztikánk megteremtője, egy teljes negyedszázadon át vezetője és munkása elhunyt.

A hivatalos statisztikát, a melyet alkotmányos korszakunk kezdetén a száraz tabellák útvesztőjeként gyűlöltek, Keleti Károly állami életünk nélkülözhetetlen mérőszközévé fejlesztette. Mindazonáltal e férfiú nemcsak statisztikát adott hazájának és így élete művének méltatása e dolgozat keretét voltaképp meghaladja. De a legjelentősebbet, a legmaradandóbbat mégis mint *főnök* alkotta, mert Keleti Károlynak hivatala hivatása volt. Ezernyi nehézséggel, bajjal kellett huszonöt év alatt megküzdenie, mégis sohasem tévesztette szeme elől, hogy a hivatal működését tudományos tekintetben is előbbre vigye. Hivatala, a melyet megnövesztett és kiterjesztett, szellemének egy ifjabb nemzedéke nevelésével pedig minden eshetőségre biztosított, a hálaérzés tiszteletével adózik emlékének, a jövőre nézve pedig teljes tudatában van Keleti Károly eszmei örökének.¹⁾

¹⁾ A kegyelet adóját rótta le az országos statisztikai hivatal, midőn legutóbb, ápril 18-ikán a negyedszázados évforduló alkalmából értekezletet tartván, miután jegyzőkönyvileg legmélyebb háláját fejezte ki Ő császári és apostoli királyi Felségének, valamint Dániel Ernő kereskedelemügyi miniszter úrnak és miután a hivatal jelenlegi igazgatója meleg szavakban emlékezett meg elődjének korszakos érdemeiről, egyhangulag és lelkesedéssel elhatározta, hogy a hivatal új épületének tanácsterme számára a *tisztikar* költségen megfesteti Keleti Károly életnagyságu arcképét.

VIII. A népszámlálások Magyarországon.

Az a mélyreható változás, melyet kormányzati feladataira nézve a modern állam a régihez képest tanusít, a hivatalos statisztika birodalmában nyilván sehol sem jelenik meg világosabban, mint a népszámlálásoknál. Népösszeírásokat már az ókorban is említenek; nálunk is végeztek ilyeneket, többek között már a XVI. század közepén.¹⁾ E műveletek azonban adóztatási célokból készültek és így csak a népesség adóköteles részét vették számba, gyakrabban nem is a lélekszámot, hanem az adóalapot, a telkeket, portákat. Az újabban végre nálunk is fejlődésnek indult gazdaságtörténeti kutatás e feljegyzésekben mindamellett a népességre vonatkozólag is sok és becses adatot fog találni;²⁾

¹⁾ L. *Acsády Ignác* akadémiai értekezését: A magyar jobbágy-népesség száma a mohácsi vész után. (Értekezések a történeti tudományok köréből, XIV. köt. 3. sz.)

²⁾ Az első nagyobb szabású népességtörténeti mű nálunk legújabbban jelent meg az országos statisztikai hivatal kiadásában, ugyancsak *Acsády tollából* (Magyarország népessége a Pragmatica Sanctio korában 1720—21. 68* + 496 lp. *Magy. Stat. Közlem.* XII. köt.). Forrásául leginkább azok a dikális összeírások szolgáltak, a melyeket az 1715: LVII. t.-cz. rendeletéhez képest ugyanaz évben egész Magyarországon végeztek. Adóztatási célból készülvén a munkálat, csak a jobbágyokat, zselléreket, szabadosokat, jobbágytelken gazdálkodó nemeseket és a városi polgárokat irták össze, de ezeket — kevés kivétellel — igen pontosan. Hogy minden pártosságot elkerüljenek, a vármegyék kiküldött bizalmi férfiakkal, a kik ünnepélyes fogadalmat tettek, egymást irták össze. Községről-községre haladtak és névszerint mutatták ki az egyes adóköteleseket, ingatlan birtokaikat és azok jövedelmét. A vármegyék azonban hiányosnak tartották a munkát s így 1720-ban ismételték. E kétrézbeli összeírás tisztázott példányai terjedelmes kötetekben fennmaradtak az Országos Levéltárban és ez anyag aprólékos feldolgozásával készült a fentebb idézett munka. Ama néposztályokról és országrészekről (így pl. Erdély), a melyekre az 1715. és 1720-iki összeírás nem terjedt ki, más források is felhasználtattak.

de arról, hogy a kormány a vezetése alatt levő népet egyedül csak a megismerés és az e közben nyert tanulságok hasznosítása céljából vette volna számba, — mert az egyetlen máig fennmaradt tisztán közigazgatási érdek, az ujonczozási alap megszerzése, a népszámlálás többi momentumánál szóba nem jöhet — erről hajdanában nem volt szó. A népszámlálásokat, a szó mai értelmében, az újkori állam teremtette meg.

Megbízható adataink a népszámlálásokról csak a mult század első feléből vannak, de a legelső *osztrák* népszámlálás (*Seelen-Consignation*, 1754-ben), valószínűleg nem terjeszkedett ki Magyarországra is, szintűgy az 1761-iki sem. Midőn az osztrák hadsereget 1769-ben újjászervezték, az összeírásokat is a katonakötelesek megállapításának céljához képest rendezték be és 1784-ben az osztrák tartományokban e szerint végre is hajtották a népszámlálást. Ugyanabban az évben II. József császár a királyi helytartótanács augusztus 16-ikán kelt intimatusával elrendelte, hogy Magyarország és társországainak lakosságát is számlálják meg¹⁾, még pedig ugyanazon elvek szerint, mint a többi örökös tartományok népszámlálásainál eljártak. E törvény szerint 1785. novemberében úgy a házak számozását, mint a népszámlálást tényleg végrehajtották. Mindenféle nyomtatott utasításokat osztogattak, a népet is igyekeztek ez úton tájékoztatni, mégis a számlálás igen sok akadályra, ellenkezésre talált. De a hatóságok erélyesek voltak, katonatisztek jártak házról-házra, hogy a családiveket revideálják. Itt is kifejezésre jutott tehát a népnek az összeírás iránti — talán még ma sem egészen kiveszett — bizalmatlansága, a melybe akkor a germanisáló császárral szembeálló politikai resistentia is belevegyült.

E népszámlálás eredményeit, a melyeket a következő két évben revisió alá vettek, *Goehlert* ²⁾ Magyarországra nézve 7,044.462, Erdélyre 1,416.035, a katonai határőrvidékre nézve pedig 650.000 lakosra, összesen tehát 9,110.497 lélekre becsüli.³⁾ Az 1788/89-iki török háborúk, II. József halála és rendeleteinek visszavonása

¹⁾ Tafeln zur Statistik der österreichischen Monarchie f. d. Jahre 1855—1857. I. Heft, 79. l.

²⁾ Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der kaiserl. Akademie der Wissenschaften. XIV. Bd. (Jahrg. 1854.) 65. l.

³⁾ Ezek a számadatok nem mindenütt egyeznek. A fentebb idézett *Tafeln etc.* 1841. évfolyama Magyarországra nézve 7,008.574 lelket tüntet ki.

megakadályozták a munkálat ismétlését, bár a rendek 1791-ben megígérték, hogy a népszámlálásról törvényt hoznak. A főurak és nemesek privilegiumaikkal nem tartották össze egyeztethetőnek az általános összeírást, a melyben nyilván megalázást láttak. Erdélyben egyházi és adózási összeírások (az adókötelesek megállapítása céljából) már előbb is voltak és József császár itten is rendes népszámlálást rendelt, a melyet azonban az 1786-iki összeírás és az 1787-iki revisió után többé nem ismételték. 1794-ben ugyan a tartományi könyvvezetőség (*Landes-Buchhaltung*) az adó-táblázatokból valahogyan kiszámította az erdélyi népesség számát, de az eredmény nem lehetett megbízható, mert hiszen a nemes ember tudvalevőleg nem adózott.

A nemesség e felfogása a XIX. század elején sem változott. 1802-ben a magyar országgyűlés törvényben statuálta ugyan a népszámlálást, de a papságot és nemességet világosan kivette az összeírás alól.¹⁾ Kizárták továbbá a katonaság közreműködését és az egész munkálatot a polgári hatóságokra bízta. 1805-ben²⁾ ilyenképpen végre is hajtották az összeírást, az eredményt az országgyűlés tudomásul vette, de azontúl a számlálást többé nem ismételték. Nehány évvel utóbb, 1808. márczius 22-én a helytartótanács kijelenti ugyan, hogy bizonyára nincs senki, a ki a népszámlálások szükségét be ne látná³⁾, — de a ki Magyarország lakosságáról tájékozódni akart, annak mégis csak az egyházi sematizmusok megbízhatatlan adataival kellett beérnie.⁴⁾

¹⁾ Francisci II. imperatoris, et regis I. decretum tertium Posonii Anno 1802 editum: Articulus 2. »De Populari Ignobilium Conscriptio. Popularem Ignobilium Conscriptioem, juxta Formulam diaetaliter stabilitam, Status et Ordines, Sua Majestate Sacratissima annuente, peragendam decernunt.« Lásd: Decretum generale inlyti regni Hungariae, tomus secundus. Budaë, 1844. 236. l.

²⁾ Goehlert szerint 1817/18-ban is.

³⁾ »Quum conscriptionem popularem non tantum ad finem militaris stationis, sed alios etiam politicos calculos indispensabiliter necessarium esse, nemo sane sit, qui non perspiciat.«

⁴⁾ Az 1787-iki és 1804/5-iki népszámlálás eredményei megmaradtak egy kéziratban, a melyet az egri érseki lyceum könyvtárában őriznek. Három táblázatból áll, u. m.: I. Summarium des Bevölkerungsstandes von Königreich Ungarn wie solcher aus der letzten Josephinischen durch das Militair- und Politikum im Jahr 1787 erhobenen Konstription durch die Statthalterey Buchhalterey ausgearbeitet worden. II. Summarium der Seelenbeschreibung der unadelichen Volksmenge aller in Königreich Ungarn und angehörigen

Erdélyben a fentebb említett részleges népszámláláson kívül az egyes törvényhatóságok még 1829—31-ben is összeírták az adóköteleseket. 1834-től kezdve a törvényhatóságoknak évenként népmozgalmi táblázatokot kellett volna felterjeszteniök, 1839-ben országos sommázatot készítettek ez adatokból, a melyek azonban a lakosság egy részét nem, más részét pedig kétszer is számba vették. Valamivel helyesebb az ugyanez alapon 1844-re felállított táblázat, a melyben azonban — épen a hivatalos osztrák statisztika bevallása szerint ¹⁾ — szintén gyakoriak a kettős számításból eredő hibák.

A *katonai határörvidék* még politikai ügyekben is közvetlenül a bécsi *Hofkriegsrath*-nak lévén alárendelve, népszámlálásai a leginkább rendezettek lehettek volna. Mégis a legkülönbözőbb eljárással vették számba a lakosságot; 1802. óta általános összeírás nem is volt. Végre az udvari haditanács 1814. november 3-ikáról kelt rendelete egységes szabályzatot adott ki, a mely öt évenként (az aratás befejeztével) összeírást és esztendőnkint revisiót rendelt. A férfinépességet a katonai szolgálatban levők, a szolgálatra alkalmasak és alkalmatlanok osztálya szerint mutatták ki. Az egész lakosságot pedig részletezték nemzetiség, vallás, családi állapot, polgárjog és foglalkozás szerint. Az adatokat az udvari haditanács foglalta össze egységes táblázatba.

A jelen század első felének végéig tehát Magyarországon csak *egyetleneg* hivatalos és általános népszámlálást tartottak. Alig foglalta el azonban hazánkat az absolut uralom, a mely-

Provinzen befindlichen Personen, nach Geschlecht, Religion und Stand; welches auf ausdrücklichen allerhöchsten königlichen Befehl in Gemäßheit des Landtags 1802 2-ten Artikul von den im Jahre 1804/5 durch die Gerichtsbarkeiten eingeschickten Summarien ausgearbeitet worden. III. Summarium des Zuwachses und Abganges nach Josephinischer und jtziger Beschreibung der unadelichen Volksmenge, auf Verlangen der allerhöchsten königlichen dd^o 1-ten July 1803 N° 6458 ergangenen Verordnung und dd^o 8-ten deselben Jahres und Monats bei der Statthalterey sub N° 17270 geschehenen Referad ausgearbeitet. Az első táblázat a *tiz* (nyitrai, győri, pesti, besztercebányai, kassai, munkácsi, nagyvárad, pécsi, temesi és zágrábi) kerület (District) szerint kimutatja a helységek, házak, keresztény és zsidó családok számát, a keresztény férfilakosság foglalkozások szerint való tagozódását (9 kategoriát különböztetvén meg), stb. A második táblázat a kerületek (Bezirke) eltérő beosztása alapján már kor- és felekezeti statisztikát is tartalmaz.

¹⁾ Tafeln etc. 1855/57. I. Heft, S. 1.

től a rendszeret tulajdonsága meg nem tagadható, máris népszámláláshoz fogott. Magyarországon »a polgári ügyekben teljhatalmú császári biztos« 1850. április 24-én rendelte el a népszámlálást, hogy »a hadsereg időről-időre való kiegészítésére, a község, a belső államigazgatás és az általános ethnografia céljaira« megbízható alapot szolgáltatasson. Számláló bizottságokat alakítottak, a melyekben egy katonatiszt, a községi elöljáró, a lelkész és a csendőrség egy tagja foglalt helyet; meghívták még a kerületi biztost és városokban a tanács valamelyik tagját is. A számlálást épen úgy végezték, mint az osztrák tartományokban, de nálunk még — az illető egyén bemondása alapján — a nemzetiséget is kimutatták. Nem alkalmaztak számláló ügynököket, minden családfőnek a bizottság elébe kellett járulnia és ha már külön felvételi ívre is igénye volt, el kellett hoznia a kitöltött »jelentkező-czédulát«. A felvételi ívekből és az idegenek táblázatából készült a helységi összesítés, abból folytatólagosan a kerületi, megyei átnézet, ebből a *District* sommázata, végül az országé. A költségeket a kincstár fedezte. Erdélyben azonos módon intézkedett a »cs. kir. katonai és polgári kormányzó« 1850. április 2-án kelt rendeletében. Hogy azonban az összeírást gyorsabbá és pontosabbá tegyék, a consistoriumok útján meghagyták a lelkészeknek, hogy híveiket családok és községek szerint írják össze, minden egyes személy születési évét is kitevé.

Az emigy előkészített számlálást 1850. nyarán megkezdték, de a Poroszország ellen való hadikészülődés miatt félbehagyták.

A következő (1851.) év tavaszán újból hozzáláttak és a nyár folyamán befejezték. Maga a hivatalos publicatio is elismeri, hogy e népszámlálás eredményei »részint a számlálás hosszú tartama, részint a forradalmi évek utóhatása következtében« nem voltak kedvezők. A nemzetiségi összeírás sem sikerült. Ugyancsak hivatalos részről¹⁾ elismerik, hogy az ez összeírásnál alkalmazott módszer öt-hat százalék hibaforrást teremtett. Magyarországra nézve e számlálás tizenhárom és egy harmad millió lakosságot hozott ki, minden racionális becslésnél és

¹⁾ Mittheilungen aus dem Gebiete der Statistik. IV. Jahrg., 2. Heft, 9. l.

magának a statisztikai hivatalnak előbbi adatainál jóval kevesebbet.¹⁾

Miután ez a népszámlálás úgy eredményére, mint módszerére nézve fiascóval végződött, az 1855. év végén az osztrák belügyminiszteriumban hatósági delegátusokból álló bizottság ült össze, a melynek tárgyalásai az 1857. márczius 23-iki *népszámlálási törvényre* vezettek. Abban az időben még nem látták be, hogy a népszámlálások *technikáját*, mint tudományos és épen ezért tökélesbülve változó processust nem helyes szigorú paragrafusok merev keretébe szorítani. Az 1857-iki osztrák népszámlálási törvény azonban felette részletesen, nem kevesebb, mint 46 szakaszban írja körül a felvételeknél követendő eljárást. Nem tartjuk fölöslegesnek e törvény főbb intézkedéseit, a melyek szerint a népszámlálás 1857-ben, az október 31-iki állapot szerint (mint a közigazgatási év kezdetével) tényleg végrehajtatott, a következőkben ismertetni:

Az 1. §. szerint »az általános népszámlálásnak az a feladata, hogy a birodalom népességi állapotának az államigazgatásra nézve legfontosabb viszonyait felderítse, kimutassa és áttekinthetően előterjeszse.« Népszámlálás minden hatodik évben eszközöltetik a belügyminiszterium rendeletére, az október 31-iki állapot szerint és pedig valamennyi tartományban egy időben (4. §.). Az összeírás a lakóépületek és lakások szerint történik, az előbbieket ezért előre megszámozandók. A számlálást a községi elöljárók, vagy a hol azok erre a munkára alkalmasoknak el nem ismertetnének, a tartományi politikai hatóságok végzik, szükség esetén az anyakönyvvezető lelkészek és községi közegek felhasználásával. Hogy a számlálást melyik forum végezze, azt a megyei hatóság (*Kreis-Behörde*), azokban a tartományokban pedig, a hol ilyenek nincsenek, az országos kormány dönti el. Olyan városokban, a melyek kerületi hatóság alá nem tartoznak, a községi hivatal végzi a számlálást. A nyomtatványokat az állam költségén szerzik be, minden más költség (ha csak nem a tartományi hatóság eszközli a számlálást) a községeket terheli (17. §.). Számbaveszik az idegeneket is, kivéve azokat, a kik csak utazókul tekintendők (18. §.).

A helységben lakó népesség (és ide számítandók mindazok, a

¹⁾ A pontos számadatok ezek: Szerb vajdaság és temesi bánóság 1,426.221; Erdély 2,073.737; Magyarország 7,864.262 lélek; összesen 11,364.220 lélek. Magyarország lakossága az egyházi sematizmusok alapján már 1829-ben 9,264.553 főre volt tehető, Erdélyét pedig maga a hivatalos publicatio már 1842-re 2,092.526-ra teszi.

kiknek *másutt* való illetősége az összeírás idejében nincs bebizonyítva) a felvételi ívbe (*Aufnahmsbogen*) iratnak be, az idegenek pedig külön táblázatba (*Fremdentabelle*). A számláló eljárás különböző a szerint, a mint az illető község a számlálást maga végezheti-e vagy sem.

Az első kategóriába tartozó községekben minden házbirtokos minden lakója számára egy-egy jelentő-czédulát (*Anzeigezettel*) kap. Ebben valamennyi a lakásban résztvevő egyént bejegyzik; azokat is, a kik ideiglenesen távol vannak; a nem önálló gyermekeket pedig akkor is, ha másutt laknak (23. §.). A 14—20 esztendőös és először számbavett egyének jelentő-czédulái mellé bélyegmentes anyakönyvi kivonat vagy születési bizonyítvány-másolat adandó (25. §.).

A házbirtokos a kitöltött jelentő-czédulákat összeszedi és (ha a házban lakik) a magáéval együtt borítékban átadja a községi elüljáróságnak. A községi elüljáróság meggyőződik a jelentő-czédulák teljes számáról és kellő kitöltéséről, gondoskodik az esetleges hiányok és hibák pótlásáról és kijavításáról (27. §.), azután pedig elkészíti a felvételi íveket, az idegenek és a marhaállomány táblázatát (29. §.). A 27. §. próbát rendel el; a községi elüljáró kiválaszt annyi czédulát, a mennyit szükségesnek tart és a helyszínén győződik meg helyes kitöltésükről

Azokban a községekben, a melyek maguk nem tudják a számlálást elvégezni, a törvény visszaállítja az 1850/51-iki sommás felvételt. A tartományi hatóság kiküldöttje (*landesfürstliche Commissär*) a családfőknek a községi elüljáróság jelenlétében tett bemondásaiból mindjárt elkészíti a felvételi ívet, az idegenek és a marhaállomány táblázatát. A 34. §. szerint »a ki a számlálás alól kibujik, valótlanságot mond be, vagy más kötelezettségét nem teljesíti, azt a kerületi hatóság (katonánál az illetékes katonai hatóság) a körülményekhez képest, a község szegényalapja javára eső 1—20 pengőforintnyi pénzbüntetéssel, esetleg megfelelő (legfeljebb egy hétre terjedő) elzárással rójjja meg. Ha azonban az eset a büntető törvénykönyv szerint való elbírálásra alkalmas, ez az eljárás alkalmazandó.

A felvételi ívekből, az idegenek és a marhaállomány táblázataiból készül a helység átnézete, ebből a községi összesítés és a községi marhaállomány-táblázat. Minden helységről a felvételi ívekből, az idegenek és a marhaállomány táblázatai alapján számlálókönyv készül, a mely a politikai kerületi hatóságnál őriztetik. A kerületi hatóság a községi átnézetekből, a községi marhaállomány-táblázatokból a kerületi sommázatot állítja egybe (39. §.). Kimutatja a népességnek vagy a marhaállománynak az utóbbi számláláshoz képest való szaporodását vagy fogyását és a mennyiben rendkívüli eredmények észlelhetnének, e jelenségek okát is megvilágosítja. A megyei hatóság átvizsgálja a kerületek átnézetét, naplóit és kimutatásait. Ha olyan hibákat talál, a melyek írásos úton

nem helyesbítethők, a helyszínére küld egy hivatalnokot vizsgálat és helyesbítés céljából. Ilyen kiküldetés költségeit a hibás fél viseli. A megyei hatóság saját választása szerint néhány kerület és magistratus munkáját magukban a helységekben megvizsgálja és az eredményről az országos hatóságnak beszámol. A megyei hatóság a helyesbített vagy helyesnek talált kerületi átnézetekből a megyei sommázatot szerkeszti és erről minden hadkiegészítő parancsnokságnak másolatot küld (42. §.).

A 43. §. szerint a külügyminiszterium intézkedik, hogy ama külső államokban, a melyekben cs. kir. követségek vannak, október 31-én kimutatás készüljön az egy évnél régibb idő óta ott lakó osztrák alattvalókról. A hol nem diplomatiái, hanem csupán consuli képviselőtünk van, a kereskedelemügyi miniszterium fog hasonló értelemben intézkedni. A kül- és kereskedelemügyi miniszteriumok a hozzájuk beérkezett kimutatásokat az illető számlálókönyvek kiegészítettése végett a belügyminiszteriumhoz teszik át.

A 45. §. a számlálás tempóját szabályozza. A községekben november és december folyamán kell a számlálást befejezni, januárban az idegekről szóló valamennyi kivonatnak be kell érkeznie az illető kerületi hatóságokhoz, február havában készülnek a helységi és községi, valamint a kerületi és megyei sommázatok. Márczius végéig elkészítendőek az országos átnézetek és a belügyminiszteriumnak a fősummázatok egybeállítására végett beküldendőek. A 46. §. szerint az országos átnézetet az országos politikai hatóság, a fősummázatot a belügyminiszterium és a hadsereg főparancsnoksága állítja egybe. Az országos hatóság az országos átnézetet a katonai parancsnokságnak küldi meg, a fősummázatok pedig a Felsőség elé terjesztendőek és általánosan közzéteendőek.

E törvény szerint a népszámlálást nagy apparátussal el is végezték. Kerek *tizenkétezer* ember foglalatostkodott néhány hónapon át a népesség és a marhaállomány megállapításával, nyomtatványokra 157.000, napidíjakra és utazási átalányokra 750.000 pengőforintot adtak ki.¹⁾ Tökéletesnek, sőt megbízhatónak azonban az ezuttal kapott adatokat sem tekinthetjük.

A közigazgatás és a tudomány szempontjából mindenesetre azt kell e népszámlálás legnagyobb fogyatkozásának tartani, hogy

¹⁾ V. ö. Statistische Uebersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Oesterreich nach der Zählung v. 31. X. 1857. Herausgegeben vom k. k. Ministerium des Innern. Wien, 1835. XIV. l. — A bécsi statisztikai hivatal kimutatása szerint, melyet 1869-ben Keletinek megküldött (v. ö. Hivatalos Stat. Közlem. II. évf. 5. f. 23. l.), az 1857. népszámlálás keresztültivitele Magyarországbau és a hozzákapcsolt részekben 355.434 frtba került, mely összegből a községekre 59.256 frt. jut, míg az állam napidíjakra és utiköltségekre 191.108, nyomtatványokra pedig 77.238 forintot fizetett.

az illetékes (*einheimische Bevölkerung*) és nem a tényleges népeséget állapította meg. Mert ha nem is tagadható, hogy a népesség illetőségi viszonyainak ismerete szintén érdekes, bizonyos, hogy az állami közigazgatás előtt a *population de droit* csak jogi fogalom marad, pedig a népszámlálásnak arról a népességről kell adatokat szolgáltatnia, a mely az adminisztráció intézményeiben *tényleg* részesedik. Sajátságos az is, hogy a törvény teljesen mellőzte a meglevő szakértő-forum, a közigazgatási statisztika igazgatóságának a munkálatban való közreműködését. Ezzel szemben a legfelsőbb forum, a belügyminiszterium, a felvételnek csak *hatodik* másolatát látta, mert az őszanyag beolvadt már a helységi átnézetbe. Éppen azokra a közegekre nehezedett e népszámlálás értelmi és materiális súlya, a kik erre minden bizonnyal *a legkevésbé* voltak alkalmatosak. A hol pedig nem a község végezte a számlálást — és hivatalos bevallás szerint¹⁾ *ez* volt a gyakoribb eset — »számos és jelentékeny hiány« származhatott abból, hogy a tájékozatlan számlálóknak »nemcsak le kellett írniok a constatatált adatokat, hanem mindjárt constatatásuk után táblázatos alakban értékesíteni«.

Az 1857-iki népszámlálás felvételénél *hét-féle* nyomtatványt használtak. *A jelentő-czédulában* ki kellett tenni a háztartáshoz tartozó egyes személyek vezeték- és keresztnévét, nemesi előnevét és fokát; születési évét, hónapját és napját; vallását; méltóságát, hivatalát, keresetét; családi állapotát; községi illetőségét; azt, hogy jelen, vagy távol van-e; majd következett a »jegyzet« és a »marhaállomány« (nem és darabszám) rovata. A jelentő-czédulákat a házbirtokos egy jegyzékben írta össze. A harmadik nyomtatvány a *felvételi iv*, a melynek 64 rovata volt. A jelentő-czédula alapján bejegyezték minden egyes személy nevét és születésének dátumát. Az ezután következő rovatok elő voltak nyomtatva és az illető személynek valamelyikébe való besorozása úgy történt, hogy a rovatba egy 1-es számot irtak. *Öt fő-rovat* volt. Az első: *vallás* (10 alrovat), a második: *foglalkozás, kereset* (18 alrovat: pap, hivatalnok, katona, literátus és művész, ügyvéd és jegyző, egészségügyi személyzet [*Sanitätspersonen*: mindenféle orvos, gyógyszerész, szülésznő, stb]), földbirtokos, ház- és járadék tulajdonosok, gyárosok és iparosok, keres-

¹⁾ Vorträge über die Volkszählung in Oesterreich, von Dr. Ad. Ficker. Mittheilungen a. d. Geb. d. Statistik. XVII. Jahrg. 2. Heft, Wien, 1870.

kedők, hajósok és halászok, segédmunkások a mezőgazdaságban, az iparban, a kereskedelemben; más szolgák, napszámosok). A kik e kategóriák egyikébe sem tartoztak, azokat a »14 évnél idősebb férfiszemélyek« és »nők és gyermekek« rovatába írták. A harmadik rovat az *életkor* kitüntetésére szolgált; a férfiakat a 14—21 esztendősek (az úgynevezett *Militär-Nachwuchs*) osztályában évek szerint osztályozták, a következő rovatokba pedig a 21—24, 24—26, 26—40, 40—60 éveseket és a 60 évnél öregebbeket jegyezték. A nőket 6 éves korukig, továbbá a 6—12, 12—14, 14—24, 24—40, 40—60 és 60 évnél idősebb korosztályok szerint mutatták ki. A *családi állapot* szerint megkülönböztették külön a férfiaknál és külön a nőknél a nőtleneket (hajadonokat), nőseket (férjesekeket) és özvegyeket. A *tartózkodás* kimutatása szintén a két nem szerint tagozódott a jelen- és távollevőkre.

A negyedik nyomtatvány, az *idegenek táblázata* a ház és a lakás számát; az illető személy nevét; születésének dátumát; vallását; méltóságát, hivatalát, keresetét; családi állapotát; községi illetőségét és végül utazási okmányának adatait tartalmazta. Az ötödik nyomtatványba, a *marhaállomány táblázatába*, beírták a ház és a lakás számát; a tulajdonos nevét; följegyezték továbbá a lovak, az öszvérek és szamarak; a szarvasmarhák; a juhok, kecskék és sertések számát. A hatodik nyomtatvány: a számláló biztos naplója és a hetedik: a község népszámláló könyve, csekély jelentőségűek, a miért is itten rovataikat nem részletezzük.¹⁾

*

Az alkotmány visszaállítása óta Magyarországon *három* népszámlálás volt: az év utolsó napja utolsó órájának állapota szerint 1869-ben, 1880-ban és 1890-ben. Általános népszámlálási törvény nálunk nem lévén, mindhárom összeírást külön-külön rendelték el: az 1869: III., 1880: LII. és 1890: IX. törvény-cikkekben. E törvények 1. §-a szerint az *első* népszámlálás 1870. évi január 3-ikán volt »megindítandó és teljes befejezéseig szakadatlanul folytatandó«, a másik kettő pedig a számlálás meg-

¹⁾ Az 1857. október 31-iki népszámlálás Magyarország tényleges lakosságát 8,125.785 főben, Erdélyét 2,172.748, a szerb vajdaság és temesi bánágét 1,540.049, a katonai határörvidékét 1,064.922, Horvát-Szlavonországot 865.009, összesen az egész országot 13,768.513 főben állapította meg.

indítását és befejezését a január elsejétől tizedikéig terjedő időre tette. Mind a három népszámlálás egyuttal a lakásokat is számbavette, az 1869-iki és 1880-iki ezenkívül még a házi állatokat is, míg az 1890-iki számlálásnál e nem idevaló művelet elmaradván, helyette a köz- és magánépületek teljes összeírását végezték.

Az 1869-iki népszámlálás osztrák mintára az elavult *lajstromos* rendszert alkalmazta, míg ellenben a két legutóbbi összeírás *egyéni számláló-lapokkal* történt. A technikának e nevezetes különbsége egyuttal a felvétel, a feldolgozás, az egész eljárás módjára, sőt a kapott adatok értékére nézve is olyan jelentékeny differenciákkal járt, hogy czélszerű az 1869-iki népszámlálást követőitől elkülönítve ismertetni.

Az 1869-iki népszámlálás előkészítésére és felülvizsgálására minden törvényhatóságban népszámlálási bizottság alakult, a mely az illető megyét, kerületet, széket, vidéket vagy sz. kir. várost 500—1000 lélekből álló számláló-csoportokra osztotta és mindegyikbe egy-egy számláló-ügynököt nevezett ki. Városokban *bejelentési*, egyebütt pedig *felvételi ívekkel* történt az összeírás; amazt a háztartás feje vagy a házbirtokos, emezt az ügynök töltötte ki. A rovatokban nem volt különbség, de míg bejelentési ívet minden háztartás vagy külön lakó egyén után egyet-egyet kértek, addig a felvételi ívbe az ügynök sorjában vezette be a házban lakókat, csupán egy, a rovatokon keresztül húzott vastag vonással különítvén el a lakásokat.

A lajstromokba egymásután, névszerint bevezették a családfőt, feleségét, gyermekeit, a rokonokat, cselédeket, albérlőket: az összes jelenlevő személyeket és még az országon belül vagy kívül bárhol távollevő »családbelieket«. Mindegyikről feljegyezték nemét (1 a megfelelő rovatba), születési évét, vallását, családi állapotát, hivatását vagy keresetét, foglalkozási viszonyát, szülőhelyét, honosságát (helybeli, idegen; 1 a megfelelő rovatba), azt, hogy jelen van-e vagy távol, ideiglenesen (egy hónapon innen) vagy huzamosan (4 rovat; egy 1-es a megfelelőbe), tud-e olvasni avagy olvasni és írni. Ilyképen minden személyről tizenkét rovatot kitöltve, jegyzetbe vették az esetleges testi vagy lelki fogyatkozást; a katonasághoz való viszonyt; idegeneknél az országot, a hol az illető honos; távollevőknél (belföldön) a községet, illetőleg az országot, a hol a megnevezett egyén tartózkodik. A nemzetiséget e népszámlálás figyelmen kívül hagyta,

mert tudakolását az akkori kormány politikai okokból kitörülte a tervezetből.¹⁾ A lakásviszonyokat akkép vették számba, hogy a bejelentési vagy felvételi ív fején feljegyezték, hogy a lakás a pinczében, földszint, félemeleten, hányadik emeleten vagy a padláson van-e; kiirták továbbá, hány szobából, kamrából, előszobából vagy konyhából áll, hogy csupán lakásra szolgál-e avagy üzletül is és milyen üzletre. Az ív hátán a háziállatok számát jegyezték be és pedig összeírták a lovakat, öszvéreket, szamarakat, a szarvasmarhát, a juhokat, kecskéket, sertéseket, végül a méhkasokat.

A bejelentési íveket a házbirtokos január 3-ikán a lakóktól beszedte, átnézte, egy házi gyűjtőlajstromba bevezette, hogy minden lakásból hány ívet kapott, végül az egész csomót a számláló ügynöknek kézbesítette. A felülvizsgálatról úgy ez, mint a népszámláló-bizottságnak a csoport számára kijelölt tagja tartozott gondoskodni.

Következett ezután a *községi áttekintés* szerkesztése, a mit a község vagy város a saját személyzetével, esetleg felfogadott napidíjasokkal végeztetett. Házak szerint kellett bevezetni a lakófelek számát, a jelenlevő népesség főösszegét és ennek nem

¹⁾ A statisztikai tanács a nyelv vagy nemzetiség számbavételét is ajánlotta; a belügyi, honvédelmi és kereskedelmi minisztériumok képviselőiből alakult bizottság ellenben jegyzőkönyvbe vette (6. pont; l. a népszámlálási munka bevezetésében), hogy »nem mulaszthatja el aggodalmait fejezni ki e rovatok helyes betöltése iránt s azokat külön nem indokolván, leghelyesebbnek látná, ha a nagyméltóságú minisztérium hasonlólag a Lajttántúl czélbavett eljáráshoz, a nyelvi kérdést ezen népszámlálás alkalmával mellőzné; ha mindamellert szükségesnek látná a kormány a népesség ezen viszonyainak is kutatását, . . . mindenkinek szabad akaratára kell hagyni, minek vallja magát, mire nézve a nemzetiség című rovatot lehetne ugyan használni, hanem szigorúan felülörkődni az összeírásnál, — főleg a köznépnél — arra, hogy a számláló megmagyarázván ugyan a kérdést, de se egyik, se másik irányban nyomást az egyes nemzetiségűekre ne gyakoroljon.« Akkoriban sokan helytelenítették a kormány eljárását. Zaránd megye felterjesztést intézett ez ügyben, a képviselőházban pedig 1869 december 18-án *Hodossiu József* interpellációt intézett a miniszterhez. Kérdezi, mi indította arra, hogy a népesség különböző részletes viszonyai közé a lakosság nemzetisége felvételét nem rendelte el és szándékozik-e utólag megfelelően intézkedni. Az összeírás megtörténte után, 1870. február 4-ikén a főrendiházban ugyancsak ez ügyben *br. Nyáry Gyula* szólalt fel. Az összeírási táblázatos kimutatásokból miért maradtak ki a nemzetiségeket jelző rovatok és

szerint való megoszlását, a különböző vallásfelekezeteket (11 rovat), a férfiak és nők családi állapotát (8 rovat), a honosság szerint való megoszlást (helybeli — férfi, nő; idegen: az ország más községébe, az ausztriai tartományokba, külföldre való — férfi, nő; összesen 8 rovat), az ideiglen és huzamosan jelenlevőket (férfi, nő — 4 rovat), az olvasni és olvasni-irni tudókat és nemtudókat (férfi, nő — 8 rovat), végül a külföldön távollevőket és a tetteges katonai szolgálatban levőket (ideiglen, huzamosan, Ausztria, külföld, hadsereg, honvédség — összesen 10 rovat). Az utolsó (55-ik) rovatba irták a ház lakóinak összes számát.

A jelenlevő népességet *foglalkozás* szerint külön községi táblázatban összegezték. A bejelentési vagy felvételi íveken foglalt bevallások alapján a következő 52 csoport valamelyikébe osztották a lakosságot: papok (lelkészek), állami, megyei, községi hivatalnokok, tanítók, tanulók, írók, művészek, ügyvédek, orvosok, sebészek, bábák, gyógyszerészek, egyéb egészségügyi személyek, föld- és erdőmivélelnél birtokosok, haszonbérloők, gazdasztek, éves szolgák, napszámosok, vadászat- és halászatnál foglalkozók, bányászat és kohászatnál, továbbá építészeti és

kérdezi a kormányt, szándékozik-e a hazában lakó különféle nemzetiségeket számszerint összeírni s ha igen: mikor és mikép? Másnap az interpelláló — „miután időközben felvilágosítást nyert” — visszavonta az interpellációt. A képviselőházban Gorove miniszter nem válaszolt, a miért is Hodossiu április elsején megsürgeti: szándékozik-e felelni és mikor, mi akadályozta meg, hogy addig nem felelt. Ismeretes, hogy Keleti 1871-ben (Hazánk és népe 63. s k. II.) megközelítő számítást végzett a nemzetiségek arányának kipuhatólása céljából. Alapul az 1869-iki népiskolai összeírást vette, mely községenként mutatta ki a különböző felekezetű és nemzetiségű tanköteles és tényleg iskolába járó gyermekeket. (L. e. munka 195. lapját.) Keleti 6—15 éves gyermekek nemzetiségi arányát az össznépességnek a népszámlálással kiderített arányára alkalmazta és így 6¹³⁶ millió magyart számított ki, a százalékos viszonyt pedig Magyarországon 49⁸⁴, Erdélyben pedig 31⁷¹-re tette. Bár a népiskolai összeírás alkalmával a nemzetiség bejegyzésénél alig dolgozott izgatás vagy elfogultság, e számítást — mint már *Schwicker* (Statistik des Königreichs Ungarn 151. l.) is megjegyezte — nem lehet feltétlen megbízhatónak mondani. Eltekintve attól, hogy a községek 5⁶%-a nem küldött népiskolai adatokat, bizonyos, hogy a különböző felekezetek nem egyformán teljesítik az iskolakötelezettséget és a gyermekek halandósága sem egyenlő. Nagyban és egészben azonban a 80-iki népszámlálás igazolta Keleti számítását.

művészeti iparnál, fém-, kő- és faiparágaknál, vegyészeti, élelmezési és dohánycikkek termelésénél, szövőiparnál, bőr- és papirgyártásnál és egyéb iparágaknál, nem közvetlenül termelő foglalkozásoknál, kereskedelemnél, szállítási vállalatoknál önálló vállalkozók, hivatalnokok és munkások. Megkülönböztették végül a pénz- és hitelintézeteknél foglalkozókat, a háztulajdonosokat, járadékosokat, személyes szolgálatokat teljesítőket, végül a foglalkozás nélküli egyéneket (14 éven felül és alul férfi, nő). A nyomtatvány hátán a háziállatokat összegezték.

A községi áttekintés e három táblázatához ugyanannyi *melléklet* járult. Az egyiken házankint kimutatták a rendes hadseregnél távollevőket, a szabadságosokat és tartalékosokat, a honvédeket, végül a kiszolgált tiszteket, altiszteket és közlegényeket. Ez utóbbiakat a bejelentési vagy felvételi ív *jegyzet* rovatából kellett kiírni, a tényleges katonáknál még a távollevők rovatát is meg kellett nézni.

A második mellékleten községi sommázatban kitüntették a jelenlevő osztrák és külföldi férfiakat és nőket, valamint hasonló részletezéssel a távollevő helybelieket.

A *harmadik* mellékleten az egyes házakat csoportosították jellegök szerint és kimutatták, hány bérlő, családtag és cseléd lakja.

Bevezetve ilyképen a község összes házait, az áttekintést összegezték, átadták a felülvizsgáló bizottsági tagoknak, a kik hasonló rovatok szerint elkészítették a *járási* áttekintést. Az utóbbiakból állították össze a megye székhelyén a *megyei* áttekintést, végül ezekből a statisztikai hivatal országos sommázatát állított össze. Szabad kir. városok egyenesen a községi áttekintést küldték a központba.

A mondottakból kitűnik, hogy az 1869-iki népszámlálás bejelentési íve a tizenkét év előtti osztrák jelentőczédulát már jóval tökéletesbitette, mert a vallás, foglalkozás és kor kimutatásánál a rovatolás helyett *szóval* adta meg a feleletet. Leggyöngébb oldala az első magyar népszámlálás szervezetének a *községi áttekintés*, e legfőbb hibaforrása az egész művelet jóságának. Mondhatjuk, hogy a községi jegyzőre vagy irtokra szállt az összeírás szellemi munkája, a mi mennyiségileg is meglehetősen dolgot adott. Ha bejelentési ívekkel történt az összeírás, az egyes háztartásokat előbb össze kellett adni és csak így lehetett egy-egy

háznak megfelelő sort a községi áttekintésbe bevezetni. Az »oktatás« előírt ugyan segédtablázatokat, a melyek megállapítását az illető közegekre bizta, de hogy milyen volt ez intézkedés foganatja és értéke, azt sejtethjük, elgondolva, hogy mennyire jártasak a községi adminisztrátorok ily munkálatokban, kivált a közigazgatás akkori rendezetlensége mellett. Ha pedig felvételi ívekkel irták össze a népet, a feleletek legnagyobb részét (a melyek szóval voltak megadva), szintén nem lehetett egyenesen a községi áttekintésbe írni. Le kellett vonni mindenekelőtt a távollevőket, mert ezeket a községi áttekintésbe nem vették be. Születési évek szerint kellett csoportosítani a község lakóit, házankint kellett összeadni a különböző vallásokat, a családi állapotot, csoportosítani kellett a foglalkozásokat az egyes lakók bevallása alapján és összegezni a különböző foglalkozási viszonyokat, a szülőhely részletezésénél fel kellett ütni különböző helységnévtárakat, összegezni kellett az olvasni tudókat, az olvasni és írni tudókat, csoportosítani a felvételi ív jegyzet-rovatában foglalt adatokat, stb. stb. Mindezt a községi jegyző vagy felfogadott napidíjas végezte. Ellenőrzés nem volt és nem is lehetett, legkevésbé a statisztikai hivatal részéről. A mi hiba a községi áttekintésbe belecsuszott, pedig — éppen Keleti szerint, nem csak csuszott, hanem ömlött bele — az megmaradt, sőt öregbedett a járási, megyei és országos sommázatban. A korstatisztika, a csoportosításba esett számos tévedés miatt, a foglalkozási statisztika, a csoportosításnak a községi közegekre való ruházása miatt, a honosság kimutatása a törvényes alap hiánya miatt: mindenesetre felettébb problematikus értékű részei az 1869-iki népszámlálásnak.

Nagy haladásnak mondhatjuk tehát, hogy az 1880-iki és 1890-iki népszámlálás az anyag teljes kihasználását megengedő számlálólap rendszert alkalmazta a feldolgozás teljes központosításával kapcsolatban. Mindkét népszámlálásnál minden jelenlevő férfiről egy-egy *fehér*, minden nőről egy-egy *kék* számlálólap töltetett be. A háztartások összesítésére, a lakásviszonyok (és 1890-ben az épületek), valamint (1880-ban) a háziállatok számbavételére a *házi gyűjtő-lajstrom* szolgált.

Az 1880-iki népszámlálást a törvényhatósági közigazgatási bizottság, a 90-ikit a törvényhatóság első tisztviselője — megyékben az alispán, városokban a polgármester — vezette. Fel-

adatuk volt a törvényhatóságot 500—1000 lélekből álló számláló-csoportokra ősztani, mindegyikbe egy-egy számláló-ügynököt nevezni, a felülvizsgálatról gondoskodni, stb. Mindkét népszámlálásnál még járási, megyei és városi gyűjtő-lajstromok alkalmaztattak, melyek azonban csak a betöltött számlálólapok és gyűjtő-lajstromok számának kimutatására és így a küldemény ellenőrzésére szolgáltak. Valamennyi számláló-lap és házi gyűjtő-lajstrom eredetiben került az országos statisztikai hivatalba.

A számlálólapok a következő adatokat kérdezték: név, a születés napja, helye (ország, megye, község), honosság vagy illetőség, vallás, hitfelekezet, anyanyelv, ezen kívül beszélt egyéb hazai nyelvek, családi állapot; továbbá: tud-e írni, olvasni; beteg-e (hány nap, hét, hónap óta). E kérdések mindkét felvételnél teljesen azonosak. A *foglalkozást* kutató pontok azonban a legutóbbi népszámlálásnál bővültek és miután ez egyuttal a két művelet legfőbb különbsége, szóról-szóra ideírjuk a megfelelő kérdéseket:

1880-ban :

8. Mi a *főfoglalkozása* vagy *keresete*? (földmives, iparos, kereskedő, hivatalnok, katona, haditengerész vagy honvéd-e?)

Van-e *mellékkeresete* és milyen?

9. Minő *foglalkozási viszonyban* van? (földbirtokos, haszonbérlő, önálló kereskedő vagy mester, legény, inas, napszámos, cseléd-e stb.)

1890-ben :

8. a) Mi a *főfoglalkozása* vagy *keresete* (hivatala)?

b) Van-e *mellékfoglalkozása* és milyen?

9. a) *Önálló-e* vagy *szolgálati viszonyban* van-e?

b) Ha *nem önálló*:
mily *minőségben* van alkalmazva?

mely *kereseti ágánál* van alkalmazva?

c) Ha *nem önálló iparos*:
mely *vállalatnál* vagy *mesternél* van alkalmazva?

10. Ha *nem kereső* vagy *házi cseléd*, mi a *gazdájának* vagy *eltartójának főfoglalkozása*?

A *nők* számlálólapján 1880-ban úgy a 8-ik, mint a 9-ik kérdés más szövegű volt, 1890-ben azonban csak a 10-ik.

1880-ban :

8. Mi a *főfoglalkozása* ? (háztartásban foglalkozik-e csupán vagy mesterségnél, gazdaságnál? stb.)

Van-e *mellékkeresete* és milyen ?

9. Minő *foglalkozási viszonyban* van (önálló, vállalkozó, cseléd, napszámos-e? stb.)

1890-ben :

8., 9. Ugyanaz, mint a férfiak számlálólapján.

10. Ha csupán a háztartásban foglalkozó *családtag* vagy *házi cseléd*: mi az eltartójának (férjének) vagy gazdájának főfoglalkozása ?

A népesség foglalkozásának statisztikáját már az 1880-iki népszámlálás is javította, a mi főkép a feldolgozás rendszerének és ezzel a községházán való önkényes csoportosítások elkerülésének köszönhető. Kitűnik ez abból is, hogy míg 1869-ben az összes népességnek *több mint fele* és a 14 évnél idősebbeknek is csaknem *ötöd része* mutatott ki foglalkozás nélkülinek, 1880-ban az előbbi hányad $24.21^0/0$ -ra, az utóbbi pedig csak $0.76^0/0$ -ra, tehát teljesen jelentéktelen mértékre, szállt alá.

A 90-iki népszámlálás foglalkozási statisztikája mindazonáltal már alapelvében is más, mint közvetlenül megelőzője. 1880-ban ugyanis csak a különböző keresetágakban különböző minőségben foglalkoztatott egyének *számát* mutatták ki. Hogy a 90-iki népszámlálás ezzel *be ne érje*, arra több ok volt. A 84-iki iparstatisztika éppenséggel ki nem elégítő eredménye megmutatta, hogy külön felvétellel alig ismerhetjük meg iparunk viszonyait. Az iparosok nagy része kimarad az összeírásból, másik nagy része pedig az üzem és a felszerelés állapotát is kutató felvételben adóztatási célokat keres. Segédeit elhallgatja, egész vállalatát lefokozza¹⁾, úgy hogy ez uton a valóságnál tényleg kedvezőtlenebb képet kapunk.

A stáztisztikai hivatal tehát 1890-ben az általános *népszámlálás alapján* igyekezett az iparstatisztika fogas kérdését meg-

¹⁾ Az 1830/81-iki népszámlálás alkalmával 788.970 férfi és nő vallotta magát iparral foglalkozónak. E számban a háziiparosok is befoglaltatnak. Az 1884-iki iparstatisztika ellenben 644.240 iparost és 26.439 háziiparost tüntetett ki. Hogy milyen irányban mozgott az elhallgatás, megvilágítják a következő számok, a melyekben nagyobb összehasonlíthatóság okából csak az anyaország férfilakosságát mutatjuk ki. Önálló iparos-vállalkozó volt a népszámlálás szerint 321.197, az iparstatisztika szerint 220.135; segéd a népsz. sz. 196.559, az iparst. sz. 92.198; tanonc a népsz. sz. 75.573, az iparst. sz. 59.365; egyéb *munkás* a népsz. sz. 52.298, az iparst. sz. (elhagyva a csak időnkint használt munkásokat) 109.160. Valószínűnek látszik, hogy a segédek óriási apadása a munkás-kategoriába való erőszakos beolvasztás útján jött létre.

oldani. Az ez irányban való javaslat a hivatal jelenlegi igazgatójától ered, a ki a Magyar Tudományos Akadémiában 1890. márczius 10-én azt ajánlotta,¹⁾ hogy a nem önálló iparostól azt is kérdezzük: milyen minőségben és kinél van alkalmazva. E kérdőpont teljesen, az idézett értekezésben javasolt egyéb kérdés pedig csekély változtatással tényleg felvétellett a számlálólapba.

A hivatal ez uton olyan adatokoz jutott, a melyek nagy mértékben meghaladták a népszámlálások alkalmával általában produkálni szokott foglalkozási statisztikákat. Az utóbbi azért megmaradt jogaiban, mert az értelmiségi, őstermelési keresetet, a járadékosok, napszámosokat és egyéb foglalkozásúakat 90-ben is kimutatták, sőt valamennyit részletesebben és a mellékfoglalkozás összevetésével is, a mi 80-ban részint a kérdőpont nem éppen szerencsés szövegezése miatt,²⁾ részint költségkimélelsből a feldolgozás alkalmával elmaradt. *Ezen kívül* azonban az iparosokat (tág értelemben véve e szót) *gazdasági ágak* szerint is kimutatták, vagyis azt, hogy a bányászat- és kohászatnál, a tulajdonképeni iparnál, a kereskedelemnél, hitelnél és közlekedésnél, az e kategóriákba tartozó különböző vállalatoknál *hány és milyen* munkás foglalkozik. Mert a foglalkozás még nem jelöli meg azt a gazdasági ágat, melyben az illető kenyerét keresi. A lakatosmunkás lehet lakatosüzletben, de lehet munkás valamely gépgyárban, hajógyárban; az asztalos boltban dolgozhat, de éppen úgy parkett-, zindely-gyárban, stb. Ez az iparstatisztika a különböző vállalatoknál dolgozó szakmunkásokat részletezte: az iparos népeiséget úgy tényleges foglalkozása, mint hivatása szerint osztályozta.

Az eljárás az volt, hogy *a különböző munkások számlálólapjain* — a 9 c) válaszbán — *foglalt utalások alapján kikeresték a vállalat tulajdonosának számláló lapját és köréje gyűjtötték munkásait.* A milyen egyszerű az elv, olyannyira nehéznek és fáradtságosnak mutatkozott a kivitel. A munkások gyakran rosszul, elferdítve irták be mesterük

¹⁾ L. dr. *Jekelfalussy* József: Néhány szó jövő népszámlálásunkról. Nemzetgazdasági Szemle, 1890., 201 s k. II.

²⁾ A számláló-lap 8. kérdőpontja ugyanis (l. fentebb) zárjelben példázta, hogy földműves, iparos, stb. Az utasítás ugyan megmagyarázta, hogy nem elég általánosságban azt írni, hogy kereskedő, iparos, stb., hanem: posztókereskedő, asztalos és így tovább, — mégis (mint az idézett értekezésben *Jekelfalussy* is kiemelte) e példázás nem hogy utba igazított volna, hanem hiányos bevallásokra vezetett, mert sokan nem olvassák el az utasítást.

nevét, gyakran nem is a tulajdonost, hanem a céget, sokszor az üzletvezetőt, a munkavezetőt, a magasabb tisztviselőt, a ki őket fel fogadta.¹⁾ Előfordult, hogy a tulajdonos más községben, városban, esetleg külföldön tartózkodott, stb. E nehézségeket azonban a központi feldolgozás részben különböző segédeszközök (címtárak, bejegyzett cégek jegyzéke, stb.) használatával, részben a számlálólapnak a hely színére való kiküldésével eloszlatni igyekezett. Összesen 6348 számlálólapot küldtek így ki, a kapott felvilágosítások révén azonban közel egy ötödre, 1417-re szállt le a meg nem talált munkaadók száma.

Az iparágakat felettebb finoman részletezték. A bányászatot, ipart és forgalmat *egy* foglalkozási ágának véve, azt *öt* főcsoportra és ezeket ismét 565 alcsoportra osztották. A tulajdonképeni ipar főcsoportján belül 330, a tulajdonképeni kereskedelemnél pedig 82 alcsoport volt. A foglalkozási viszony megjelölésére a következő 12 kategóriát különböztették meg: önálló, tiszt és üzletvezető, mérnök, vegyész, gépész, családi kisegítő, segéd, tanonc, 16 évnél fiatalabb és idősebb munkás, napszámos, szolga.

A rendszer új volta természetesen itt is a kezdet számos nehézségeit teremtette meg, a melyek azonban a felvétel gondosabb előkészítésével és az eddigi szűkszávú utasításnál bővebb tájékoztató kibocsátásával a jövő alkalommal el lesznek kerülhetők. Így pl. sok fejtörést okozott a közönségnek az a kérdés, hogy önálló avagy szolgálati viszonyban van-e, mert az utasítás nem magyarázta meg, hogy erre csak üzleti vállalatokban foglalkozóknak kell felelniök. Nagyobb hiba, hogy a nőket gyakran férjük foglalkozásával ruházták fel és hogy napszámosok közül igen sokan semmilyen gazdasági ágat sem neveztek meg lapjaikon. Ha a községben iparvállalat volt, megtudni igyekeztünk, hogy nem-e annál vannak alkalmazva. Az így besorozottakon kívül azonban maradt még egy jelentékeny százalék, a mely kétségen kívül az őstermeléshez volna számítandó.

Ezekben vázolván a 90-iki népszámlálás foglalkozási és iparstatisztikáját — a részletekre nézve a forrásmunka felettebb bő és tanulságos általános jelentésére kell utalnunk — áttérünk

¹⁾ A legközelebbi népszámlálásnál ennek talán úgy lehetne elejét venni, hogy az önálló iparostól vállalata *cégét* is kérdezzük, míg a munkásoktól csakis ez utóbbit, a mely a legkönnyebben tudható meg, mert rendszeren a gyárépület falára vagy az üzlet bejáratára van felírva.

a számlálólap egyéb kérdőpontjaira, a melyeket fentebb elősoroltunk. Ilyen mindjárt a *születés időpontjának* tudakolása. Az 1869-iki népszámlálás a születés évét tudakolta, a két utóbbi még a napot is. Egyik mód sem szüntette meg a korstatisztika ama megbizhatatlanságát, hogy sokan, különösen a műveletlenebb néposztályból, korukat pontosan nem tudván, kerek évszámot vallanak be és így a tizes és ötös korévek jóval nagyobb arányban szerepelnek, mint az őket megelőző és a rájuk következő csoportok. Annak pedig teljességgel nincs értelme — sőt a központi feldolgozás elvén üt rést — hogy az ügynöknek táblázatot adnak kézbe, a melyről a bemondott kor után a születési évet leolvashatja. A korstatisztika ezzel nem lesz pontosabb, sőt elzárja az utat még annak megfigyelése elől is, hogy hányan tudták bemondani születési évüket, hányan pedig csupán korukat.

Felettébb bajos és nálunk különösen sokat vitatott pont az, a mely a nemzetiséget kutatja és az *anyanyelvet* kérdezi. Bizonyos, hogy a nemzetiség-érzés, szellemi hovátartozást fejez ki, tehát olyas valamit, a mit a népszámlálási lapba, e legdemokratikusabb statisztikai nyomtatványba foglalni alig lehet. Valószínűleg tehát ezentul is az anyanyelv mellett kell maradni, de jó volna — az utasításban vagy egyébütt — felvilágosítani a népet, hogy ez alatt nem azt a nyelvet értjük, a melyen az illető egyén beszélni tanult, sem azt, a melyen szülői beszéltek.¹⁾

Midőn még megemlítjük, hogy a testi és lelki fogyatkozásokat éppenséggel nem helyeselhető és legutóbb a statisztikai hivatal részéről is kifogásolt módon a *jegyzet*-rovatba utalták,²⁾

¹⁾ Ezt jelentette 1890-ben több törvényhatóság. (L. a népszámlálási munka I. kötetének 38.* lapját).

²⁾ Különösen megbizhatatlannak mutatkozott az *elnébetegek* számbavétele, a kik a szellemi munka intenzitásával, az idegesség terjedésével — általános tapasztalat szerint — szaporodnak, mégis a legutóbbi népszámlálás csak 10.536-tal mutatta ki e szerencsétlenek számát, holott 1869-ben — két millióval csekélyebb népesség mellett — számuk 13.162 volt. E valószínűtlen adatok helyesbitése céljából a belügyminisztérium 1895. évi április 8-ikán 28.240. sz. a. elrendelte (l. Magy. Rend. Tára I. k., 765. s k. ll.), hogy a törvényhatósági tiszti, a városi, a községi és körorvosok írják össze az intézeti és egyéb elmebetegeket nemük, családi állapotuk, betegségük tartamának, stb. megkülönböztetésével. Az eredményeket l. a belügyminiszter legújabbán megjelent 1895-iki közegészségügyi jelentésében.

végezetül a *házi gyűjtőlajstromról* szólunk. Ugy 1880-ban, mint 90-ben *három* táblázatból állott. Az elsőbe a lakások száma szerinti sorrendben beirták az illető lakásban levő háztartások számát, a családfőt (férfi vagy nő), továbbá — a két nem megkülönböztetésével — a jelenlevő családtagokat és egyéb személyeket. Az összegrovát a betöltött kétrendbeli számlálólapok számát adta meg. Mindkét összeírás a *háztartáshoz tartozó távollevőket* is számbavette, az 1890-iki pedig ezeket még *tartózkodásuk helye* szerint is (magyar korona országai, Ausztria, külföld, katonaság) részletezte. — Ha a háztartás nem családi, hanem intézeti (nevelő-intézet, kaszárnya, kórház, börtön, stb.), ezt 1890-ben külön jegyzetbe vették. A lakásviszonyok kitüntetésére szolgált a *második* tábla, a melyen minden egyes lakásról beirták, hogy *hol* van (pincze, földszint, félemelet, hányadik emelet, padlás) és hány szobából, hálófülkéből, kamrából, előszobából, konyhából áll. Ha a lakás üzlethelyiségül is szolgál, beirták, hogy *milyen* üzlet (szabóműhely, szatócsbolt, stb.). 1880-ban külön megnevezték az utcát, ha az üzlet vagy műhely esetleg másutt volt.¹⁾ A *harmadik* táblázaton 1880-ban a lakáshoz vagy háztartáshoz tartozó szarvasmarhákat, juhokat és kecskéket számlálták, 90-ben azonban e helyen az illető házszámhoz tartozó épületeket részletezték jellegük, rendeltetésük, tetőzetük és falazatuk (építési anyaguk) szerint. Az előbbi két népszámlálásról szóló törvények csak a *lakhelyek* összeírását rendelték el, 1869-ben azonban a számláló-ügynökök nem követték egyöntetű eljárást és sok helyen a köz- és üzleti célú épületeket is összeirták. Új épület-statisztikának különösen a falazat és tetőzet kombinatív számbavételével emelkedik ki. Feltüntette amaz érdekes különbségeket, melyeket a kő-, vályog-, fa-épületek, nemkülönben a cserép-, zsindely- és nádtetőzetek elterjedésére nézve az ország különböző vidékei mutatnak. Eltekintve ez adatoknak a tűzbiztosítás és tűzkár-statisztika szempontjából való fontosságától, kulturális és gazdasági tekintetben is érdekesek azok, bár különösen nagy városokban — ahol a kőépületek túlnyomósága, szemben a pinczelakások nagy számával, még nem mutat kedvező állapotokra — e viszonyok megítélésénél még a lakások statisztikája is fontos.

¹⁾ Ez adatokat azonban — mint általában az üzleti helyiségekre vonatkozókat — nem dolgozták fel.

IX. Az áruforgalmi statisztika.

Bár a közgazdaság újabb tana a kereskedelmi mérleg alakulásában nem látja valamely ország gazdasági helyzetének egyedüli ismervét, mindamellett a külső kereskedés különböző viszonyai napjainkban sem vesztették el gazdaságpolitikai, tudományos és gyakorlati érdekességüket. Kereskedelmi szerződéseket kötni, ha alaposan nem ismerjük, milyen cikkekben és mily összegek erejéig van az illető országgal való forgalmunk érdekelve, dilettáns és veszélyes eljárás volna, hazánkban még inkább, mint más országokban. Magyarországot a monarchia másik feléhez az elválaszthatatlan közjogi kapcsolatokon kívül még a gazdasági közösség szoros kötelékei is fűzik, a melyeknek évtizedről-évtizedre való szerződéses megújítása — bár e részben más, nem közgazdasági szempontból megítélendő tényezők is közrejátszanak — mindenesetre megkívánja, hogy e dolgokat tisztán látva mérlegelhessük.

Az áruforgalmi statisztika Magyarországon valószínűleg a legrégebb hivatalos feljegyzések egyike. Nem ugyan gazdaságpolitikai, hanem pénzügyi célból a vámtisztek (harminczadosok) már a középkorban is vezettek a ki- és bevitt árukról naplókat, a melyekből egy-kettőt levéltárakban még ma is találunk. A mohácsi vész után, a pozsonyi magyar kamara szervezésével a harmincad-hivatalok mindig oda küldötték be naplóikat, melyekből olykor, de valószínűleg csak a XVIII. század elejétől kezdve, országos összesítés készült. Gazdagabbak azok a kimutatások, a melyeket tömérdek fáradsággal a bécsi *k. k. Banco-Hofbuchhaltung* állított össze a mult század legutolsó és a jelen század tizes és huszas éveiről. Nagy minutiositással, bár teljesen a mult idők statisztikusait jellemző módon részletezik ez óriási kötetek Magyarországnak (1821-től kezdve Erdélynek is) az osztrák koronatartományokkal és a külföldi országok-

kal való esztendei árúforgalmát, huszonegy árúcsoport (Hauptartikel) és számos árúfajta szerint mutatva ki annak úgy mennyiségét, mint értékét (az utóbbinál a krajezárokat sem hagyva el!)¹⁾ 1831 óta már a bécsi udvari kamara terjedelmes, gondos és az akkori viszonyokat tekintve valóban igen jelesnek mondható árúforgalmi statisztikája²⁾ áll nyomtatásban rendelkezésre. E kiadványok is kimutatják a forgalom tárgyát, mennyiségét, származását és rendeltetését, és — külön-külön kitett becslésárak alapján — értékét, feljegyzik a vámjövédelmet, elválasztva azt a kimeneti és behozatali illetékre. A monarchia vámterületének forgalmánál Magyarország részét külön kimutatják.

A szabadságharcz eseményei már a 48-iki kimutatásokat is megbizhatatlanná teszik; miután pedig az 1850. év végén a közbelső vámvonat, mely hazánkat az osztrák tartományoktól elválasztotta, eltörültetett, az adatgyűjtés alapja — a vámközegek feljegyzése — is megszűnt. Az abszolút időkben azontúl gyűjtött árúforgalmi statisztika Magyarországot csak az árú vámkezelése helyére nézve tudta elkülöníteni.

Felállítatván 1867-ben a statisztikai szakosztály, *Korizmic László* a tanács legelső ülésében, különösen a külkereskedelem statisztikáját ajánlotta a miniszter figyelmébe. A szakosztály csakhamar tervezetet is készített, a melyet egy bizottságnak adtak ki tárgyalásra.³⁾ Elhatározták, hogy a vasutvállalatokat felkérlik az adatok beküldésére, a szekérforgalomra nézve pedig kieszközölni törekednek, hogy a határszorosokon átvezető utakon vámsorompók álltassanak, az odarendelt közegek pedig a vámszedésen kívül az áruszállításról is gyűjtsenek adatokat.

¹⁾ E kimutatások beosztása ugyanaz, mint amaz 1795-ből való sommázaté, a melyet *Kőszeghy Sándor* közölt a *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle* I. évfolyamában (3°. l.). A többi kimutatás, mely ugyanott található, a mult zizad első feléből (a legelső 1733-ból) a *kays. kön. Hungar. Dreissigst-Directorats-Amt*-től valók. Ld. még az id. folyóiratban (a 369. lapon) *Tagányi Károly* cikkét.

²⁾ *Ausweise über den Handel von Österreich im Verkehr mit dem Auslande und über den Zwischenverkehr von Ungarn und Siebenbürgen, mit den anderen Oesterreichischen Provinzen. Vom Rechnungs-Departement der k. k. allgemeinen Hofkammer.* Az I. évfolyam két kötetben 1842-ben és 43-ban jelent meg, az utóbbi rész tartalmazza az 1831—40. évek eredményeit. A későbbi évekről (1846-ig) egy-egy folyam jelent meg, összesen hét.

³⁾ E bizottság 1867. október 16-án tartotta ülését, melyen — a jegyzőkönyv tanúsága szerint — *Korizmic* elnöklete alatt jelen voltak: *Keleti Hieronymi Károly*, *Schedel K. Tivadar*, *Szenássy Károly*.

Ez utóbbi pont kivételével, melyben sokan a forgalom megnehezítését látták, a javaslat elfogadtatott. A három közlekedő vállalat, mely akkor külforgalmat is közvetített (a Déli Vasut, a Dunagőzhajózási és az Osztrák Államvasut-Társaság), fél-évenként kimutatta az ország határán át szállított árúk mennyiségét. Ehhez járultak a délkeleti határon levő vámhivatalok kimutatásai, a melyek természetesen a vámtarifa osztályozásán alapultak.¹⁾ Az érték kiszámítására a statisztikai osztály különböző forrásokat használt, leginkább a bécsi hivatal átlagárait igyekezett helyesbiteni. Így készült az 1867. évről az első kimutatás, a mely már a következő évben a *Közlemények* során megjelent.

Alig szükséges hosszasan bizonyítani, hogy ez áruforgalmi statisztika önkényes, megbizhatatlan, sőt teljesen értéktelen. Vegyük mindenekelőtt az anyagot, a melyen alapult. Magyarországból Ausztriába akkor a nyugati határon csak a sziszek-steinbrückeri, buda-pragerhoferi, sopron-bécsujhelyi, szőny-bécsi és végül a marheggeri vonal vezetett ki. A Dunától kezdve a Kárpátok északi és északkeleti láncolatát nem metszette sínut, a miért is a Morvaországgal és Galicziával folytatott, ily óriási útvonalon bizonyára igen tetemes forgalom e statisztikából kimaradt. Ez a fogyatékoság a vasutvonalak kiépül-tével mindinkább szűkebb térre szorított ugyan, de megmaradtak e statisztika egyéb, el nem oszlatható nagy hibái. A vasuttársaságok általában véve elégtelenül, de egymáshoz hasonlitva a legkülönbözőbb módon részletezték az árúkat. Az egyik lajstrom 120 árúnemet sorolt fel, a másik hatvanat, a harmadik éppen negyvenet. Hogy valamely csoportba milyen árúkat soroztak, az természetesen a vasuti közegek tetszésére volt bízva. Az egybevetethetőség így a minimumra szállt és vele az értékmegállapítás teljesen illuzórius lett. A legkülönbözőbb árúk kerülvén egy csoportba, együttes átlagárat kellett kivetni bizonyos számú métermázsára, a melyben együtt volt a durva zsákvászon és a finom lenszövet, a lópokrócz és a misemondó ruha.

E módon készültek azok a kimutatások, a melyek az 1872.

¹⁾ A vámhivatalok kimutatásai azokat a szállítmányokat is befoglalták, a melyek Magyarországot csak átmenetileg érintették, Ausztriából jöttek vagy oda mentek. Az elválasztás az 1870. évvel történt először, a midőn egyuttal a 62. és 69-iki évek is átdolgoztattak.

évig bezárólag a *Közleményekben*, a következő két évről pedig az *Évkönyvben* ¹⁾ láttak napvilágot. Az előbbieket után véletlennel kell mondanunk, hogy e statisztika külső kereskedésünk alakulásáról igen kedvezőtlen képet festett. ²⁾ Mégis leginkább ez alapon indult meg mindjárt a hetvenes évek elején — különösen az iparegyesületben — a közös vámterület ellen való agitáció, a melynek során e kimutatásokat is megtámadták. Az 1875. évi lajstromok tehát már szerényebb czím alatt ³⁾ értékbecslés nélkül jelentek meg és a közlekedő vállalatoknál csupán a nevezetesebb árúk be- és kivitelét, továbbá a vámhivatalok adatait tartalmazzák.

Időközben érkezett a kereskedelmi és vámszövetség első ízben való meghosszabbításának ideje. Tudvalevő, hogy ez akkor felettébb nagy nehézségekkel járt. A képviselőház heves vitáiból mindenfelől kihangzott a szemrehányás, hogy külkereskedelmi viszonyaink tanulmányozásában sötétben kell tapogatóznunk. Már az, hogy az 1875-iki statisztika érték kimutatás nélkül jelent meg, interpellációra adott alkalmat. ⁴⁾ A statisztikai hivatal is

¹⁾ Az 1873. évi eredményeket l. az *Évkönyv* III. folyamában (250. s. k. ll.), a 74-ikieket pedig a IV. évfolyam 5. füzetében.

²⁾ Hogy milyen abszurdításokat tartalmaznak e kimutatások, arra maga *Keleti* (Nemzetgazd. Szemle 1882. máj.) hoz fel néhány példát. Így pl. a közös vámterület áruforgalmi statisztikája 1872-re 2389 millió, 1873-ra 4156 millió métermázsával mutatta ki a monarchia buza-behozatalát és 1146, illetőleg 077 millióval kivitelét. A magyar áruforgalmi statisztika ugyancsak e két évre semmi behozatal mellett 4215, illetőleg 302 millió métermázsára kivitelét tüntet fel. Ha Magyarország semmi búzát sem importált és az 124 illetőleg 338 milliónyi behozatali többlet egyedül Ausztriára esik, vajjon hol rekedt meg Magyarország buza-kivitele?

³⁾ *Adatok a magyar korona országainak 1875. évi külforgalmáról.* *Évkönyv* V. évfolyam, IV. füzet, 14. s. k. ll.

⁴⁾ 1877. évi november 14-ikén *Ráth* Károly képviselő interpellációt intéz Trefort miniszterhez, a melyben megsírgeti az 1875-iki érték kimutatást, a jövőre nézve pedig intézkedést kér, hogy a stat. hivatal akár az eddigi, akár megbízhatóbb alapon mutassa ki Magyarország ki- és beviteli áruforgalmát. Trefort miniszter november 24-ikén adott válaszában kijelenti, hogy »... a kormány sokkal alaposabb kimutatásokat kíván ugyan közzétenni, mert a statisztikának fontosságát és szükségességét elismeri; de lesz-e azon helyzetben, hogy ezen akarátát érvényesítse, az azon tárgyalásoktól függ, melyek most megindítottak a közlekedési vállalatokkal. Remélem, hogy ezek eredményre fognak vezetni, de az alaposabb kimutatások jövője mindenesetre ezen tárgyalások eredményétől van feltételezve.« De gondoskodni kell arról

belátta különben, hogy ez adatgyűjtés hiábavaló, sőt megtevesztő és még az 1876. év elején tervezetet készített, hogyan lehetne az áruforgalmi statisztikát új alapokra fektetni.¹⁾ E célra a vasuti kezelésben használt *rovatlapokat* akarták felhasználni, és a közlekedő vállalatokkal ez alapon csakhamar megindultak a tárgyalások. Kitűnt azonban, hogy e lapok nem állíthatók ki a rendesnél (3) több példányban, azonkívül megéppenséggel nem nevezik meg az árut a *statisztika céljaira*

is, hogy a stat. hivatal kellő apparátussal rendelkezék a feldolgozásra. Erről a Háznak rövid időn belül alkalma lesz nemcsak nyilatkozni, hanem intézkedni is. (Itt a miniszter a hivatal 1878-iki költségvetésének ügyére célzott, mert ezt a pénzügyi bizottság épp akkor volt tárgyalandó. L. e munka 73. lapját.) Az interpelláló replikájában azt mondja, hogy nemcsak gazdasági, hanem állami és politikai önállóságunk lefokozását látja abban, hogy áruforgalmunk, kereskedelmi mérlegünk eredményét nem ismerjük. A stat. hivatal megfelelő dotálása itt szóba se jöhet. — Kevéssel több ugyane képviselő határozati javaslatot nyújt be, melyet kivüle még tizenegy képviselő (közöttük *Lukács Béla*, br. *Kaas Ivor*, gömöri *Szontágh Pál*, *Mudrony Soma*, *Szilágyi Dezső*, stb.) is aláírt (l. 1875—78. évi *Irományok* 772. sz.). Utasíttatni kívánják benne a kormányt, hogy »Magyarországnak Ausztriával és a külfölddel való áruforgalmára vonatkozólag lehetőleg megbízható statisztikai adatok gyűjtése iránt a szükséges és célhoz vezető intézkedéseket tegye meg s a mennyiben erre nézve törvényhozási intézkedések is szükségeltetnek, utasíttatik a kormányt, hogy javaslatait még ezen ülésszakban terjessze elő.« Az 1878. évi költségvetés tárgyalásánál Ráth Károly a stat. hivatal cziménél felszólal javaslata mellett. Tekintve azon nagy fontosságot, melylyel az áruforgalom statisztikája bir, az 52.000 frtot is, ha nem egészen fölöslegesnek, de Magyarország nagy érdekei szempontjából majdnem fölöslegesnek merem állítani.« Kérdezi, be vannak-e fejezve a vasutársulatokkal folytatott tárgyalások és milyen eredményre vezettek. Trefort miniszter azonban arra kéri a Házat, ne fogadja el a határozati javaslatot, »miután a nélkül is mindezen kívánságoknak eleget fogunk tenni«. A határozati javaslatot tényleg elvetették. — Gr. *Lónyay Menyhért*, már ezelőtt a vámszövetség tárgyalása közben felszólalt a képviselőházban, gondoskodjék a kormány, hogy az egyezés kikészítő feltételeként pontos és részletes adatok gyűjtessenek hazánk be- és kiviteli kereskedéséről. Egyben a statisztikai díj behozatalát is ajánlotta. V. ö. *Lónyay* értekezését: Néhány adat a vám- és kereskedelmi szerződéshez. Nemzetgazd. Szemle, 1878. jan.—ápr. füzet.

¹⁾ Emez 1876. évi február 4-ikéről kelt *Javaslat Magyarország kereskedelmi forgalmának megismerése tárgyában* a vasuti árúszállítmányokról kiállított és az állomáson visszatartott rovatlapokból tervezte a statisztikát construálni. 4 millió lap után a feldolgozás költségeit 36.000 frttal számítva, azt indítványozta a tervezet, hogy fizessen minden szállítmány úgy a fel-, mint a leadásnál *egy* krajczárt, a belforgalomban kettőt. — E javaslatot 1876. évi

szükséges pontossággal, úgy hogy utóbb az *árúnyilatkozatokra* tértek át.

Időközben a képviselőház nem szünt meg az árúforgalmi statisztikát újból és újból sürgetni. Az 1879. évi költségvetés tárgyalása alkalmával a Ház — a pénzügyi bizottság javaslátára — határozatilag utasította a kormányt,¹⁾ hogy a dolgra nézve minélelőbb tegyen előterjesztést. Ugyanakkor — 1879. márczius 12-én — több szónok igen nyomósan szólalt fel ez ügyben. *Lukács* Béla kijelentette, hogy az egész statisztikai hivatalt fő-
 lőslegesen tartja, ha a közgazdasági statisztika el nem készítetik. Hajlandó lenne a hivatal összes többi munkakörét elejteni, és csupán a közgazdasági statisztikát bízni rá, mert közgazdasági állapotaink ismerete ránk nézve kenyérkérdés. Báró *Kemény* miniszter megígérte, hogy rövid idő múlva megteszi előterjesztését, de a kérdést nem tartja oly könnyen megoldhatónak. Felszólalt még *Ráth* Károly. Felveti a kérdést, hogy vajjon a miniszteri székekről folytonosan csak tanulmányozásra való utalással beérhetjük-e, különösen ha a kormány is beismeri, hogy életérdekekről van szó. Felhivandó volna a miniszter, hogy »minél előbb, de okvetlenül még ez év folytán e fontos ügyre vonatkozólag tüzetes előterjesztést tegyen«. Mig csak ez 1881. évi január 31-én végre megtörtént, nem szüntek meg a sürgetések.²⁾

junius 9-ikén 1715. sz. a. terjesztette a hivatal a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter elé, kifejtvén egyuttal az eddigi kimutatások megbízhatatlanságát. »Ily körülmények között, — úgymond a felterjesztés — midőn egyrészt az adatok valódi életkérdésekben fogadtnak el különböző irányú és célú okoskodások alapjául, még más részről azoktól minden hitelesség — s ez bizonyára igazolhatatlanul — elvitattatik; midőn teljes és minden irányban való pontosságuk iránt csakugyan hiányzanak a kellő biztosítékok és a statisztikai hivatal részéről a kellő ellenőrzés lehetősége, a *külkereskedelmi kimutatásoknak az eddigi alapokon való további kidolgozására az országos m. kir. statisztikai hivatal többle nem vállalkozhatik.*« Hozzáteszi a felterjesztés, hogy az ilyen statisztikáért a hivatal nem vállalhatja el a felelősséget. Az adatgyűjtés az eddigi alapon mindenesetre beszüntetendő és vagy tökéletesebb alapra helyezendő vagy teljesen elejtendő volna. Végül jelenti a hivatal, hogy az adatgyűjtést egyelőre felfüggesztette.

¹⁾ 810. jegyzőkönyvi sz. a.

²⁾ 1879. évi december 10-én *Bernáth* Dezső képviselő interpellációt intézett a kereskedelemügyi miniszterhez, hogy »az árúforgalmi statisztikának már elalvóban lévő ügyét felelevenítse.« A Ház határozatára hivatkozva, kérdezi

Mellőzve itt a törvényjavaslat törvényhozási tárgyalását és a törvényt életbeléptetett administratív intézkedéseket, a melyekről már a megelőző fejezetben szólottunk, áttérünk az adatgyűjtés régebbi szervezetének ismertetésére.

Minden árúküldemény, a mely a magyar korona országainak területén Ausztriába, a megszállott tartományokba vagy egyéb külföldre feladatik vagy onnan érkezik, nyilatkozatköteles. A két krajezáros bélyeggel ellátott nyilatkozatot az állítja ki, a ki az árút magyar állomáson feladja vagy átveszi.¹⁾ A nyilatkozaton megnevezik az állomást, melyen a küldeményt feladták és azt, a melyre szól, egy *árulajstrom* alapján megnevezik az árú minőségét, kiteszik mennyiségét (brutto-súlyát; élő állatokat, kocsikat, zongorákat, stb. darab szerint; gépeket darabszám és súly szerint) és végül értékét. Ha a küldemény egy csomagban több árút tartalmaz, ezek úgy súlyuk, mint értékük szerint külön-külön sorolandók fel. A vasuti vagy hajózási hivatalnoknak kötelessége a nyilatkozat helyes betöltését ellenőrizni, esetleg a küldeményt felbontatni. Mindaddig, míg a nyilatkozat helyesen kitöltve nincs, az árú elszállítás végett át nem vehető, illetőleg a címzettnek ki nem adható.

E szervezet alapján a statisztikai hivatal az 1881. év július havával megindította az árúforgalmi havi kimutatásokat, a melyeket félévi, majd pedig esztendei összesítések követtek. Mindezekben a hivatal a régi vámtarifa 19 csoportja és 376 alcsoportja szerint mutatta ki Magyarország bevitelének és kivitelének mennyiségét és értékét. A következő év második felétől

a minisztert, elkészült-e már a tervezet, ha nem: mi akadályozta elkészültét és ha elkészült, mikor szándékozik a miniszter a Ház elé terjeszteni. Br. Kemény miniszter 1880. évi márczius 9-ikén válaszol. A kérdést 1879. nyarán egy enquete tárgyalta, a mely a részletes terv kidolgozásával egy albizottságot bízott meg. A tárgyalások már annyira haladtak, hogy ezen ülészak alatt, lehet, hogy igen rövid idő alatt, reméli a törvényjavaslatot a Ház asztalára letenni. U. a. évi november 26-án a stat. hivatal 1881. évi költségvetésének tárgyalásánál Ráth Károly ismét szóba hozta az árúforgalmi statisztika ügyét. Br. Kemény miniszter azt feleli, hogy a törvényjavaslat már készen van és mielőbb be fogja terjeszteni.

¹⁾ A korábban érvényben volt 1881. évi április 14-ikén 13.544. sz. alatt kelt rendelet 12. §-a azt az esetet is feltételezte, hogy az árú már nyilatkozattal ellátva érkezik az országba. Eleinte így is volt, de később mindinkább az az eljárás honosodott meg, hogy a magyarországi címzett állítja ki a nyilatkozatot.

fogva az osztrák-magyar vámterület általános új vámtarifája, melyet az 1882. évi XVI. törvényczikk állapított meg, fogadtatott el alapul és így az áruforgalmi kimutatások 50 csoport és 469 árúnem szerint részletezték az árúkat. Az árúnemek száma különben időközben gyarapodott és jelenleg is folyton növekszik.

Az érték kimutatás eleinte a szállítók bevallásai alapján történt. A kormány ugyan már kezdetben is tisztában volt ez adatok megbizhatatlanságával, mert különösen a behozatalnál a czímzett gyakran a legjobb akarattal sem ismerheti a kapott árú értékét, mindamellett nem akarta a kezdet nehézségeit még érték megállapító bizottságokkal kombinálni. 1883-ban azonban a minisztérium november 23-ikán 24.383. sz. a. kelt rendeletével kereskedőkből, gyárosokból, üzletemberekből bizottságot alakítottak és feladatává tették, hogy becsülje meg a statisztikai hivataltól kimutatott árú mennyiségek értékét. Első ülését a bizottság ugyanaz évi december 14-én tartotta és működését az 1883. évi forgalom értékének megállapításával kezdte meg. Később — tizenegy szakosztályra oszolva — félévenként állapította meg az árakat, míg jelenleg esztendőnkint csak egyszer ül össze.

Csaknem ugyanaz időben az áruforgalom statisztika köre is bővült: a *postaforgalom* bevonásával, mint ezt már a 114. lapon említettük. A közmunka- és közlekedésügyi minisztériumnak e tárgyban 1883. évi december 17-én 36.590. sz. a. kiadott rendelete úgy intézkedett, hogy a *leadásnál minden* csomag, az áruforgalmi statisztika alá esik, a *feladásnál* ellenben csak azok, melyek »termelőktől, iparosoktól, kereskedőktől, gyárosoktól és az áruszállítással rendszeren foglalkozóktól erednek és legalább egy kilogramm súlyúak«. (E súlyminimum alól csak az értéküldemények vétettek ki.) A feladó statisztikai nyilatkozatot tölt ki, minden árúról egyet. A nyilatkozatot a szállítólevélhez erősítik, a honnan a rovatoló postahivatalok oldják le. A kézbesítendő csomagoknál a hivatalnok mindenekelőtt a szállítólevélben foglalt árúmegnevezést nézi meg. Ha az árulajstrom szerint történt a megnevezés, ezt vörös írónnal aláhúzza; ha nem a szállítólevélre kis fehér czédulát ragaszt, a melyre a czímzett ráírta az árú helyes megnevezését. A szállítóleveleket a fölöttes postaigazgatóság útján havonként a statisztikai hivatalhoz küldték be.

Az adatgyűjtés e szervezete a postánál volt a legkevésbé

czélszerű. Az osztrák feladó csak a legritkább esetben tartotta magát az árulajstrom megnevezéseire; ha többféle áru volt a csomagban, alig részletezte tartalmát a nálunk megkívánt részletességgel. Tényleg tehát a postahivatalnoknak, ha dolgát komolyan vette, a legtöbb esetben a czédula-ragasztást kellett alkalmaznia, a mi alkalmatlannak bizonyult. Az egész szervezet különben a postára nézve is kényelmetlen volt, mert a szállítólevelekre reklamálások esetén és a leszámolások céljaira szüksége van. (A statisztikai hivatal természetesen visszaadta a feldolgozott szállítóleveleket.) A feladásnál statuált kivétel könnyen kibuvókra adott alkalmat és nem jelentéktelen mértékben rontotta a statisztika teljességét.¹⁾ Egészben véve azonban a postai csomagforgalom bevonása talán a legnagyobb reform, melyet áruforgalmi statisztikánk eddigi fejlődésében elért és bizonyos, hogy úgy az összes, mint ama forgalom vizsgálatánál, a melyben a postaforgalomra jelentékeny rész jut, tulajdonképen az 1884., helyesebben az 1885. évvel kezdődik az adatok használhatósága.²⁾

Az adatgyűjtés és a feldolgozás szervezete azóta egészen a legújabb időkig alig változott. Áruforgalmi statisztikánk kétségtelenül ez időben is hasznos tájékoztatást nyújtott, de ama magasabb igényeknek, melyeket a kormány a külkereskedelmi politikában és az iparfejlesztő törekvésekben való hasznavehetősége érdekében táplált, nem felelt meg. A bevallás — különösen a behozatalnál — hiányos volt. A kereskedők vagy speditőrök olyan kifejezéseket használtak, a melyekből az áru minőségére alig lehetett következtetni. Következik ebből, hogy

¹⁾ A stat. hivatal a postaigazgatóságoktól kimutatást kért, hogy hány csomag esett az áruforgalmi statisztika alá és hányról nem állítottak ki nyilatkozatot. Többnyire az utóbbi küldemények voltak többségben. 1884-ben statisztika alá esett 358.371 küldemény, statisztika alá nem esett 330.234 (ezek közül Ausztriába ment 296.927, illetőleg 294.934), 1885-ben stat. alá esett 337.776, stat. alá nem esett 424.057 (Ausztriába 274.953, illetőleg 372.560) csomag.

²⁾ A postai forgalomnak az áruforgalmi statisztikába való bevonása óriási arányokban szaporította a nyilatkozatok számát és ezzel természetesen a hivatal munkáját. A posta mindjárt az első évben 2.792 millió nyilatkozatot (illetőleg szállítólevelet) küldött (ebből 2.454 millió esik csak a behozatalra), úgy, hogy a feldolgozott nyilatkozatok száma az 1883-iki 1.715 millióról 1884-ben 4% millióra emelkedett.

az értékmegállapítás is bizonytalan alapon mozgott. Az árulajstrom nem volt eléggé részletes, de különben se vált be. A felek, de különösen a postahivatalnokok, ha szigorúan a lajstromhoz akarták magukat tartani, az árúkat »betűrend szerint« vallották be, tekintet nélkül arra, hogy illet-e a kifejezés vagy sem. Olyan jegyzéket készíteni pedig, a mely minden képzelhető árút valamennyi minősége (anyaga, stb.) szerint felsorol, a mai ipari forgalmi élet közepette, a mely úgyszólván naponkint szaporítja az árúkat, — teljes lehetetlenség. Ehhez járult a közlekedő vállalatok hivatalnokainak nembánomsága, az értékmegállapító szervezet lanyha működése. Statisztikánk továbbá a feladás és a leadás helyét tudakolta, nem pedig a származás és a rendeltetés országát, mely fogalmak — miután a közvetítő kereskedés nincs kiválasztva — nem azonosak. Nem volt továbbá kimutatva az átvitel sem.

E hibák és hiányok megszüntetését 1889-ben hozta először szóba a kereskedelemügyi miniszterium vámpolitikai szakosztálya. A statisztikai hivatal részletes javaslatot készített, a mely szakvéleményezések és értekezleti tárgyalások alapjául is szolgált, 1891-ben pedig egy törvényjavaslat elkészítésére vezetett.¹⁾ A vámkülfölddel való áruforgalom feljegyzésére csakis a vámhivatalokat akarták felhasználni, a közuti határforgalmat pedig a vámsorompók kezelésével megbízott közegek mutatták volna ki. Ez alapon a reform nem valósulhatott meg és bár az 1893. év elején a tárgyalások fonalát újból felvették, a törvényjavaslatot többszörösen átdolgozták, a javítás csak parciális, rendeleti uton életbeléptetett intézkedésekre szorítkozhatott, minők : az értékmegállapító bizottság ujjászervezése,²⁾ a betöltött áru-

¹⁾ A stat. hivatal 1889. évi július 20-ikán 5602. sz. a. kelt felterjesztésében csak az értékmegállapító bizottság ujjászervezését vetette fel, mert egyes árucsoportok nem voltak képviselve és a bizottság különben is nagyon lanyhán végezte dolgait. A miniszterium IV/2. ügyosztályának felszólításából azonban még ugyanaz évben az áruforgalmi statisztika egészét felölelő reform-javaslatot dolgozott ki, a melylyel előbb az összes szakosztály-főnökök, 1890. április 25-ikén és 1891. márczius 8-ikán pedig egy vegyes bizottság foglalkozott. Az ezután kidolgozott törvényjavaslat 1891. októberében terjesztetett fel, de tárgyalásra nem került, miután a vámhivatalok adatainak felhasználása elejtetett.

²⁾ L. a bizottságnak a kereskedelemügyi minisztertől 1893. évi május 20-ikán ad 34.086. sz. a. kiadott szervezeti és ügyviteli szabályzatát, melyet e munka függelékében közlünk.

forgalmi nyilatkozatoknak a vasut- és postaigazgatóságok mellőzé-
sével közvetlenül a statisztikai hivatalhoz való pontos bekül-
dése, az adatgyűjtés helyszini ellenőrzése,¹⁾ az árúk nagyobb
részletezése, a forgalom országokra való bontása,²⁾ végül a postai
áruforgalom statisztikájának kibővítése és újjászervezése.³⁾
A reform egészére csak a jelenlegi kereskedelemügyi miniszter-
nek sikerült a törvényes alapot megszereznie. 1895. évi május
7-ikén beterjesztette »az áruforgalmi statisztikáról szóló 1881.
évi XIII. t.-cz. kiegészítéséről és némely határozmányának
módosításáról« szóló törvényjavaslatot,⁴⁾ a melyet a közgazda-
sági és pénzügyi bizottságok jelentései⁵⁾ alapján a képviselőház
május 17-ikén csupán egyetlenegy felszólalás ellenében elfoga-
dott, a legfelsőbb szentesítés pedig kevéssel utóbb törvényerőre
emelt.

Az 1895. évi XVIII. törvényczikk, a mely a mult év július
elsejével életbelépett, áruforgalmi statisztikánk reformjának
három fontos irányban nyitott utat. Az árúnyilatkozatba fel-
vette a származás és rendeltetés országát, az árú *megnevezése*
helyett annak *közelebbi meghatározását* rendelte el, továbbá pénz-
büntetést állapított meg arra az esetre, ha tudva valótlán be-
vallás történik. Végül, mint az első két javítás eszközét, kettő-
ről öt krajczárra emelte fel a nyilatkozatok bélyegilletékét, és

¹⁾ L. a kereskedelemügyi miniszter 1893. évi márczius 13-án 8802/IV.
sz. a. a vasuti és hajózási vállalatokhoz, a postahivatalokhoz és a fiumei
tengerészeti hatósághoz intézett rendeletét. A nyilatkozatoknak a hónap
elsején való közvetlen beküldése az 1893. év április havával kezdődött.

²⁾ 1893-ban az addig kimutatott 514 alcsoport 1044-re bontott fel.
A forgalmat 1892-ig bezárólag csak 15 állam és egy 16-ik összefoglaló kate-
goria szerint különböztették meg. Több állammal, mint pl. europai Török-
országgal való, nem jelentéktelen, évenként 4—5 millióra rugó forgalmunkat,
1893-ig nem ismerhettük meg. Azóta a kimutatások annyi országot mutatnak
ki, a hánynyal egyáltalában csak forgalmunk van, tehát negyvennél is
többet.

³⁾ L. a kereskedelemügyi miniszter 1894. évi február 16-ikán 3811. sz.
a. kiadott rendeletét, a mely az árulajstromot eltörölve, elrendelte, hogy az
árúkat szokásos köznapi nevükön nevezzék meg, az adatszolgáltatást továbbá
minden rendű és súlyú csomagra kiterjesztette.

⁴⁾ L. 1892—97. évi képviselőh. *Irományok* 872. szám (XXIX. köt. 5.
s. k. ll.)

⁵⁾ A bizottságok jelentéseit l. 1892—97. évi *Irományok* 882. és 883.
szám (XXIX. köt., 52—54. l.)

ezzel a statisztikai hivatalnak a reform kívánta kibővítésére megadta a pénzügyi lehetőséget. Valamely statisztikai szolgálat újjászervezésénél különben a végrehajtó rendelet és még inkább annak az életben való beválása a döntő.

Árúforgalmi statisztikánk újabb szervezete az árú származása és rendeltetése országának kitudását is megkísérli, a mi azonban teljes megbízhatósággal eddig még sehol sem sikerült és nálunk is aligha fog sikerülni. A mai forgalmi élet bonyolultsága éppen nem kedvez ez érdekes viszony felderítésének, mert a kereskedői közvetítés gyakran többszörös is. Az árúforgalmi adatszolgáltatást szabályozó újabb miniszteri rendelet¹⁾ a vasuti és hajózási forgalomban *ideiglenes* bélyegtelen árúnyilatkozatokat teremtett ama külföldi küldemények kimutatására, a melyek a belföldi állomáson kiváltatván, új fuvarlevéllel más bel- vagy külföldi állomásra adatnak fel. E nyilatkozatok, melyek színre is különböznek a véglegesektől, a közbeeső állomáson két példányban állíttatnak ki. Az egyik az árút kíséri, a másik a közbeeső állomáson marad és innen a rendes uton a központba megy. A végleges nyilatkozatot az az állomás állítja ki, mely a küldemény tényleges rendeltetési helye.

Az árú-nyilatkozat, a melyet a magyarországi feladó vagy címzett tartozik kiállítani, új alakjában a következő rovatokat tartalmazza. A közlekedő vállalat hivatalnoká rányomja az állomás napi bélyegzőjét és rájegyzi a fuvarlevél illetőleg a pénztári bevétel számát. A közönség kiírja a feladó- és a leadó-állomás nevét, a származási vagy rendeltetési országét, a fuvarlevéllel megegyezőleg az árúdarab (colli) jelét és számát. Kiteszik továbbá a küldemény csomagolásának nemét, *részletesen megnevezik az árút* és kiteszik mennyiségét [brutto-súlyát²⁾] számokban és betűkben. Végül felírják a feladó vagy címzett nevét és lakcímét.

Ha a küldemény *egy* darabból áll, *egy* árúnyilatkozat álli-

¹⁾ Kelt 1895. június 21-ikén 2605/eln. sz. a. Ugyane számmal még két rendelet bocsátatott ki, a melyek a postai és a tengeri forgalom adatgyűjtését szabályozzák. (L. 1895. évi Rend. Tára I. köt. 997. s k. II.) E három rendelettel az eddig kibocsátottak érvényüket veszítették.

²⁾ *Dara'szám* szerint írják be a zongorákat, stb., a kocsikat, szekereket, stb. végül az élő állatokat. Darabszám és súly szerint mutatják ki az eleven szárnyasokat és a gépeket.

tandó ki még akkor is, ha *többféle* árút tartalmaz. Az utóbbiak természetesen úgy mennyiség, mint érték szerint külön-külön sorolandók fel a nyilatkozaton, a mely esetleg egy papírlap hozzáragasztásával megtoldható. Szintugy *egy* nyilatkozat kell *több* olyan csomagról is, melyek ugyanazt az árút tartalmazzák, egy fuvarlevélen adatnak fel egyugyanazon rendeltetési állomásra vagy érkeznek egyugyanazon helyről.

Sarkpontja a reformnak, de egyáltalában critériuma minden árúforgalmi statisztika jóságának: az árú *helyes és tüzetes bevallása*. A statisztikai hivatal végképp szakított a betűsoros árulajstrommal, melyben seregestül voltak az olyan általános megnevezések, mint: *gyógy- és illatszeranyagok*. Az ilyen bevallásból aztán nem lehetett tudni, kőrisbogarat exportált-e az illető avagy medveczukrot, a mi utóvégre mégis két különböző dolog. Helyes értéket ilyen alapon megállapítani teljes lehetetlenség és előttünk áll az árúforgalmi statisztika teljes csődje: nem hogy használna, hanem árt és éppen azok keze által, a kik a közgazdasági politikát irányítják.

Az árú a maga szokásos köznapi nevén, úgy a hogy azt vásárlás alkalmával kérni szokás olyképp nevezendő meg, hogy a megnevezésből úgy maga a tárgy, mint iparczikkeknél az anyag, a finomság és esetleg a használati cél is világosan kitűnjék. Nem elég azt írni, hogy *liszt*, mert van gabonaliszt, kukoriczaliszt, stb., sem azt, hogy *ló*, mert a versenyparipa és az omnibusz-ló között nagy a különbség. *Óra* lehet toronyóra, falióra, zsebóra és az utóbbiaknál ismét különbséget tesz, hogy aranyból, ezüsből, nikkelből van-e, stb.

Azért részleteztük itt ezeket, mert ha a statisztikai hivatal újabban nagy pontossággal és szigorúsággal ellenőrzi a pontos megnevezést, bizonyos, hogy e törekvése akkor fog célt érni, ha a nagyközönség, a kereskedő-világ önszántából is támogatja. Mert az árú helyes és tüzetes bevallása, ez az egyszerű és oly könnyen teljesíthető követelmény, minden tudományos elvnel inkább biztosítja az árúforgalmi statisztika megbízhatóságát. Ezen alapszik az értékmegállapítás, a mely hibás vagy hanyag árúbevallás esetén illuzórius.

Bizonyos, hogy a közönséget erre részben még szoktatni kell. Kiváló figyelmet érdemelnek tehát a statisztikai hivatal új *állandó kirendeltségei*, a melyek feladata az árúforgalmi adat-

gyűjtés ellenőrzése. Átnézik az árúnyilatkozatokat, hogy be van-e töltve minden rovat és vajjon helyesen és tüzetesen. Kételyek esetében vagy akár csak próbaképpen felbontatják a küldeményeket és tartalmukat összevetik a nyilatkozat adataival. Ha hamis bevallást constatál az illető tiszt, jegyzőkönyvet vesz fel, a melyet a féllel vagy két tanuval egyetemben aláír és a központnak beküld. Az elsőfokú iparhatóságoknál azután megkezdődik a birságoló eljárás.

Állandó kirendeltségek működnek jelenleg a fővárosban: a déli, nyugati és dunaparti teherpályaudvarokon és a Dunagőzhajózási Társaság állomásán. Az év eleje óta Fiumében is van ilyen kirendeltség, a melynek szélesebb hatásköre van. Tervben van, hogy hasonló expositurákat a nagyobb vidéki városokban is állítanak. Ez új intézmény igen jól bevált, az adatszolgáltatás pontosabb és megbízhatóbb lett, úgy hogy a befolyó több bélyegilletékből e kirendeltségek összes költségei fedezhetők voltak.

A *postaforgalomban* immár minden csomag nyilatkozatköteles, tekintet nélkül a feladó kilétére és a küldemény súlyára. A kezelés könnyítése okából a (bélyegtelen) nyilatkozatok itt színre is különböznek: a feladásnál rózsaszínű nyilatkozatokat használnak, míg az Ausztriából érkezett csomagról világos-sárga, az egyebünnen érkező küldeményekről pedig fehér lapok töltetnek be. A nyilatkozatokon kiteszik a csomag tartalmát (ha több áru van benne: külön-külön részletezve, súly szerint), származásának országát. A leadási nyilatkozatokat a postahivatalnok állítja ki, különösen ügyelve az áru tüzetes megjelölésére. Ha a tartalom a szállító-levélen pontosan nincs megjelölve, e tételt a címzett írja be, a ki a nyilatkozatot minden esetben aláírja. A *kivitelnél* a feladó állítja ki a nyilatkozatot és a postahivatalok a rendesen szállító kereskedőket kívánságukra esetről-esetre megfelelő készlettel látják el. Ha a fél a nyilatkozatot esetleg nem tudná betölteni, a hivatalnok végzi helyette. A nyilatkozatkapocscsal a szállító-levélhez erősítik, a honnan azt a kicserélő hivatalok és mozgóposták oldják le és egyuttal megvizsgálják. A hónap folyamán felgyülemlett nyilatkozatok a következő hónap elsején vagy másodikán az országos statisztikai hivatalhoz küldetnek be.

A *tengeri forgalom* adatgyűjtése a vasutétól alig tér el. A nyilatkozatokat a fiumei tengerészeti hatóság, ujabban a statisztikai hivatal ottani kirendeltsége gyűjti be.

Árúnyilatkozatokat a szerb és román határon levő *vámhivatalok* is kitöltenek, de csupán a *közuti* forgalomban (beleértve itten a csónakon, tutajon, helyi gőzhajókon fuvarlevél nélkül behozott vagy kivitt árúkat). A vasuti szállítmányokról itt is a vasutállomások állítják ki a nyilatkozatokat.

Kivételes helyzete van az árúforgalmi adatgyűjtésben a *Magyar Kiviteli és Csomagszállítási Részvénytársaság*-nak, a mely az általa (Ausztriával) közvetített forgalomról külön árúnyilatkozatokat küld be közvetlenül a statisztikai hivatalba. Megemlítendő végül a *budapesti fővámhivatal* árúforgalmi adatgyűjtése, a mely azokat a vámkülföldi küldeményeket jelenti be, a melyek vasuton vagy hajón érkeznek a fővárosba és a nevezett fővámhivatalnál vámoltnak meg.

Az árúforgalmi anyag feldolgozása jó részét köti le a statisztikai hivatal munkaerejének. Minden hónap első napjaiban beérkeznek a másfélezer vasuti- és gőzhajó-állomástól, 4200 postahivaltaltól, 49 vámhivaltaltól, valamint a kiviteli és csomagszállítási részvénytársaságtól a megelőző hónapban kiállított árúnyilatkozatok, kerekszámban hat-nyolczszázezer darab. Ezeket rögtön feldolgozzák, az összesítés a hónap utolsó napjaiban nyomtatásban jelenik meg.¹⁾

Magyarország külön árúforgalmi statisztikája másfél évtizedes fennállása alatt nagyrészt megszerezte mindama kelleket, a melyek hasznavehetőségét és megbízhatóságát megszabják. Az adatgyűjtés köre az első években bővült, míg a legutóbbi fejlesztés inkább az adatok belső értékét növelte. Ke-

¹⁾ Míután e havi kimutatások 1892-ben be voltak szüntetve, az 1893. év január havával újból megindítottak és azóta könnyen kezelhető, nyolczadrét-alakú füzetekben jelennek meg. A folyó év elejétől címük: *A magyar korona országainak külkereskedelmi forgalma . . . havában*. Együttal tartalmuk is bővült. Nevezetesen kimutatják a behozatal és kivitel mennyiségét 1. az ötven fűcsoport, 2. országok, 3. az összes árúnemek szerint. A nevezetesebb árúnemek forgalmát származási és rendeltetési országok szerint is részletezik. Ujabbán kimutattatik továbbá az őrlés-kikészítési forgalomban behozott gabona és a kivitt őrlemény mennyisége. A fumei kirendeltség szervezése óta, tehát ugyancsak ez évi januártól kezdve kimutatják Fiume tengeri és vasuti árúforgalmát, a kikötőjébe érkezett és onnan indult hajók számát és tonnatartalmát, lobogók és rendeltetési, illetve származási országok szerint való megoszlását. Ujítás továbbá a kimutatásokban, hogy a megelőző év megfelelő hónapjának és a folyó év összes előző hónapjának forgalmát is közlik.

reskedelmi forgalmunknak jelenleg csak az a része hiányzik belőle, a mely Ausztriával szomszédos határainkon tengelyen és lábón mozog, de a mely a vasuti hálózat mai sűrűsége mellett sem jelentéktelen. Ha áruforgalmi statisztikánk eme, kereskedelmi mérlegünk szempontjából valószínűleg activ forgalmat is felöleli, az adatgyűjtés eddigi körében pedig a részletes megfigyelés és közvetlen tanulmányozás sugallta javításokat fokról-fokra megvalósítja: akkor végképpen eltűnik az a természet-szerű hátrány, melylyel — nem használhatván fel a vámhivatalok kész statisztikai zárvonatát — meg kell küzdenünk.

X. A mezőgazdasági statisztika.

Az agrárstatisztikának azt az ágát, a mely Magyarország közgazdasági jellegénél fogva kiválóan fontos és évenként actualis: a *mezőgazdasági termelés statisztikáját* a hivatal még szakosztály korában rendesen művelte. 1868-ban csak a járásonkint bevetett területet tudakolták. Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület közbenjöttével igyekeztek aztán megtudni, mennyi termett egy-egy holdon. Ha számokat nem kaptak, feltételezték, hogy egy kataszteri hold közepes termés mellett 8—10, jó közepes mellett 10—12 pozsonyi mérőt ad és így tovább. Egyes vidékekről próbacseplések eredményei is beérkeztek; felhasználták továbbá a napi- és szaklapok tudósításait is. Ily módon kicombinálták azt a számot, a mely a bevetett területtel szorozva, megadta az ország aratását.¹⁾

E felettből kezdetleges becslést, a mely csak a kenyérterményeket vette számba, 1869-ben azzal helyesbítették, hogy a bevetett területen kívül a termés minőségét és mennyiségét is a törvényhatóságoktól tudakolták. A terület kimutatása községenkint, az átlagos termés becslése *járásonkint* történt.²⁾ Az 1869-iki őszi és 1870-iki tavaszi termés kimutatására már *minden község* kapott táblázatot.

Huszonkét terményről, továbbá a természetes és mesterséges kaszálókról és az ugarról feljegyezték a bevetett területet, kitüntették, hogy az aratás jó, közép vagy rossz-e és végül, hogy átlagosan egy holdon hány bécsi mérő, illetőleg mázsza

¹⁾ L. a törvényhatóságokhoz 1868. június 9-ikén intézett rendeletet (Magyarorsz. Törv. és Rend. Tára 129. l.), az eredményeket pedig *Hiv. Stat. Közlem.* I. évf. 3. füz. 159. s k. ll.

²⁾ Az 1869. évi aratási eredményeket l. *Hiv. Stat. Közl.* III. évf. 1. füz.

termett. Egy második táblázatba irták, mennyit fizettek a mezei napszámosnak (férfinak, nőnek, gyermeknek), mennyi volt a maximum és minimum, a miből aztán a központ átlagot számított.

A felvétel e módszerén — eltekintve attól, hogy 1874-től fogva az elemi csapásokat és az azoktól megkárosított területet is számbavették — lényegesebben a későbbi évek sem változtattak. A statisztikai hivatal ekkoriban élte a leszállított költségvetés sovány esztendőit, úgy, hogy az összeállítást egyszermászor a törvényhatóságokra, majd pedig a megyei statisztikai bizottságokra bízta. Az utóbbiak abszolút hasznavehetetlensége itt mutatkozott teljes valójában. Olyan aratásokat mutattak ki, a melyekből — számbavéve a meglehetősen pontossággal kimutatható vetőmag-szükségletet és a 10—15 millió mérőnyi kivitel — a népesség eltartására szükséges gabona mennyisége sem került ki.

A hivatal éppenséggel nem titkolta, hogy aratási statisztikánk megbízhatatlan, sőt erélyes hangú körlevelekben a megyéknek is többször bebizonyította adataik abszurditását. 1878-ban már nyíltan sürgette a reformot. Felszólítást intézett a megyei bizottságokhoz, adják elő véleményüket. Hatvanöt megye közül csak harminczhat felelt, a legkülönbözőbb irányban és értelemben. Egyik status quo-t, másik napidíjakat és fizetett közegeket, a legtöbbben mégis *községi statisztikai bizottságokat* vagy hivatalokat ajánlottak. Az országos statisztikai hivatal illető szakreferense csatlakozott ez utóbbi indítványhoz.¹⁾ A bizottság tagjai lennének hivatalból a község jegyzője és birája, továbbá első sorban a lelkész és »a nagybirtokosok vagy azok képviselőire tekintettel« választott két-három tag. »Ilyenek nem létében ugyanannyi gazda és zsellér, tekintettel józan gondolkozásukra és műveltségükre.« A tagok, a lelkész kivételével, megválasztásuk alkalmával a szolgabíró előtt fogadalmat tesznek, hogy »legjobb tudomásuk és tiszta meggyőződésük szerint fognak tisztükben eljárni, másrészt, hogy az adatok gyűjtését a valósághoz hűen és lelkiismeretesen fogják teljesíteni«. A bizottságnak tanácskozási joga kívül végrehajtó joga is volna. A mi pedig specialiter az aratási statisztikát illeti, az emlékirat az országnak gazdasági vidékekre való osztását, az egyes vidékek

¹⁾ Emlékirat és javaslat a mezőgazdasági adatgyűjtés, főleg az aratási statisztika fejlesztése ügyében. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal főnökének megbízásából szerkesztette *Párniczky Ede* min. fogalmazó. Bpest, 1878.

vetésforgóinak és középterméseinek egyszerre s mindenkorra, vagy legalább hosszabb időre való megállapítását, végül az aratási eredmények felvételi határidejének szabályozását javasolta.

Szinte felesleges mondanunk, hogy ez indítvány a község bizottságok tekintetében nem valósult meg. A tapasztalatok, a melyeket a statisztikai hivatal a törvényhatóságok statisztikai bizottságaival tett, nem igen indokolták azt a reményt, hogy minél lejjebb megyünk a bizottságokkal, annál magasabb fokú intelligentiára, statisztikai érzékre és megbízhatóságra találunk. Azért az aratási statisztika 1885-ig nem haladt előre. Ekkor a termés átlagos eredményeinek járásonként való bejelentését a gazdasági tudósítókra bízták.

A *jelenlegi adatgyűjtés* nagyjában ugyanaz. Tavasszal, a vetési munkálatok befejezése után a statisztikai hivatal megküldi a törvényhatóságoknak a *bevetett terület* kimutatására szolgáló mintát, a melybe a községi előljáróságok beírják az őszi és a tavasszal az egyes terményekkel¹⁾ bevetett, valamint az ugnak maradt területet, továbbá a természetes kaszálók térfogatát (mind 1600 négyszögöles holdakban). Később a gazdasági tudósítók a termésátlagokat állítják össze, kimutatva, hogy az illető járásban holdankint mennyi termett (métermázsákban) és mennyi egy-egy hektoliter átlagos súlya (kilogrammokban).²⁾ A terület és átlagtermés szorzata megadja az összes termést, a miből azonban őszzsel, a termés betakarítása után, levonják az elemi és egyéb csapások (árvíz, aszály, fagy, jég, köd, rozsda, egerek, férgek, stb.) által a vetésben okozott károk vagy pusztításokat.

Termelési statisztikánk e szervezetének hiányait a hivatal évek óta hangsúlyozza. A községi előljáróságok, helyesebben községi jegyzők adatai csak igen csekély megbízhatóságra tarthatnak számot, mert a bevetett területet sok esetben maguk sem tudják (a kataszter adatai részben hiányosak, részben elavultak

¹⁾ A kimutatott termények a következők: őszi búza; tönköly; kétszeres; őszi rozs, árpa és repce; tavaszi búza, rozs, repce és gomborka, árpa; zab; köles; tengeri; tatárka; magbükköny; borsó, lencse bab; len; kender; dohány; cukorrépa; burgonya, takarmányrépa; luczerna lóher, baltaczim; bükkönykeverék, mohar és más mesterséges takarmány.

²⁾ A gazdasági tudósítók jelentéseiket a földművelésügyi miniszteriumhoz terjesztik fel, a honnan azok a stat. hivatalhoz tétetnek át.

lévén), sok esetben pedig utána járni érdemesnek nem tartják. A gazdasági tudósítók átlagai sem igen alapulnak szorgos próbacsepléseken, a mi annál inkább leszallítja ez adatok értékét, mert a becslés területe — egy szolgabírói járás — már magában véve is kelleténél nagyobb.

Aratási statisztikánknál pontosabb és megbízhatóbb *szüreti statisztikánk*. Az adatgyűjtés itt is a községi előljáróságok útján történik, a kiktől a szőlőterület (a phylloxerától immunis és nem-immunis), ebből az amerikai vesszővel beültetett, a peronosporától ellepett, az esetleges más szőlőbetegségtől sújtott terület, az elemi csapások, a permetezések, szénkénegezések területi kimutatása, továbbá a musttermés, eladás, borkészítés, szőlő-eladás, végül a must, bor és szőlő átlagos árai követelteknek.

Az agrárstatisztikával csak lazábban függ össze a *mezőgazdasági termények és fontosabb háztartási cikkek árának* és az *állatvásárok* statisztikája, a melyről jelenleg 131 város és 141 község, összesen 272 piacz küld kimutatást. Az árak statisztikáját havonként gyűjtik, feljegyzik bennök 22-féle gabonanemű és egyéb szemes termény, 8-féle őrlemény, 10-féle főzelék, 7-féle fűszer- és gyarmatarú, 11-féle húsnemű, 11-féle szárnyas, 15-féle állati termék (szalonna, zsír, vaj, stb), 6-féle egyéb élelmi cikk (kenyér, só, tojás, stb.), 8-féle ital, 7-féle gyümölcs, 7-féle egyéb termény (olaj, szappan, stb.), 6-féle tüzelő anyag, ugyanannyi állati takarmánynemű legmagassabb és legalacsonyabb egységárát. A piaci árkimutatás a *kézi napszámberket* is felöleli, számbaveszi, mennyit fizetnek férfinak, nőnek, gyermeknek (ellátással vagy anélkül) aratásban, cséplésnél, kaszálásnál, szőlőmunkában, kapálásnál és egyéb mezei munkánál egy-egy napra. Beírják továbbá az igás napszám és a napi fuvar árát. Az állatvásárokról való adatgyűjtés kiterjeszkedik a szarvasmarha-, ló-, juh- és sertésvásárra, az egyes állatfajták szerint részletezvé a felhajtást, az eladást és az eladási árt. A hivatal esztendőnkint mintegy ezer darab kimutatást dolgoz fel.

A nyolczvanas években mezőgazdasági statisztikánk művelésére az országos statisztikai hivatalon kívül is történtek lépések. 1883-ban az akkori földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter hosszabb, félévig tartott tanulmányutat tétetett Belgiumban, Angliában és főleg Amerikában, a következő évben pedig miniszteriumában külön *mezőgazdasági statisztikai osztályt* szervezett.

Ez osztály, a melynek munkakörébe a gazdasági tudósítók vetés-és aratás-jelentésein kívül még a miniszterium különböző szakosztályaiban begyűlő különböző kimutatások is utaltattak, az 1884. év szeptemberében az anyaországban *állatszámllálást* hajtott végre. Az összeírás községenkint történt és a körjegyzők voltak vele megbizva.¹⁾

Időközben a mezőgazdaság általános válsága, a mely hazánkat sem kimélte meg, mindinkább szükségessé tette, hogy agrárpolitikánk vezetésének egy részletes és megbízható mezőgazdasági statisztika tanulságai legyenek rendelkezésére. Az említett állatszámllálás nagy mértékben kétségessé tette a községi felvétel hitelességét, sőt komolyságát és e sajnos tapasztalatok arra utaltak, hogy az újabb összeírás az egyes gazdáig és állattulajdonosig menjen le. Ez a felvétel helyességét volt hivatva biztosítani, egy másik ok ezenkívül még értékét és tanulságos voltát. Célunk az volt, hogy a gazdasági crisis ellen keressünk orvoslást. A helyzet, a jelenségek megfigyelése pedig azt a kérdést vetette fel, hogy vajjon mezőgazdaságunk, ez ősi és államfentartó foglalkozás, magában bir-e ama kellékekkel és eszközökkel, a melyek a változott viszonyok, a világverseny okozta árdepresszióhoz való alkalmazkodásra képesítik. Tehát mindkét momentum indokolta, hogy az egyes gazdát és gazdaságát igyekezzük — mondhatnók — megragadni, hogy szóval *gazdasági üzemstatisztikát* producáljunk.

Az előmunkálatok már 1892-ben történtek meg. Ekkor 1894. nyarára tervezték a fölvételt, a mely csak állatszámllálásból állott volna. Csakhamar azonban a statisztikai hivatal felfogása mindenben elfogadtatott, úgy, hogy ez alapon már 1893. április havában az adatgyűjtő mintákkal együtt elkészült a felvétel tervezete, melyet az országos gazdatanács is megvitatott. Ugyanaz év augusztus havának végén és szeptember elején Pest,

¹⁾ A felvétel 1884. évi június 16-ikán 19.107. sz. a. rendeltetett el. Az úrlapon ki kellett mutatni a szarvasmarha- (magyar és nem-magyar fajta), bivaly-, ló-, szamar- és öszvér-, sertés-, juh- és birka, kecskeállományt és egy-egy állat átlagos értékét. Ehhez járult a szárnyas háziállatok és a méhcsaládok számbavétele. Valamennyi rovat megkülönböztette a paraszt-birtokos és a közép- és nagybirtokos tulajdonában levő állatokat. Az eredményeket a mezőgazdasági osztály 1885-ben megyék és járások szerint hat füzetben, 1886-ban pedig egy összefoglaló munkálatban tette közzé.

Fejér, Máramaros, Trencsén és Alsó-Fehér vármegyék több községében a hivatal néhány képviselőjének vezetése alatt próba-felvételek történtek, a melyek a felvétel végleges megállapítására sok hasznos útmutatást szolgáltatottak. 1894-ben azonban a felvétel költségfedezet híján nem történhetett meg, végre 1895-ben az akkori földművelésügyi miniszter beterjesztette »a mezőgazdasági statisztikai adatok összeírásáról« szóló törvényjavaslatot.¹⁾

Az összeírás 1895. évi november 20-ika és 30-ika között történik, a november 20-án talált állapotot véve alapul (1. §.). Kiterjed a községek általános gazdasági viszonyainak, az egyes gazdaságok területének, művelési módjának és egész felszerelésének feljegyzésére, valamint a hasznos háziállatok számbavételére (2. §.). Az összeírást a törvényhatóság első tisztviselőjének felügyelete alatt külön közegek (számláló-ügynökök) vagy pedig bizottságok végzik (3. §.). A fölvétel végrehajtásának költségeit — a nyomtatványok kivételével — a községek viselik (4. §.). Az államot terhelő kiadások fedezésére és a feldolgozásra 300.000 forint rendkívüli hitel szavaztatik meg, melyről a földművelésügyi miniszter az egész munkálat befejezése után számolni tartozik (5. §.). A ki tudva hamis adatokat vall be, vagy az összeírás kellő időben való befejezését szándékosan megakasztja, kihágást követ el és közigazgatási úton 50 forintig terjedhető pénzbüntetéssel rovandó meg (6. §.).

A *törvényjavaslat indokolása* kifejti, hogy a mezőgazdaság tagadhatatlanul súlyos helyzetének enyhítésére irányuló intézkedések céljából a tényleges viszonyok alapos ismerete szükséges, melyet csak részletes és megbízható statisztika nyújt. A földművelési kormányzatnak a hazai mezőgazdaság állapotáról s különösen az ország állatállományáról pontos adatokra van szüksége. Általános gazdasági felvétel hazánkban eddig nem történt, sőt az állatösszeírások közül is csak egy hajtott végre önállóan, a másik kettő a népszámlálásokkal egyidőben. Ez utóbbi eljárás azonban célszerűtlen, mert csak mellékesen és nem is a legalkalmasabb közegekkel hajtván végre, hézagos és felszínes eredményekre vezet. Ez okból az 1890-iki népszámlálás teljesen mellőzte az állatösszeírást, a melyet külön országos műveletnek tartott fenn. Az 1884. évi állatösszeírás legfőbb fogyatkozása az adatgyűjtés módszerének meg nem felelő volta. Egy-egy kérdőívbe egy egész község marhaállományát irták be, a mi szinte csábít a felületes eljárásra, a légből kapott adatok bejegyzésére. Ezt az eljárást tehát nem alkalmazhatjuk. Ha jó mezőgazdasági statisztikát óhajtunk, a népszámláláshoz hasonló pontos-

¹⁾ A törvényjavaslatot és indokolását l. 1892—97. évi képviselőházi *Irományok* 826. sz. (XXV. köt., 150. s. k. II.)

ságú felvételt kell végeznünk. Biztos alapját fogja az megvetni az évi aratási statisztikának is.

Megemlíti azután az indokolás, hogy e felvétel számára a népszámlálások szokásos időpontja nem fogadható el. Az ősz végén ellenben az egyes gazdaságok egész üzeme, felszerelése és állatlétszáma legkönnyebben állapítható meg. Az adatgyűjtésnek az állami költségvetés terhére eső költségeiből nyomtatványokra 60, az anyag központi felülvizsgálatára, feldolgozására és összeállítására 200, a feldolgozás dologi kiadásaira pedig 40 ezer forint jut.

A képviselőház földművelésügyi és pénzügyi bizottsága egyhangúlag elfogadta a törvényjavaslatot,¹⁾ szintűgy a törvényhozás mindkét háza.²⁾ Junius elsején mint szentesített 1895. évi VIII. t.-cz. életbelépett. A földművelésügyi miniszter a kereskedelemügyi miniszter beleegyezésével már előbb az országos statisztikai hivatalt bizta meg a számlálás központi vezetésével, illetőleg az egész anyag feldolgozásával.

Mellőzve a felvételt előkészítő administratív intézkedések ismertetését, áttérünk az összeírás módszerére. Az egyes *gazdaságokat* és a gazdasággal nem biró *állattulajdonosokat* egyéni *kérdőívvel* vették számba. Egységül nem a *birtok*, hanem a *gazdaság* vétetett. Ha tehát valamely nagybirtokos földjeit bérbeadta, nem töltött ki kérdőívet, ellenben ilyet kitöltött a zsellér, kinek tulajdonában semmi föld sincsen. A *kérdőív rovatai* tudakolták a gazdálkodó nevét, főfoglalkozását (a földbirtokos-, földművelő-osztályba tartozik-e vagy nem és melyikbe), anyanyelvét és hitfelekezetét (a népszámlálás eredményeivel való összevetés céljából), a község határában házilag kezelt gazdaság területét (művelési ágak szerint részletezve és kimutatva, mennyi az egészből tulajdon, haszonélvezet és haszonbéres birtok), a birtok tulajdonosát. Kimutatták továbbá, hogy tartozik-e a gazdasághoz más község határában fekvő, de együtt, közös felszereléssel

¹⁾ A bizottsági jelentéseket l. 1892—97. évi képviselőházi Irományok 835. szám. (XXV. köt., 250—252. l.) A földművelésügyi bizottság a 4. §-hoz azt a pótlást ajánlotta, hogy az egyes gazdasági területek művelési ága és művelési módja is kimutatandó.

²⁾ A képviselőház *Lehotzky* Vilmos referálása alapján 1895. évi április 5-ikén tárgyalta a javaslatot. Felszólaltak az előadón és a szakminiszteren kívül *Müleky* Lajos, *Bornemisza* Lajos, *Kolozsváry-Kiss* István, *Szalay* Imre és *Lits* Gyula, a kik valamennyien csak azt kifogásolták, hogy a felvétel terheit a községek viselik.

kezelt gazdaság. E fontos kérdés megadta a lehetőséget arra, hogy egyugyanazon gazdaság különböző községekben fekvő részletei összefoglaltassanak és így a gazdaságok tulajdonképeni száma megtudassék. Tudakolta továbbá a kérdőív, hogy a gazdálkodó saját gazdaságának művelésén kívül jár-e napszámba, fuvarba. Kimutatták a külső gazdaságban 1895-ben állandóan foglalkoztatott egyéneket, külön a férfiakat és a nőket, megkülönböztetve, hogy a gazdálkodó vagy társai csak a vezetéssel foglalkoznak, vagy kezük munkájával is közreműködnek. Ugyane kérdőpont megkülönböztette a munkában résztvevő családtagokat (14 éven alul és felül), a gazdatiszteket, a felügyelő személyzetet qualificatiójuk szerint, végül a havi vagy bérrel fizetett cselédek (14 éven alul és felül). A további kérdőpontok kimutatták, tartozik-e a gazdasághoz iparvállalat és milyen, mennyi iparost alkalmaznak benne vagy magában a gazdaságban; mennyi és milyen műtrágyát használtak 1895-ben, milyen művelési ágban, mily termények alá és hány holdon. Következett ezután a gazdasági gépek és eszközök, valamint a különböző igás fogatok számbavétele. Ha gazdasági vasut volt, ezt is feljegyezték. Ha az 1895. évben tűz- vagy jégkárbiztosítás történt, beírták, hasonlóképp — mint az intenzív gazdálkodás egyik jelét — az utolsó esztendőben való állathizlalást. Csatlakozott ehhez a házi állatok létszámának kitüntetése, az állatok részletezése, továbbá a méhcsaládok számának és az 1895. év folyamán termelt összes méz és viasz súlyának kiírása. A különböző gyümölcsfák fiatal, termő és már nem termők szerint való megkülönböztetésével végződött e kérdőív.

A gazdasággal nem bíró *állattulajdonosokról* hasonlóképp feljegyezték a nevet, a főfoglalkozást, az anyanyelv és hitfelekezetet, az igásszekerek és igáskocsik, igásfogatok, hizlalt állatok számát, továbbá az állatlétszámot, ép úgy mint a gazdaságoknál.

Hogy az összeírás jóságát, teljességét könnyen és gyorsan lehessen ellenőrizni, a *számláló-ügynök* — a ki a gazdaságok és állattulajdonosok kérdőiveit is kitöltötte — utca és házszám szerint sorjában egy-egy *községi gyűjtő-lajstromban* összegezte a főbb eredményeket. Az egyes gazdaságok területe összegének meg kellett egyeznie a község összes területével, a mit a kataszteri földkönyvben néztek meg.

A felvételnek ez a része a tulajdonképeni üzemstatisztika. Nem kevésbé fontos a gazdasági viszonyok számbavétele, a mi egy községi és egy járási kérdőív útján történt. Amazt a minden községben, illetőleg körjegyzőségben, valamint a városi törvényhatóságokban megalakult összeíró bizottságok, emezt az 1894. évi XII. törvényczikk értelmében megalakult mezőgazdasági bizottságok töltötték ki. A *községi kérdőív* kimutatta a község összes területét, kitüntetve, mennyi földrészlet van a szántóföldekből, kertekből, stb. és mennyi e különböző művelési ágak kiterjedése holdakban és kataszteri jövedelme pénzértékben. A község területén levő közös erdő és legelő területe, tulajdonosainak száma, valamint az 1895-ben legeltetett állatok száma szintén felvételre került. Beírták továbbá, mennyi holdon van szőlőművelésben nyomásos gazdálkodás, mennyi a tulajdonosok száma; a tagosításról feljegyezték, hogy megtörtént-e és mikor. Feljegyezték a negyed úrbéri telek állami adójának minimum és maximumát, a község területén alkalmazott különböző mezei és hegyi örök, szintűgy a pásztorok számát, évi bérét, továbbá a gazdasági gépeket, ha azok valamely vállalkozó tulajdonában vannak és bérbeadtnak vagy pedig szövetkezetek vagy érdekeltségekéi. Ha a község területén mezőgazdasági célok előmozdítására szövetkezet alakult, célját, tagjainak számát és összes vagyonát szintén felvették. Számbavették az utolsó tíz esztendőben végzett talajjavításokat, felsorolták továbbá a korlátolt forgalmú, illetőleg jogi személyek tulajdonában levő birtokokat művelési ágak és kezelési módjuk (házilag, bérben, együtt) szerint. Kimutatták a föld örök árát, önkéntes eladásnál és árverésnél, kicsinyben és nagyban, szintén művelési ágak szerint részletezve. Feljegyezték továbbá a föld átlagos bérleti árát és szokásos bérleti idejét, továbbá a községben használt tenyészbikák, tenyészmenek, tenyészkosok és tenyészkanok számát, az előbbieket fajták szerint is megkülönböztetve.

A kérdőív legfontosabb kérdései, a melyek egyúttal az évi termelési statisztikának is alapjai lesznek, azok, a melyek a különböző terményekből 1894/95-ben teljesen elpusztított vetésterületet, az összes learatott területet, továbbá az átlagos és az összes szem- és szalmatermést mutatták ki. Ez utóbbi megkülönböztetés hiánya eddigi aratási statisztikánk egyik sajnos fogyatékosága. Hasonlóképp részletesen számbavételre került az 1895. évi

szőlőterület és szüret, nevezetesen a must-termés és az újbor hektoliter mennyisége. Részletes adatokat gyűjtöttek továbbá a faiskolák és szőlővesszőtelepekről. Azt is feljegyezték, hogy milyen háziipart űznek a községben, eladásra-e vagy csak házi szükségletre. Végül a legutolsó kérdés a mezőgazdasági munkásviszonyokról keresett tájékoztatást.

A községen kívül még minden közigazgatási *járás* is beszámolt mezőgazdasági viszonyairól, a rendezett tanácsú és törvényhatóságú városok pedig ezt a kérdőívet is kitöltötték. Kimutatták a holdankinti vetőmag-szükségletet, a főbb termények hektoliterének átlagos súlyát és értékét (külön a szemet és a szalmát), az ígás és haszon-állatok átlagos piaczi súlyát és értékét, a tehenek évi tejelését. Szövegesen ismertették a *járás* klimatikus és talajviszonyait, a szokásos vetésforgókat, az átlagos cselédbéreket, a szakmánybér-viszonyokat (a béreket pénzértékre is átszámítva), a feles vagy harmados kukorica, répa s egyéb földek művelését, a munkások és munkaadók közötti viszonyt, stb.

Gondoskodás történt arról is, hogy e részletes és valóban nagyarányú felvétel lehetőség szerint pontos és megbízható adatokat szolgáltatasson. A számláló-ügynökök munkáit a községi (körjegyzőségi) összeíró bizottságok, rendezett tanácsú városokban a mezőgazdasági, városi törvényhatóságokban a törvényhatósági összeíró bizottság vizsgálta felül. A községek kérdőívét a járási mezőgazdasági bizottság, a rendezett tanácsú városokét a törvényhatósági összeíró bizottság revideálta, a városi törvényhatóságok kérdőívét pedig a városi tanács. A törvényhatósági összeíró bizottság a törvényhatóság első tisztviselőjének elnöklete alatt alakult meg. A már megvolt *járási* bizottság az összeírás idejére rendes elnöke mellé társelnököt választott, a községi (körjegyzőségi) bizottság elnökeit és tagjait, nemkülönben a díjtalan számláló ügynököket a főszolgabíró nevezte ki. A központ tehát egyetlenegy betöltött kérdőívet sem kapott, a melyet a helyszínen legalább egyszer át ne vizsgáltak volna.

A begyűlt anyag, melyet a központban jelenleg mintegy hetedfélszáz ideiglenes munkaerő dolgoz fel, leginkább házon kívül, általában véve azt mutatja, hogy a felvétel gondos és megbízható módon történt. Az eredményeket egy kötet községenként való részletezésben a jövő év elején fogja közzétenni, ezenkívül

valószínűleg szintén 1897 tavaszán fog megjelenni a *magyar gazdák címtára*, a mely egyénenkint sorolja fel azokat, kiknek gazdasága 100 holdat meghalad. A 95-iki termelés statisztikáját ismét külön kötet hozza, további két kötet pedig az egyes gazdaságokról tudakolt adatokat és a községek, járások, vármegyék általános gazdasági viszonyait fogja tudományos feldolgozásban tartalmazni.

A *társországokra* az 1895. évi VIII. t.-cz. érvénye nem volt kiterjeszthető. A felvétel mindazonáltal azonos alapon ott is megtörtént; de miután a tartománygyűlés a múlt évben csak késő ősszel ült össze, a november 20-iki állapotot már nem lehetett alapul venni. Így tehát Horvát-Szlavonországokban az évforduló napjára vonatkoznak az adatok, a melyeknek feldolgozásában a zágrábi statisztikai hivatal a nálunk követett eljárást tartja szem előtt.

Elérjük tehát azt a célt, a melyet a törvényhozás egy jelentékeny összeg megszavazásával kitűzött és végre-valahára hiteles és Magyarország mezőgazdaságához méltó agrárstatisztikával felelünk meg a szakkörök régtől fogva táplált kívánságainak.

XI. Egyéb adatgyűjtések, a jelenlegi szervezet.

Negyed század alatt a szakosztályból lett statisztikai hivatal a magyar korona országai közállapotainak első és legjelentékenyebb megfigyelőjévé fejlődött. Három népszámlálással tiztíz évenként elkészítette hazánk népének nagy inventáriumát, folytatólagos adatgyűjtéseivel pedig hónapról-hónapra ellenőrzi, mennyivel szaporodtunk, mennyivel fogytunk, hányan házasodtak és vetették meg a társadalmat felépítő, nemzetünket gyarapító család-élet alapját. A népmozgalom e számbavételén, faji és élettani törvényeinek kutatásán kívül szembeszáll kulturális haladásunk legfőbb akadályával: közegészségügyünk számokban mutatkozó elmaradottságával, egyúttal bemutatja azonban gazdasági és társadalmi létünk nagy erősségét: a földbirtokot, a mezőgazdaságot, az őstermelést. Hogyan jutalmazta a természet a gazda fáradságát, mit hozott a jó szerencse a föld mélyében a bányásznak, milyen árúkat, milyen országokba mozgósított a kereskedő szorgalma, a gyáros vállalkozása, milyen szerepük jut a közvetítés munkájában az országot befonó közlekedő vállalatoknak: vasut-, hajózás-, posta- és távirónak, a tengernek, mindezt feljegyzi, nyilvántartja, commentálja a statisztikai hivatal. Mit tett félre a családapa takarékosága, milyen pénzeket használt fel az üzleti élet hitelszükséglete: megfelel rá a statisztika. Követi, elemzi a nemzet szellemi regenerációját, bepillant a falusi népiskolákba, a melyek apró polgárait elkiséri a középiskoláig, az egyetem és a felsőbb tanintézetek büszke csarnokáig, hogy a különböző életpályák elágazó útjain ismét megmérje, mivel fokozzák a haza jólétét, emelik műveltségét, fejlesztik intézményeit. A nemzeti munka millió műhelyeiből ellátogat a fegyház, börtön, fogház szomorú czelláiba; a békés polgári életből átlép

az állam fegyvertárába: a hadsereg, a honvédség csapatai közé állapotukat, esztendőről-esztendőre való kiegészítésüket részletes adatokkal világitván meg. Alig van tény, eset vagy eredmény, melyet a statisztika fel ne jegyezne, fel nem dolgozna, be nem mutatna. A czédula, a mely az ártatlan gyermek születését jelenti be, egy helyen találkozik azzal, a mely a gonosztevő elítéltetését jegyzi fel. A dús aratás és a pusztító tűz rombolásai, emberi boldogság és gyászos szerencsétlenség, a százezrek subjectivitása — mindez, egyenkint és észrevétlenül, egy-egy számmal, adattal gazdagítja a nagy objectivitást: a statisztikát. *Magyarország intézményeiben és lakosaiban, munkájában, haladásában és mulasztásaiban*: összefolynak és mégis világosan elénk lépnek a statisztikai hivatal számaiban.

Az önismeretnek erre a mértékére és terjedelmére Magyarországnak, a melynek alkotmányos élete három évtizede alatt évszázadok hibáit kellett jóvá tenni, szüksége volt. Mégis csak viszontagságos küzdelmek sanyarú munkájával sikerült számot számra hordani; arra pedig, hogy megállapítsuk a rendszert, a melylyel az adatokat gyűjtjük, a módszert, a melylyel őket feldolgozzuk, a formát, melyben közléteszszük, csupán nagy országos felvételeknél volt alkalom és lehetőség; a statisztika egyes ágainak szolgálatában ellenben csaknem mindig az adattermelés érdeke és szüksége volt a döntő, a systema — a mely azonban a statisztikában oly elhatározóan szabja meg a számok értékét — rendszeren másodrendű kérdés volt. A statisztikai hivatal legújabb fejlődésében és még alakulófélben levő törekvéseiben már a statisztikai technika viszonyainknak megfelelő módon való tökéletesbitése is irányadó szemponttá lehetett és lett.

Általános elv, a melyet egyébiránt a tudomány jelesei is nagyobbbrészt elfogadnak, hogy az adatgyűjtő szervek, a *külső* közegek, a melyek a statisztikai igazgatás mai szervezeténél nem egyuttal *szakközegek* is, a körükbe eső *nyers adatok*, helyesebben egyszerű *feljegyzések*, *begyűjtésén és beszolgáltatásán kívül semmi egyéb statisztikai munkálattal, legkevésbé tehát terjedelmes táblázatok összeállításával ne terhelhessenek*. A hivatalos statisztika legrégebb korszakában divott, hogy a külső hatóságoktól egyremásra tabellákat kértek, mitsem törődve azzal, honnan veszik az adatokat és hogyan állítják azokat össze. Ha behatóbban

vizsgálók a dolgot, kiderülne talán, hogy tulajdonkép innen ered az az ellenszenv, melylyel statisztikai adatgyűjtések a közigazgatási hivatalnokok körében gyakran még ma is találkoznak, másfelől pedig az a kevésbé jó vélemény, a melyet az ilyen felvételek megbízhatósága iránt táplálnak. Évtizedeken át megszokták, hogy ha a táblázatok bizonyos rovatai valahogyan csak egyeznek: jól van minden, a tartalmi helyesség mellékes, az alakiség a fő. Alig kell bizonyítani, hogy e rendszer — ha a hivatalos statisztikát a négy számtani alapművelet bizonyos, de nem éppen szellemes — kombinációjává lefokozni nem akarjuk, teljesen *tarthatatlan*.

Alig hiszszük, hogy a Nyugat leghaladottabb államának statisztikai hivatala is megengedhetné magának, hogy ez alól kivételt tegyen. De *bennünket* egy negyedszázad tapasztalása nemcsak arra tanított meg, hogy az elvet *elfogadjuk*, hanem hogy a legszigorúbban és összes következményeiben megvalósítsuk. A magyar statisztikai hivatal nem számolhat azzal a szakbeli műveltséggel, a melyet Németország a különböző államok statisztikai hivatalaiban, a nyugati államok általában a meglevő közigazgatási szervezethez való simulásban, mint fontos erőtevényezőket, készen megtalálnak. Mi is simulunk a községi előljáróságokhoz, a járási főszolgabírói, a városi polgármesteri hivatalokhoz, de azok nem simulnak hozzánk. Úgy kell tehát felállítanunk a tételt, hogy *a ki nem statisztikus, ne csináljon statisztikát*. Az anyakönyvvezető ne számítgasson, a járásbíróságok, az ügyészségek ne verjenek össze — jól-rosszul — terjedelmes táblázatokat. *Nyers adatok szolgáltatása — azok központi feldolgozása*: ez az elve és kívánsága az orsz. statisztikai hivatalnak.

Természetesen akkor esik ez leginkább latba, a mikor egyes egyének vagy esetek számbavételéről, különböző jegyeik alapján statisztikai elemekre való szétbontásáról, majd ismét a hasonló jelenségek összefoglalásáról van szó. Ekkor bir kiváló fontossággal, hogy *ne* a külső közegek csoportosítsanak. Ami pedig e feljegyzések technikai berendezését különösen arra való tekintettel illeti, hogy egyuttal a központi feldolgozás céljaihoz is alkalmazkodjék: *az egyéni számláló-lap* mutatkozik a legalkalmasabbnak. Egy-egy számláló-lap Magyarország minden egyes lakosáról a népszámlálás alkalmával, az elítéltekről a bűnügyi statisztikában, stb.

Az anyag minél nagyobb kihasználása, a mi nélkül a statisztikai felvételek, adatgyűjtések és feldolgozás aránylag nagy költségei alig volnának indokolhatók, csak a számláló-lapok rendszere mellett érhető el. A számláló-lapokat egy-két kérdőpont szerint összevetik, majd ismét szétdobják és így az ősananyag combinatiójának olyan kincsesbányája nyílik meg, a melyből a becses tanulságok színaránya fejthető ki. A lapot kitöltő egyén vagy hatóság világosan *felelhet* a kérdésekre. A *táblázatos* felvételnél tulajdonképp a feleletek is előre meg vannak állapítva. Nem azt írja ki a kérdezett, mikor született, hanem egy 1-est húz abba a rovatba, a melynek felirata az ő korát vagy korcsoportját mutatja. Senki sem tagadhatja, hogy ez a módszer nehezebben érthető, hogy eltévesztésekre bő alkalmat szolgáltat. Egy ilyen terjedelmes, szükrovatú, össze-vissza barázdált táblázatnak csak megpillantása is a laikusra — és statisztikai szempontból a közigazgatási közeg is csak ennek tekinthető — olyan félelmes hatással van, hogy valóban nem csodálhatjuk azt a bajor úri embert, a ki népszámlálás alkalmával szeretett családjának valamennyi tagját rövid úton vaknak, siketnémának, hülyének és örültnek »húzogatta ki«. ¹⁾ A statisztikai központ a számláló-lapokban foglalt adatokat jól ellenőrizheti, a táblázatokét alig. Ha nem akar egyszerű összesítéseket végezni, ismét fel kell olvasztania az adatokat, a mikor vagy *feldolgozási számláló-lapokra* ²⁾ másolnak, vagy pedig a megfelelően rovatolt koncentrációs nyomtatványban *vonalkákat húzogatnak*. Az utóbbi eljárást maga *Mayr* is, a ki a számláló-lapoknak nem barátja, »nehézkés, megbízhatatlan és elavult eljárásnak« mondja. ³⁾ Akár egyszerre húzogatják ki az összes adatokat (a mikor az egyik munkás felolvassa az eredeti adatokat, a többi pedig függélyes vonalakat húz a koncentrációs minta megfelelő rovatába, akár csak adatról-adatra mennek (a mikor a felolvasás elmarad — *silent system*) — e rendszer munkapazarlással, tévedésekkel jár és minden felülvizsgálást lehetetlenné tesz. Hasonlóképp fölös munkát okoz a feldol-

¹⁾ Georg v. Mayr (a bajor stat. hivatal volt főnöke): Statistik und Gesellschaftslehre, I. köt., 62. l.

²⁾ Mayr (id. munkája 73. lapján, a jegyzetben) az *Auszählblättchen* kifejezést ajánlja.

³⁾ Id. munk. 75. l.

gozási számláló-lapok rendszere, mert ha már maga az *adatgyűjtés* is számláló-lapokkal történik, másolni nem kell.

Azt hozzák fel főképp a számláló-lapok rendszere ellen, hogy sok irka-firkát hárit a közönségre, a mely így még inkább elidegenedik a statisztikai felvételektől. Ez ellenvetés azonban — a mi különben úgysis csak népszámlálásokra vonatkozhatik — semmikép sem ismerhető el jogosultnak. Mindenkinék az a munka esik nehezére, a mihez nem ért, a mit meg nem szokott. A számláló-lap ellenben egész beosztásának világosságával, az által, hogy kérdéseit közvetlenül az egyénhez intézi — *egyszerű, tehát könnyű*. Az a csekély mechanikai munka pedig, a melyet ez a *tíz évenként* ismétlődő kitöltés igényel, még mindig nem olyan kellemetlen és terhes, mint mikor a mindennapi életben például terjedelmes adó-íveket, vallomásokat kell kitölteni, fogadóban jelentő czédulákat *két* példányban s több efélék. Annyi pártoló érdeklődést ébreszteni egy nagy országos felvétel iránt, mint a mennyit bírsággal való fenyegetésekkel a pénzügyi közegek is elérnek, minden statisztikai hivatalnak kell tudnia. És tényleg tud is. A hol pedig a lakosság fogyatékos műveltsége miatt ez nem sikerülne, a számláló-ügynökök serege lép actióba.

Bizonyos, hogy a hivatalos statisztikának ily módon való ellátása az eddigi rendszernél *többször* kerül és mégis *olcsóbb*. A statisztikai hivatal rendes szükséglete ugyan a feldolgozandó munka arányában *fokozódik*, de az adatszolgáltató hatóságok és hivatalok egyszerre megszabadulnak egy reájuk nézve terhes, mert alapjában meg nem értett munkától, a melyet — ez természetes és szükségszerű következmény — csak jóval nagyobb költségekkel győzhetnek meg. Az *eredmény* azonban, melyet elérünk és a mely természetesen itt is megszabja, mi drága vagy olcsó, más és hasonlíthatatlanul jobb lesz akkor, ha a statisztikát az a fórum látja el, a melynek az hivatása és feladata.

Ezek az elvek és megfontolások vezeték hivatalos statisztikánk intézőit a statisztika legtöbb ágának részben már megvalósított, részben előkészített, részben pedig tervezett reformjánál.

*

A *népesedési mozgalom* statisztikáját hazánkban már meglehetősen ideje művelik, mert egyházi matrikulákat régmúlt századok óta vezetnek. Az 57. lapon említettük, hogy 1876-ban

nagy nehézségek után az addigiaknál részletesebb kimutatásokat sikerült elrendelni. Azóta az adatgyűjtés rendszere a legutóbbi reformig alig változott.

A házasságokra négy, a születésekre három, a halálozásokra pedig két táblázat volt megszabva. Mind a kilencz táblázat — egy füzetben összefoglalva — évente kerek tizenháromezer példányban ment el a különböző felekezetek lelkészeinek az illetékes püspökségek, érsekségek (a zsidó anyakönyvvezetőknek a törvényhatóságok) közvetítésével. A lelkész az anyakönyv kivonatolása útján töltötte be az anyaegyház és a hozzátartozó fiókegyházak során a táblázatokat. Beirták az illető évben *kötött* házasságok számát — hónapok szerint is részletezve — kimutatták az egybekelt házaspárokat családi állapotuk szerint (legény hajadonnal, özvegy özvegygyel, stb.), ezeken belül a biológiai okokból különös figyelmet érdemlő egybekeléseket (sógor sógornővel, nagybátya unokahúggal, nagynéne unokaöccsel), továbbá hány volt a házaspárok közül egyező és hány vegyes vallású. Kimutatták továbbá a halál és törvényes elválás által *felosztott* házasságokat. Egy külön táblázat részletezte a vegyes házasságokat (róm. kath. stb. vőlegény nőül vett gör. kath. stb. menyasszonyt). Végül számbavették a házasulókat koruk szerint, bizonyos korcsoportokon belül.¹⁾

Egy további táblázatban összegezték az élve szülötteket (törvényes és törvénytelen származás, valamint nem szerint) és részletezték hónapok szerint, szintűgy külön a halva szülötteket. Végül külön vették számba a többes születéseket (ikreket, hármasakat, többeseket).

A *halálesetek* kimutatására szolgált tábla 1891-ig csak az öt éven alul és azon felül elhaltakat különböztette meg.²⁾ Azóta azonban itt is részletesebb korcsoportok vezettettek be és az 1—5 éves korban meghalt gyermekeket (sommásan megkülönböztetve

¹⁾ A részletezés a következő volt: 24 éven alul levő, 24—30, 31—40, 41—50, 51—60 éves, 60 éven felül levő férfi egybekelt: 20 éven aluli, 20—24, 25—30, 31—40, 41—50 éves, 50 éven felüli nővel.

²⁾ Részletesebb korcsoportosítást hoztak a belügyminiszter közegészségügyi jelentései, a melyek azonban későn jelentek meg és nem foglalták magukban az összes halálozásokat. A százalékos aránynak a népmozgalmi eredményekre való átszámítását lásd a Jekelfalussy József és Vargha Gyula szerkesztésében megjelent *Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv*-ekben.

a törvénytelen származásúakat) korévük szerint, az öt évnél idősebbeket pedig az 50. évig öt éves korcsoportok szerint részletezték, azontul egy tizéves csoport és a 60 évnél idősebbek be nem határolt csoportja következett. A felnőtteket családi állapotuk szerint is elkülönítették, de csak sommásan, nem tekintve a korcsoportot. A 6 éves korban elhalt fiúk és leányokról tehát bevezették, hogy »nem házas.«

Az adatgyűjtés e szervezete sem megbízhatóan, sem czélszerűen, sem gyorsan nem működött. A lelkészeknek, a kik már képzettségüknél fogva sem alkalmasak statisztikai kimutatások összeállítására, tömérdek vesződéséget, a statisztikai hivatalnak pedig száz számra menő helyesbítéseket okozott. Az anyakönyvvezető a szolgabírói vagy polgármesteri hivatalokhoz, ezek a törvényhatóságokhoz terjesztették fel a táblázatokat. Itten a statisztikai bizottságoknak kellett volna az adatokat felülvizsgálniok, a mi azonban amaz egyszerű oknál fogva maradt el a legtöbb esetben, mert — mint a megyék sablonosan jelentették — a bizottságot nem lehetett összehozni. A február végével lejáró határidőt azonban soha be nem tartották.

E gyakorlati hiányokhoz fontos tudományos fogyatkozások járultak. Hogy egy 24—30 éves férfi egybekelt egy 20—24 éves nővel, hogy április havában született ennyi fiú, ennyi leány, hogy az esztendő folyamán meghalt x számú 31—35 éves férfi vagy nő, mindez, magában, a sociologiai és demologiai tudomány szempontjából vajmi keveset jelent. Más arányban, korban házasodik a föld népe, másban a városi kereskedő vagy hivatalnok. A házasulók foglalkozások szerint való részletezését, az egyes felekezeteken belül a családi állapot és a kor számbavételét, nemkülönben a nemzetiségannyira fontos megkülönböztetését e statisztika teljesen mellőzte. Az újszülötteknél nyilván a Code Napoleon álláspontjára helyezkedett, mert a szülőket épen nem kereste; semmiféle összefüggésbe sem hozta a házaság termékenységét a szülők korával, foglalkozásával, vallásával, nemzetiségével. A halálozásokat foglalkozások és évszak szerint szintén nem részletezte a statisztika, a melynek még a halva szülöttek statisztikája is — miután ezeket esetleg be sem jelentik a lelkészek — felettébb gyenge oldala volt.

A statisztika e kiválóan fontos ága hazai állapotának ki nem elégitő volta már magában véve is indokolta volna, hogy

a népesedési mozgalom számbavétele a lelkészek kezéből kivéssék.¹⁾ Végre egy nagy politikai reform, a melynek egyik láncszeme az állami anyakönyvvezetést elrendelő 1894. évi XXXIII. törvényozikk, a statisztikának is nyereséget, haladást hozott.²⁾

Az állami anyakönyvvezetés életbelépésének napjától, vagyis 1895. évi október elsejétől fogva minden házasságról, születésről és halálózásról egy-egy *statisztikai lap* érkezik a statisztikai hivatalba. *Ötféle* nyomtatvány van rendszeresítve: az élve szülöttekről (zöld színű), a halva szülöttekről és a szülés közben elhaltakról (sárga), a házasságkötésekről (kék), végre a hét évnél fiatalabb (fehér) és idősebb elhaltakról (szürke).³⁾

Az anyakönyvvezető még az anyakönyvbe való bevezetéselőtt tölti ki a számláló-lapokat. Újszülötteknél kimutatja az apa és anya (törvénytelen gyermekeknél csak az anya) vallását, állását, foglalkozását [általános gyűjtőnevek kerülésével, tüzetesen⁴⁾], életkorát, anya-

¹⁾ Megemlítjük itt, hogy a polgári anyakönyvvezetés meghonosítását *br. Bánffy Dezső*, mint Belső-Szolnok vármegye főispánja már két évtized előtt sürgette. Az 1875. évi statisztikai jelentést felterjesztett (1876. évi február 10-én 63. szám a. kelt) iratában így nyilatkozik: »... nagyon is óhajtott volna a polgári népesedési lajstromok behozatala, minek keresztülvitele nehézségekbe alig is ütközne, ha azok nyilvántartása a körjegyzőkre bíztnék.« Hasonló értelemben, mint Kővárvidéke főkapitánya (1876. február 7-én [62 sz. a.): »Állami érdekekben is óhajtott volna a polgári népesedési lajstromok behozatala és ezek vezetése a körjegyzőkre volna bízandó.« — A népmozgalmi statisztika fogyatékoságáról v. ö. még *Ballagi Géza* cikkét, Nemzetgazdasági Szemle 1878. ápr.—jun., 119. s. k. ll.

²⁾ A hivatal 1895. febr. 7-ikén 391/eln. sz. a. tette meg ez ügyben első felterjesztését. Egyúttal javaslatot dolgozott ki, a melyet egy május 25-én a belügyminiszterium képviselőinek részvételével megtartott értekezlet elfogadott.

³⁾ E statisztikai lapokat a belügyminiszter az állami anyakönyvek vezetése tárgyában 1895. június 29-ikén 60.000. sz. a. kibocsátott *utasításával* léptette életbe. Ez általános szabályzat 81—89. §§-ai intézkednek a népmozgalmi statisztika vezetéséről is.

⁴⁾ A földbirtokosoknál és földművelőknél meg kell különböztetni a földbirtokosokat, bérlőket, földműveseket, napszamosokat, gazdatiszteket, cselédeket, segítő családtagokat. Nem elég továbbá azt beírni: iparos, kereskedő, hivatalnok, stb., hanem: szabómester, üvegyáros, vaskereskedő, lakatossegéd, törvényszéki aljegyző, takarékpénztári könyvelő, államvasuti ellenőr, stb. A napszamos megnevezés csak akkor használendő, ha az illető nem va-

nyelvét, továbbá a születés helyét, idejét (év, hó és nap), a gyermek nemét, vallását, többes születés esetén iker-, hármás, stb. szülésből való-e, törvényes vagy törvénytelen származású, mely évben kötöttetett a házasság, hány testvére van a gyermeknek e házasságból és hány halt meg, törvénytelen származásuaknál az anya családi állapota. Ha a gyermek lelenz, nyilvános intézetben jött a világra, stb., úgy ez külön megjegyzendő. Szintúgy kiteendő *minden* népmozgalmi lapon az illető anyakönyvi bejegyzés folyó száma (halva szülötteknél a születési és a halálozási bejegyzés, többes születéseknél minden lapon ki kell tenni, hogy a többi szülött mely szám alatt van bejegyezve). Ilyen a halva szülöttek lapja is, melyen azonban a gyermek vallása természetesen elmarad, ellenben új kérdés gyanánt hozzájárul: az anya részesült-e a szülés alatt orvosi vagy szülésznői segélyben.

A *házassági* lapra feljegyzik mindenekelőtt a mátkapár nevét, az egybekelés napját, továbbá külön a vőlegény és a menyasszonyra vonatkozólag (a válaszrovat itt két hasábra oszlik) a vallást, foglalkozást, az addigi lakóhelyet, a szülőhelyet, a születés idejét, a családi állapotot, az anyanyelvét és az egyéb beszélt nyelveket, az írni-olvasni, vagy csak olvasni tudást. Mindkét félről együtt írják be, hol szándékoznak állandóan lakni a házastársak,] valamint kiteszik az esetleges rokonsági viszonyt.

A *halálozási* lapra is rávezetik az elhunyt nevét, továbbá vallását, hét évnél idősebbeknél foglalkozását, legutóbbi lakóhelyét, születési helyét és családi állapotát, korát (a betöltött éveket, két évnél fiatalabb gyermekeknél a hónapokat, egy hónapnál fiatalabbaknál a napokat is), nemét, anyanyelvét (ha a gyermek még nem beszélt, az anyja nyelvét); az apa és anya vallását,

lamegy meghatározott kereseti ágba, hanem időről-időre különböző foglalkozási ágba dolgozik. A járadékosokat csak akkor kell e néven kimutatni, ha kereső foglalkozásuk egyáltalán nincs. A kizárólag vagy túlynyóan a háztartásban foglalatoskodó nőket »háztartásbeli« néven kell beírni, de ha azon kívül határozott kereső foglalkozásuk van (varrónő, tanítónő, postamesternő, telefon-kezelő, könyvelő, napszámosnő, stb.) ez kiteendő. A cselédeket szintén meg kell különböztetni: házi cselédek, gazdasági vagy üzleti cselédek (szintén részletezendők a szerint, hogy milyen foglalkozási ágba vannak alkalmazva).

foglalkozását, korát, anyanyelvét, a hét évnél idősebb nemkérésőknél és a 14 évnél fiatalabbaknál ellenben csupán az eltartó foglalkozását, a halál helyét, idejét (nap), okát,¹⁾ a mely utóbbi mellé az is kiteendő, hogy orvos állapította-e meg. Továbbá kitéették, hogy talált hulla-e, kórházban halt-e meg, stb. A gyermekekről beírják még, hogy többes szülésből származott-e, törvényes házasságból vagy házasságon kívül született-e (az utóbbi esetben ismét elmarad az apára vonatkozó rovatok kitöltése, továbbá megjegyzik, hogy utó-házasság útján törvényesített-e), végül: részesült-e a gyermek orvosi kezelésben.

A betöltött statisztikai lapokat az anyakönyvvezetők *havonlrint* és pedig rendszerint 10-én küldik be közvetlenül az országos statisztikai hivatalhoz. E célra külön borítékot használnak, a melynek külsején kiírják, hogy mindegyik fajta számláló-lapból hány foglaltatik benne, továbbá kiteszik az esetleges nyomtatványszükségletet. A küldeménybe a megelőző hónap 9-ikétől a folyó hónap 10-ikéig az anyakönyvbe bejegyzett összes esetek számláló-lapjai a bejegyzés sorrendjében foglalandók.²⁾ Ha bejegyzés nem volt, a borítékot üresen küldik be. Az anyakönyvvezetők minden egyes számláló-lap után két krajezár díjat kapnak,

1) Ha a halottvizsgálati bizonyítványt olyan halottkém állította ki, a ki orvos, akkor az anyakönyvbe az a halálok jegyzendő be, mely a halottvizsgálati bizonyítványban foglaltatik. Ha képesített (nem orvos) halottkém, avagy képesített halottkém hiányában a községi előljárásnak a halottkémi teendők végzésére kirendelt tagja állította ki a halottvizsgálati bizonyítványt és abba a halál oka gyanánt a belügyminiszteri utasításhoz mellékelt kimutatásban felsorolt halálokok valamelyikét jegyezte be, az anyakönyvbe is ezt a halálokot kell bejegyezni. Ha az utóbbi közegektől kiállított bizonyítványban a halál oka nincs megnevezve, vagy oly halálok van megnevezve, a mely az említett kimutatásban nincsen felsorolva, végül, ha halottvizsgálati bizonyítvány nem mutatható fel: a bejelentő kikérdezése alapján kell megállapítani, hogy a kimutatásban felsorolt halálokok melyike idézte elő a halált és az így megállapított halálokot kell az anyakönyvbe bejegyezni. Ha a bejelentő kikérdezésével sem sikerül azt megállapítani, az anyakönyvbe az jegyzendő be, hogy a halál oka ismeretlen.

2) Az anyakönyvi törvény 35. §-a a születés bejelentésére *egy heti* határidőt rendel, a mely a születést követő napon kezdődik. Hogy tehát még a hónap utolsó napján született gyermekek számláló-lapjai is kiállíttassanak és így egy-egy hónap anyaga egyszerre érkezzék be, a végrehajtó rendelet a fentebbi értelemben szabta meg a határidőt.

a leszámolás évenként utólagosan történik.¹⁾ A helyes kitöltést úgy az anyakönyvi felügyelő hatóságok, mint kiküldött tisztviselők útján a statisztikai hivatal rendszeresen felülvizsgálja, a miért is a lapok mindenkor az anyakönyvi bejegyzések sorrendjében tartandók. A mulasztást vagy gondatlanságot a felügyelő hatóság 10 forintig terjedhető rendbirsággal bünteti. Ugyanez történik akkor is, ha a lapok a hónap 10-ike előtt vagy 12-ike után adatnak postára.

A népesedési mozgalom statisztikájának e szervezete mellett a statisztikai hivatal havonként kerek ötezer anyakönyvvezetőtől kapja meg a betöltött számláló-lapokat. A központ esztendőnként mintegy 1.3 millió statisztikai lapot dolgoz fel, a főbb eredményeket már havonként, a részletesebbeket évenként egyszer. A *társországekban* — a hol a városok népmozgalmi statisztikája már 1877. óta a számláló-lapok rendszerén nyugszik — a nálunk követett eljárás meghonosítása tervben van. A lapokat a lelkészek állítanak ki.

A népesedési mozgalomra, különösen a halálozások mérvére kiváló befolyást gyakorló *közegészségügy statisztikája* ez idő szerint a belügyminiszterium adatgyűjtésén épül fel és így e helyen nem tárgyaljuk.²⁾ A *mezőgazdasági termelés és árak* statisztikájáról a X. fejezetben szözlöttünk. A *bányászati statisztika* a bányakapitányságok küldötte adatokon alapul, különös megjegyzésre nem ad alkalmat. A *külkereskedelem* statisztikája a IX. fejezetben, a *vasutaké* a 96-ik s következő lapokon tárgyalatott. A *hitelintézetek* statisztikájának jelenlegi szervezetéről azonban még nem emlékeztünk meg.

Az adatokat minden intézet egy-egy *felvételi füzetben* írja

¹⁾ E díjazást az 1896. év végéig a statisztikai hivatal költségvetésének terhére a kereskedelemügyi miniszter vállalta el, a jövő évtől fogva ellenben a belügyminiszteri tárcza szükségletében lesz az összeg előirányozva. — Megjegyzendő itt, hogy ha az anyakönyvvezető az úrlapokból 10%^o-nál többet elfecsérel, az előállítási költségek fejében laponként $\frac{1}{2}$ krajczár e jutalomdíjak összegéből levonatik.

²⁾ A belügyminiszterium az 1876. évi XIV. t.-cz. értelmében az országgyűlés elé terjesztett évi jelentésekben számol be a közegészségügyi állapotokról. Régebben a statisztikai hivatal állította össze e jelentések anyagát, jelenleg ez is a belügyminiszterium VIa. ügyosztályában történik. A szerkesztésre nézve l. a belügyminiszternek a törvényhatóságokhoz 1894. évi december 13-án 104.341. sz. a. kibocsátott utasítását (Magyarorsz. Rend. Tára 633. l.)

össze. Másat töltenek ki a *bankok és takarékpénztárak*, másat a *hitelszövetkezetek*. Valamennyi hitelintézet — kerek számban kétezer — egyúttal nyomtatott évi zárószámadását is beküldi, a mi ellenőrzésül szolgál.

A bank vagy takarékpénztár az általános adatokon (bejegyzett cég, székhely, működés megkezdésének éve, részvények száma és kibocsátása, névleges és befizetett részvénytőke, fiókok) kívül részletesen felsorolja első sorban mérlegszámlájának tételeit (a december 31-iki állapot szerint). Ezután következik a váltóleszámitolás, a melyben megkülönböztetik a bankszerű, a hiteligyleti váltók leszámitolását, a reescomptot és a jelzálogilag biztosított váltókat. Kimutatják ezután a jelzálogos kölcsönök összegét és számát az év végén, nemkülönben, mennyi esett abból földbirtokra és tartozékaira, továbbá bérházak és gyárakra. A jelzálogos kölcsönöket továbbá még az eredetileg folyósított, a kötvényben foglalt összegek nagysága szerint is csoportosítják. Kimutatják a kölcsönök megoszlását, a kamatláb nagysága, továbbá vármegyék szerint (az utóbbi rovatnál ismét szétválasztván a földbirtokra és bérházakra adott kölcsönöket). Ehhez járul végül a jelzálogi beperlések, elárverezések részletezése. Sorra veszi a felvételi füzet a különböző fedezetek mellett adott előlegek forgalmát, továbbá a kötelezvényekre, kezesség mellett vagy törvényhatósági, községi és közhasznú művekre adott ingatlan- és egyéb kölcsönöket, mindenütt számbavéve az év kezdetén levő állományt, az évközi folyósítást és visszafizetést és az év végén mutatkozó állapotot (az előlegek és kölcsönök számát és összegét). Kimutatják továbbá a szedett kamatok és díjak, valamint a fizetett kamatok maximum- és minimumát, részletezik a takarékbetét-üzletet betéti könyvek és összegek állandéka, az előbbieket megoszlása az összeg nagysága és a kamatláb magassága szerint), a folyószámlára, check-számlára, pénztárjegyekre betett összegeket. Felsorolják a különböző kamatozású záloglevelek és községi kötvények forgalmát, igen behatóan részletezik az értékpapir-tárczát, végül az évi jövedelmeket, költségeket, a tiszta nyereséget és a fizetett osztalékokat.

Hasonló tartalmú a *hitelszövetkezetek* adatgyűjtése, általában véve azonban egyszerűbb, a mit a tárgyi különbségek magyaráznak. Az általános adatok a szövetkezeti tagok foglalkozási statisztikáját is tartalmazzák.

Ez új adatgyűjtés eredményei az 1895. évre vonatkozólag külön monografiában fognak megjelenni, a mely különösen a takarékpénztárak tervbe vett törvényhozási reformja szempontjából lesz kiválóan érdekes.

A *biztosításügy statisztikáját* a hivatal már régtől fogva vette munkaprogramjába. A biztosítási eszme elterjedése szociálpolitikai és közgazdasági szempontból kiválóan érdekes; még sokkal inkább hazánkban, a hol az a lakosság szélesebb rétegeiben még mindig nem eléggé népszerű. Az akadályok azonban, a melyek e statisztikának útjában állanak, igen jelentékenyek. A biztosító intézetek inkább, mint a társult tőkének bármely egyéb vállalatai, a külföldre is kiterjesztik tevékenységüket, úgy hogy a hivatalos statisztikának — a mely mindig az illető ország viszonyait kutatja — számitáson kívül kell hagynia a belföldi társaságoknak külföldön kötött ügyleteit, de viszont fel kell ölelnie a külföldi intézetek belföldi üzletét. Ez azonban csak felette bajosan lehetséges, már azért is, mert a társaságok statisztikai törekvése — miután különösen a valószínű kockázat matematikai számbavételét és a díjtételek helyes megállapítását célozza — éppen ellentétes irányú. Azonkívül az újabban mindinkább élesbedő üzleti verseny is tartózkodóvá teszi a társaságokat az adatok szolgáltatásában.

1889-ben a statisztikai hivatalban tervezet¹⁾ készült, a mely igen széles, tudományos alapon jelölte ki a biztosítási statisztika momentumait, kívánatosnak mondván, hogy itt is a *számlálólapok* rendszerét alkalmazzuk, hogy tehát minden kötvény külön-külön dolgoztassék fel. Ez emlékiratra azonban a biztosító társaságok nem reagáltak. Csak 1894 elején jött a dolog ismét szóba, miután az ezredéves kiállítás kereskedelem-, pénz- és hitelügyi csoportja a biztosítás-ügyet statisztikai adatokkal kívánta bemutatni. A hivatal — elejtve a számláló-lapokat — elkészítette a kérdőíveket, a melyekhez a biztosító társaságok is hozzászóltak.²⁾ A legfontosabb törlés az életbiztosítás kimuta-

¹⁾ *Dr. Vargha Gyula*: Biztosítási statisztikánk kérdéséhez. Nemzetgazdasági Szemle, 1889. szeptember. — A biztosító-intézetek által szolgáltatandó adatok tárgyában már 1874-ben is készített a hivatal tervezetet, melyet augusztus 13-án 3095. stat. sz. a. küldött meg véleményadás végett a biztosító-társaságoknak.

²⁾ A hivatal 1894. évi május 30-ikán 1529/eln. sz. a. kelt köriratával adta ki e kérdőíveket. A június 18-ikán a biztosító társaságok részvételével

tásánál történt; elmaradt ugyanis a biztosítottak foglalkozások szerint való részletezése, a mi pedig éppen a biztosítási eszmének a társadalmi rétegekben való meggyökeresedését világította volna meg és kiválóan érdekes lett volna. Szintugy elmaradt a belföldi díjtartalék elkülönítése, mert minden magyarországi biztosított díjtartalékát külön kellett volna kimutatni. A társaságok tehát csak az összes díjtartalékról fognak számolni, egyuttal azonban az összes biztosított összegről is, hogy az arány meg legyen állapítható.

Az adatgyűjtés az 1895. évvel lépett életbe és — ez utóbbi pontot kivéve — a társulatoknak csakis magyarországi üzletét veszi számba. A viszontbiztosítások szintén mellőztetnek. Az életbiztosításnál elkülönítik a halálesetre, eléülésre való biztosítást és e kettő összevetését, az u. n. vegyes biztosítást, továbbá a járadék-biztosítást (a gyermekbiztosítás elmaradt). Kimutatják az év végén biztosítottak számát, a biztosított összeget, a biztosítások nagyság szerint való megoszlását, az év folyamán kötött új biztosítások, valamint a törölt biztosítások számát és azok összegét, az évi díjbevételt, a káresetek számát és a kifizetett károk összegét.

A balesetbiztosítás az egyéni, együttes és utazási biztosításra oszlik. Az elsőnél kimutatják a biztosított személyek számát,¹⁾ a biztosított összeget (halál, állandó és muló munkaképtelenség esetére), a kifizetett károk számát és összegét, végül a díjbevételt. Az együttes biztosításra hasonló rovatok vannak, itt azonban a biztosítottakat »gyári munkások«, »bányamunkások« és »egyéb foglalkozási ágak« szerint is részletezik. Az utazási balesetbiztosításnál a biztosított személyeket és összeget, a balesetek számát és a kifizetett kárösszeget mutatják ki. Ugy az élet-, mint a balesetbiztosítás adatai külön-külön állíttatnak össze Magyarországra, Fiume és területére, végre a társországokra vonatkozólag.

A szociális biztosítás e két ágán kívül statisztikánk a gazdasági károk ellen való biztosítás két legfőbb fajtát: a tűz- és jégkárbiztosítást is felöleli. A társaságok vármegyénként mutatják

tartott szakértekezlet elhalasztotta az érdemleges tárgyalást, december 6-ikán végre megállapították a kérdőív rovatait.

¹⁾ Annak kimutatása, hogy hányan voltak biztosítva betegség, munkaképtelenség és halál esetére, elmaradt.

ki a biztosított összeget és a kifizetett kárösszeget, a tűzkár-biztosításnál mindkettőt a biztosítás objectumai szerint (épületek, ingóságok és szalmás gabonaneműek, gyárak felszereléssel és készletekkel, mezőgazdasági átalánybiztosítás) is részletezik, a jég-biztosításnál ellenben csak a biztosított összeget különítik el a különböző termények szerint. Kimutatják végül mindkét ingatlan-biztosítás díjbevételeit az ország alkotó részei szerint. (A tervbe vett megyei részletezés elmaradt, hasonlóképp a jégkárbiztosításnál a biztosított és megkárosult terület kimutatása, a mivel ellenőrizni lehetett volna a mezőgazdasági statisztikát.)

Az ingatlanbiztosítással kapcsolatos a *tűzkárok statisztikája*. Sajnos, hogy e statisztika hazánkban fontosabb, mint más országokban, mert nálunk a tűz évenként a nemzeti vagyon millióit pusztítja el. A nép gondatlansága, a mely többek között a gyermekeket hagyja felügyelet nélkül, sokszor azonban boszúállása és — ha az épület biztosítva van — öngyújtogató hajlama egészségteleneknek mutatják az állapotokat, a mi különösen az állami tűzbiztosításra való törekvések, valamint a biztosító társaságok üzleti szempontja tekintetéből megbízható statisztikát tesz szükségessé.

Az országos statisztikai tanács előterjesztése alapján a belügyminiszterium már 1870-ben¹⁾ elrendelte, hogy minden tűzvészről az illető község előljárósága a törvényhatóságok útján jelentést tegyen, ezekből pedig a municipiumok évi kimutatást készítsenek, a melybe minden tüzesetet a községek rendjében bevezetnek.

Ez alapon az adatgyűjtés megindult. A statisztikai hivatal első ízben az 1873. évről közölte az Évkönyv IV. folyamában az adatokat, a melyek a következő évfolyamtól kezdve annak külön füzetében jelentek meg. Utóbb a törvényhatóságokat felmentették az évi kimutatás összeállításától, meghagyva azonban nekik, hogy »annál pontosabban« terjeszszék fel a tűzjelentéseket.²⁾ Ez azonban nem történt meg, sőt inkább igen sok tüzeset fordult elő, melyről a statisztikai hivatal nem kapott jelentést. Így a hivatal csak az anyag tökéletlenségének, de nem

¹⁾ Augusztus 24-én 3339. sz. a. kelt, valamennyi törvényhatósághoz intézett rendeletében (Magyarországi Rendeleték Tára, 361. s k. l.).

²⁾ L. a belügyminiszterium 1879. október 22-ikén 47.281. sz. a. kelt körrendeletét. (Magyarországi Rendeleték Tára, 588. lap.)

együttal hiányosságának javítására szoritkozhatott. Az 1882. évi adatok feldolgozása alkalmával azonban a biztosító társaságok közbenjöttével kísértette meg az ellenőrzést: bekérvén tőlük az ügykörükben előfordult tüzesetek kimutatását. Az eredmény valóban meglepő volt, mert ez uton a hivatal több, mint kétezer tüzesetről, az egész összeg több mint harmadáról, értesült. A következő években folytatták ezt az ellenpróbát, úgy hogy a tüzesetek összege, a mely 1873—81-ben évenként átlag 4370 volt, 1883-ban és 1884-ben közel 8000-re, 1885-ben 8600-ra nőtt, 1886-ban pedig a tizezret is meghaladta. Természetes, hogy a szaporodás legnagyobb része a pontosabb kimutatásnak volt következménye.

Az adatgyűjtés azonban még sem maradhatott ez állapotában. A biztosító intézetek is csak azokat a tüzeseteket mutathatták ki, a melyeknél a tárgyak biztosítva voltak. Azonkívül az összevetés is túlságos fáradtsággal járt a statisztikai hivatalra nézve, mert a törvényhatóságok a pótlás iránti felszólításokra gyakran azt felelték, hogy az illető tüzeset — a melynek kárösszegét a biztosító társaság folyósította — elő sem fordult. Némelykor olyan esetekre is ráfogták ezt, a melyekről a jelentést a vármegye már előbb felterjesztette. E szervezeti hibákhoz járult, hogy a kimutatás nem volt annyira részletes, mint azt a cél megkívánta.

Hosszabb előkészületek után¹⁾ és miután a legutolsó népszámlálás az épületeket nemcsak rendeltetésük és tulajdonosaik minősége, hanem falazatuk és tetőzetük szerint is kimutatta, mi által a különböző kategóriába tartozó épületek kárveszélyessége állapítható meg, az 1895. évvel életbelépett az új tűzkár-statisztika.²⁾

Minden tüzesetről a községi előljáráóság egy-egy jelentést készít. A kérdésekre szavakban adják meg a választ, még pedig: kinél és mely napon történt a tüzeset; hány órakor támadt, mikor ért véget; a helyszini szemlét mikor tartották; részletes meghatározása a tűz helyének; biztosítva volt-e az épület vagy tárgy; mi volt a tűz támadásának oka; a megkárosultak nevei,

¹⁾ A tűzkár-statisztika hiányait a hivatal már 1889-ben fejtette ki december 27-én 11.396. sz. a. a kereskedelemügyi miniszterhez intézett felterjesztésében, majd 1890. február 3-án 278. sz. a.

²⁾ L. a belügyminiszter 1894. évi október 13-án 86.523. sz. a. valamennyi törvényhatósághoz intézett körrendeletét.

anyagi viszonyaik; a tűzvész körülményei; a károsultak vagy a mentők közül bennégettek, sérültek száma; stb.

E jelentéshez annyi *számláló-lapot* csatolnak, a hányan a tűzvész által vagy az oltás munkájában kárt szenvedtek. A közös háztartásban élő házastársak és családtagokról azonban mindenkor egy közös számláló-lapot állítanak ki.

E számláló-lap a tűzkárok elterjedésének beható tanulmányozását teszi lehetségessé. Kimutatja ugyanis a károsult foglalkozását is; részletezi, hány különböző rendeltetésű, falazatú és tetőzetű épület égett le vagy rongálódott meg az oltás következtében (a biztosítva volt épületek és tárgyak külön megjelöltetnek); ha esetleg erdő égett, számbaveszi területét; az oda-veszett háziállatokat, az elégett vagy megrongált tárgyak értékét (külön az épületeket, külön a háziállatokat, mindenféle ingóságokat). Végül megnevezik az intézetet, a melynél az ingatlanok vagy ingóságok biztosítva voltak. Ez utóbbi pontot más uton is ellenőrzik, a mennyiben a társulatok íveket kapnak, a melyen sorban kimutatják az egyes községekben elégett tárgyakat, a biztosított összeget és a kifizetett kártérítést és kiírják még a tüzeset napját és a megkárosult nevét.

A tűzkár-statisztika nem felelne meg teljesen céljának, ha egyuttal nem tájékoztatna ama preventív intézkedésekről is, a melyek a tűzkárokat apasztani hivatvák. Az 1888-ban kibocsátott tűzrendészeti kormányrendelet óta, a mely többek között minden községben tűzoltóságot ír elő, ezt a dolgot is erőlyesebben kezelik; helyes tehát, hogy a tűzvészek ellen létező intézkedésekről és eszközökről tájékoztatást keressünk. Azért minden község vagy város évenként jelentést tesz, hogy van-e és miféle tűzoltóság, mennyi a tűzoltók száma, hány köteles tűzoltót irtak össze és tartanak-e azok gyakorlatokat, milyen a nappali és éjjeli tűzbiztonsági felügyelet, hány tagból áll az őrség, van-e a községben valamely tűzbiztosító társaság ügynöksége, kölcsönös biztosító intézet, van-e szabályrendelet az építkezések tűzbiztonsága tekintetében, mennyi a különböző tűzoltószer (a tűzoltóságok, a község és magánosok tulajdonában), hány villámhárító van s végül — az 1890. évi épület-statisztika folytonos kiegészítése céljából — felsorolják az elmúlt év folyamán létesült új és toldalék-építkezéseket, részletezve azokat rendeltetésük, falazatuk és tetőzetük szerint.

A tűzkár-jelentéseket a számláló-lapokkal együtt, minden hónap elején küldik be a főszolgabíróságok útján a statisztikai hivatalhoz, a legutóbb ismertetett kérdő-ívet pedig január végén. Évenként így mintegy tizenöt ezer jelentés, hetven ezer számláló-lap és tizenhárom ezer kérdőív kerül be. Minden község továbbá a tüzesetekről rendszeres nyilvántartási könyvet vezet, a melyet a statisztikai hivatal kiküldött tisztviselői útján időnkint egybevet a beterjesztett jelentésekkel.

Az eddig ismertetett állandó adatgyűjtések — a népmozgalmi statisztikán kivül — valamennyien a gazdasági statisztika körébe tartoznak. A legújabb törekvések azonban az állami és társadalmi élet egyéb nyilvánulásait sem hagyták érintetlenül. Különösen két tervben levő, de remélhetőleg már a közel jövőben megvalósuló reformról kell itt szólnunk.

Az egyik a *közoktatás* statisztikájához tartozik, a melynek ujjaszerezése, a népiskoláktól kezdve az egyetemig, tervben van. Az előmunkálatok azonban ez ideig csak a *népiskolai tan kötelezettség teljesítésének* művelődési szempontból kiválóan fontos megvilágítására nézve jutottak el a konkrét tárgyalásokig.

A statisztikai hivatal még az önállósítás előtt felismerte a közoktatásügyi statisztika fontosságát. *Barsi József* feldolgozásában, a ki már azelőtt is foglalkozott — nálunk valószínűleg legelőször — hasonló munkálatokkal, az 1869. év első felében kiadta azt az anyagot, a mely néhány évre visszamenőleg még a helytartótanács hagyatékából maradt a magyar kormányra. E kimutatásokat annak idején az egyházi hatóságok küldötték be, felölelték azok ugy a magasabb tanintézeteket, mint a közép- és elemi iskolákat. A statisztikai tanács pedig már azelőtt foglalkozott a közoktatás statisztikájának szervezésével és egy külön bizottság a tervet és a mintákat is megállapította.¹⁾ Az 1868-iki népiskolai törvény különben még inkább előtérbe tolta e törekvéseket, a mennyiben legutolsó szakaszában megszabja, hogy a vallás- és közoktatásügyi miniszter »a közoktatás ügyéről« évenként jelentést tesz az országgyűlésnek. Az adatszolgáltatásra nézve pedig (a 14. §. *d*) pontjában) az állam felügyeleti joga körébe sorozza, hogy a felekezeti iskolákról az illető egyházi hatóság útján statisztikai adatokat szerezhessen be. *Báró Eötvös József* miniszter tényleg nyomban az új megyei

¹⁾ L. *Hiv. Stat. Közlem.* II. évf., 1. füz.

tanfelügyelők kinevezése után általános — a községi előljáróságokkal végrehajtandó — statisztikai felvételt rendelt el. Községenként kellett kimutatni a tanköteles, továbbá az iskolába járó gyermekek számát, ezek vallás és nyelv szerint való megoszlását, a községben levő népiskolák számát és jellegét, végül minden iskoláról külön-külön a tanulók és tanítók számát, az épület állapotát és az iskola felszerelését, a vagyonállapotot és a jövedelem felhasználását. Az összeállítás munkáját a miniszter a statisztikai osztályra bízta és a költségeket is elvállalta. Az adatok beérkezése azonban igen lassu és késedelmes volt, úgy hogy az első miniszteri jelentés csak egy még kiegészítésre váró összesített kimutatást közölt, az egész, bár még akkor sem teljes munka pedig, a mely Magyarország népoktatásának állapotát abban az időben volt hivatva feltüntetni, midőn a nemzet megkezdte a reformáló cselekvés munkáját, csak Eötvös halála után láthatott napvilágot.¹⁾

A későbbi jelentések — a melyek már a közoktatás valamennyi ágát felölelték — nagyjában megtartották e módszert, A községi előljáróságok az 1876. évi XXVIII. t.-cz. 6. §-ának 3. pontja értelmében két hónappal a tanév kezdete előtt összeírják a tanköteleseket, az összeírás egy példányát felterjesztik a tanfelügyelőhöz,²⁾ a honnan a népiskolák statisztikája a miniszteriumhoz megy. Az összeállítást egy ideig a statisztikai hivatal végezte.

A tanköteles gyermekek ily módon való összeírása azonban semmiképp sem mondható megbízhatónak. Bebizonyította ezt a legutóbbi népszámlálás, a mely 435.715-tel több tanköteles (6—14 éves) gyermeket talált, mint félévvel azelőtt az összeírás. E jelentékeny, 14⁰/₀-ot meghaladó, különbséget

¹⁾ Az első miniszteri jelentés teljes czíme a következő: A vallás és közoktatásügyi m. kir. miniszternek az országgyűlés elé terjesztett jelentése a népiskolai közoktatás állapotáról 1870-ben. I. rész (1870. december 15-ikéről kelteze). A fentemlített sommázat az 57—95. lapokon foglaltatik. A jelentés II. része Keleti bevezetésével 1871-ben jelent meg a Hiv. Stat. Közlemények III. évfolyamának 5. füzeté gyanánt, egyuttal pedig — a miniszterium néhány tájékoztató szavával kísérve — önállóan is.

²⁾ Ujabbán — 1892. évi november 21-ikén 53.240 sz. a. — a vallás-és közoktatásügyi miniszterium elrendelte, hogy a 3—5 éves óvó-, a 6—11 éves mindennapi és a 12—14 éves ismétlő tanköteleseket *együttesen* írják össze, márczius vagy április havában, házról-házra menve, családonként.

— ha megengedjük is, hogy a népszámlálásnál némely szülő 16 éves gyermekét, adóztatástól tartva, alacsonyabb korúnak vallotta be — az magyarázza, hogy az otthon oktatott tankötelesek, valamint a község belterületén kívül élő, avagy más helységekben, a közeli városban tanuló gyermekek az összeírásból seregesen kimaradtak.³⁾ Ez utóbbi hiba egyttal az iskolába járók arányszámát is meghamisította, a mennyiben azt a falukban csökkentette, a városokban ellenben — a falusi tanulók beözönlése révén — megduzzasztotta.²⁾

A statisztikai hivatal tervezte reform az óvó- és tankötelesek összeírásába a 3—14 éves gyermekeket, továbbá az összes iparos- és kereskedő-tanonczokat veszi fel. Minden gyermek szülőjének vagy gondviselőjének lakóhelyén vétetik számba. Ha a gyermek másutt szándékozik iskolába járni, a községi előjáróság rövid három sorral igazolja, hogy a gyermek a tanköteles összeírásba felvétellett. E bélyegmentes bizonyítvány a városi tanintézetbe való beiratkozás alkalmával felmutatandó. Ekkor ráírják, hogy az illető gyermek az iskolába felvétellett, a bizonyítványt pedig a szülő az iskolába járó gyermekek kimutatása alkalmával előmutatja, amivel a tankötelezettség teljesítésének dolgát tisztázta.

Műveltebb lakosság között minden gyermekről egy-egy összeíró lapot állítanak ki és pedig maguk a családfők vagy egyéb házbéliek. Egyebütt lajstromos ivekkel történik a kimutatás. (Hogy melyik eljárás alkalmazandó, azt a törvényhatóság közigazgatási bizottsága szabja meg.) Annak ellenőrzésére hogy valamely gyermek nem maradt-e ki az összeírásból, az anyakönyvvezetők kiírják az óvó- és tanköteles kornak megfelelő években született és még életben levő gyermekeket (1897-ben tehát az 1882. évi szeptember elsejétől 1894. évi augusztus 31-ikéig születetteket), szintugy az elsőfokú iparhatóságok jegyzékbe foglalják a bejelentett tanonczokat, megnevezésével a gazdának. Ez uton a községi előjáróság ellenőrzi az összeírást, a melynek kimutatásba foglalt eredményét szeptember elején a megyei tanfelügyelőhöz terjeszti fel.

A tankötelezettség teljesítését ugy mutatják ki, hogy az

³⁾ L. a 21. miniszteri jelentést, I. köt. 40—43 l.

²⁾ Így több városban az az eset állt elő, hogy a tankötelesek teljes 100%-a, vagy *annál is több* járt volna iskolába.

összeíró-iveket vagy lapokat a beiratkozások után megküldik a községben levő iskoláknak, kiseddóvóknak vagy menedékházaknak, a melyek felvételi naplóiuk alapján bejegyzik, hogy az illető gyermek náluk iskolába jár. A mely gyermek rovata üresen marad, annak szülőjét, gondviselőjét a község házára megidézik. Ha más községben jár iskolába, ekkor felmutatják az említett bizonyítványt, ha nem jár iskolába, és erre elfogadható ok van, bejegyzik, ha nem: feljelentik a tanfelügyelőnek.

Ellenőrzik még azt is, hogy *pontosan* jár-e a gyermek iskolába. Minden hónap 15-ikén és utolsóján az iskolák vezetői összeállítják az igazolatlanul elmaradt tanulók, óvodások, tanoncok jegyzékét és átteszik azt az iskolaszékhez. Ez kirózza a pénzbüntetést, a melyet az előjáróság behajt, befizet és nyilvántart. A mulasztásokról a tanév végén szintén kimutatás megy a tanfelügyelőhöz.

Ugy a tankötelesek, iskolába járók és nem járók, mint a mulasztások és bírságok kimutatását a tanfelügyelők közvetítésével megkapná a statisztikai hivatal is, a mely az összeíró iverk, lapok, mulasztási kimutatások és nyilvántartó könyveknek akár bekövetelésével, akár a helyszínen való felülvizsgálásával az adatok helyességét ellenőrizheti.

Látható tehát, hogy az adatgyűjtés ez új szervezete megbízhatóbb és administratív intézkedések kellő megtételére is kiválóan alkalmas.

Átterve az *igazságügyi statisztikára*, a melyben a hivatal jelentős és gyökeres reformot készített elő,¹⁾ mindenekelőtt megjegyezzük, hogy teljes számbavételéről mindama társadalmi és gazdasági jelenségeknek, a melyek az igazságszolgáltatás műkö-

¹⁾ Igazságügyi statisztikánk újjászervezését a hivatal már 1898. január 7-én 201. eln. sz. a. az igazságügyminiszterhez intézett felterjesztésében felvetette, kifejtvén egyuttal a jelenlegi adatgyűjtés nehézségét és az adatok megbízhatatlanságát. Egyuttal egy vegyes szakbizottság alakítását ajánlotta, a mely a dologgal foglalkoznék. E felterjesztésnek azonban — bár elintézése 1889. október 21-én 10.026. sz. a. megsürgettetett — nem volt foganatja, a hivatalhoz beküldött kimutatások pedig évről-évre rosszabbodtak. Ez okból 1894. elején azt kérte a hivatal a kereskedelmi minisztertől, mentse fel az 1890—92. évi adatok közzétételétől. Az igazságügyminiszter u. a. évi márczius 25-én 2610. sz. a. a statisztika reformját elvben elfogadván, a statisztikai hivatalban csakhamar részletes tervet készült. Ismertetését szerzője, dr. Ráth Zoltán tollából l. *Közgazdasági Szemle* 1895. évf. 471. s. k. ll.

dése közben feltárulnak, a melyek miatt bíróságokra éppen szükség van, nálunk nem volt szó és most sincs. A statisztika ez ágát ugyanis eddigelé úgy szolgálják, hogy az igazságügyminiszterium begyűjti a különböző bíróságok ügyforgalmára vonatkozó adatokat¹⁾ és ezeket jelentéseiben közzéteszi. Nem részletezve itt ez adatok fogyatékoságát, a melyet megszüntetni valószínűleg csak a polgári perrendtartás és a bírósági ügykezelés reformja után lesz lehetséges, röviden ismertetjük eddigi berendezését a **bűn- és börtönügyi statisztikának**, mint a melynek feldolgozása és kiadása a statisztikai hivatalra maradt.

Ez adatgyűjtés — az igazságügyminiszter 1881. évi márczius 14-ikén 2052. sz. a. kelt rendelete értelmében — az 1881. évvel lépett életbe. Összesen kilencz lajstrom van előírva, a melyet minden évben egyszer kell összeállítani. Az ügyészségek és járásbíróságok egy-egy kimutatásba foglalják a büntettek vagy vétségek [miatt előfordult feljelentéseket, a vizsgálatokat és vádlottakat, némileg az elintézés módját is részletezve. Egy másik lajstrom a letartóztatott vizsgálati foglyokat összegezte, kimutatván, mennyien maradtak fogságban, mennyien szabadultak ki (néhány okot is megkülönböztetve). Következik ezután a tárgyalásra utasítottak táblázata, továbbá az elítéltek számának, a büntetés nemének és tartamának és az elkövetett büntettek vagy vétségek kimutatása. Két további táblázat az elítélteket személyi viszonyaik (nem, kor, családi állapot és viszony, vallás, anyanyelv, továbbá hivatás, vagy mesterség, műveltségi fok, vagyoni állapot, honosság, előélet) szerint foglalta össze. A büntettek vagy vétségek miatt letartóztatottakat külön lajstrom összegezte, szintugy a kihágások miatt feljelentett vádlottakat és a jogérvényes ítélet alapján letartóztatottakat.

Bűnügyi statisztikánk megáll az első foku ítéleteknél, semmi tájékoztatást sem nyújt arról, hogy a két felsőbb forum milyen minősítésben és megítélésben részesíti a bűnösöket és így jórészen már magukban véve valótlán adatokon épül fel. Az igazságügyminiszterium gyűjtötte adatok ugyan kimutatják, hogy a felebbviteli ügyek hány helybenhagyó, egészen vagy részben meg-

¹⁾ L. az 1891. évi augusztus 19-én 4291/I. M. E. sz. rendelettel kibocsátott *bírói ügyviteli szabályok* 103. §-át és a hozzávaló mintákat.

változtató, feloldó, pótlás végett visszautasító határozattal érkeztek vissza, de ez — eltekintve attól, hogy az elsőfokú bíróságok rendszeren úgy jegyzik e határozatokat, a hogy azok a *másodfoku* bíróságok szempontjából jegyzendők — több vádlott esetében nem teszi lehetővé az egyes esetek különböző elbírálásának megfigyelését.¹⁾ A lajstromos rendszer természetéből következik az is, hogy a büntetteket, vétségeket és kihágásokat sem lehet kellőképp részletezni. Az a socialista, a ki a rendőrség ellen tartott beszédet, egy rovatba kerül azzal az elkeseredett adófizetővel, a ki a végrehajtót kidobta; a cseléd, a ki asszonyától csecsebecsét lopott és a nemzetközi kasszabetőrő; az ügyvéd, a ki védenoze ellenfelével összejátszik és a hivatalnok, a kit megvesztegettek. Ilyen nyers részletezésből természetesen nem készíthető morálstatisztika. A bűnhalmazat esetei — nem is szólva a visszaesésről — a tettesség vagy részesség, a felbujtás, a bűnös kísérlet, mindezt e statisztika el nem különíti. A tett elkövetésének helye csak a bírósági kerületek szerint mutatható ki, de nem egyuttal a szerint, hogy városban vagy falun történt-e.

Mindeme materiális hibákhoz az adatgyűjtés teljes ellenőrizhetetlensége és megbízhatatlansága járul. A miniszteri rendelet ugyan évközi előjegyzéseket is rendelt, de ezeket tényleg alig vezették valahol. A ki tehát hathatós ellenőrzést akarna végezni, annak a bíróság egész irattárát kellene felvetnie. Január havában a 65 ügyészség, 379 járásbíróság és 547 közigazgatási hatóság alárendelt személyzete összeállította a táblázatokat, a melyekben azonban sokszor olyan kezdetleges hibák majd pedig — a helyesbités céljából való visszaküldés után — olyan valószínűtlenségek (például, hogy az elítéltek számát változtatták meg) mutatkoztak, hogy e statisztika komolyságát kell kétségbe vonni.

A bűn- és börtönügyi statisztika már teljesen előkészített reformja — melyet a múlt évben az igazságügyi miniszterium képviselői is mind magukévá tettek, valamint az érdekelt főügyészségek, ügyészségek és bíróságok is általában kedvező megítélésben részesítettek — minden egyes bűnvádi esetről,

¹⁾ Így pl. — mint a fentebb idézett emlékirat kifejtette — az oly táblai ítélet, mely négy, lopás miatt elítélt közül, az egyiknek büntetését meghosszabbította, éppen úgy *részben megváltoztató*, mint az, a mely a négy elítélt közül hármat felmentett, míg a negyedik büntetését helybenhagyta.

tehát minden feljelentésről külön *ügylapot* nyit, a melyben feljegyzik mindama mozzanatokot, a melyek az eljárás képét — a jogerős ítéletig terjedőleg — megelevenítik. Kiegészíti ezt az *egyéni lap*, a melyet minden elítéltről és letartóztatotról addig vezetnek, míg csak az illető a feljelentés összes következményei keretében szerepel.

Az *ügylap*, a mely más a törvényszékek és más a járás-bíróságok részére, az eljárás menetét követi. Feljegyzi a feljelentés beérkezésének napját, a terhelt nevét, a bűncselekményt és azt, hogy új eljárás indul avagy egy felfüggesztett eljárást vagy befejezett pert vesznek-e újból elő. Miután az ügyészség megtette indítványát, bejegyzik, hogy hogyan intézték el a feljelentést. Ha a dolgot a törvényszék félre- vagy más hatóságokhoz áttette (ez esetben az ok is kiteendő), minden további rovat kitöltése természetesen elmarad. Különben feljegyzik az előkészítő eljárás befejeztével hozott törvényszéki határozat érdemét, keltét, számát, azt, hogy hány terheltet helyeztek vád alá és hány ellen szüntették meg az eljárást. Ha a határozatot megfellebbezik beírják, hogy ki (ügyész, káros, magánvádló, vádlott) élt jogorvoslattal, mely bíróság, hogyan és mikor intézte azt el. Ha előzetes letartóztatást vagy vizsgálati fogságot rendeltek el, beírják: hány terhelt ellen. Következik a végtárgyalás. Feljegyzik a napot, a megidézett és a tényleg megjelent terheltek számát, az ítélet keltét, számát és hogy hány terheltre vonatkozik. Ha a végtárgyaláson megjelent terhelt némelyike ellen ítélet nem hozatott, ennek okát és az illető egyének számát szintén bejegyzik.¹⁾

Az első bírósági ítélettel az *ügylapot* lezárják. Hogyan folyt az ügy a felsőbb bíróságok előtt, arról az *egyéni lap* tájékoztat.

Ez utóbbi tulajdonképp az eddig is használt tárgyalási jegyzék (vörös lap) átalakítása. Minden egyes terheltről, a kinek ügyében a törvényszék vagy járásbíróság tárgyalás után ítéletet hozott, legyen az akár felmentő, akár marasztaló, vagy csak kihágásra szóló, — egy-egy ilyen lap állítandó ki. Megjelölendő rajta a folyószám (ha öt vádlott van: 1—5), az *ügylap* száma, a melyhez tartozik és a feljelentés ideje. A tárgyalás során a terhelthez intézett kérdések alapján felírják a terhelt nevét,

¹⁾ Hasonló kérdéseket tartalmaz a járásbíróságok előtt vétségek miatt ndított eljárás *ügylapja*, a mely azonban rövidebb.

nemét, születési évét és helyét, állandó lakását, vallását, anyanyelvét, családi állapotát, magyar vagy külföldi állampolgár-e, hány gyermeke van, tud-e írni-olvasni, vagy csak olvasni, mi a főfoglalkozása (tüzetesen), esetleg eltartójaé, mennyi adót, ebből mennyi föld- és házadót fizet (eltartottaknál mennyi adót fizet a családfő), volt-e büntetve és miért, mikor töltötte ki utolsó elzáratását, volt-e feltételes szabadságra bocsátva. A személyi viszonyok e beható részletezése után bejegyzik, hogy a végtárgyalás befejeztével emeltetett-e vád és mely bűncselekmények miatt. Mikor kelt az első, a másodfokú bíróság ítélete és mi a tartalma, használtatott-e jogorvoslat és mely fél részéről, végül mire szólt a marasztaló ítélet, milyen büntetést szabott ki (a cselekmény vagy cselekmények megjelölése az azt minősítő törvényszakaszhidézésével, kijelölése annak, hogy mint tettes, kísérlet elkövetője, felbujtó vagy bűnrészes ítéltetett-e el az illető, hol és mikor követte el a cselekményt és sajtó útján-e). Kiteszik végül, hogy az ítélet végrehajtását elrendelték vagy elhalasztották, a bűnügyi költségeket behajthatatlanoknak nyilvánították-e.

Ha a felső bíróság az ítéletet feloldotta, vagy új tárgyalás elrendelésével megsemmisítette, ezt az egyéni lapon feljegyzik, egyúttal pedig egy *egyéni pótlapot* vesznek elő, a mely a további ítéletekre nézve azonos kérdéseket tartalmaz.

Szintén egyéni lap van tervbe véve a *letartóztatottak* számára. Mindenki, a ki vizsgálati fogságát vagy ítélet alapján való büntetését akár a törvényszék, akár a járásbíróság rendeletére megkezdi, az intézetbe való belépéskor ilyen lapot kap. Ha más intézetbe szállítják át, a lap vele megy és addig vezettetik, míg csak a fogházat, letartóztatási vagy javító intézetet el nem hagyja. Az általános személyi kérdéseket e lapon minden letartóztatott egyénről kitöltik. Vizsgálati foglyokról feljegyzik még a felvétel napját, a birói határozat keltét és számát, a letartóztatás okát, az állítólagosan elkövetett bűncselekményt, az esetleges átszállítást, végre a letartóztatás, illetve vizsgálati fogság végét, a birói határozat indokolását, végül az esetleges újabb letartóztatást. A jogerősen elítéltekről bejegyzik az utolsó ítéletet hozó bíróságot, az ítélet keltét és számát, a bűncselekményt, a kiszabott fő- és mellékbüntetést, a büntetés megkezdésének napját. Következnek ezután adatok a fogoly magaviseletéről (különböző fegyelmi büntetések, foglalkozás, munkakere-

set), kimutatják testsúlyát a be- és kilépéskor. Ha feltételesen szabadon bocsáttatott vagy megszökött, feljegyzik a napot, szintugy azt, a melyen visszakerült. Ha a letartóztatás véglegesen megszűnt, beírják a napot és okot (büntetés kiállása, kegyelem, stb.), ha elhalt, ugy a halál okát is.

Az ügy- és az egyéni lapokat törvényszékeknél az ügyész, járásbiróságoknál az illető bíró vezetné (az egyéni lapok kérdései nagyobbbrészt még a tárgyalás alatt tölthetők ki). A tartóztatottak lapjait a fogház-, stb. felügyelők vezetnék. A be- küldés havonkint történnék az ügyészségek közvetítésével. Az ügylap, valamint az annak betétekép kezelendő egyéni lap csak *az eljárás teljes befejezése után* küldetik be. A letartóztatottak lapjait a szabadulás, kivégzés vagy halál után küldik be. Ha a rab kegyelmet kapott vagy megszökött, lapját akkor indítják utnak, a mikor büntetési ideje lejárt volna. Ha időközben elfogták (és büntetését meghosszabbították), a lap a tényleges szabadulás után megy a központba. Az ellenőrzést a statisztikai hivatal a helyszínen, esetleg az ügyészségnél az ügyiratok betekintésével végzi.

Az előbb ismertetett ügylaphoz hasonló, de jóval egyszerűbb lapok vannak tervben a *kihágásokról*, a melyeket az ily ügyekben első fokban ítélő közigazgatási hatóságok, illetve (jövendőki ügyekben) a kir. törvényszékek küldenek be.

*

Ezekben ismertetvén az országos m. kir. statisztikai hivatal nevezetesebb állandó adatgyűjtéseit, áttérünk működése *külső szervezetének* ismertetésére.

A hivatal működésének administratív alapját az új, Ő Felsége jóváhagyásával 1894-ben kibocsátott *ügyviteli szabályzat* vetette meg. Megalkotását az utóbbi évek, a melyek folyamán az önállósítás idejéből való szabályzat be nem tartásával a legcsekélyebb jelentőségű dolgok is (igy pl. az Évkönyv egyes füzetének kiadása) miniszteri jóváhagyás alá voltak terjesztendők, mindinkább kívánatossá tették. Ez újabb rendezésnél két szempont volt főképp irányadó. A miniszter alkotmányos felelősségének elve megkövetelte, hogy éppen ugy, mint a tárca egyéb alárendelt intézetei és hivatalaival, legfőbb fokon, különösen pedig a munkaprogramm, költségvetés, az összes pénz- és anyagkezelés, valamint a személyzet ügyeiben a miniszter ren-

delkezzenek. Másfelől azonban valamely statisztikai hivatal tevékenységének tartalma és részletei, mint tulajdonképpen tudományos intézeté, nem szoríthatók a burokratikus ügymenet rendes keretébe, különösen akkor nem, ha az állami élet *minden* ágára kiterjeszkedő alárendelt hivatal fölöttes hatósága egy *szakminiszterium*. Azért tehát az említett szabályzat csak *szolgálati és fegyelmi tekintetben* rendeli a hivatalt a kereskedelemügyi miniszter alá,¹⁾ az adatok gyűjtésére, feldolgozására és közzétételére, általában a működés *szakbeli* oldalára nézve *önállóságot* enged a hivatal vezetőségének. A hivatal igazgatója állapítja meg a hivatal tagozatát, munkabeosztását, intézkedik a díjnokok és egyéb ideiglenes munkások alkalmazásáról. Ha tehát a miniszter valamely felvételt vagy adatgyűjtést már elfogadott, a munkaprogrammot jóváhagyta, a következő, tulajdonképpen *végrehajtó* lépések már *szabadon* tehetők meg.

Lényeges ujtása még az ügyviteli szabályzatnak, hogy a hivatal működésének bizonyos egyetemes jelleget adott. Az esztendőnkint elkészített évi munkaprogrammot ugyanis az *összes* miniszteriumokkal közlik, a kik esetleg további adatgyűjtéseket, munkákat bizhatnak a hivatalra. Ha e kívánságok a költségvetés megállapítása előtt támasztatnak, eme, más miniszteriumok kívánta adatgyűjtések is a hivatal költségvetését terhelik. Ha ellenben évközben kívántatnak statisztikai munkálatok, az illető miniszter fedezi a költségeket. Ez esetekben természetesen a kereskedelemügyi miniszter jóváhagyását is ki kell kérni.

Miután ez az ügyviteli szabályzat kijelölte a statisztikai hivatalnak a központi kormány szervezetben való helyét, rendezni kellett a hivatal igazgatásának belső viszonyait. E részben különösen a *statisztikai szakvizsgálat* említendő meg.

A statisztikai tanfolyamot, a melyről a 32. és következő lapokon kimerítően szólottunk, 1870. után többé nem ismételték. Így tehát a hivatal u. n. »fogalmazási« személyzetétől — miután az 1883. évi I. t.-cz. külön statisztikai szakot nem különböztetett meg — jogvégzettséget kívántak, a »számvevőségi« szakban pedig — ez elnevezés ugyan kevésbé illik ide — érettségi bizonyítványt és az államszámviteltani vizsgálat letételét. E qualificatiók

¹⁾ E részben az új ügyviteli szabályzat még a miniszter hatáskörét tágitja. Régebben ugyanis a statisztikai hivatal igazgatója nevezte ki a gyakornokokat, továbbá utalványozási joga volt, stb.

elsője azonban nem egészen, második pedig éppenséggel nem tett eleget a statisztikai hivatal igényeinek, az államszámvitelben itt jórészen fölösleges is lévén.

Ez okból a hivatal főnöke már 1884-ben meghagyta a személyzet nagyobb részének, hogy a statisztikai szakvizsgálatot letegyje.¹⁾ Szabályzatot azonban akkor nem dolgoztak ki. A mult évben felújították e fontos és helyes intézményt, miután a kereskedelemügyi miniszter elrendelte, hogy a statisztikai hivatalhoz kinevezett minden tisztviselő vagy gyakornok hivatalba lépésétől számítva egy év alatt tartozik a vizsgálatot letenni. E különleges minősítés megszerzése feltétele az előmenetelnek. A vizsgálat négy tagú bizottság előtt történik, a mely a hivatal igazgatójának elnöklete alatt két egyetemi tanárból és a hivatal két tagjából áll.²⁾ Tárgyai a vizsgálatnak a statisztika elmélete és története, a különböző adatgyűjtési módszerek, Magyarország statisztikája, a hazai hivatalos statisztika szervezete, valamint a közgazdaságtan, közigazgatási és pénzügyigazgatási jog főbb elemei.

E szakvizsgálat statisztikai tekintetben körülbelül egyenlővé tette a személyzet minősítését. Mégis érdemesnek tartjuk megemlíteni, hogy a hivatalban jelenleg állandóan alkalmazott *ötvenhat állandó tisztviselő* közül *tizenöt* van a fogalmazási szakba beosztva. A rendes személyzetet — mint minden hasonló hivatalban — nagyszámú segéd-munkaerő³⁾ egészíti ki; nagy országos felvételek feldolgozása alkalmával, a mikor a hivatal egy nagy gyári üzemmé alakul át, ezek száma, bár ideiglenesen, igen jelentékeny.

Ezekben ismertetvén a statisztikai hivatal központi szervezetét, felmerül az a kérdés, mikép alakul jelenleg a hivatal

¹⁾ 1884. október 5-én 217. eln. sz. a. E körrendeletet a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1885. május 10-ikén 1453/84. eln. sz. a. jóváhagyta, egyuttal kinevezvén a vizsgáló bizottság tagjait. Novemberben a vizsgálatok tényleg megkezdődtek; az év végéig nyolczan jelentkeztek, a kik közül hatan a vizsgálatot kiállották.

²⁾ Jelenleg a vizsgáló bizottság tagjai a következők: *dr. Láng Lajos* egyetemi rendes és *dr. Ráth Zoltán* cz. nyilv. rendkívüli tanár, továbbá *dr. Vargha Gyula* min. osztálytanácsos, a hivatal aligazgatója és *dr. Vizneker Antal* miniszteri titkár.

³⁾ Jelenleg az agrár-statisztikai felvételnél foglalkozókon kívül 86 díjnok van a hivatalban alkalmazva. Ezek közül 27 egész napos, míg 49 csak délelőtt és 10 csupán délután dolgozik. A legtöbb díjnok (45) az áruforgalmi osztályban foglalatoskodik, a népmozgalmi és évkönyvszerkesztési osztályban pedig 21 segéd-munkaerő van alkalmazva.

negyedszázados történetében többször felmerült *decentralisáló eszme*. Keleti Károly azt óhajtotta, hogy a hivatalos statisztikának exponált szakközegei legyenek, ezt a célzt szolgálták volna a kültagok, a városi statisztikai hivatalok,¹⁾ később a törvényhatóságok statisztikai bizottmányai. Láttuk, hogy egyikök sem vert gyökeret. Később, 1882-ben Keleti ajánlatára a közgazda-

¹⁾ A 36. lapon említettük, hogy a statisztikai osztály- és tanácsból kiindult terv csak a fővárosban vált valóra, midőn annak statisztikai hivatala 1870-ben megalakult. Administratív kapcsolat nem fűzi e hivatalt az országhoz, csupán egyes nagyobb felvételeknél vétetik igénybe közreműködése. Így pl. népszámlálások alkalmával a kormány megengedi, hogy az adatgyűjtő mintákat a főváros saját céljaira kibővíthesse és az anyagot feldolgozza. — Megemlítjük itt, hogy *Pozsonyban* a polgármesteri hivatal mellett 1875-ben statisztikai osztály alakult, mely egy vezetőből és egy irnokból áll. Hatásköre igen szűk; összegyűjti a városra vonatkozó érdekesebb statisztikai adatokat (fogyasztási vámvonalon átment élelmi cikkek, azok piaci ára, a vasuton fel- és leadott élelmiszerek és egyéb nyerstermények, a táviró-forgalomnak, az ottani raktár-részvénytársulat gabonaforgalmának, a pénzintézetek forgalmának kimutatása stb.) és egy évi kimutatásba foglalja őket. A statisztikai osztály vezetője egyéb hivatalos ügyekkel is foglalkozik. — *Kolozsvárott* is terveztek statisztikai hivatalt szervezni, legutóbb, 1895. június 14-én, *Fekete-Nagy Béla* I. aljegyző nyújtott be ez iránt javaslatot. E szerint »úgy a hatósági működés körében, mint a lakosság életében mutatkozó mindazon tények és viszonyok megfigyelésére s az ezekre vonatkozó észleletek rendszeres összeállítására, melyek szükségesek vagy célszerűek arra nézve, hogy egyrészt a helyes közigazgatás elősegíttessék, másrészt a sz. kir. város érdekeinek felismerése statisztikai szempontból lehetővé tétessék, továbbá a törvényhatóság lakosai, nemkülönbén a területén tartózkodó idegenek lak- és tartózkodási helye nyilvántartására *statisztikai és bejelentési hivatalt* szervezzék. A törvényhatósági bizottság azonban csakis az utóbbit fogadta el. A hivatal igazgatója lett volna egy városi tanácsos, a ki azonban más természetű ügyeket is tartoznék referálni, alkalmazva volnának továbbá egy szaksegéd, egy irnok, díjnokok stb. — *Szeged* városában szintén terveztek statisztikai hivatalt és 1893. évi december 21-én 426. sz. a. a törvényhatósági bizottság szabályrendeletet is alkotott, mely a vasutakat, gőzhajózási stb. vállalatokat a város *árúforgalmának* rendszeres kimutatására kívánta kötelezni. A statutum azonban nem nyerte el a belügyminiszterium jóváhagyását, mert az államvasutak szegedi állomása a folyton fokozódó forgalom ellátásával is bőven el van foglalva. Ennek folytán elhatározták, hogy a vasuti állomás a rendes árústatisztika alapján szerkeszse a kimutatásokat, az így módosított szabályrendeletet pedig az 1895. január 24-én tartott közgyűlésből újból felterjesztettek. A belügyminiszterium azonban ezuttal sem hagyta jóvá, mert a szegedi állomás forgalmának külön kimutatása a kereskedelmi miniszter nyilatkozata szerint tetemes munkaszaporodással és költségekkel járna. Azonkívül elvi szempontból sem fogadja el a szabályrendeletet, mert egy törvényhatósági szabályrendelet

sági előadókra is ruháztak bizonyos statisztikai ügykört,¹⁾ tényleg azonban azok még ezt a csekély felügyeletet sem látták el. Azt látjuk ebből, hogy nálunk olyan statisztikai külközegek, melyek nem a központ iskolájában nőttek fel és nincsenek szoros összefüggésben annak szervezetével: sikerrel nem létesíthetők. Ugy látszik különben, hogy a statisztika is akkor lesz a legjobban decentralisálva, midőn a műveltség válik mindinkább köztulajdonná és a világosság terjedésével annak egyik legelső eszköze is megtalálja a megérdemlett méltatást és becslést.

A statisztikai adatgyűjtés helyszíni ellenőrzése azonban határozottan szükséges. Helyes és pontos bevállásra szoktatni a közöniséget és a közigazgatási hatóságokat, felvilágosítani és ellenőrizni az utóbbiakat és így — az anyag előleges megjavítása által — megkönnyíteni a központi feldolgozás munkáját. Szerényebb, de életképesebb concepciója ez a decentralisáló eszmének, a mely ebben az alakban és ezekkel a célokkal a statisztikai hivatal állandó kirendeltségeiben végre testet öltött. A IX. fejezetben említettük, hogy ez expositurák az árúforgalmi adatgyűjtés ellenőrzésére igen jól beváltak. E tapasztalatokat értékesítve, már legközelebb néhány vidéki városban (Pozsony, Szeged, Kolozsvár, Zágráb, stb.) fognak hasonló kirendeltségeket szervezni. Működésük egy-egy kerületre terjedne ki és az összes külső adatgyűjtéseket, tehát az árúforgalmi statisztikán kívül még a népmozgalmi, igazságügyi, tűzkár- stb. statisztikát ellenőriznék. A kezdet már tényleg megtörtént, a mennyiben a Fiumében ez év elejével szervezett kirendeltség az árúforgalmi statisztikán

— minden törvényes alap híján — nem kötelezhet vasutakat és magánvállalatokat statisztikai adatok szolgáltatására. Mindazonáltal — előmozdítandó a városi statisztika létrejöttét — hajlandó volna az államvasutakat a megfelelő adatok gyűjtésére utasítani, ha a város az alkalmazandó külön közeg illetményeit és a felmerülő egyéb kiadásokat megtérítené.

¹⁾ A földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter 1882. évi augusztus 23-án 988. sz. rendeletével kibocsátott utasítás megállapítja, hogy: »A statisztikai szolgálat szempontjából a közigazgatási előadók feladatát képezendi felügyelni arra, hogy a községek által közvetlenül gyűjtendő mezőgazdasági adatok, a tűzkár-adatok, nagyobb vidéki emporiumokban a piaci árak adatai és végre az egyes hitfelekezetek lelkészei által gyűjtendő, a népesedési mozgalomra vonatkozó adatok a törvényhatóságoknak, az országos statisztikai hivatal által meghatározandó és a közigazgatási előadókkal közlendő határidőben beszolgáltatassanak.« Az 1887. évi december 23-án 1421. eln. sz. a. kibocsátott újabb utasítás hasonló pontot nem tartalmaz.

kivül a tengerészeti statisztikát is ellátja, később a halászati statisztikával is foglalkozni fog, stb.

Fontos és szükséges eszköze a statisztikai hivatalnak a tulajdonában levő *szakkönyvtár*, a mely az évek folyamán annyira nőtt és tökélesbedett, hogy jelenleg tudományos fegyvertár számba mehet. Alapját a hivatal már 1867-ben megvetette, ez időben azonban még olyan szerény terjedelme volt, hogy a gyűjtemény a statisztikai szakosztály első helyiségében egy azelőtt éléskamrának használt zugban is elfért.¹⁾ A külföldi statisztikai hivatalokkal létesített csereviszony révén azonban a könyvtár mindinkább gazdagodott, úgy hogy az 1884-iki könyvtárstatisztika az ország összes hatósági könyvtárai sorában 17.239 darabbal a *második* helyre tette.²⁾ *Jelenleg* csaknem *tízezer* mű,³⁾ kerek *hatvanhatezer darab* könyv van e könyvtárban,⁴⁾ felerészben hivatalos statisztikai kiadványok. Az európai statisztikai hivatalok mind megküldik kiadványaikat, de csereviszonyban van a könyvtár a washingtoni, ottavai, laplatai statisztikai hivatalokkal, az új-dél-wales-i kormánylyal, egyéb tengerentúli hatóságokkal is. E nemben ez a leggazdagabb könyvtára az országnak. A hatósági könyvtár jellegét különben már régen meghaladta, a mennyiben a statisztikai hivatal és tanács tagjain kívül — a kereskedelemügyi miniszternek a kezelésre és használatra vonatkozólag 1890. évi október 2-ikán 3235. eln. sz. a. kibocsátott utasítása értelmében — használhatják még az összes miniszteriumok tisztviselői, országgyűlési képviselők, egyetemi tanárok, akadémiai tagok, a nemzeti muzeum, az egyetem, az Akadémia könyvtárának és az országos levéltár tisztviselői, a fővárosi statisztikai hivatal, végre idegenek, ha erre engedélyt kapnak.⁵⁾ Bevásárlásokra és bekötésekre jelenleg kétezer forintot fordítanak évenként.

Háttra van még, hogy a hivatal *kiadványairól* szóljunk.

¹⁾ A legelső lajstromot, rövid 10 lapon, l. a *Hiv. Stat. Közlem.* I. évfolyama 3. füzetében.

²⁾ Ekkor a leggazdagabb hatósági könyvtár (29.205 darabbal) a *képviselőház* könyvtára volt.

³⁾ Pontosán (az 1895. december 31-iki állapot szerint) 9828 mű, melyből azonban mintegy hatezer iskolai értesítő, tízezer pénzügyi nyomtatvány és ezer egyházi sematizmus egy-egy szám alatt van felvéve.

⁴⁾ Pontosabban 16.532 kötet, 35.733 füzet, 13.725 térkép és apróbb nyomtatvány, összesen 65.990 darab könyv.

⁵⁾ Az évenkénti kikölcsönzések száma mintegy *nyolcezer*, ezek közül térítvényre ötezer, egy hatod részben nem hivatali tisztviselőknek.

Átalakításuk együtt járt a statisztika egyes ágainak ujjaszervezésével, a hivatali szervezet kiépítésével, de valamennyi reform közül ez az, a mely a statisztikát használó *közönséget* legközvetlenebbül érdekli. Említettük már, hogy a *Közlemények* régebbi évfolyamai lényegükben csak hosszú számesoportokat tartalmaztak és ennek következtében csekély volt a kelendőségük is. A nyolczvanas évek közepe óta ugyan már bővebb bevezetéssel adták ki e köteteket, sőt egyeseket — mint pl. a könyvtár-, élelmezési statisztikát, — végig magyarázatokkal kísérték, általában véve azonban a hivatal kiadványai, bár *ingyen osztogatták* őket, még sem voltak elhelyezhetők.¹⁾

A *Magyar Statisztikai Közlemények új folyama*, a mely 1893-ban a népszámlálás eredményét tartalmazó kötetekkel megindult, *felvilágosító magyarázatokkal* kíséri a feldolgozott anyagot. Valamennyi kiadványban e czélból egy *általános jelentés* előzi meg a *táblás kimutatásokat*, amelyek a számeredményeket a tárgyhoz mért részletezéssel, általában véve azonban *törvényhatóságokonkint*, a hivataltól megállapított *hét országrész*²⁾ szerint való összefogla-

¹⁾ A raktárban felszaporodott kiadványokat kétszer selejtezték ki nagyobb mértékben, 1878-ban és 1890-ben. Az első alkalommal a miniszterium számvevősege kiszámította, hogy az 1871—77-ben közzétett kiadványok mintegy 81.000 forintnyi nyomdai költségéből kerek 700 forint térült meg. Ennek következtében azt javasolta, hogy a kiadványokban foglalt feldolgozatlan nyers anyag *könyvomat útján* sokszorosíttassék. Keleti (1878. február 3-án 397. stat. sz. a. kelt) válaszában elismerte ugyan, hogy »a statisztikai hivatal kiadványaiból befolyt összegek semmi arányban sem állanak az azokra fordított nyomdai költségekkel«, de »a statisztikai kiadványok jövedelme seholsem az irányadó szempont«. A számvevőség indítványát azonban nem támogathatja, »nemcsak azért, mert csereviszonyban állunk Európa valamennyi államával s kiadványaink alapján oly gazdag könyvgyűjteményhez jut az ország, mit... más uton meg se szerezhets a mely szintén sok ezer forintra becsülhető; de még azért sem, mert általa az országnak oly szegénységi bizonyítványt állítanánk ki, melyet én részemről legalább alá nem mernék írni.« Megjegyezzük itt, hogy a múlt és a folyó évre 12.000 frt. irányoztatott elő a kiadványok elárúsításából.

²⁾ E beosztás a következő: *Duna bal partja*: Árva, Bars, Esztergom, Hont, Liptó, Nógrád, Nyitra, Pozsony, Trencsén, Turóc, Zólyom; *Duna jobb partja*: Baranya, Fehér, Győr, Komárom, Moson, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém, Zala; *Duna-Tisza köze*: Bács-Bodrog, Csongrád, Heves, Jász-N.-K.-Szolnok, Pest-P.-S.-K.-Kun; *Tisza jobb partja*: Abauj, Bereg, Borsod, Gömör, Sáros, Szepes, Ung, Zemplén; *Tisza bal partja*: Békés, Bihar, Hajdu, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szilágy, Ugocsa; *Tisza-Maros szöge*: Arad, Csanád,

lásban közlik. A *Közlemények* általában véve a hivatal nagyobb állandó adatgyűjtéseinek eredményeit tartalmazzák; az eddig megjelent tizenkét kötet közül három az áruforgalmi statisztikát, kettő-kettő pedig a népesedési mozgalom és a mezőgazdasági termelés statisztikáját hozta. Megjegyezzük, hogy a statisztikai hivatal az általános jelentésben is tartózkodik minden subjectiv itélettől, sőt különösebb csoportosításoktól is, miután hivatalos munkában ilyesminek alig lehet helye.

De hiba és mulasztás volna, ha a hivatal tevékenységének e végső, de mindenesetre első eredményei egyáltalában nem kerülnének nyilvánosságra és a számokból következő tanulságok — legyenek bár örvendetesek vagy megdöbentők — sohasem bocsáttatnának a közvélemény és a kormány megfontolása alá. Viszonyaink között alig remélhető, hogy a statisztikai megfigyelések e legtágabb feldolgozását, értékesítését és tudományos felhasználását a magántudósok teljesen elvállalnák. Azért e dolog szerencsés megoldásának tekinthetjük, hogy 1889. óta a hivatal jelenlegi igazgatója szerkeszti — a Magyar Tudományos Akadémia megbízásából és támogatásával — a *Közgazdasági Szemlét*, a mely a statisztikára nézve tulajdonképp meghaladván a czimben kifejezett kört, jó részben eleget tesz a fent érintett feladatnak. A folyóirat az államköltségvetés terhére is évi segélyben részesül.

Szoros kapcsolatban van e publicatióval a *Közgazdasági és Statisztikai Évkönyv*, a mely *Jekelfalussy József* és *Vargha Gyula* szerkesztésében, ugyancsak az Akadémia és a statisztikai hivatal szellemi és anyagi támogatásával 1887-ben indult meg. 1891-ig négy kötet jelent meg eme a rendelkezésre levő legjobb források alapján nagy és sokszoros utánjárással összeállított munkából, a mely — miután bő nemzetközi összehasonlításokat tartalmaz — közvetlen célján kívül, mintegy önkéntelenül hazai statisztikánk egyes hiányaira is figyelmeztetett és így számos javításnak, újításnak lett kiinduló pontjává.

Krassó-Szörény, Temes, Torontál; *Erdély*: Alsó-Fehér, Beszterce-Naszód, Brassó, Csik, Fogaras, Háromszék, Hunyad, Kis-Küküllő, Kolozs, Maros-Torda, Nagy-Küküllő, Szeben, Szolnok-Doboka, Torda-Aranyos, Udvarhely vármegyék és a területükön levő 25 városi törvényhatóság (sz. kir. és törvényh. joggal felruházott városok.) Mindezek tehát rendszeren egy-egy sort kapnak a táblázatokban.

A hivatal legújabb kiadványa a *Magyar Statisztikai Évkönyv új folyama*. Említettük már, hogy a hivatal 1872-ben adta ki e czímen első munkáját, a mely később rendszeren 12 füzetben jelent meg. A hivatal összes régibb kiadványai közül valószínűleg ez felelt meg céljának a legkevésbé. A statisztikai évkönyvek nem forrásmunkák, de hogy, mint a tapasztalat bizonyítja, amazoknál sokkal népszerűbbek és kedveltebbek, annak oka az, hogy kis téren lehetőleg teljesen közlik mindamaz adatokat, melyeket a közügyekkel foglalkozó közönség napi munkája közben egyszerre és gyorsan akar megtalálni. Az új évkönyv lehető teljességgel igyekszik e cél elérére. Legfőbb becsének minden esetre azt tarthatjuk, hogy a statisztikai hivatalon kívül művelt adatgyűjtéseket is felöleli, hogy számcsoportjait régibb évekkal — legtöbbszörre a nyolczvanas évtizeddel, de egyes szakaszokban még régibb évvel — kezdi, végül, hogy lehetőleg sok százalékos számítást közöl.

Hogy milyen tömördek munkával jár e munka szerkesztése, arról fogalmat ad a következő összeállítás, a mely egyúttal ama kevésbé ismert közegekről is tájékoztat, a melyek kisebb-nagyobb mértékben szintén működnek Magyarország hivatalos statisztikájának szolgálatában.

A népszámlálási munkáktól eltekintve a statisztikai hivatal a következő adatgyűjtésekből, kiadványokból és egyéb értesítésekből meríti az Évkönyv anyagát: *Az ország közigazgatási beosztása*: a belügyminiszter közléseiből; a vármegyék és városi törvényhatóságok területe: a földadó-kataszter alapján, a melynek adatai a részletes felmérés, a mérnöki helyszínelés, illetve nyilvántartás útján helyesbítettnek. E helyesbítéseket a pénzügyminiszter a munkálatok előhaladásához képest évről-évre közli a statisztikai hivatallal. *Éghajlati jelenségek*: az országos meteorologiai intézet évkönyveiből és még közre nem bocsátott adatgyűjtéséből, melynek eredményeit a statisztikai hivatallal közli. *Népességmozgalom*: a házasságkötések, születések és halálozások statisztikáját a hivatal gyűjti. *Tengerentúli kivándorlás*: a hamburgi, brémai és amerikai feljegyzések alapján az illető államok évkönyveiből s az általuk közvetlenül rendelkezésre bocsátott adatokból. *Honosítások és elbocsátások*: a belügyminiszteriumban összeállított s a miniszterelnökség irattárában elhelyezett kimutatásokból. *Közegészségügy*: a belügyminiszterium évi jelentései. *Őstermelés*: Mívelési ágak országreszenként: a kataszteri munkálatokból. A korlátolt forgalmú birtokok részletezése országreszenként, a hitbizományi, községi és közbirtokossági

birtokok megoszlása országrészenként és művelési ágak szerint, a hitbizományi birtokok száma és megoszlása: a földművelési miniszterium birtokstatisztikai kiadványai. A telekkönyvi birtoktestek forgalma, stb.: az igazságügyi miniszteriumtól gyűjtött adatokból a statisztikai hivatal dolgozza fel. A kulturmérnöki hivatal teljesítette talajjavító munkálatok: a földművelésügyi miniszter országgyűlési jelentései. A gazdasági tanintézetek: a hivatal adatgyűjtése. A mezőgazdasági nap-számbeérek: a hivatal adatgyűjtése. A mezőgazdasági termelés, szőlő-terület és bortermelés, phylloxera, stb.: a hivatal adatgyűjtése (l. a X. fejezetet). Gabonaneműek átlagára a budapesti tőzsdén: a fővárosi statisztikai hivatal havi füzetei. Horvát-Szlavonországok gyümölcsstermelése: a zágrábi stat. hivatal írásos közlése. A magyar birodalom állatlétszáma: az 1884-iki összeírás, Fiuméra és Horvát-Szlavonországokra vonatkozólag más források. A közbáráhidak száma és a levágott állatok: az állatorvosi akadémia adatgyűjtése. A kőbányai sertésforgalom és az árak: a Csarnok jelentése. A budapesti szarvasmarha-, borju- és juhvásár: a fővárosi stat. hivatal közleménye. Az állami méntelepek: a földművelésügyi miniszter jelentése. A hasznos háziállatok betegségei: az állatorvosi akadémia évkönyve. A méhészeti termelés, selyemtenyésztés: a méhészeti, illetve selyemtenyésztési országos főfelügyelők adatgyűjtése és jelentése. Erdőterület: a földművelésügyi miniszter jelentése. *Bányászat és kohászat.* Adományozott bányatelkek, üzleti készülékek, munkások napibére és balesetei, termelés mennyisége és értéke: a bányakapitányságoknak a pénzügyminiszterium közvetítésével beküldött adatai. Sótermelés mennyisége, értéke, költségek, eladás: a pénzügyminiszterium által a hivatal rendelkezésére bocsátott kimutatásokból. Bányatársládák: a bányakapitányságok adatai. Bányászati tanintézetek: a hivatal adatgyűjtése. Bányaadók és illetékek: a pénzügyminiszteriumhoz betérjesztett bányakapitánysági kimutatásokból. *Ipar és kereskedelem.* Kereskedelmi és iparkamarák: a kereskedelmi miniszterium országgyűlési jelentése. Szakiskolák: a statisztikai hivatal adatgyűjtése. Iparigazolványok, iparengedélyek, cégjegyzések, kazánvizsgálatok, mértékhiteljesítés, szabadalmak, védjegyek, mustraoltalom, gyárvizsgálatok: miniszteri jelentés. Betegsegélyző pénztárak: a hivatal adatgyűjtése. A budapesti ipari részvénytársaságok üzlet-eredményei: a fővárosi stat. hivatal havi füzetei. Sörtermelés, sörfőzdék, szesztermelés, szeszfőzdék, adómentes szesztermelés, cukorgyártás, dohánybevéltás, dohánygyártás, gyártmányok eladása, a monopolium pénzügyi eredményei: a pénzügyminiszterium szakszámvevőségének kiadványai. A budapesti gőzmalmok termelése: a fővárosi stat. hivatal havi füzetei. A budapesti árú- és értéktőzsdé: közvetlenül a tőzsdétől beszerzett adatok. A fontosabb termények és háztartási cikkek átlag-árai: a hivatal adatgyűjtése. *Külkereskedelmi forgalom.* A magyar biroda-

lomé: az áruforgalmi statisztikából, a közös vámterületé: »Statistik d. auswärtigen Handels d. österr.-ung. Zollgebietes. Verfasst u. herausgeg. v. statistischen Departement im k. k. Handelsministerium.« A közös vámterület vámbevételei: a közösiügyi háztartás zárószámádása. *Közlekedés.* Közutak, állami és törvényhatósági utak: a kereskedelmi miniszterium jelentése. Közúti vasutak: miniszteri jelentés. A vasutvonalak hossza vármegyénként: a vasúti és hajózási főfelügyelőség által évenként gyűjtött s a hivattall közölt adatokból. A vasutakra vonatkozó táblázatok nagyobb része egyébíránt a vasutak közlésein és a közös kiadvány számára készülő kimutatásaikon alapul; egyes kimutatások, mint például a személyforgalomnak és az abból származó bevételeknek zónák szerint való részletezése, az államvasutaktól összeállított adatokból készülnek. A hajózható víziutak hossza, a gőzhajós-vállalatok hajóállománya, személy- és áruforgalma: a miniszteri jelentés. Duna-gőzhajózási Társaság: e társulat évi jelentései, kiegészítve a társulat által a hivattall közölt további adatokkal. A magyar kereskedelmi tengerészet; a magyar-horvát tengerpart hajóállománya, kikötőinek forgalma; Fiume hajóforgalma, tengeri áruforgalma, kikötőjére fordított kiadások, Adria, Magyar-Horvát, Osztrák-Lloyd, Impresa Fiume-Venezia: a miniszteri jelentés, ujabban a statisztikai hivatal saját adatgyűjtése, illetve feldolgozása a fiumei kirendeltség útján. Posta, táviró és telefon: miniszteri jelentés. *Pénz és hitel.* Arany és ezüsttermelés: a bányakapitányságoknak a »Bányászat és kohászat« című fejezetnél említett kimutatásaiból. Pénzverés, fémjelzés: a körömözbányai pénzverde, illetve a budapesti főfémjelző hivatal által közölt adatokból. Papírpénz: a közös függő adósságot ellenőrző bizottság kimutatásaiból. Hitelintézetek: a hivatal adatgyűjtése. Postatakarékpénztár: ez intézet évi jelentése. Osztrák-Magyar-Bank: évi jelentés és az Évkönyv részére közölt további adatok. Kézizálog-kölcsönüzletek: a statisztikai hivatal feldolgozása a kereskedelemügyi miniszteriumhoz beterjesztett s onnan a hivatalnak megküldött kimutatásokból. *Tűzkárok:* a hivatal adatgyűjtése. *Közműveltség.* A tanintézetek főáttekintése, felsőbb tanintézetek: a hivatal adatgyűjtései és a közoktatásügyi miniszter országgyűlési jelentései. Magyar tanulók a külföldi egyetemeken: ez utóbbiak írásos közlései. Középiskolák, művészeti iskolák, szülésznőket képző tanfolyamok, kisedővönőket, tanítókat képző intézetek, népiskolák, tankötelesek, kisedővönők, árvaházak stb.: a hivatal adatgyűjtéséből és a miniszteri jelentésből (Horvát-Szlavonország: a zágrábi statisztikai hivatal írásos közlései), börtöniskolák: a hivatal adatgyűjtése. Hirlapok, hirlapfogyasztás: a kereskedelemügyi miniszter jelentése. Képzőművészeti társulat: ez utóbbi közlései. *Egyházi viszonyok.* Szervezet, személyi viszonyok, egyházi anyakönyvi, egyházi tanügy: a statisztikai hivatal adatgyűjtése.

Egyházi birtokok: a földművelési miniszterium birtokstatisztikai kiadványai. *Jogszolgáltatás*. Szervezet: az igazságügyminiszterium jelentése. Ügyvédek, ügyvédjelöltek: a hivatal adatgyűjtése. Biróságok ügyforgalma: miniszteri jelentés. Büntettek és vétségek miatt történt feljelentések, vizsgálati foglyok, tárgyalásra utasított vádlottak, elítéltek cselekményei és büntetése, kihágások: a hivatal adatgyűjtése. Sajtóvétségek, esküdszéki tárgyalások: a miniszteri jelentés. Letartóztatottak, fegyintézetek, kerületi börtönök, javító intézetek, büntettesek kölcsönös kiszolgáltatása: a miniszteri jelentés (Horvát-Szlavonország: a zágrábi stat. hivatal közlései). *Véderő*. Törvényes hadjutalék: az illető törvény-czikkek. Sorozási eredmények:¹⁾ a honvédelmi miniszterium írásos közlései. A közös hadsereg tisztikara, legénységi állománya, öngyilkosságok, haditengerészet, közös hajóhad: »Militär-statistisches Jahrbuch.« A honvédség tisztikara, legénységi állománya, népfölkelés, egyéves önkéntesek: a honvédelemügyi miniszteriumtól közölt adatok. Honvédségi képző-intézetek: a hivatal adatgyűjtése. A közös hadseregbeli képző-intézetek, a magyar nyelv oktatása, katonai nevelő intézetek: a közös hadügyminiszteriumtól közölt adatok. *Állami pénzügy*. Kiadások és bevételek: az állami zárószámadások. Pénzügyi leszámolások a társországokkal: országgyűlési irományok. Horvát-Szlavonországok autonóm pénzügye: a horvát statisztikai hivatal összeállítás. A monarchia két államának közös háztartása: delegácionális nyomtatványok.

Látható, hogy az országos statisztikai hivatal saját adatgyűjtéseiből még nem állithatná egybe Magyarország közállapotainak teljes képét. Bátran elmondhatjuk azonban, hogy a mi e statisztikai megfigyelésekből jelentékeny, általános érdekű és fontosságú: az csekély kivétellel máris a hazai hivatalos statisztika szakforumánál van összpontosítva.

¹⁾ Az ujonczozás eredményeiről a honvédelmi miniszterium a sorozó bizottságok és a politikai hatóságok útján már régebb idő óta gyűjt kimutatásokat. Ezeket az orsz. statisztikai hivatal javaslatára az 1893/94-iki évtől kezdve lényegesen kibővítették. Azelőtt ugyanis a rendes korosztályon kívül besorozottakat születési évek szerint nem mutatták ki, a miért is nem lehetett a valamely születési évből *besorozottak* számát az ugyanazon évben született összes férfiegyének, illetve összes *felhivottak* számával összevetni, a miből — egyenlő megítélést tételezve fel a sorozó bizottságok részéről — a különböző nemzedékek hadképessége tűnik ki. Ezelőtt tehát az egy-egy évben besorozottakat a *valamennyi* korosztályból felhivottakkal lehetett csak összehasonlítani; ez pedig — miután ugyanaz a legény, a ki pl. az I. korosztályban be nem vált, többször is sorozásra kerül — megtévesztő és a hadképesség arányszámát jóval csökkentő eljárás volt.

ZÁRSZÓ.

Ezekben említettük ama kísérleteket, melyek a hivatalos statisztika terén Magyarországon régebben történtek és vázoltuk ama fejlődés eredményeit, melyeket negyedszázados története folyamán az országos statisztikai hivatal elért. A haladás nagysága és értéke, mely ez idő alatt állami és társadalmi életünk különböző ágazataiban és nyilvánulásaiban végbement, leginkább e huszonöt év alatt termelt számadatok hosszú láncolatában mutatkozik világosan és meggyőzően. De ha azt akarnók megmérni, milyen haszonnal járt magának a hivatalos statisztikának működése, — még legfinomabb mérőeszközeinknek sem vehetnők hasznát. Mert ha ide írjuk is, hogy Magyarország huszonnyolcz év alatt kerek két millió forintot fordított statisztikai hivatalára, a mely ezért viszont 11.000 ív hivatalos kiadványt nyomtatott ki eredetiben, esztendőnkint kerek négyszáz ívet — vajjon ki tudná ebből megmondani, mennyi tanulságot vont le e kiadványokból az ország, mikép számítanók ki, hogy tanulmányozásuk hány reformot érlelt meg a törvényhozó, hány tettet a kormány, hány eszmét és gondolatot a közvélemény, a közönség körében. Ugy látszik, hogy a statisztikai számadatok terjedése valami szellemi hajcsövesség törvényét követi. A közigazgatás szervei és a közönség milliói mindmegannyi adatgyűjtő forum, mely a központ feldolgozó készülékébe szállítja a megrostálatlan, nyers feljegyzéseket. Nagy munkába kerül, míg élvezhető, értékesíthető adatok alakjában napvilágot látnak. Tudományos értekezések veszik őket először gondjaikba, majd a tankönyvek: a nagyobbak, utánok a kisebbek, legvégül az elemiek és népszerűek, melyek mind a tanulóknak az oktatás különböző fokán tartó százszázalékosan ültetik el a meggyúrt, átidomított statisztikai adatokat és fogalmakat. Eltalálnak a hirlapok hasábjaira, komoly vagy kevésbé komoly czikkeibe és a nagy közönség leginkább csak e többszörös szűrő-készülék útján jut egy-egy adat, eredmény tudatába. A felszívás-, a recipiálásnál nem kevésbé sokoldalú az értékesítés. A törvényjavaslatok indokolása statisztikai adatokkal dolgozik, a népszámlálás eredményeit idézik egyes nunciu-

mok, melyek kvóta-emelést sürgetnek és egyes küldöttségek, a melyek a városnak gimnáziumot kérnek. Egyáltalában nem áll tehát, hogy a statisztika »rideg« számadatai népszerűtlenekek volnának. Sőt inkább a tudomány, az igazi statisztikus gyakran majdnem kétségbe esik azok *tulságos* kelendőségén. Vajha a statisztikai adatgyűjtések, a hivatalos statisztika egész életműködése szintén olyan népszerű volna, mint a statisztikai adatok. . . .!

A hivatalos statisztikának, a mint feladata és céljai a mai államszervezet keretében jelentkeznek, szüksége van e népszerűségre, működése méltatására. Fejlődése azt mutatja, hogy a rendes hivataloskodás közben begyűlt adatok egyszerű összeállításából, amint ezt — bürokratikus használatra és a hivatalos titok záros pecsétje alatt — már régmúlt századokban is megtették, mindinkább közvetlen megfigyelések alakultak: *a statisztika mint öncél*, vagy helyesebben: mint általános és egyetemes érdekű cél. A mai hivatalos statisztika nem elégszik meg a bürokratikus ügymenet mellékterményeivel. Nem csupán adatokról van többé szó, hanem megismerésről.

És ez az irányzat a jövőben még erősbödni fog. Az állami tevékenység terjedelme sokszorososan megnőtt, a század technikai vívmányai pedig a gazdasági intézmények számos, a világ képét oly gyökeresen megváltoztató haladását eredményezték. Hogyan alakult ez óriási erőtenyezők együttes befolyása alatt az egyén sorsa és vajjon a technikai és gazdasági haladás egyuttal társadalmi haladás-e? Ha e kérdés eldöntése a jövő század feladata — pedig minden bizonynyal az — úgy a máris megindult nagy vitatkozásban a statisztika tárgyilagos ítélete nem lesz nélkülözhető, sőt inkább a munkásosztályok helyzetének és viszonyainak széleskörű statisztikai megfigyelése fogja megadni azt a szilárd és helyes alapot, melyen tervszerű szociálpolitikai reformok és intézményes alkotások a társadalmi kérdés békés megoldását biztosítják.

A hivatalos statisztika jövője a társadalmi statisztika: az egyes társadalmi rétegeknek a fennálló állami, jogi és gazdasági szervezet és rend keretében való megfigyelése. Egy világtörténelmi jelentőségű jövő reform korszak nevezetes és kiváló eszköze, a mely azonban csak a tekintély és népszerűség előre gyűjtött tőkjére támaszkodva teljesítheti hivatását, rendezheti be adatgyűjtéseit, a melyek, céljukhoz képest, mindinkább az egyén viszonyait fogják kutatni és kérdezni.

A magyar hivatalos statisztika eddigi fennállása alatt vajmi keveset mozgott e kör- és szellemben. Csak a közelmúlt év eredménye a betegsegélyző pénztárak még tárgyalás alatt levő statisztikája. Mégis ezért a vád vagy gáncs atómja se érheti a statisztikai hivatalt. A mióta állami önállóságunk eszközeivel szabadon rendelkezünk, az ország minden oldalu fejlesztésén kellett velök munkálkodnunk és miután a gazdasági élet intenzitása sem volt még megteremtve, az árnyoldalak sem jelentkezhettek úgy és oly mértékben, mint a Nyugat haladottabb államaiban. De a mint minden ok okozattal jár és mint a jelek már is mutatják, Magyarország sem fogja magát kivonhatni a fejlődés általános iránya alól. »... megpróbáltatások, nagy és nem lankadó erőfeszítések várnak reánk. Politikai és társadalmi kérdések, melyek másutt már is válságokkal fenyegetnek, nálunk is előtérbe fognak tolni.« Ámde ha valahol, úgy itten válhatnék veszélyessé a passzív semmittevés és nyugodt szemlélődés, a miért is a közel jövő államférfiui feladatának mondjuk: e politikai és társadalmi kérdések megoldása előtt hasznát venni a hivatalos statisztika tájékoztató és felvilágosító eszközének.

E munka leginkább az országos m. kir. statisztikai hivatal negyedszázados fejlődését ismertette. Azt hisszük, sehol sem takargattuk a hibákat és hiányokat, melyek az adatgyűjtés vagy a szervezet egyik-másik ágában vagy intézményében észlelhetők voltak. Úgy ezekre, mint a hivatal tevékenységének számadatokban jelentkező eredményeire nézve mindenkor a teljes és korlátlan őszinteség és szókimondás elve volt irányadó. A statisztika tanulságait mindenkor maga a hivatal, annak vezetője és szellemi munkásai hozták leplezetlenül nyilvánosságra, a saját működésünk megítélését azonban ime másokra, e dolgozat figyelmes olvasóira bizzuk. Azt hisszük azonban, hogy e huszonöt esztendő munkája erkölcsi jutalmául minden szerénytelenség nélkül is kérhetjük azt, mit elébb különben a jövő működés sikere lényeges feltételének mondtunk: Magyarország kormányának, hatósági szervezetének, lakossága értelmiségének és közvéleményének pártolását és becslését a hivatalos statisztika javára és jövő virágzására.

FÜGGELÉK.

I.

1874. évi XXV. törvényczikk az országos statisztika ügyének szervezéséről.

Szentelést nyert 1874. évi július hó 18-án. Kihirdettetett a képviselőházban 1874. évi július hó 22-én; a főrendek házában 1874. évi július hó 23-án.)

1. §. A magyar korona országai közállapotának és évről-évre változó közérdekű viszonyainak nyilvántartása elrendeltetik.

2. §. Az országos statisztika vezetését, a statisztikai adatoknak országos gyűjtését, földolgozását, összeállítását és közzétételét a központi statisztikai hivatal eszközli, mely közvetlenül a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek van alárendelve.

Az egyes miniszteriumok a körükbe tartozó statisztikai anyagot szintén a statisztikai hivatalnak adják át.

3. §. A központi statisztikai hivatal mellett, mint szakértő testület, az országos statisztikai tanács áll, mely az egyes szakminiszteriumok képviselőiből, valamint a földmivelés-, ipar és kereskedelemügyi miniszter által kinevezett szakférfiakból alakul.

A tanács elnöke ezen miniszter, vagy helyettese.

4. §. Ezen tanácsal a központi statisztikai hivatal útján megindítandó országos felvételek szervezete és mintái véleményadás végett mindenkor előre közlendők.

Ugyancsak a statisztikai tanács előleges véleménye alá bocsáttatnak a szakminiszteriumok által saját céljaikra elrendelt új felvételek tervezeti is, kivéve, ha a közszolgálat érdeke halasztást nem tűr, mely esetben azok a tanácsal utólag közlendők.

5. §. A kormányközegek, egyházi, valamint polgári és katonai hatóságok, kötelesek az 1-ső §-ban kitűzött célra szükséges adatokat megszerezni és a maga útján a központi statisztikai hivatalba beszolgáltatni.

Köz- és közérdekű célokkal foglalkozó magánintézetek, egyletek és társulatok működésük köréből a fentebbi célra szükséges adatokat a statisztikai hivatal felszólítására közvetlenül oda beküldeni tartoznak.

6. §. A statisztikai anyagnak hivatalos úton gyűjtése, szakszerű meg-
bírálása s összeállítása végett minden törvényhatóság bizottsága által állandó
statisztikai bizottmány alakittatik.

7. §. A központi statisztikai hivatal és tanácsnak, valamint a törvény-
hatóságok statisztikai bizottmányainak ügykörét részletesen külön utasítások
szabályozzák.

Ezen utasításokat a statisztikai tanács meghallgatása után a föld-
mivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter állapítja meg.

A statisztikai tanács és a statisztikai bizottmányok tagjai működésüket
díjtalanul teljesítik.

8. §. A statisztikai adatok helyességeért és pontos beszolgáltatásáért a
hatóságok, vagy az ezeket közvetlenül nyújtani köteles intézetek, egyletek és
társulatok (5. §.) felelősek. A mely adatok megfelelő hivatalos felszólítás,
illetőleg a hiányok közlése után a mulasztás kellő és elfogadható indoko-
lása nélkül helytelenül, vagy éppen be nem szolgáltatnak, azok a mulasztást
okozott közeg rovására és költségére a helyszínén gyűjtenek.

9. §. Jelen törvény végrehajtásával a földmivelés-, ipar- és kereskedelem-
ügyi miniszter, Horvát- és Szlavonországokban pedig Horvát-Szlavon-Dalmát-
országok bánja bizatik meg.

II.

135. eln. szám.

Az országos statisztikai tanács ügyköre és ügyviteli szabályzata.

Ö császári és apostoli királyi Felségének legalázatosabb előterjesz-
tésém következtében Bécsben f. évi január hó 7-én kelt legfelsőbb elhatá-
rozása alapján ezennel kibocsátom az országos statisztikai tanács ügykörét
és ügyviteli szabályzatát, a mint következik:

1. Az országos statisztikai tanács hivatása az 1874. évi XXV. t.-cikk-
ben meghatározott teendők mellett: szakismereten alapuló tanácsesal támo-
gatni a kormányt mindazon kérdésekben, melyek az országos statisztika
ügyével szoros kapcsolatban vannak; irányt jelezni a hivatalos statisztikai
működésnek és a közigazgatás, a tudomány és élet igényeinek összhang-
zatos kielégítésében a kormánynak segédkezet nyújtani. Az országos m. kir.
statisztikai hivatal által megindítandó adatgyűjtések tervezete megvitátás
végett előlegesen a statisztikai tanács elé terjesztendő. Ugyancsak a sta-
tisztikai tanács előleges véleménye alá bocsáttatnak a szakminiszterek által
saját céljaikra elrendelt új fölvételek tervezetei is; kivéve ha a közszolgálat
érdeke halasztást nem tűr, mely esetben azok a tanácsesal utólag közlendők.

2. A statisztikai tanács elnöke a kereskedelemügyi miniszter, helyettes
elnöke a kereskedelemügyi államtitkár, ennek akadályoztatása esetében az
orsz. m. kir. statisztikai hivatal igazgatója.

3. Az országos statisztikai tanács az egyes szakminiszteriumok kép-
viselőiből, valamint kinevezett szakférfiakból alakul.

A miniszteriumok képviselőit az illető miniszter küldi ki; a szakfér-

fiakat a kereskedelemügyi miniszter nevezi ki, kik, ha e kinevezést elfogadják, a statisztikai tanács tagjaivá válnak. Kiküldetésük, illetve kinevezésük hatályának tartama alatt az illetők »az országos statisztikai tanács tagja« címet viselik.

A kiküldetés, illetve kinevezés három évre szól s annak lejártával — ha meg nem újíttatnék — minden visszavonás nélkül önként megszűnik.

4. A statisztikai tanács tagjainak kötelessége az üléseken pontosan megjelenni és a tanács megbízásaiban lelkiismeretesen eljárni.

5. A statisztikai tanács bármely tagjának jogában áll a statisztika valamely nem művelt ágának a hivatalos statisztika körébe való felvételére nézve indokolt javaslatot terjeszteni elő. Mielőtt azonban a javaslat tárgyalás alá vétetnék, kiadatik tanulmányozás és véleményadás végett a statisztikai hivatal igazgatójának.

Minden tanácstagnak joga van új tagot hozni ajánlatba, ha a szükség a tagok szaporítását kívánja; az ajánlatba hozott egyének kineveztetése azonban a kereskedelemügyi miniszter elhatározásától függ.

A statisztika tanács tagjai gyűlésileg végzendő teendőiken kívül egyéb adatgyűjtési vagy irodalmi munkát is vállalhatnak.

6. Az országos statisztikai tanács, ha lehet, legalább havonként egyszer, de ha szükség kívánja, többször is tarthat gyűlést.

7. Az országos statisztikai tanács két jegyzőjét a kereskedelemügyi miniszter rendeli ki.

8. A tanácskozási sorrendet a statisztikai hivatal igazgatójának előterjesztésére a kereskedelemügyi miniszter állapítja meg. Az igazgató a tárgyakat vagy maga adja elő, vagy a miniszter engedélyéhez képest az orsz. m. kir. statisztikai hivatal azon tagjai által adhatja elő, a kik az illető tárgyak tanulmányozásával szakszerűleg foglalkoznak.

Egyébiránt a kereskedelemügyi miniszter és a statisztikai tanács maga is egyes kérdésekben külön előadót is rendelhet.

9. A sorrend, valamint a miniszterek képviselői által előadott tárgyak befejezésével az egyes tanácstagok esetleges indítványai vagy javaslatai kerülnek tárgyalás alá. Indítvány vagy javaslat benyújtás előtt 14 nappal az orsz. m. kir. statisztikai hivatal igazgatójával írásban közlendő.

10. Fontosabb tárgyak, vagy hosszabb tanulmányt igénylő munkálatok a tanácskozás előtt nyomtatásban közöltetnek a tagokkal.

11. A statisztikai tanács egyes bizottságokat küldhet ki kebeléből, melyeknek tagjai — ha a megbízást elfogadták — abban eljárni tartoznak.

12. Ha a felmerült tárgy úgy kívánja, a kereskedelemügyi miniszter saját vagy a statisztikai tanács határozata alapján, vagy valamely tanácstag javaslatára külön szakférfiakat is hívhat meg a tanácskozásba.

13. A statisztikai tanács természeténél fogva csak tanácskozó testület ugyan, mindamellett a közigazgatás és tudomány igényei szerint indokolt véleménye általános szavazattöbbség szerint határozatképen vezetetik a jegyzőkönyvbe, mely a kereskedelemügyi miniszter külön kikérendő jóváhagyását igényli és ez esetben végrehajtható.

Miniszter által jóváhagyott határozatok foganatosítását a kereskedelemügyi miniszter a rendes hivatalos úton eszközölheti.

Az eddigi országos statisztikai tanács mai nappal megszűnik; tagjainak, a kiknek megbízatása szintén megszűnik, eddigi működésükért ez úton köszönetemet fejezem ki. Az új tanács egybeállítása legközelebb fog megtörténni.

Kelt Budapesten, 1890. évi január hó 18-án.

Baross Gábor s. k.

III.

1455/eln. szám.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal ügyköre és ügyviteli szabályzata.

Ő császári és apostoli királyi Felségének legalázatosabb előterjesztésem következtében f. évi április hó 3-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározása alapján ezennel kibocsátom az orsz. m. kir. statisztikai hivatal új ügykörét és ügyviteli szabályzatát, a mint következik:

1. §. Az országos statisztika ügyét az 1874: XXV. t.-cz. szabályozza és a nevezett törvénycikk 7. §-a értelmében az országos m. kir. statisztikai hivatal ügyköre és ügyviteli szabályzata a következőkben állapítatik meg.

2. §. Az országos m. kir. statisztikai hivatal feladata a m. korona országai közállapotainak és évről-évre változó közérdekű viszonyainak nyilvántartása s ezen célra minél teljesebb és megbízhatóbb adatok gyűjtése, az adatok megvizsgálása, rendezése, feldolgozása és olyképen való közrebocsátása, hogy azok törvényhozói, közigazgatási, tudományos és gyakorlati célokra egyaránt használhatók legyenek.

3. §. Azon célból, hogy a hazai közállapotokról összeállított statisztikai eredmények helyes mérlegelése akár a tudomány szempontjából, akár a törvényhozás vagy a kormány céljaira nemzetközi összehasonlítások által is előmozdíttassék, az orsz. m. kir. statisztikai hivatal a külföldi országokra vonatkozólag is összeállítja s esetleg közre is bocsáthatja a fontosabb statisztikai adatokat. A nemzetközi adatokat a statisztikai hivatal az egyes országok statisztikai közleményeiből meríti, de a hol szükséges és különösen a mi az adatok pótlását és kiegészítését illeti, azokat az egyes külföldi kormányok és statisztikai hivataloktól közvetlenül is beszerezheti.

4. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal az osztrák vagy más külföldi kormányok és statisztikai hivatalok megkeresésére saját kiadványait szintén megküldi — a csereviszony feltételezése mellett — s jogositva van statisztikai adatokat közvetlenül is kiszolgáltatni.

5. §. A statisztikai hivatalnak az országos statisztikai tanácshoz és az áruforgalmi értékmegállapító bizottsághoz való viszonyát a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által kibocsátott és Ő császári és apostoli királyi Felsége által jóváhagyott külön ügyrend szabályozza.

6. §. Az országos m. kir. statisztikai hivatal élén a hivatal igazgatója áll, a ki a hivatalnak összes működéséért felelős. Az igazgatót távolléte vagy akadályoztatása esetén a hivatal aligazgatója, annak is aka-

dályoztatása esetén pedig a rangban azután következő legidősebb tisztviselő helyettesíti.

7. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal szakmüködésére, vagyis az adatok gyűjtésére, szakszerű megvizsgálására és összeállítására, az eredmények tudományos feldolgozására és közrebocsátására, valamint az e célra szükséges tudományos segédeszközök beszerzésére nézve önálló, szolgálati és fegyelmi tekintetben azonban a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek alárendelt hivatal.

8. §. A statisztikai hivatal önhatáskörében el nem intézhető ügyek, a melyekre nézve tehát javaslat vagy előterjesztés teendő a kereskedelemügyi m. kir. miniszterhez, illetőleg annak utasítása vagy jóváhagyása kérendő ki, általában a következők:

a) a hivatal ügykörét érintő szabályozó rendeletek alkotására, változtatására, életbeléptetésére vonatkozó intézkedések;

b) az évi költségvetés és a hivatal munkaprogramjának megállapítása, a költségvetéssel megengedett átruházási jog gyakorlása és a költségvetésből vagy a munkaprogrammtól való bárminemű eltérések;

c) a statisztikai tanács előterjesztései;

d) az osztrák vagy más külföldi kormányokkal és statisztikai hivatalokkal statisztikai ügyben történő megállapodások;

e) a statisztikai hivatal összes tiszti és szolgaszemélyzetének személyes és fegyelmi ügyei, — a tiszti személyzet részére 4 hétnél és az igazgató részére 3 napnál nem hosszabb szabadságidőnek engedélyezését kivéve;

f) a bérleti és szállítási szerződések jóváhagyása;

g) a kiadványok árának meghatározása és azon ingyenes és cserepéldányok számának megállapítása, a melyek felett a hivatal a jelen szabályzat 26. §-ában megjelölt célra saját hatáskörében rendelkezhetik;

h) irodaberendezési tárgyak beszerzése, a mennyiben ezen beszerzések költsége tételelenként 100 frtot, illetve az év folyama alatt összesen 300 frtot meghalad;

i) az utalványozások gyakorlása;

j) mindennemű pénz- és anyagkezelési, továbbá könyvtári számadások jóváhagyása;

k) egyéb oly ügyek, melyeket különös fontosságuknál fogva a hivatal nem vél önállóan elintézhetni, vagy a melyekre nézve a kereskedelemügyi miniszter nyilatkozatra vagy véleményadásra hívta fel a statisztikai hivatalt vagy a melyeket a kereskedelemügyi miniszter mint előre terjesztendőket megjelöl.

9. §. Az országos m. kir. statisztikai hivatal minden év első felében elkészíti a következő évi munkaprogramját és azt legkésőbb június hó végéig a kereskedelemügyi m. kir. miniszterhez felterjeszti. A kereskedelemügyi miniszter a statisztikai hivatal munkaprogramját az összes társmiszterekkel közli, a kik ezen alkalommal netaláni óhajaikat a tárczájukat érdeklő új adatgyűjtésekre vonatkozólag előadhatják, minek következtében az általuk kívánt munkálatok, a mennyiben keresztülvihetők, a munkatervbe utólag felvétnének s a költségek is az orsz. m. kir. statisztikai hivatal költségvetésébe állíttatnak be.

10. §. Azon esetben, ha az egyes miniszteriumok részéről kívánt és egyaránt fontosnak jelzett valamennyi munkálatnak egy év folyama alatt való keresztülvihetősége az orsz. m. kir. statisztikai hivatal előtt kétségesnek látszik: azt, hogy a munkálatok közül melyik halasztassék későbbre, a minisztertanács van hivatva eldönteni, a mely ily esetekben egyúttal a munkálatok sorrendjét is megállapíthatja.

11. §. A megállapított munkaprogramm az orsz. m. kir. statisztikai hivatal költségvetésének indokolásába felvétetik.

12. §. Ha valamely miniszterium a költségvetés minisztertanácsilag történt megállapítása után vagy évközben óhajt valamely munkálatot az orsz. m. kir. statisztikai hivatalra bizni, a hivatallal közvetlenül indít tárgyalásokat s egyúttal a hivatal által szükségesnek jelzett költségeket — a bemutatott költségtervezet alapján és utólagos elszámolás kötelezettsége mellett — a hivatalnak rendelkezésre bocsátja.

Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal az új munkálatról, a melyre megbízást nyert, a megállapodások létrejötte után az új munkálatra az illető minisztertől nyert külön költségfedezet közlése mellett jelentést tesz a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek, nemkülönben akkor is, ha a felajánlott feltételeket el nem fogadhatóknak tartja.

13. §. Az oly esetekben, a mikor az új munkálatra nyert megbízás következtében a hivatalnak a költségvetés indokolásában megállapított programján változtatni kell, a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek előzetes hozzájárulása kérendő ki; ha pedig a munkaterv megváltoztatása következtében oly munkálatot kell elhagyni vagy későbbre halasztani, a melynek a programba való felvétele valamelyik más miniszternek javaslatára történt, az illető miniszter beleegyezése is megkívánatik. Ha egyetértő megállapodás létre nem jöhetne, az ügy a minisztertanács elé terjesztendő.

14. §. Az utalványozásokat a hivatal költségvetésére a kereskedelemügyi m. kir. miniszter, a valamely más tárca költségén teljesítendő különös munkálatokra pedig az illető miniszter eszközli.

15. §. Az országos m. kir. statisztikai hivatal az egyes miniszteriumokkal és törvényhatóságokkal, más államok kormányaival, statisztikai hivatalaival, a nemzetközi statisztikai kongresszusok előkészítő és intéző bizottságaival, egyházi és iskolai hatóságokkal, a miniszteriumok és törvényhatóságok alárendelt közegeivel, tudományos intézetek s egyéb egyletek és társulatok igazgatóságával és magánfelekkel hivatása körébe eső ügyekben közvetlenül és saját pecsétje alatt levelez.

16. §. Ha a statisztikai adatok helyesbitése vagy pótlása végett a statisztika ügyének szervezéséről szóló 1874. évi XXV. t.-cz. 8. §-a értelmében a hibás közeg költségére valamely tisztviselőnek kiküldése válik szükségessé, erről a mulasztó közeg felettes hatóságának, valamint a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek is előzetesen jelentés teendő.

17. §. Az adatszolgáltatásnak a helyszínen való ellenőrzését vagy a statisztika körébe vágó egyes kérdések tanulmányozását célzó kiküldések az e célra megállapított költségvetési hitel keretén belül a hivatal által saját hatáskörében intézhetők el, de a kiküldések a kereskedelemügyi

miniszternek havonként utólagosan bejelentendők; négy hétnél hosszabb időre tervezett tanulmányutakhoz, továbbá az osztrák birodalmi tanácsban képviselt királyságok és országok területére vagy más külföldi országokba való kiküldésekhez pedig a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek előzetes engedélye kérendő ki.

18. §. A hivatal osztály- és munkabeosztását a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által a költségvetés indokolásában már jóváhagyást nyert, esetleg a minisztertanács által meghatározott munkaprogramm és az időközi megbízások alapján a hivatal igazgatója állapítja meg s ezen célra a költségvetési hitel, illetve a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által havonként engedélyezett, vagy egyes más miniszterek által külön munkálatok teljesítése végett rendelkezésre bocsátott hitelek erejéig a díjnoki és rendkívüli munkaerő alkalmazásáról önállóan gondoskodik, beleértve a különböző nyelvű fordítók alkalmazását is.

19. §. A hivatal személyzete szakképzettségének emelését célzó statisztikai szakvizsga továbbra is fentartatik s az előmenetel e szakvizsga eredményes letételétől tétetik függővé.

20. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal a jelen szabályzat 2. és 3. §-aiban meghatározott feladatának előmozdítására könyvtárt és térképgyűjteményt tart fenn s gondoskodik arról, hogy abba ne csak a szoros értelemben vett statisztikai szakmunkák, hanem a terület, népesség, közművelődés, közgazdaság, állami pénzügy, jogszolgáltatás, véderő és egyéb közviszonyokra vonatkozó tudományos forrásművek, folyóiratok és általában mindazon segéd tudományok értékesebb irodalmi termékei felvétesse, amelyek szükségesek ahhoz, hogy a hivatal munkakörének tudományos természetéhez képest állandóan a kor színvonalán maradjasson.

21. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal igazgatója a költségvetésileg megállapított, könyvtár részére engedélyezett hitelt — a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által a költségvetés indokolásában jóváhagyott elvek szerint — önállóan használhatja fel, de a beszerzett könyvekről, térképekről és folyóiratokról, valamint a könyvek bekötéséről is rendes számadást vezet.

22. §. A könyvtár használatát a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által kiadott külön utasítás szabályozza.

23. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal rendes statisztikai munkálatai a »Magyar Statisztikai Évkönyv« című kézikönyvben és a »Magyar Statisztikai Közlemények« című kiadványsorozatban tétetek közzé. Szükséghez képest térképekkel és más grafikai rajzokkal ellátva.

24. §. Az Évkönyvet az országos m. kir. statisztikai hivatal magyar szövegben adja ki, de gondoskodik annak más nyelvű fordításban való megjelenéséről is.

25. §. A kiadványok kinyomatását, a szükséges térképek és más grafikus rajzok előállítását is beleértve, a megállapított munkaprogramm keretén belül és a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által jóváhagyott szerződésekben foglalt feltételek alatt az országos m. kir. statisztikai hivatal saját hatáskörében intézi el. A más miniszteriumok megbízásából és azok költségére összeállított munkálatok kinyomatása azonban csak az illető miniszterek beleegyezésével történhetik.

26. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal kiadványai rendszerint csak pénzért szerezhetők meg s úgy az egész évfolyamokra vonatkozó előfizetési árt, valamint külön-külön az egyes művek árát, hosszabb időre érvénynyel bíró általános árszabályban, a kereskedelemügyi m. kir. miniszter állapítja meg. Bizonyos számú példányokat azonban a miniszter a hivatal javaslatára — utólagos elszámolás kötelezettsége mellett — az utóbbinak rendelkezésére bocsát, hogy azokból az egyes miniszteriumokat, a hirlapokat, továbbá a hivatalt és a hivatal személyzetének szükségletét ingyenpéldányokkal ellássa és a hazai — a fővárosi és a horvát-szlavonországi — s külföldi statisztikai hivatalokkal, esetleg hatóságokkal is a könyvtár fejlesztése és a hivatal rendszeres működése érdekében a csereviszonyt fentartsa.

27. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal nem tulajdonképeni statisztikai természetű működésében, mint pl. a különböző cím- és névtárak, u. m. »Tiszti Czim- és Névtár«-ak, »Helységnévtár«-ak, »Iparczintár«-ak, stb. szerkesztésében és kiadásában szorosan a kereskedelemügyi m. kir. miniszter utasításai szerint jár el.

28. §. Az adatgyűjtésre költségvetéssleg megállapított összeg és a hivatal évi munkaprogramjának vagy az egyes miniszteriumok által a hivatalra bízott különös munkálatok s azok engedélyezett költségeinek keretén belül a szükséges nyomtatványok (felvételi, feldolgozási segédtablák, stb.) előállítását a kereskedelemügyi m. kir. miniszter által jóváhagyott szerződésekben foglalt feltételek alatt a hivatal saját hatáskörében eszközli.

29. §. A hivatal igazgatója az iroda-berendezési tárgyak beszerzését és javítását, a mennyiben a költségek tételesen 100 frtot s egy év alatt összesen 300 forintot meg nem haladnak, továbbá az irodaszerek, fűtési és világítási anyagok beszerzését, a költségvetéssleg megállapított irodai átalány keretén belül és a fennálló miniszteri rendeletek értelmében a felmerülő szükséghez képest saját hatáskörében eszközli.

30. §. A hivatal igazgatója az alkalmazottakat szolgálati hanyagság, engedetlenség vagy más, a fegyelembe ütköző magaviselet miatt egy frttól 20 forintig terjedhető rend-, illetőleg pénzbírsággal sújthatja. A tisztviselőkre vagy hivatalszolgákra kiszabott pénzbüntetések a kereskedelemügyi miniszternek esetről-esetre feljelentendők. A pénzbüntetést levonás végett a miniszterium számvévósége jegyzi fel az illető fizetési könyvébe.

31. §. A hivatal pénz- és anyag-kezelését a kereskedelemügyi m. kir. miniszter külön rendeletekben szabályozza; az irodai kezelés, házfelügyelet és egyéb belszolgálati teendőkre nézve a hivatal igazgatósága saját hatáskörében intézkedik.

32. §. Ezen szabályzat életbeléptével az orsz. m. kir. statisztikai hivatal korábbi ügyköre és ügyviteli szabályzata, valamint az ezen hivatal ügykörét vagy ügyvitelét érintő miniszteri rendeleteknek is mindazon pontjai, a melyek a jelen szabályzat határozmányaitól eltérnek: hatályon kívül helyeztetnek.

Jelen ügykör és ügyviteli szabályzat kihirdetése napján lép hatályba. Budapest, 1894. évi április hó 10-én.

Lukács Béla s. k.,
kereskedelmügyi m. kir. miniszter.

IV.

A statisztikai hivatali szakvizsgálatok szabályzata.

A köztisztviselők minősítéséről szóló 1883. évi I. t.-cz. 5. és 17. §§-a, továbbá az orsz. m. kir. statisztikai hivatal részére Ő cs. és ap. kir. Felségének 1894. évi ápril hó 3-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározása alapján kibocsátott új ügykör és ügyviteli szabályzat 19. §-a értelmében a statisztikai hivatali szakvizsgálatok szabályzatát következőleg állapítom meg.

1. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatalban a személyzet szakképzettségének emelésére s a képzettségnek igazolására statisztikai szakvizsgák rendszeresítettek.

2. §. Az országos m. kir. statisztikai hivatalhoz ezentúl kinevezendő gyakornokok s a VIII. és ennél alacsonyabb fizetési osztálybeli tisztviselők a statisztikai szakvizsgát kineveztetésüktől számítva egy év alatt kötelesek letenni s állásuk ezen vizsga sikeres letételéig csak ideiglenes jelleggel bírhat, minek következtében azon esetben, ha a vizsgát egy év leforgása alatt eredménytelenül le nem tennék, állásukból minden kárpótlás nélkül elmozdithatók.

3. §. A statisztikai szakvizsga letetésére az orsz. m. kir. statisztikai hivatalban jelenleg alkalmazásban levő gyakornokok és tisztviselők is kötelezve vannak, ha tudniillik a régebben rendszeresítve volt statisztikai szakvizsgát annak idején eredményesen le nem tették és pedig a gyakornokok tekintet nélkül szolgálati idejükre, a tisztviselők közül azonban csak azok, a kik 10 évnél rövidebb idő óta vannak állami szolgálatban.

A statisztikai szakvizsga letételére a jelenleg alkalmazásban levő tisztviselők és gyakornokokra nézve is egy évi határidő állapittatik meg, melynek elteltével a szakvizsga letételének elmulasztása, vagy a vizsgálat sikertelensége a hivatali előmenetel tekintetében a 6. §-ban megjelölt hátránnyal lesz egybekötve.

4. §. A statisztikai szakvizsgát a hivatalnál alkalmazott díjnokoknak is szabadságukban áll letenni s a vizsgálatra való bocsátás meg nem tagadható tőlük, ha középiskolai tanulmányokat s érettségi bizonyítványi vagy ezzel egyenértékű más tanulmányi képesítést mutathatnak fel és mint díjnokok az országos m. kir. statisztikai hivatalnál egyfolytában már legalább három hónapon keresztül vannak alkalmazásban.

Azok a díjnokok, a kik a statisztikai szakvizsgát sikeresen letették, a gyakornoki állások betöltésénél más pályázókkal szemben előnyben részesítendőek.

5. §. A statisztikai szakvizsga tárgyai :

a) A statisztika elmélete és története.

b) A statisztika különböző ágaiban alkalmazott adatgyűjtési módszerek.

c) A magyar korona országainak közállapotaira vonatkozó statisztikai adatok (terület, népszámlálások, népesedési mozgalom, közegészségügy, őstermelés, bányászat és kohászat, ipar és kereskedelem, külkereskedelmi forgalom, közlekedés, pénz- és hitelügy, közműveltség, egyházi viszonyok, jogszolgáltatás, közigazgatási és politikai viszonyok, állami pénzügy, véderő, stb.)

a fontosabb viszonyoknál nemzetközi összehasonlításokkal, különös tekintettel Ausztriára.

d) A magyar korona országai hivatalos statisztikájának szervezetére vonatkozó törvények és rendeletek.

e) A közgazdaságtan alapelemei.

f) A magyar korona országai közigazgatási és pénzügyigazgatási jogának főbb elemei.

Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal igazgatója, mint a vizsgálati bizottság elnöke időnkint köriratban fogja az érdekeltek figyelmét felhívni mindazon kézikönyvekre és egyéb segédforrásokra, a melyek a statisztikai szakvizsgákra való készüléskor leginkább használhatók.

6. §. Az orsz. m. kir. statisztikai hivatal új ügyköre és ügyviteli szabályzatának 19. §-a értelmében a statisztikai szakvizsga letétele a hivatali előmenetel feltételét képezi, ennél fogva a jelen szabályzat életbeléptétől számítandó egy év múlva az orsz. m. kir. statisztikai hivatalnál csak azok tarthatnak igényt üresedések esetén magasabb állásba való kineveztetésre, a kik a szakvizsgát legalább kielégítő sikerrel letették.

7. §. A statisztikai szakvizsga eredményéről, ha az sikeres, a jelölt részére államvizsgálati bizonyítvány állittatik ki, a melyben a vizsgálat eredménye »jeles«, »jó« vagy »kielégítő« minősítéssel jelöltetik meg. A bizonyítványban egyúttal az is kitüntetendő, hogy a vizsgáló-bizottság határozata egyhangulag vagy szótöbbséggel hozatott-e.

8. §. A statisztikai szakvizsga eredménye, az arról kiállított államvizsgálati bizonyítvány egyidejű felterjesztésével, tudomás és az illetőnek szolgálati táblázatába való feljegyeztetés végett a kereskedelemügyi m. kir. miniszternek bejelentendő.

9. §. A statisztikai szakvizsgálati bizottság az elnökön kívül négy más vizsgáló tagból áll; elnöke az orsz. m. kir. statisztikai hivatal igazgatója, többi tagjait pedig felerészben az egyetemi tanárok, felerészben a statisztikai hivatal tisztviselői közül, három évi megbizatással a kereskedelemügyi m. kir. miniszter nevezi ki.

A vizsgálatok alkalmával az elnökön kívül két tag részvétele szükséges.

10. §. A szakvizsgáért az abban résztvevő jelöltek vizsgálati díjat nem fizetnek; a vizsgáló bizottság tagjai azonban a statisztikai hivatal irodái általánának terhére minden egyes vizsgázó után 5 frt. tiszteletdíjat számíthatnak fel.

11. §. A statisztikai szakvizsgákról rendszeres vizsgálati napló vezetendő, a mely minden évben újra kezdődő folyószámmal, a vizsgázók nevét, a vizsgálat idejét, a vizsgálat eredményét a teljes minősítéssel, a vizsgálati bizottság tagjainak nevét s esetleg azon körülménynek felemlítését tartalmazza, hogy a jelölt a vizsgálatot ismételte.

12. §. Jelen szakvizsgálati szabályzat kihirdetése napján lép hatályba.

Budapesten, 1895. évi április hó 29-én.

Dániel s. k.

kereskedelemügyi m. kir. miniszter.

V.

Horvát-szlavon autonom törvény¹⁾ 1875. évi február 18-áról az országos statisztikai hivatal és tanácsának Horvát- és Szlavonországok számára való szervezéséről.

1. §. A hivatalos statisztika vezetésére Horvát- és Szlavonországokban, valamint a magyar-horvát országgyűlésnek az országos statisztikáról szóló 1874. évi XXV. törvénycikke végrehajtása céljából a horvát-szlavon-dalmát kir. országos kormányánál Zágrábban statisztikai hivatal és statisztikai tanács szerveztetik.

2. §. A statisztikai hivatal eszközli az országos statisztika vezetését, a statisztikai országos adatoknak gyűjtését, feldolgozását, összeállítását és közzétételét [a horvát-szlavon-dalmát országgyűlés 1869. évi II. törvénycikkének 6. §-a;²⁾ a magyar-horvát-országgyűlés 1874. évi XXV. törvénycikkének 2. §-a és a horvát-szlavon-dalmát országgyűlés 1868. évi I. törvénycikkének 45. §-a.³⁾

3. §. A statisztikai hivatal mellett mint szakértő-testület áll a statisztikai országos tanács.

A statisztikai országos tanács alakul az egyes közigazgatási ágak képviselőiből, valamint a bán által kinevezendő szakférfiakból.

Ezen tanács elnöke a bán vagy annak törvényes helyettese.⁴⁾

A statisztikai tanács tagjai működésüket díjtalanul teljesítik.

4. §. A statisztikai hivatal és a statisztikai tanács ügykörét külön utasítások szabályozzák, melyeket a statisztikai tanács meghallgatása után a bán ki fog adni.

5. §. Az állami (a magyar-horvát országgyűlés 1874. évi XXV. törvénycikkének 5. §-a.) és egyházi hatóságok, továbbá az országban létező nyilvános intézetek és társulatok mind tartoznak az országos kormány, illetve a statisztikai hivatal felszólítására pontos és megbízható statisztikai adatokat beszolgáltatni; ellenkező esetben ezen adatok költségökre fognak gyűjteni.

6. §. Ezen törvény végrehajtásával a bán bizatik meg.

¹⁾ A hivatalos statisztikára vonatkozó horvát-szlavon autonom törvények, valamint az azokban más autonom törvényekből idézett szakaszok itt következő fordítását a horvát-szlavon-dalmát m. kir. miniszter úr Ő Nagyméltósága sziveskedett f. évi 369. sz. a. az országos m. kir. statisztikai hivatalnak megküldeni.

²⁾ E szakasz így hangzik: »Az országos kormány bel- és pénzügyi szaksztyálynak hatáskörébe tartoznak mindazon ügyek, melyek az ország beligazgatására vonatkoznak, kivéve azokat, melyek a másik két osztály hatáskörébe esnek; különösen . . . a népességi statisztika . . . «

³⁾ E szakasz azonos az 1868. évi XXX. t.-cz. 45. §-ával.

⁴⁾ L. a fentebb idézett 1869. évi II. t.-cz. 10. §-át: »Ha a bán távol van — vagy bármi más módon akadályozva volna, vagy a bán méltóság üresedésben lenne — akkor kormányzati teendőit saját felelősségére az országos kormány belügyi osztálya élen álló osztályfőnök látja el.«

VI.

Horvát-szlavon autonóm törvény 1895. évi február hó 16-ikáról, melyvel az országos statisztika hivatala és tanácsa Horvát- és Szlavonországokban való szervezéséről szóló 1875. évi február hó 18-án kelt törvény kiegészítettik.

1. §. Az országos kir. kormánynál az 1875. évi február 18-án kelt törvényhez képest szervezett statisztikai hivatalnak a czíme: »kir. országos statisztikai hivatal Zágrábban«.

2. §. A zágrábi kir. országos statisztikai hivatal élén áll az igazgató kir. osztálytanácsosi ranggal.

3. §. A zágrábi kir. országos statisztikai hivataligazgatója és többi szak- (fogalmazói) személyzete valamint tisztjének is szolgálati kategóriáit és rangosztályait az A) alatti melléklet¹⁾ állapítja meg.

4. §. A zágrábi kir. országos statisztikai hivatal igazgatóját és titkárát a bán javaslatára a király nevezi ki.

Az I. osztályú segédet, a II. osztályú segédeket s a tisztet a kir. országos statisztikai hivatal igazgatójának javaslatára a bán nevezi ki.

5. §. A kir. országos statisztikai hivatal összes hivatalnokai a kir. országos kormányhivatalnokok létszámába soroztatnak be és pedig: az igazgató, az osztálytanácsosok, a titkár és a segédek, a többi fogalmazói hivatalnokok és a tiszt a kir. országos kormány kezelési hivatalnokai közé, mindegyikük a rangosztálya szerint.

6. §. A kir. országos statisztikai hivatal hivatalnokaira nézve a szolgálat, személyi viszonyok, a jogok s hivatalbeli köteleességek, valamint a fegyelmi felelősség tekintetében ugyanazon törvények és szabályok érvényesek, melyek a politikai igazgatás hivatalnokai számára fennállanak.

7. §. Ezen törvény A) alatti mellékletéhez képest a horvát- és szlavonországi országos tisztviselők és szolgák illetményeinek szabályozásáról szóló 1894. évi augusztus hó 20-án kelt törvényhez csatolt A) kimutatás²⁾ annyiban módosítottatik, illetve egészítettetik ki, hogy az igazgató a VI., a titkár a VII., az I. osztályú segéd a VIII., a II. osztályú segédek a IX., a tiszt pedig a X. rangosztályba soroztatik.

8. §. Ezen törvény végrehajtása a bánra bízatik.

¹⁾ A törvényhez csatolt A) melléklet szerint a hivatal igazgatója a VI., a titkár és az igazgatói helyettes a VII., az I. osztályú segéd a VIII., a II. osztályú segédek a IX. a tiszt pedig a X. rangosztályba soroztatnak.

²⁾ E kimutatás szerint a statisztikai hivatal főnöke a VII.; a statisztikai hivatal segéde a IX. rangosztályba volt sorozva.

A jelen törvény szerint a statisztikai hivatal tisztviselőinek illetményei a következők:

a VI. rangosztályban:	3000	vagy	2600	frt. fizetés és	560	frt. lakkbér
a VII.	»	2400; 2200	»	2000	»	» 420 » »
a VIII.	»	1800; 1600	»	1400	»	» 350 » »
a IX.	»	1300; 1200	»	1100	»	» 280 » »
a X.	»	1000; 900	»	800	»	» 245 » »

VII.

1881. évi XIII. törvényczikk az áruforgalmi statisztikáról.

(Szentelést nyert 1881. évi márczius hó 14-én. Kihirdettetett az országgyűlés képviselőházában 1881. évi márczius hó 16-án, a főrendek házában 1881. évi márczius hó 19-én.)

1. §. Mindazon áruküldeményekről, melyek a vasuti és hajózási vállalatoknál a magyar korona területéről való kivitel czéljából adatnak fel, vagy a magyar korona területére, mint behozatali cikkek érkeznek meg, az áruforgalmi statisztika készítése czéljából külön nyilatkozatok állítandók ki.

A podgyász-szállítás ezen intézkedés alá nem esik.

2. §. A nyilatkozatokhoz e végből kiadott kétkrajczáros bélyegű űrlapok használandók, a melyeken a következő rovatok töltendők ki: a vasuti vagy hajózási állomás neve, a hol a küldemény feladatik, valamint a hová a küldemény szől; az áru megnevezése, mennyisége és értéke.

3. §. Ugyanazon rendeltetési helyre egyszerre intézett küldeményről, ha az egynemű áruból áll, kerüljön az akár darabszámra, akár csomagolatlanul, akár több csomagban szállításra, csakis egy nyilatkozat állítandó ki.

Többféle áruból és több csomagból álló egy küldeményről annyi nyilatkozat állítandó ki, a hányféle áru van a küldeményben.

Egy csomagról — még ha különböző árukat foglal is magában — csak egy nyilatkozat kell.

4. §. Az űrlap alakja, kitöltésének részletei és különösen az, hogy mikép eszközlendő az áru megnevezése és mikép fejezendő ki annak mennyisége, rendeleti uton fog szabályoztatni.

5. §. Vasuti vagy hajózási vállalatok a magyar korona területén csak oly küldeményt fogadhatnak el külföldre leendő elszállításra, mely a szabályszerűen kitöltött nyilatkozattal együtt adatik fel.

6. §. A magyar korona területén feladásra kerülő külföldre szőló küldeményekről, a feladó tartozik a nyilatkozatot kiállítani és azt a vasuti vagy hajózási vállalatnak a feladásnál átszolgáltatni.

Ellenben a magyar korona területére érkező küldeményeknél a vasuti vagy hajózási vállalat köteles saját hatáskörében gondoskodni arról, hogy a küldeményhez szükséges nyilatkozat kiállittassék; jogában áll mindazonáltal az, hogy az űrlapért kiadott bélyegköltségét az átvevő fél által magának visszatéríttesse.

A vasuti vagy hajózási vállalat gyanú esetében a nyilatkozat adatait a küldeménynyel, tartalom tekintetében, a feladó vagy átvevő vagy azok meghatalmazottjának, avagy szükség esetében legalább két tanúnak jelenlétében összehasonlítani jogosítva van s ezen eljárásának eredményéhez képest a hamisnak talált nyilatkozat kiigazítása iránt intézkedik.

7. §. A nyilatkozatok a vasuti és gőzhajózási vállalatok részéről, a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter által meghatározandó időközökben a m. kir. statisztikai hivatalhoz küldendők be.

8. §. A vasuti vagy hajózási vállalatok részéről ezen törvénynek saját közegeik által leendő pontos és kötelező végrehajtása tárgyában kiadandó

utasítás jóváhagyás végett a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszternek bemutatandó.

9. §. A vasuti vagy hajózási vállalatok tartoznak a jelen törvény és az annak alapján kiadott utasítások ellen vétő közegeiket felelősségre vonni és fegyelmi úton büntetni. Ebbeli eljárásokról a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterhez jelentést tesznek.

10. §. A földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszter külön e czélból kirendelt kiküldöttek által meggyőződést szerez magának arról, hogy a vasuti és hajózási vállalatok, illetőleg ezeknek közegei a jelen törvény és a kiadott utasítások értelmében járnak el.

Ezen kiküldötteknek a vasuti és hajózási vállalatok a kívánt felvilágosításokat megadni és a vállalatoknak az ellenőrzés gyakorolhatásához szükséges okmányait vagy könyveit előmutatni tartoznak.

11. §. Mennyiben és mely időtől kezdve alkalmazandó ezen törvény postaküldeményekre, az rendelet által fog megállapíttatni.

12. §. Jelen törvény 1881. évi május hó 1-ével lép életbe.

13. §. Jelen törvény végrehajtásával a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi, illetőleg a közmunka- és közlekedésügyi miniszter biztatnak meg.

VIII.

1895. évi XVIII. t.-cz. az áruforgalmi statisztikáról szóló 1881. évi XIII. t.-cz. kiegészítéséről és némely határozmányának módosításáról.

(Szentelést nyert 1895. évi június hó 14-én. Kihirdettetett az »Országos Törvénytár« 6. számában június 20-án.)

1. §. Az 1881. évi XIII. t.-cz. 2. §-a hatályon kívül helyeztetik s annak helyébe a következő rendelkezés lép:

A küldemények bejelentése irásban, e végből kiadott árúnyilatkozati űrlapokon történik. A vasuti és hajózási forgalomban közvetített küldemények bejelentésére 10 filléres bélyeggel ellátott űrlapok használandók.

Valamennyi árúnyilatkozaton meg kell jelölni: az áru megnevezését, közelebbi meghatározását és mennyiségét, továbbá azt az országot, a melynek területén az áru származási, illetve rendeltetési helye fekszik, végül a vasuti és hajózási forgalomban a fel- és leadási állomások nevét.

2. §. Az 1881. évi XIII. t.-cz. 6. §-ának második bekezdése hatályon kívül helyeztetik s annak helyébe a következő rendelkezés lép:

A magyar korona országainak területére vasuton vagy hajón érkező küldeményekről a címzett tartozik az árúnyilatkozatot kiállítani s azt a vasuti vagy hajózási vállalatnak a küldemény átvétele előtt átszolgáltatni.

3. §. Az 1881. évi XIII. t.-cz. 9. §-a a következő rendelkezéssel egészítették ki:

A ki tudva valótlan adatokat tartalmazó árúnyilatkozatot szolgáltat be, kihágást követ el és 2—100 koronáig terjedhető, áruforgalmi statisztikai czélra fordítandó pénzbüntetéssel büntetettik. Ezen kihágás megvizsgálására és elbírálására az iparhatóságok illetékesek.

4. §. Ennek a törvénynek a végrehajtásával a kereskedelemügyi miniszter, illetve a horvát-szlavon-dalmát bán bizatik meg.

Jelen törvény 1895. évi július hó 1-ével lép életbe.

A magyar áruforgalmi statisztikai állandó értékmegállapító bizottság szervezeti és ügyviteli szabályzata.

(Jóváhagyatott Ő császári és apostoli királyi Felségének 1893. évi május hó 3-án kelt legfelsőbb elhatározásával.)

1. §. A magyar áruforgalmi statisztikában foglalt árúk kereskedelmi értékének megállapítását a kereskedelemügyi magy. királyi miniszternek közvetlenül alárendelt állandó értékmegállapító bizottság eszközli.

2. §. A bizottság elnöke az országos m. kir. statisztikai hivatal igazgatója, helyettes elnöke a hivatal aligazgatója.

A bizottság adminisztratív ügyeit az elnökség intézi.

Az elnökséget kiegészíti a titkár, a kit a kereskedelemügyi miniszter az országos m. kir. statisztikai hivatal tisztikarából nevez ki.

3. §. A bizottság áll a kereskedelemügyi m. kir. ministerium kebeléből kiküldött négy, a pénzügyi és földművelésügyi m. kir. ministeriumok kebeléből kiküldött három-három tagból, a budapesti m. kir. fővámgazgatóból, továbbá a m. kir. államvasutak igazgatóságának két, a kereskedelmi és iparkamaráknak, az országos magyar gazdasági egyesület, az országos iparegyesület, az országos magyar malomegyesület, a magyar kereskedelmi csarnok és a magyar szesztermelők országos egyesülete egy-egy, a kereskedelemügyi magy. kir. miniszter által megerősített képviselőjéből, végül kellő számú fő- és székvárosi és vidéki kinevezett bizottsági tagból.

4. §. A kinevezett bizottsági tagok lehetőleg rokon-árúnemek szerint csoportosított megfelelő számú szakosztályba osztatnak és mindenik szakosztály élén egy elnök áll, a ki mellé az előadói és jegyzői teendők vitelére, az országos magy. kir. statisztikai hivatal egy alkalmas tisztviselője rendeltetik.

5. §. A szakosztályok elnökeit a kereskedelemügyi m. kir. miniszter közvetlenül, a többi bizottsági tagokat pedig a kereskedelmi és iparkamarák és a szakosztályok elnökeinek meghallgatásával nevezi ki.

6. §. A bizottsági tagság tiszteletbeli állás, díjazással rendszerint nincs összekötve, a vidéki tagok azonban útiköltségeik megtérítésére és napidíjra tarthatnak igényt.

7. §. A kinevezés nem időre szól; ha azonban valamely bizottsági tag az értékmegállapító bizottság munkálataiban két éven keresztül személyesen vagy írásbelileg részt nem vesz, kilépettnak tekintetik.

8. §. Az egyes árúnemeknek a különböző szakosztályokba való beosztását az elnökség a szakosztályok elnökeivel egyetértőleg határozza meg.

9. §. Az értékek évenként csak egyszer állapíttatnak meg és pedig minden év első negyedében a megelőző naptári évre vonatkozólag.

10. §. Az országos m. kir. statisztikai hivatal úgy a kereskedelmi és iparkamarákat, mint az egyes kinevezett bizottsági tagokat idejekorán ellátja a szükséges nyomtatványokkal, hogy ezekbe az előbbieket a kerületük szempontjából nagyobb fontossággal bíró behozatali és kiviteli árúcikkek értékét bejegyezzék és az illető árúk üzleti és árviszonyairól jelentést tegyenek; az utóbbiak pedig a saját csoportjukhoz tartozó árúkra nézve tegyék ugyanezt.

11. §. Az értékmegállapítás szakosztályonként történik. Minden egyes szakosztály, az elnökön kívül, legalább hat tagból áll. Mindenik szakosztály

saját elnökeinek vezetése alatt, de a bizottság elnökségének részvétele mellett, az országos m. kir. statisztikai hivatal helyiségeiben tartja üléseit, melyekről rendes jegyzőkönyv vezetetik és az előadó az ülés végén a bizottsági tagok által készített kimutatásokat és jegyzeteket földolgozás végett összegyűjti. Mindenik szakosztály jogosítva van üléseire szakértőket is meghívni.

12. §. A szakosztályok az értékeket, az egyes bizottsági tagok kimutatásai és bevallásai alapján, a hivatalos előadó jegyzeteinek és a kereskedelmi és iparkamarák árkimutatásának figyelembe vételével állapítják meg.

13. §. A szakosztályilag megállapított értékek fölülvizsgálata és jóváhagyása a bizottság összlülésének van fentartva.

Az összlülés áll az elnökségen kívül a három szakminiszterium kiküldötteiből, a budapesti m. kir. fővámgazgatóból, a m. kir. államvasutak igazgatóságának, a kereskedelmi és iparkamarák, az országos magyar gazdasági egyesület, az országos iparegyesület, az országos magyar malomegyesület, a magyar kereskedelmi csarnok és a magyar szesztermelők országos egyesülete képviselőiből és a szakosztályok elnökeiből és előadóiból. Az összlülésnek is jogában áll szakértők közreműködését igénybe venni.

14. §. Az összlülést megelőzőleg az országos m. kir. statisztikai hivatal az egyes szakosztályok értékbecsléseit és jelentéseit az áruforgalmi statisztika fő- és alcsoportjai szerint rendszeresen összeállítja és kellő számú példányban sokszorosítva, tanulmányozás végett megküldi az összlülés valamennyi tagjának, hogy a megjelent tagok kellőleg elkészülve tehessék meg esetleges megjegyzéseiket vagy kifogásaikat.

15. §. Az értékmegállapításnál a következő főbb irányelvek tartandók szem előtt:

- a) A behozott és kivitt áruk értéke külön állapítandó meg;
- b) minden árunak úgy a kivitelnél, mint a behozatalnál, az az értéke veendő fel, melylyel akkor bir, midőn a magyar állam határát átlépi, vagyis a melyet érte a belföld a külföldnek, illetőleg a külföld a belföldnek fizet;
- c) az átlagos érték-kiszámításnál figyelemmel kell lenni az évközben történt árhullámozásokra az oly árúczikkeknél, melyek nagy áringadozásnak vannak alávetve és melyek azonfelül az egyes hónapokban nagyon eltérő mennyiségben kerülnek behozatalra vagy kivitelre, havi átlagos értékek állapítandók meg;
- d) szem előtt kell tartani, hogy az egyes áruk behozott vagy kivitt mennyiségében a különböző fajták vagy minőségek mily arányban szerepelnek;
- e) figyelemmel kell lenni az úgynevezett gyűjtő-tételekre is, melyek több különféle árut foglalnak magukban. Szükség esetén ezek fölbontandók és az egyes áruk értéke külön határozandó meg;
- f) a külkereskedelmi forgalmunk szempontjából nagyobb fontossággal bíró áruknál, ha azok a származási vagy rendeltetési hely különfélése szerint fajtára vagy minőségre és így értékre is tetemesen eltérnek egymástól: az érték a származási, illetőleg rendeltetési országok szerint külön állapítandó meg.

16. §. Az értékmegállapító munkálat oly időben fejezendő be, hogy miatta az áruforgalmi statisztika évi főkimutatásának megjelenése késedelmet ne szenvedjen.

Budapest, 1893. évi május hó 20-án.

Lukács Béla s. k.,
kereskedelmügyi m. k. miniszter.

X.

1896. évi XX. törvényzikk a magyar kir. statisztikai hivatal elhelyezésére emelendő épületről.

Szentelést nyert 1896. évi július hó 5-én. Kihirdetett az *Országos Törvénytár* 10. számában július 9-ikén.)

1. §. Az országos m. kir. statisztikai hivatal elhelyezésére, a főváros jobbparti részének valamely alkalmas helyén, állami épület emeltetik.

2. §. A kereskedelemügyi m. kir. miniszter ezen állami épület létesítésére és berendezésére szükséges összes költségek fedezése céljából 50 évre lekötendő legfeljebb 20.000 forintnyi évi járadék alapján kölcsönt vehet fel.

Az évi részletfizetések az orsz. m. kir. statisztikai hivatal költségvetésében, a dologi kiadások rovatában, az eddigi házbérlőköltségek helyén mint rendes kiadások felveendőek.

3. §. A kölcsönügylet s a telekvásárlásra, valamint az építésre vonatkozó összes jogügyletek s az arra vonatkozó összes iratok bélyeg- és illetékmentességben részesülnek.

4. §. A jelen törvény végrehajtásával a kereskedelemügyi és a pénzügyi m. kir. miniszterek bizatnak meg.

XI.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal az állami háztartásban 1868—96.

É v	Kiadások forintokban							Bevételek forintokban					
	A költségvetés szerint							A költségvetés szerint					
	Személyi járandóságok?)	Adatgyűjtés és feladatok?)	Kiadványok	Hivatali és irodai arányok?)	Könyvtár és térkép-gyűjtemény	Egyéb kiadások	Összes kiadások	A zároszámadás szerint	Kiadványok	Bélyeges áruforgalmi nyilatkozatok	Egyéb bevételek	Összes bevételek	A zároszámadás szerint
1868		8000	2800	—	1000	800	12600	4545	—	—	—	—	—
1869 ^a	}	9000	3000	—	1000	4700	17700	16119	300	—	—	300	—
1870 ^a		11300	3600	—	1000	1500	17400	16714	300	—	—	300	327
1871 ^a	20470	6500	5000	3600	1000	20400	56970	53063	400	—	—	400	157
1872 ^a	22370	6500	5000	1600	1000	20400	56870	56811	1000	—	—	1000	—
1873 ^a	22370	5500	5000	1600	1000	20500	56870	54512	400	—	—	400	125
1874 ^a	22370	5500	5000	1600	1000	20500	56870	59739	400	—	—	400	215
1875 ^a	21220	2000	5000	6640	1000	4140	40000	41746	200	—	—	200	—
1876 ^a	21220	2000	5000	6640	1000	4140	40000	44708	200	—	—	200	35
1877 ^a	21220	2000	5000	6640	1000	4140	40000	38757	—	—	—	—	—
1878 ^a	21970	3000	10700	11430	1000	4600	52700	47679	—	—	—	—	—
1879	21970	3000	10700	11430	1000	4600	52700	57448	—	—	—	—	—
1880 ^a	21970	3000	10700	11430	1000	4600	52700	51810	—	—	—	—	—
1881 ^a	21970	3000	10700	11430	1000	7600	55700	85431	—	—	—	—	—
1882 ^a	39540	18000	12500	28000	1500	12000	111540	121943	—	60000	—	60000	62560
1883	39640	18000	12500	28000	1500	12000	111640	133742	—	60000	—	60000	85040
1884	49140	24000	18000	44000	1500	13500	150140	152210	—	60000	—	60000	38988
1885	49140	24000	18000	44000	1500	13500	150140	165981	—	60000	—	60000	36960
1886	100480	26000	30000	10000	2000	10000	176480	175051	—	60000	—	60000	36880
1887	100480	26000	30000	10000	2000	8500	174980	173533	—	60000	—	60000	39520
1888	97680	22000	27880	10000	2000	1500	161060	149454	—	40000	—	40000	43120

É v	Kiadások forintokban								Bevételek forintokban				
	A költségvetés szerint								A költségvetés szerint				
	Személyi járandóságok)	Adatgyűjtés és felmérések)	Kiadások	Hivatali és irodai szükséglet)	Könyvtár és képek gyűjtemény)	Egyéb kiadások	Összes kiadások	A zárszámadás szerint	Kiadások	Befeljes (arbitrum) nyilatkozatok	Egyéb bevételek	Összes bevételek	A zárszámadás szerint
1889 ¹⁰⁾	97680	22000	27880	10000	2000	1500	161060	130201	—	40000	—	40000	45827
1890 ¹¹⁾	91960	9500	25000	8000	2000	7500	143960	120928	—	50000	—	50000	70072
1891 ¹¹⁾	92960	9500	28200	7000	2000	7500	147160	142906	4200	55000	200	59400	45506
1892 ¹¹⁾	93360	7500	44500	9000	2000	9325	165685	171661	25000	60000	500	85500	87138
1893	92260	7500	41700	9000	1000	15325	166785	168442	22000	60000	500	82500	61145
1894	73452	46200	30000	9000	1000	17325	176977	179126	22000	60000	500	82500	62640
1895	73452	46200	30000	9000	1000	17325	176977	202462	12000	70000	500	82500	175362
1896	87956	74000	40000	9000	2000	14000	226956	—	12000	130000	500	142500	—

¹⁾ 1868—70-ben a statisztikai szakosztály személyi költségei a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterium központi kiadásai között voltak előirányozva és elszámolva. L. különben e munka 48. lapjának jegyzetét.

²⁾ A bel- és kültagok fizetési 1871-től 1885-ig a *tiszteletdíjak* rovatában a dologi kiadások között foglaltattak. 1886-ban a *tiszteletdíjak* rovatát a személyi járandóságok közé helyezték át, hasonlóképp az irnokok, stb. díját és a gyakornokok segélydíját kiválasztották a *hivatali és irodai szükséglet* rovatából.

³⁾ 1871-től 1885-ig a *hivatali és irodai szükséglet* összegéből fizették a gyakornok- és dijakokat. 1886-ban ez illetményeket a személyi járandóságok közé helyezték át, a mely rovatból a gyakornokokat jelenleg is fizetik. A *díjakok és segédzolgák* díjai azonban 1894-től fogva az *adatgyűjtés és feldolgozás* rovatban foglaltatnak és ennek terhére fizetik a nyers adatokat feldolgozó, időről-időre felfogadott személyzetet.

⁴⁾ Az 1869: III. t.-cz. az 1869-iki népszámlálásra 150.000 forint póthitel szavazott meg. A zárszámadások ez összeget a következőképp számolják el: 1869. évi költség 134.575 forint 62 $\frac{1}{2}$ kr. (ebből a statisztikai osztály költsége 45.174 forint 62 $\frac{1}{2}$ kr.), 1870-iki 100.048 forint 25 $\frac{1}{2}$ kr. (ebből stat. oszt. 26.975 frt. 15 kr.), 1871-iki 31.712 forint 65 kr., 1872-iki 41.74 forint, 1873-iki 300 forint, 1874-iki 1510.78 forint, összesen 268.189 forint 5 kr. Levonva ebből a térítvényeket (1872-ben 188.80 forint, 1873-ban 511.50 forint, összesen 700.30 frt.) marad 267.488 forint 75 kr.

⁵⁾ 1875-ben még 7000 frt. rendkívüli hitel a nemzetközi statisztikai congressus és a szőlészeti statisztika költségeire.

⁶⁾ 1876-ban még (költségvetés) 28.000, illetve (zárszámadás) 38.000 forint rendkívüli hitel a nemzetközi statisztikai congressus költségeire.

⁷⁾ 1877-ben még (költségvetés) 6000, illetve (zárszámadás) 5273 forint rendkívüli hitel a congressusi compte-rendu szerkesztésére, francia fordítására és nyomtatására, továbbá 1000, illetve 900 forint a *commission permanente* elnökségével járó költségekre.

⁸⁾ 1878-ban 520 frt. előirányzat nélküli kiadás a congressusi jelentésre és 100 frt. az állandó bizottság elnökségi költségeire (1877-iki hátralék).

⁹⁾ Az 1880-iki népszámlálásra az 1880: LII. t.-cz. 150.000 frt. rendkívüli hitel szavazott meg, a miből 1880-ra 50.000, 1881-re pedig 100.000 frt. jut. A zárszámadások szerint a tényleges kiadás volt: 1880-ban 44.780 frt., 1881-ben 129.502 frt., 1882-ben (hátralék) 11.065 frt., összesen 185.437 frt.

¹⁰⁾ Az 1889. évre megállapított költségvetésből — a miniszteriumnak az 1889. évi XVIII. t.-cz. értelmében történt újraszervezése következtében — a hivatal 3000 frt. személyi járandóságot és 14.000 frt. dologi kiadást a földmivelésügyi miniszteriumnak hagyott a mezőgazdasági statisztika céljaira. Az orsz. statisztikai hivatal 1889. évi költségvetése tehát csak 144.060 frtot tett.

¹¹⁾ Az 1890: IX. t.-cz. az 1890-iki népszámlálásra 200.000 frt. rendkívüli hitelt nyitott a miből 50.000 frt. 1890-re, 150.000 frt. pedig 1891-re jut. A zárszámadások az átmeneti kiadások között a következő összegeket számolják el: 1890-ben 25.635 frt., 1891-ben 172.177 frt. 1892-ben (hátralék) 2000 frt., összesen 199.812 frt.

XII.

Az országos m. kir. statisztikai hivatal kiadványai 1868—1895.¹⁾

1868.

Keleti Károly: A telekadó és kataszter közgazdasági és statisztikai szempontból. 1 köt. 8° VII + 221 lap és térkép.

Hivatalos Statisztikai Közlemények. Kiadja a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium statisztikai szakosztálya. I. évfolyam. 1—3. füzet vegyes tartalmú, 4.: Magyarország áruforgalma Ausztriával és a külfölddel 1867-ben. (*Beöthy Leó*). 5.: Magyarország közoktatási statisztikája 1864/s—1867/s-ban. (*Dr. Barsi József*). 5. füz. 4° 1—199 lap és 1 grafikai rajz; IV + 201—318 lap; VIII + 203; 129; IX + 297 lap.

1869.

Hivatalos Statisztikai Közlemények. II. évfolyam 1. és 2. füzet vegyes tartalmú. 3.: Magyarország bányászata 1863—1867 (*Hunfalvy János*). 4.: Külkereskedelmi viszonyok 1868. Szerkesztette a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium vámügyi osztálya. 5.: Az 1869-diki népszámlálás előmunkálatai stb. 5. füz. 4° 200 lap és 1 grafikai rajz, 216, 175 IV + 207, 126 lap.

Statisztikai előadások, melyek a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszter által szervezett statisztikai tanfolyamban tartattak: I. *Dr. Konek Sándor*: A statisztika elmélete. 8° 119 lap. — II. *Keleti Károly*: A népszámlálás. 8° 51 lap. — III. *Dr. Barsi József*: A népesedési mozgalom. 8° 24 lap. — IV. *Keleti Károly*: A mezőgazdasági termelés. 8° 70 lap. — V. *Hunfalvy János*: Bányászat és ipar. 8° 28 lap. — VI. *Beöthy Leó*: A kereskedelem. 8° 38 lap. — VII. *Havas Sándor*: A magyar szent korona országainak államszervezete és közigazgatása. 8° 139 lap. — VIII. *Dr. Schnierer Gyula*: Igazságszolgáltatás. 8° 40 lap. — IX. *Dr. Barsi József*: A közoktatás statisztikája. 8° 82 lap. — X. *Hieronymi Károly*: A közlekedés. 8° 36 lap. — XI. *Dr. Tormay Károly* és *Niedermann Gyula*: Orvosi statisztika. 8° 38 lap. — XII. *Dr. Konek Sándor*: Köz- és magánjótékonyosság stb. ügy. 8° 70 lap. — XIII. *Dr. Matlekovits Sándor*: Pénzügy és államháztartás. 8° 70 lap.

Charles Keleti: Statistique officielle de la Hongrie. Rapport présenté au VII. Congrès international de statistique à la Haye en 1869. 1 füz. 8° 82 lap.

Keleti Károly: Emlékirat egyúttal javaslat Magyarország hivatalos statisztikájának szervezése tárgyában. 1 füz. 4° 15 lap. (Különlenyomat a „Hiv. Stat. Közl.” II. évf. V. füzetéből.)

¹⁾ Egybeállította *Findura Imre*, az orsz. m. kir. statisztikai hivatal könyvtárnoka.

1870.

Hivatalos Statisztikai Közlemények. III. évfolyam, 1—4. füzet. 1.: Magyarország áruforgalma Ausztriával és a külfölddel 1868-ban; 2.: Horvát-Szlavonországra vonatkozó népesedési mozgalom, közoktatásügy és mezői termelés 1868; 3. és 4.: vegyes tartalmú. 4. füz. 4° 187, 187, 103 és 165 lap.

1871.

Hivatalos Statisztikai Közlemények. III. évfolyam, 5. füz.: Magyarország népiskolái 1869-ben. 1 köt. 4° XXIV + 399 lap.

U. a. IV. évf. Kiadja az országos magyar királyi statisztikai hivatal. 1—3. füzet. 1.: Magyarország és Erdély 1869. évi aratási eredményei (*Duka Marczel*). 1 köt. 4° 188 lap; 2.: Kereskedelmi viszonyok 1869. Szerkesztette a vámügyi osztály. 1 köt. 4° 351 lap; 3.: Magyarország áruforgalma Ausztriával és a külfölddel 1869. (*Beöthy Leo.*) 1 kötet 4° 262 lap.

U. a. V. évfolyam. 3. füzet: Magyarország áruforgalma 1868—1870. (*Beöthy Leo.*) 1 köt. 4° 236 lap; 4. füzet: vegyes tartalmú. 4° 240 lap.

A magyar korona országában az 1870. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei a hasznos házi állatok kimutatásával együtt. 1 köt. F^o 595 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Keleti Károly: A szent István korona országainak népessége 1870-ben. 16° 39 lap. (Németül is.)

Kereskedelmi viszonyok 1869. Szerkesztette a vámügyi osztály. 1 köt. 4° 351 lap. (E cím alatt is: »Hiv. Stat. Közl.« IV. évf. 2. füz.)

1872.

Hivatalos Statisztikai Közlemények. IV. évfolyam. 4. és 5. füzet. 4.: vegyes tartalmú; 5.: Kereskedelmi viszonyok 1870. 2 köt. 4° 150 és 308 lap.

U. a. V. évfolyam. 1., 2. és 5. füzet. 1.: Magyarország 1870. évi aratási eredményei. (*Duka Marczel*). 1 köt. 4° 335 lap. 2.: Magyarország bányászata 1868. és 1869-ik években. (*Beöthy Leo.*) 1 köt. 4° 187 lap; 5.: Magyarország bank- és hitelintézetei 1870. 1 köt. 4° 157 lap.

Magyar Statisztikai Évkönyv. Szerkeszti és kiadja az országos magy. kir. statisztikai hivatal. I. évfolyam. 1 köt. 4° X + 537 lap. I—V. grafikai melléklet. (Magyar-német kiadásban is.)

Kereskedelmi viszonyok 1870. Szerkesztette a földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi m. kir. miniszterium vám- és tengerészeti osztálya. 1 köt. 4° 308 lap. (E cím alatt is: Hiv. Stat. Közlem. IV. évf. 5. f.)

1873.

Hivatalos Statisztikai Közlemények. VI. évfolyam. 1—3. és 5—6. füzet. 1. f.: Magyarország bányászata 1870-ben és 1871-ben. (*Beöthy Leo.*) 1 köt. 4° 137 lap; 2. f.: Kereskedelmi viszonyok 1871. Szerkesztette a vám- és tengerészeti oszt. 1 köt. 4° 754 lap; 3. f.: Magyarország és Erdély 1871. évi aratási eredményei. (*Párniczky Ede.*) 1 köt. 4° 382 lap; 5. f.: Magyarország áruforgalma 1871. 1 köt. 4° 242 lap; 6. f.: Magyarország bank- és hitelintézetei 1871. és vasutai 1871. 1 köt. 4° 257 lap.

Konsuli jelentések 1871. I. évfolyam. 1 köt. 8° 754 lap.

Keleti Károly és Hunfalvy János: Jelentés az 1872. aug. havában Szent-Pétervárott tartott VIII. nemzetközi statisztikai kongresszus tanácskozmányai-és határozatairól. 1 füz. 8° 40 lap.

A magyar korona országainak helységnévtára. 1 köt. 4° 1538 hasáb.

Magyarország a bécsi 1873-ki közkiállításán. 1 köt. 8° XLV + 359 + 238 lap. (Németül is.)

Keleti Károly: Honismertető, a bécsi 1873-ki közkiállítás magyar katalógusának bevezető része. 1 köt. 8° X + 357 lap. (Németül és francziául is.)

Czilchert Károly: Pozsony megye helyrajzi és statisztikai leírása. 1 köt. 8° XIV + 234 lap.

Keleti Károly: Magyarország hivatalos statisztikája és továbbfejlesztésének szüksége. Budapest, 1873. 1 füz. 4° 44 lap. (Különlenyomat a Hiv. Stat. Közl. VI. évfolyamából.)

1874.

Hivatalos Statisztikai Közlemények. VI. évfolyam, 4. füzet: vegyes tartalmú. 1 köt. 4° 242 lap.

U. a. VII. évfolyam, 1—4. füzet. 1. füz.: Magyarország aratási eredménye 1872-ben (*Pármiezky Ede*). 1 köt. 4° 414 lap; 2. f.: Kereskedelmi viszonyok. 1872. A consuli jelentések alapján, 1 köt. 4° 543 lap; 3. f.: Magyarország felső tanintézetei és középstanodái 1870—1872-ben (*Barsi József*). 1 köt. 336 lap; 4. f.: Magyarország áruforgalma 1872-ben. 1 köt. 4° IX + 296. lap.

Magyar Statisztikai Évkönyv. II. évfolyam. 1 köt. 4° X + 697 lap. (Magy.-ném. kiadásban is.)

Konsuli jelentések 1872/3. II. évfolyam. 1 köt. 4° 1—543, 577—776 lap.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1873. (I. évfolyam.) 1 köt. 4° XXIV + 519 lap.

Actenstücke zur Organisation der Landes-Statistik in Ungarn. 1 füzet. 4° 29 lap.

Albert v. Bedő: Das Forstwesen als Gegenstand der internationalen Statistik. 1 füz. 8° 21 lap.

Dr. Glatter: Gedanken über die Kriterien der Nationalität. 1 füz. 8° 13 lap.

Alexandre Havas: Quelques mots sur la statistique militaire. 1 füz. 8° 27 lap.

Dr. Jean Hunfalvy: Quelques remarques sur les méthodes graphiques et géographiques. 1 füz. 8° 11 lap.

Charles Keleti: Qu'est-ce que la nationalité. 1 füz. 8° 12 lap.

Charles Keleti: Idées sur la statistique agricole. 1 füz. 8° 29 lap.

Dr. Alexander Konek: Ueber die Organisation bezüglich Reorganisation der amtlichen Statistik. Budapest, 1874. 1 füz. 8° 34 lap.

1875.

Hivatalos Statisztikai Közlemények. VII. évfolyam, 5. füzet: Magyarország bányászata 1872-ben és 1873-ban. (*Beöthy Leo*). 1 köt. 4° 151 lap. — 6. füzet:

Magyarország bank- és hitelintézetei 1872-ben. Magyarország vasutai 1872-ben. 1 köt. 4° 317 lap.

Magyar Statisztikai Évkönyv. III. évfolyam (két rész egy kötetben). 1 köt. 4° VII + 471 lap. (Magyar-német kiadásban is).

Konsuli jelentések. 1874. III. évfolyam. 1 köt. 4° 543 lap.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1875. (II. évfolyam.) 1 köt. 4° XXVI + 475 lap.

Nemzetközi statisztika. Szőlőszet. I. rész: Magyarország szőlőszeti statisztikája 1860—1873. Szerkesztette Keleti Károly. 1 köt. 4° 402 + IV lap és 2 térkép. (Franciaul is.)

1876.

Magyar Statisztikai Évkönyv. III. évfolyam. 2 rész. 1 köt. (Magyar-német kiadás.) VII + 867 lap.

U. a. IV. évfolyam. I—IX. füzet. 9 füz. 4° 221, 33, 77, 39, 79, 93, 67 89, 51 lap. (Magyar-német kiadásban is).

Konsuli jelentések. 1875. IV. évfolyam. 1 köt., 4° 282 lap.

Congrès international de statistique à Budapest. Neuvième session 1876. *Catalogue de l'exposition graphique.* 1 füz. 4° 52 lap.

Bulletin de la neuvième session du congrès international de statistique à Budapest, 1—10 szám. 4°.

Congrès international de statistique à Budapest. Neuvième session du 29 août au 11 septembre, 1876. Avant-propos, 22 lap; 4°. I. section: théorie et population, 361 lap; II.: justice 166 + 28 lap; III.: hygiène publique 223 lap; IV.: agriculture et sylviculture 225 lap; V.: industrie, commerce, transport finances 478 lap; annexe 124 + 120 lap.

Neuvième session du congrès international de statistique à Budapest. Rapports et résolutions. 1 köt. 4° 187 + 22 lap.

Joseph Poznansky: Mémoire et motien sur la nécessité et l'utilité de la statistique sur les opérations de bourse. 1 füz. 8° 15 lap.

Keleti Károly és Beöthy Leo: Magyarország statisztikája. Zsebkönyv. (Magyar-francia kiadás). 1 füz. 8° 161 lap.

1877.

Magyar Statisztikai Évkönyv. V. évfolyam. 1875. III—VI. és VIII—XI. füzet. 4°. 8 füz. 4° 45, 91, 163, 71, 15, 85, 75, 62 lap. (Magy.-ném. kiadásban is.)

Majláth Béla: Liptó megye adó-, ipar- és kereskedelmi viszonyai. 1 köt. 8° V + 122 lap.

Charles Herich: Mémoire sur la commission permanente. 1 füz. 4° 12 lap.

A magyar korona országainak helységnevéldra. Szerkesztette Kollerffy Mihály 1 köt. 4° 1360 hasáb.

1878.

Magyar Statisztikai Évkönyv. V. évfolyam. 1., 2. és 7. füzet. 3 füz. 4° 55, 80, 49 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. VI. évfolyam IV., V., VII., VIII. és X. füzet. 5 füzet. 4° 46, 67, 109, 67, 24 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. VII. évfolyam. I. füzet. 4° 83 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Commission permanente du congrès international de statistique. Ch. Keleti: Exposé d'un plan de bibliographie statistique internationale. 1. füz. 4° 32 l.

Commission permanente du congrès international de statistique. Poznanski: Exposé relatif à la statistique des opérations de bourse. 1. füz. 4° 39 lap.

Charles Keleti: Rapport sur l'état de l'agriculture en Hongrie. 1 köt. 8° 240 lap.

Commission permanente du congrès international de statistique. Pour la session de Paris en 1878. Ch. Keleti. Rapport et programme. 1. füz. 4°.

Catalogue spécial de la section hongroise. Exposition universelle de Paris. (Magyar-francia kiadás.) 1 köt. 8° XXXV + 175 lap.

Az osztrák-magyar birodalom statisztikai kézi könyve az 1867—1876. időszakról. Szerkesztették s kiadták az osztrák császári kir. statisztikai hivatal és az országos magyar királyi statisztikai hivatal főnökei (Német-magyar kiadás.) Bécs. 1 köt. 8° XV + 249 lap.

* *Párniczky Ede:* Emlékirat és javaslat a mezőgazdasági adatgyűjtés, főleg az aratási statisztika fejlesztése ügyében.¹⁾ 1. füz. 4° 21 lap.

Congrès international de statistique. Compte rendu de la neuvième Session à Budapest. II. Partie. Travaux du Congrès. 1 köt. 4° XII + 16 + 715.

Commission permanente du congrès international de statistique. Rapport et programme, rédigé par Ch. Keleti pour la session de Paris en 1878. 1. füz. 4° 54 lap.

* *Keleti Károly:* Magyarország népesedési mozgalma 1876-ban. 1. füz. 4° 68 lap.

Commission permanente du congrès international de statistique. M. F. X. de Neumann Spallart: Mémoire sur la réforme de la statistique des métaux précieux. 1. füz. 4° 28 lap.

1879.

Magyar Statisztikai Évkönyv. VI. évfolyam I—III, VI, IX. és XI. füz. 6 füz. 8° 68, 11, 82, 106, 40, 11 lap. (Magy.-német kiadásban is.)

U. a. VII. évfolyam 1879. II—IX. és XI. füzet. 9 füz. 4° 23, 82, 46, 39, 97, 105, 77, 45, 16 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Hivatalos jelentés a Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállításról. (Szerkesztette Keleti Károly.) Bevezetés: Magyarország közgazdasági és művelődési állapota. Irta: Keleti Károly. 1 köt. 8° XXXVII + 299 lap. I—IV. VI—XVI. füzet. (Különböző szerzőktől, a közgazdaság vagy közművelődés egy-egy ágát tárgyalva.)

Magyarország tiszti cím- és névtára 1879. (III. évfolyam.) 1 köt. 4° X + 443 + 16 lap.

Keleti Károly: Jelentés a Székesfehérvártt 1879-ben rendezett országos mű-, ipar-, termény- és állatkiállításról. 1 köt. 8° 181 lap.

¹⁾ A *-gal jelzett munkák az 1878-ban ujonnan megindított *Hivatalos Statisztikai Közlemények* gyűjtő-czime alatt jelentek meg.

Keleti Károly: Magyarország közgazdasági és mivelődési állapotai. (E czim alatt is: Hivatalos jelentés a Párisban 1878-ban tartott egyetemes kiállításról. Bevezetés.) 1 köt. 8° 299 lap.

*Magyarország vasutai 1876-ban. (*Beöthy Leo.*) 1. köt. 4°. XX + 287 l.

*Magyarország hitelintézetei 1877-ben. 1 köt. 4° 172 lap.

1880.

Magyar Statisztikai Évkönyv VII. évfolyam. 1877. X. füzet. 1 füzet. 4° 27 l. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. VIII. évfolyam 1878. I. és III—XI. füzet. Budapest 1880. 10 füzet. 4° 85, 79, 46, 75, 103, 117, 95, 61, 39, 13 lap. (Magy.-ném. kiadásban is.)

Ugyanaz. IX. évfolyam. VI. füzet. Budapest, 1880. 1. füz. 4° 69 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

*Magyarország egyletei és társulatai 1878-ban. Szerkesztette dr. Vargha Gyula. 1 köt. 4° XLII + 571 lap.

*Magyarország vasutai 1877-ben. (*Beöthy Leo.*) 1 köt. 4° XLII + 252 l.

*Magyarország hitelintézetei 1878-ban. 1 köt. 4° XI + 157 lap.

*Magyarország vasutai 1878-ban. 1 köt. 4° XXVII + 171 lap.

1881.

Magyar Statisztikai Évkönyv. VIII. évfolyam 1878. II. füzet. 1 füz. 4° 25 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. IX. évfolyam 1879. I—III., V., VII., IX—XII. füzet. 9 füzet. 4° 101, 28, 79, 85, 155, 94, 59, 40, 15 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Pekár Imre: Földünk buzája és lisztje a tudomány, a fogyasztó, a molnár és a termelő szempontjából. 1 köt. 8° 228 lap.

A magyar korona országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. Az 1880. LII. t.-cz. alapján a földmivelés-, ipar- és kereskedelem-ügyi magyar kir. miniszter úr megbízásából szerkeszti és kiadja az országos magyar kir. statisztikai hivatal. XXV. füzet: *Hont vármegye*. 1 füz. 4° 185 — XLIII. füzet: *Sopron vármegye*. 1 füz. 4° 185 lap. — XLVII. füzet: *Szepes vármegye*. 1 füz. 4° 185 lap.

**Az országos magyar királyi statisztikai hivatal kiadványai*. 1867—1881. Összeállította Findura Imre. 1 füz. 4° 98 lap.

1882.

A magyar korona országáiban az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei némely hasznos házi állapotok kimutatásával együtt. I. és II. köt. 2 köt. 4° 825 és 415 lap. (Az I. kötet magyar-német kiadásban is megjelent.)

Magyar Statisztikai Évkönyv. IX. évfolyam 1879.¹⁾ VIII. füzet. 1 füz. 4° 119 lap. (Magyar-német kiadás.)

¹⁾ Ez évfolyamtól kezdve az Évkönyv beosztása állandóan a következő: I. Politikai felosztás és népesedési mozgalom. II. Közegészségügy. III. Mezőgazdaság. IV. Bányászat és kohóipar. V. Kereskedelmi forgalom. VI. Hitelintézetek. VII. Közlekedés. VIII. Igazságszolgáltatás és telekkönyvi forgalom. IX. Egyház és tanügy. X. Állami pénzügy. XI. Had-erő. XII. Tűzkárok.

U. a. X. évfolyam 1880. I—IV., VI—VII., IX—XII. füzet.¹⁾ 10 füz. 4° 115, 32, 146, 47, 69, 157, 101, 63, 40, 13 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XI. évfolyam 1881. III. füzet. 1 füz. 4° 143 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Keleti Károly: Emlékirat az 1883-ban megindítandó iparstatisztikai adatgyűjtés ügyében. 1 füz. 4° 34 lap.

A magyar korona országainak helységnévtára. Az országos m. kir. statisztikai hivatal felülörkődése mellett szerkesztették Kollerffy Mihály és dr. Jekelfalussy József. 1 köt. 4° 1292 hasáb.

Magyarország áruforgalma az 1881. év második felében. 1 füz. F^o. 8 l.

Statistische Nachrichten über die Eisenbahnen der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Betriebsjahr 1879. — Statisztikai Közlemények az osztrák-magyar monarchia vasutairól az 1879. üzleti évre. Wien — Bécs 1 köt. 4° 596 lap.

Emerich v. Pekár: Weizen und Mehl unserer Erde vom Gesichtspunkte der Wissenschaft, des Consumenten, des Müllers und des Producenten. 1 köt. 8° 277 lap és ábrák.

A Szent-István korona országainak népessége a területek, lakviszonyok és házi állatok kimutatásával. Az 1880-ban végrehajtott népszámlálás eredményei s egyéb hivatalos adatok alapján dr. Keleti Károly felügyelete alatt szerkesztette dr. Jekelfalussy József. 1 füz. 16° 32 lap. (Németül is.)

1883.

**Dr. Jekelfalussy József*: A községek háztartása és pótdadjuk az 1881. évi jóváhagyott költségvetések alapján. 1 köt. 4° XXI + 529 lap.

Magyar Statisztikai Évkönyv. X. évfolyam 1880. VIII. füzet. 1 füz. 4° 129 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XI. évfolyam. I., II., IV—VII., IX—XII. füzet. 10 füzet. 4° 111 31, 47, 35, 71, 147, 101, 69, 40, 23 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XII. évfolyam 1882. III., VI. és IX. füzet. 3 füz. 4° 148, 75, 113 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal. Az 1881. évi júliustól 1882. június végeig terjedő időre. I. évfolyam. (Magyar-német kiad.) 1 köt. F^o. XXII + 161 lap.

U. a. Az 1882. évi július-december végeig terjedő időre. II. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. XII + 77 lap.

Statistische Nachrichten über die Eisenbahnen der österreichisch-ungarischen Monarchie für das Betriebsjahr 1880—1881. (Német-magyar kiadás.) Wien. 2 köt. 4° 411 és 409 lap.

1884.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XI. évfolyam 1881. VIII. füzet. 1 füzet. 4° 229 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

¹⁾ A X. évf. (1880.) V. füzete nem jelent meg. Tartalma, az 1880/1. évi kereskedelmi forgalom a XI. évfolyam V. füzetében található.

U. a. XII. évfolyam 1882. I., II., IV., VII., VIII., X. és XI. füzet-
7 füzet. 4° 111, 31, 51, 154, 229, 69, 35 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XIII. évfolyam 1883. III., IX. füzet. 2 füzet. 4° 148, 137 lap.
(Magyar-német kiadásban is.)

Magyarország tiszti cím- és névtára 1884-re. (IV. évfolyam). 1 kötet. 4°
IX + 483 + 67 lap.

Magyarország áruforgalma, stb. 1883. január-december. III. évfolyam.
(Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. XX + 77 lap.

U. a. Az 1884. január-junius végéig terjedő időre. IV. évfolyam. (Ma-
gyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. XXII + 77 lap.

*Statistische Nachrichten über die Eisenbahnen der österreichisch-unga-
rischen Monarchie für das Betriebsjahr 1882.* (Német-magyar kiadás.) Wien.
1 köt. 4° 639 lap.

Magyarország áruforgalma stb. I—IX. füzet. 1884. január-szeptember,
9 füzet, mindegyik 65 lap. 4°.

1885.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XII. évfolyam 1882. V., XII. füzet. 2 füz.
4° 37, 23 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XIII. évfolyam 1883. I., IV—VIII., X., XI. füzet. 8 füz. 4° 112,
51, 35, 83, 176, 267, 67, 37 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XIV. évfolyam 1884. III. füzet. 1 füz. 4° 148 lap. (Magyar-német
kiadásban is.)

**Findura Imre*: Az országos magyar királyi statisztikai hivatal könyv-
tárának és térképgyűjteményének címjegyzéke 1867—1884. 1 köt. 4° X + 477 l.

**Dr. Jekelfalussy József*: Magyarország háziipara az 1884. év elején.
1 füz. 4° 67 lap.

**György Aladár*: Magyarország hivatalos statisztikája. Történelme és
fejlődése. 1 füz. 8° IV + 104 lap. (Francoziál is.)

Dr. Vargha Gyula: Magyarország pénzüzetetei. Visszapillantás hitel-
viszonyaink fejlődésére és a hazai pénzüzetetek négy évtized alatti műkö-
désére. 1 köt. 4° VIII + 220 lap és I—XIV. graf. rajz és térkép.

Dr. Jekelfalussy József: Magyarország iparosainak és kereskedőinek cím-
és lakjegyzéke. Két rész egy kötetben. 4° VIII + 1597 lap.

Magyarország áruforgalma, stb. 1884. július-december. IV. évfolyam. (Ma-
gyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. XXVIII + 77 lap.

U. a. 1885. január-junius. V. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt.
F^o. 81 lap.

Magyarország áruforgalma, stb. 1884. január-december. IV. évfolyam.
1 köt. F^o. 77 lap.

Statistische Nachrichten über die Eisenbahnen, etc. Betriebsjahr 1883.
(Német-magyar kiadás.) Wien. 1 köt. 4° 449 lap.

Magyarország áruforgalma, stb. X—XII. füz. 1884. október-december hó.
3 füz. 4° mindegyik 65 lap.

U. a. I. füzet. 1885. Január-márczius. 1 füz. 4° 65; II—IX. füzet. 1885.
Április-szeptember. 5 füzet. 4°, mind 69 lap.

Dr. Keleti Károly: A Balkán-félsziget némely országai és tartományainak közgazdasági viszonyai. Az 1885. évi budapesti általános kiállítás országos bizottságának megbízásából. 1 köt. 8° V + 452 lap.

1886.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XIII. évfolyam 1883. II. és XII. füzet. 2 füz. 4° 34, 21 lap. (Magyar-német kiadásban.)

U. a. XIV. évfolyam 1884. I., II., IV—VII., IX—XI. füzet. 9 füz. 4° 127, 33, 51, 32, 83, 134, 211, 79, 35 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XV. évfolyam. 1885. III. füzet. 1 füz. 4° 127 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Hivatalos jelentés a budapesti 1885-iki országos általános kiállításról. 4 köt. 4° 410, 652, 457, 921 lap és egy térkép több graphikai táblával és számos fénynyomattal.

Magyarország tiszti cím- és névtára 1886. (V. évfolyam.) 1 köt. 4° VII + 709 lap.

**Dr. Jekelfalussy József*: Magyarország iparstatisztikája 1885-ben. 1 füz. 4° 193 lap.

**György Aladár*: Magyarország köz- és magánkönyvtárai 1885-ben. 2 rész. 1 köt. 4° 1—615 lap és egy térkép.

Magyarország áruforgalma, stb. 1885. január-december. V. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. XXVII + 81 lap.

U. a. 1885. július-december. V. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. 81 lap.

U. a. 1886. január-június. VI. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. 81 lap.

Statistische Nachrichten üb. die Eisenbahnen, etc. (Német-magyar kiadás.) 1 köt. 4° 453 lap.

Magyarország áruforgalma stb. VIII—X. füzet. 1885. október-december. 3 füz. 4°, mindegyik 69 lap.

U. a. I—IX. füzet. 1886. január-szeptember. 9 füz. 4°, mindegyik 69 l.

1887.

**Dr. Keleti Károly*: Magyarország népességének élelmezési statisztikája physiologiai alapon. 1 köt. 4° VIII+363 lap és I—XVII. térkép és graf. rajz. (Németül is.)

**Dr. Jekelfalussy József*: Fogházaink állapota 1872—1886. 1 köt. 4° 211 l.

Párniczky Ede: Magyarország gazdasági statisztikai kézikönyve. I. évfolyam. 1886. 1 füz. 8° 107 lap.

Magyarország áruforgalma stb. 1886. jan.-decz. VI. évf. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. XXXVIII + 81 lap.

U. a. 1886. július-december. VI. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. 81 lap.

U. a. 1887. január-június. VII. évfolyam. (Magyar-német kiad.) 1 köt. F^o. 81 lap.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XIV. évfolyam 1884. VII., VIII. és XII. füzet. 3 füzet. 4° 132, 239, 21 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XV. évfolyam 1885. I., IV—VI., IX—X. és XI. füzet. 7 füzet. 4° 127, 51, 37, 119, 215, 83, 35 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XVI. évfolyam 1886. III. füzet 125 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Magyarország áruforgalma stb. X—XII. füzet. 1886. október-december. 3 füz. 4°, mindegyik 69 lap.

U. a. I—VIII. 1887. január-augusztus. 8 füz. 4°, mindegyik 35 lap.

Statistische Nachrichten üb. d. Eisenbahnen etc. für das Betriebsjahr 1885. (Német-magyar kiadás.) 1 köt. F^o 691 lap.

Magyarország tiszti czim- és névtára 1887. (VI. évfolyam.) 1 köt. 4° XII + 711 lap.

1888.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XV. évfolyam 1885. II., VII., VIII., XII. füzet. 4 füzet. 4° 35, 174, 275, 21 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XVI. évfolyam 1886. I., IV., V., VI., VIII., IX., X., XI. füz. 8 füz. 4° 127, 51, 37, 119, 271, 219, 83, 35 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XVII. évfolyam 1887. III. füzet. 1 füz. 4° 125 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Magyarország áruforgalma, stb. IX—XII. füz. 1887. szept.-decz. hó. 4 füz. 4°, mindegyik 35 lap.

U. a. I—VIII. füz. 1888. január-augusztus. 8 füz. 4°, mindegyik 35 l.

Magyarország helységnevtára 1888. VII. évfolyam. 1 köt. 4° XV + 725 l.

**Varga Sándor: Magyarország öt évi áruforgalmának eredményei.* (Magyar-német kiadás.) 1 köt. 4° XXIII+1043 lap.

Magyarország tiszti czim- és névtára 1888. (VII. évfolyam) 1 kötet 4° 725 lap.

Magyarország áruforgalma stb. VII. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. XL—81 lap.

U. a. 1887. július-december. VII. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. 81 lap.

U. a. 1888. január-junius. VIII. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. 81 lap.

Statistische Nachrichten üb. die Eisenbahnen, etc. f. d. Betriebsjahr 1886. Wien. 1 köt. 4° 494 lap.

Statistisches Handbuch der öster.-ung. Monarchie. — Az osztrák-magyar monarchia statisztikai kézikönyve. Új folyam. Szerkeszti és kiadja a cs. kir. statisztikai központi bizottság Bécsben és az országos magyar kir. statisztikai hivatal Budapesten. Bécs. 1 köt. IX. + 218 lap. (Német-magyar kiadás.)

1889.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XVI. évfolyam 1886. II., VII., XII. füzet. 3 füz. 4° 35, 184, 21 lap. (Magyar-ném. kiadásban is.)

U. a. XVII. évfolyam 1887. I., IV—VIII., IX., X., XI. füz. 9 füz. 4° 127, 51, 37, 121, 242, 305, 223, 83, 33 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XVIII. évfolyam 1888. III., IV., XI. füzet. 3 füz. 4° 125, 51, 33 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

Magyarország tiszti cím- és névtára 1889. VIII. évfolyam. 1 kötet. 4° XVI + 746 lap.

Magyarország áruforgalma stb. 1888. január-december. VIII. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. XLVI + 81 lap.

U. a. 1888. július-december. VIII. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. 81 lap.

U. a. 1889. január-június. IX. évfolyam. (Magyar-német kiadás.) 1 köt. F^o. 81 lap.

U. a. 1889. július-december. IX. évfolyam. 1 köt. F^o. 81 lap.

Statistische Nachrichten ü. die Eisenbahnen etc. f. d. Betriebsjahr 1887. (Német-magyar kiadás.) Wien. 1 köt. 4° 524 lap.

Magyarország áruforgalma stb. IX—XII. füz. 1888. szeptember-december. 4 füz. 4°, mindegyik 35 lap.

U. a. I—IX. füzet. 1889. január-szeptember. 9 füz. 4°, mindegyik 35 l.

1890.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XVII. évf. 1887. II. és XII. füz. 2 füz. 4° 35, 21 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XVIII. évf. 1888. I., V—X. füzet. 7 füzet. 4° 39, 125, 241, 305, 225, 33 lap. (Magy.-ném. kiadásban is.)

U. a. XIX. évf. 1889. III. füzet. 1 füz. 4° 125 lap. (Magy.-ném. kiad. is.)

Magyarország tiszti cím- és névtára 1890. IX. évfolyam. 1 kötet. 4° XXIII + 858 lap.

Magyarország áruforgalma Ausztriával és más országokkal 1889. január-december. (Magy.-ném. kiad.) 1 köt. F^o. LV + 81 lap.

U. a. 1890. január-június. X. évfolyam. (Magy.-ném. kiad.) 1 köt. F^o. 81 l.

Magyarország áruforgalma stb. X—XII. füzet. 1889. október-december 3 füz. 4°, mindegyik 35 lap.

1891.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XVIII. évf. 1888. XII. füzet. 1 füz. 4° 21 l. (Magy.-ném. kiadásban is.)

U. a. XIX. évf. 1889. I., IV—VI., IX. 6 füz. 4° 127, 51, 41, 127, 231, 101 lap. (Magy.-ném. kiadásban is.)

U. a. XX. évf. 1890. III. füzet. 1 füz. 4° 125 lap. (Magy.-ném. kiad. is.)

Magyarország tiszti cím- és névtára 1891. X. évf. 1 köt. 4° XXIII + 839 l.

* *Zawadowski Alfréd*: Magyarország vizeinek statisztikája I. és II. rész, 2 köt. 4° XXXIV + 449 és V + 431 lap. I—IX graf. rajz és 1 térkép.

Magyarország áruforgalma, stb. 1890. január—december. X. évfolyam. (Magy.-ném. kiad.) 1 köt. F^o XLIV + 81 lap.

U. a. 1890. július—december. X. évf. 1 köt. F^o 81 lap.

Statistische Nachrichten ü. d. Eisenbahnen etc. f. d. Betriebsjahr 1888. (Ném.-magyar kiadás.) Wien. 1 köt. 4° 871 lap.

1892.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XVIII. évf. 1888. II. f. 1. füz. 4° 37 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

U. a. XIX. évf. 1889. X. füzet. 4° 101 lap. (Magy.-ném. kiadásban is.)
1 füz. 4° 101 lap.

U. a. XX. évf. 1890. IV. füz. 1 füz. 4° 51 lap. (Magy.-ném. kiadásban is.)

Magyarország tiszti czim- és névtára 1892. XI. évfolyam. 1 köt. 4° XXIII + 883 lap.

Magyarország áruforgalma stb. 1891. január—december. XI. évf. (Magy.-ném. kiad.) 1 köt. F^o XLVI + 81 lap.

Dr. Jekelfalussy József: A Szent István korona országainak népessége a területek, épületek és háziállatok kimutatásával. Az 1890-ben végrehajtott népszámlálás eredményei s egyéb hivatalos adatok alapján. 1 füz. 16° 47 lap.

Dr. Jekelfalussy József: Magyarország iparosainak és kereskedőinek czim- és lakjegyzéke. 4° LXVI + 2435 lap.

1893.

A magyar korona országáiban az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei. I. rész: Általános népleírás. II. rész: A népesség foglalkozása. III. rész: Épület-statisztika. 3 köt. 4° VI + 167* + 418 lap, 11 grafikai táblázattal; VIII + 86 lap, 9 grafikai táblázattal és 94* + 68 lap, 3 grafikai táblázattal. (Magyar statisztikai Közlemények. Új folyam¹) I—III. kötet.)

A magyar korona országainak 1892-ik évi áruforgalma. 1 köt. 4° 54* + 94 lap. (Magy. Stat. Közl. Új f. IV. köt.)

A magyar korona országainak 1890. és 1891. évi népmozgalma. 1 köt. 4° 80* + 103 lap 2 grafikai térképpel. (Magy. Stat. Közl. Új f. V. köt.)

A magyar korona országainak 1891. és 1892. évi mezőgazdasági termelése. 1 köt. 4° 82* + 103 lap. (Magy. Stat. Közl. Új f. VI. köt.)

Magyarország tiszti czim- és névtára. 1893. XII. évfolyam. 1 köt. 4° XXIII + 886 lap.

Magyar Statisztikai Évkönyv. XIX. évf. 1889. VII., XI., XII. füzet. 3 füz. 4° 193, 43, 21 lap. (Magyar-német kiadásban is.)

A magyar korona országainak 1893. január—november havi áruforgalma. 11 füz. 8° 36, 36, 40, 42 lap és k. 4° 40, 40, 39, 38, 40, 41, 41 lap.

Statistische Nachrichten üb. d. Eisenbahnen etc. f. d. Betriebsjahr 1889. (Ném.-magy. kiadás.) 1893. 1 köt. 4° 590 lap.

1894.

A magyar korona országainak 1893. évi áruforgalma. 1 köt. 4° 53* + 133 lap. (Magy. Stat. Közlem. Új f. VII. köt.)

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. I.: 1893. 1 köt. 4° XIV + 355 lap.²)

Magyar Statisztikai Évkönyv. XIX. évf. 1889. VIII. füzet. 1 füz. 4° 235 lap. (Magy.-ném. kiadásban is.)

¹) A *Magyar Statisztikai Közlemények* új folyamának valamennyi kötete tisztán magyar és magyar-német kiadásokban jelenik meg.

²) A *Magyar Statisztikai Évkönyv* új folyamala magyar és német kiadásokban jelenik meg, legközelebb pedig horvát kiadásban is.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1894. XIII. évfolyam. 1 kötet. 4°
XXIII + 908 lap.

A magyar korona országainak 1893. december havi árúforgalma. 1 füz.
4° 42 lap.

U. a. 1893. január—december havi. 1 füz. 4° 60 lap.

U. a. 1894. január—november havi. 11 füz. 4°.

Statistische Nachrichten üb. die Eisenbahnen, etc. f. d. Betriebsjahr 1890.
(Ném.-magy. kiad.) 1 köt. 4° 567 lap.

1895.

A magyar korona országainak 1892. és 1893. évi népmozgalma. 1 köt. 4°
55* + 121 lap. (Magyar Stat. Közl. Új f. VIII. köt.)

A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigányösszeírás eredményei. 1 köt. 4° 59* + 81 lap 5 grafikai táblázzal. (Magy. Stat. Közl. Új f. IX. köt.)

A magyar korona országainak 1894. évi drúforgalma. 1 köt. 4° 54* + 149
lap. (Magy. Stat. Közl. Új f. X. köt.)

A magyar korona országainak 1893. és 1894. évi mezőgazdasági termelése.
1 köt. 4° 71* + 171 lap. (Magy. Stat. Közl. Új f. XI. köt.)

Magyar Statisztikai Évkönyv. Új folyam. II.: 1894. 1 köt. 4° XIV + 412 lap.

Magyarország tiszti cím- és névtára. 1895. XIV. évfolyam. 1 köt. 4°
XXIII + 923 lap.

A magyar korona országainak 1894. december havi drúforgalma. 1 füz. 4° 50 lap.

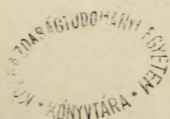
U. a. 1894. január—december. 1 füz. 4° 70 lap.

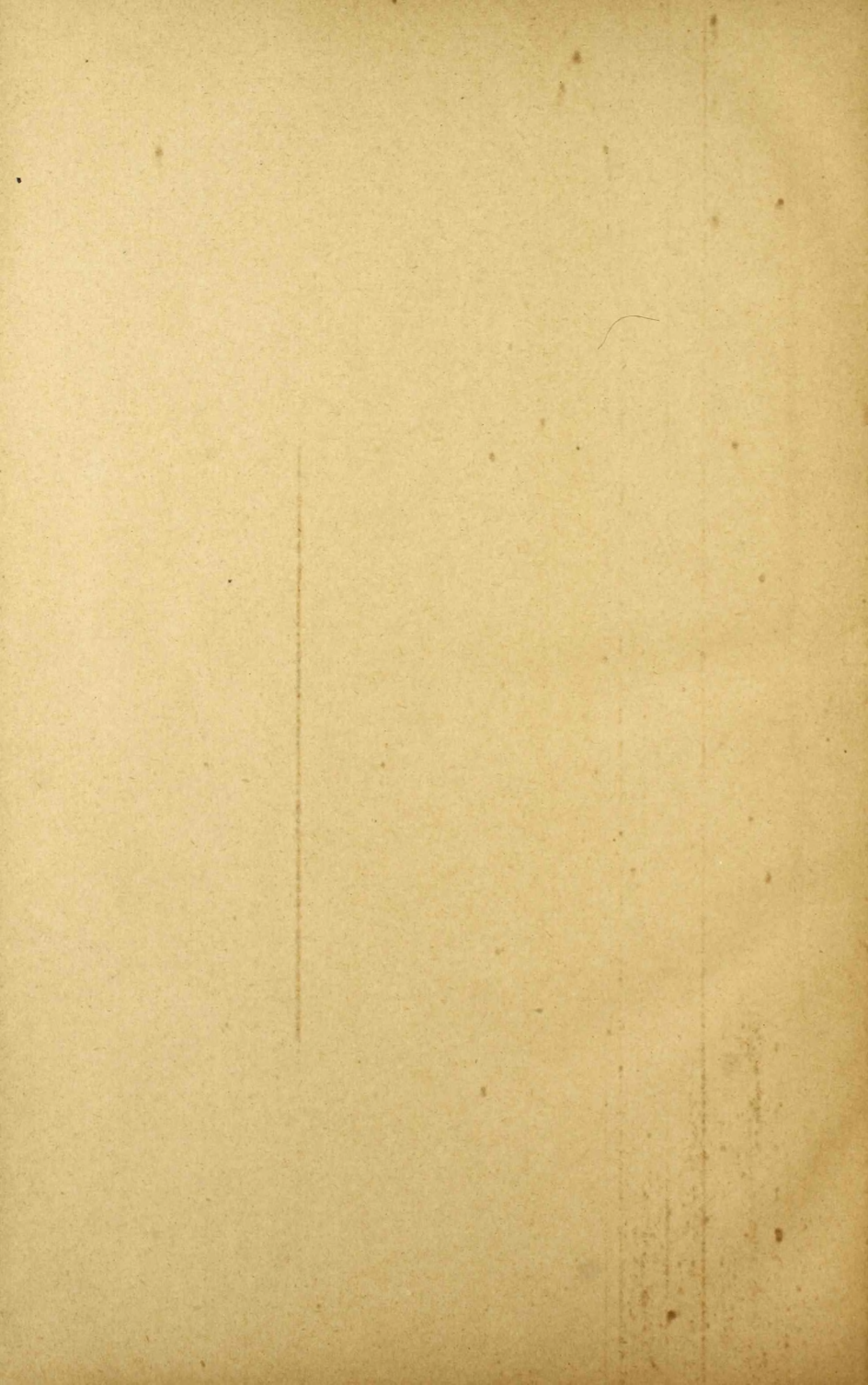
U. a. 1895. január—november. 11 füz. 4°.

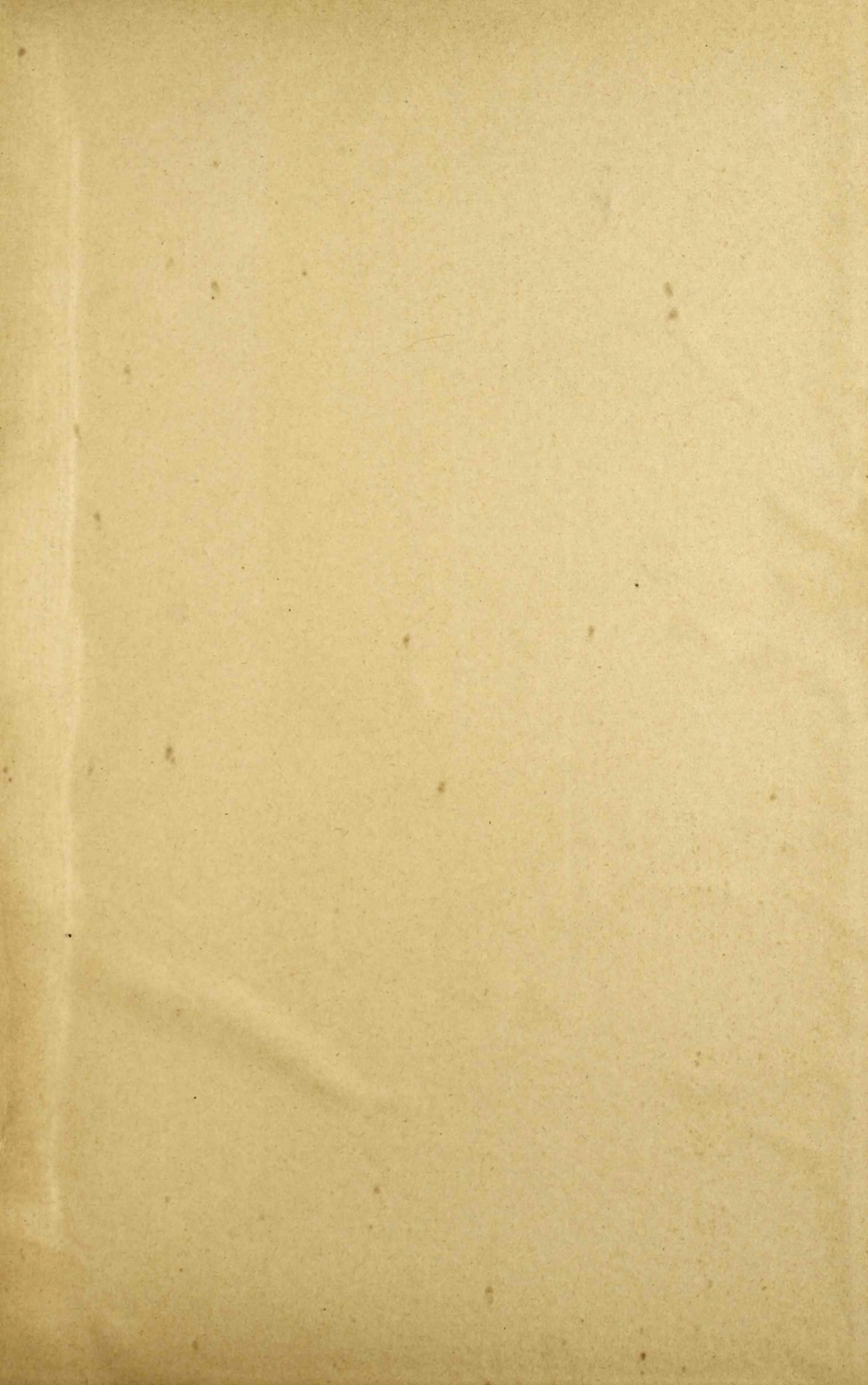
Statistische Nachrichten üb. d. Eisenbahnen etc. f. d. Betriebsjahr 1891.
(Ném.-magy. kiadás.) 1 köt. 4° 645 lap.

A magyar korona országainak helységnévtára. 1. köt. 4° VII. + 251 + 940 l.

Magyarország helységnévtára különös tekintettel az állami anyakönyvi
kerületek beosztására. Szerkeszti dr. Jekelfalussy József. 1 köt. 4° 675 lap.

48520